

ISSN 2414-9594

Міністерство освіти і науки України
Запорізький національний університет

Заснований
у 1998 р.
Зареєстровано з новою назвою
у 2021 р.

Свідоцтво про державну реєстрацію
друкованого засобу масової інформації
Серія КВ № 24763-14703Р від 25 березня 2021 р.

Адреса редакції:
вул. Жуковського, 66а, корп. 2, ауд. 237, 424
Запоріжжя, Україна, 69096

МОВА. ЛІТЕРАТУРА. ФОЛЬКЛОР

Телефон
для довідок:
+38 066 53 57 687

№ 1, 2023

Видавничий дім
«Гельветика»
2023

Рекомендовано до друку та поширення через мережу Internet вченою радою ЗНУ (протокол засідання № 12 від 27.06.2023 р.)

На підставі Наказу Міністерства освіти і науки України № 886 від 02.07.2020 р. (додаток 4) журнал включено до Переліку наукових фахових видань України категорії «Б» у галузі філологічних наук (035 – Філологія).

До 25 березня 2021 р. журнал виходив під назвою «Вісник Запорізького національного університету. Філологічні науки».

У зв'язку зі зміною назви журналу було внесено відповідні зміни до Переліку наукових фахових видань України на підставі Наказу Міністерства освіти та науки України № 735 від 29.06.2021 р. (додаток 3).

Журнал індексується в міжнародній наукометричній базі даних Index Copernicus.

Статті у виданні перевірені на наявність плагіату за допомогою програмного забезпечення StrikePlagiarism.com від польської компанії Plagiat.pl.

РЕДАКЦІЙНА РАДА:

Головний редактор – Громик Юрій Васильович – кандидат філологічних наук, доцент,
Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки (м. Луцьк)

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

Брацькі А.	– д-р габ. гуманіт. наук, проф. (Республіка Польща)
Горбач Н.В.	– к. філол. наук, доц. (Україна)
Гребенюк Т.В.	– д-р філол. наук, проф. (Україна)
Жуйкова М.В.	– д-р філол. наук, проф. (Україна)
Зацний Ю.А.	– д-р філол. наук, проф. (Україна)
Кобченко Н.В.	– д-р філол. наук, доц. (Україна)
Козлова Т.О.	– д-р філол. наук, доц. (Україна)
Косович О.В.	– д-р філол. наук, проф. (Україна)
Кузьменко А.О.	– к. філол. наук, доц. (Україна)
Меркулова О.В.	– к. філол. наук, ст. викл. (Україна)
Міняйло Р.В.	– д-р філол. наук, проф. (Україна)
Павленко І.Я.	– д-р філол. наук, проф. (Україна)
Панасенко Н.	– д-р філол. наук, проф. (Словацька Республіка)
Панова Н.Ю.	– д-р філол. наук, доц. (Україна)
Сташко Г.І.	– к. філол. н., доц. (Україна)
Степанов Є.М.	– д-р філол. наук, доц. (Україна)
Таценко Н.В.	– д-р філол. наук, доц. (Україна)
Торкут Н.М.	– д-р філол. наук, проф. (Україна)
Христіанінова Р.О.	– д-р філол. наук, проф. (Україна)
Чижмарова М.	– доктор філософії (PhD), проф. (Словацька Республіка)

ЗМІСТ

РОЗДІЛ I. МОВОЗНАВСТВО

Багацька О. В., Баранцев Я. А.	<i>ОСОБЛИВОСТІ МОДЕЛЮВАННЯ ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧНОГО ПРОСТОРУ СУЧАСНОГО АМЕРИКАНСЬКОГО ВОЄННОГО НАРАТИВУ (НА МАТЕРІАЛІ ВИДАННЯ «WASHINGTON POST»)</i>	7
Городиловська М. Т.	<i>ТЕРМІНИ «ALIEN», «IMMIGRANT» ТА «CITIZEN» В ІМІГРАЦІЙНИХ АКТАХ КОНГРЕСУ США: ДИНАМІКА ФОРМУВАННЯ ТЕРМІНОЛОГІЧНИХ СМИСЛІВ</i>	15
Кравець О. І.	<i>СЛОВОВТІР ЯК СПОСІБ ПОПОВНЕННЯ СЛОВНИКОВОГО СКЛАДУ МОЛОДІЖНИХ СОЦІОЛЕКТІВ У СУЧАСНІЙ ЯПОНСЬКІЙ МОВІ</i>	24
Мацегора І. Л.	<i>СТУПЕНІ МІЖМОВНОГО ПАРАЛЕЛІЗМУ В ЮРИДИЧНІЙ ТЕРМІНОЛОГІЇ УКРАЇНСЬКОЇ, ПОЛЬСЬКОЇ ТА БОЛГАРСЬКОЇ МОВ</i>	33
Назаренко І. О.	<i>ПЕРВИННІ ТА ВТОРИННІ СЕМАНТИКО-СИНТАКСИЧНІ ФУНКЦІЇ РОДОВОГО ВІДМІНКА В СИСТЕМІ ТРАНСПОЗИЦІЙНИХ ЗМІН</i>	40
Приходько Г. І., Приходченко О. О.	<i>СУБ'ЄКТИВНІСТЬ ЯК ОДИН З АСПЕКТІВ ДОСЛІДЖЕННЯ ТЕКСТУ</i>	47
Сердега Р. Л.	<i>ЛЕКСИКОГРАФІЧНА ІНТЕРПРЕТАЦІЯ СИМВОЛІЧНИХ ЗНАЧЕНЬ ФОЛЬКЛОРУ</i>	53
Тодорова Н. Ю., Лапіна М. О.	<i>ПРОСТОРОВІ ФРАЗЕОЛОГІЧНІ ОДИНИЦІ ЗМІШАНОГО ТИПУ МОТИВАЦІЇ В УКРАЇНСЬКІЙ ТА АНГЛІЙСЬКІЙ МОВАХ</i>	61
Ходжасва О. О.	<i>ФРАЗЕОСЕМАНТИЧНЕ ПОЛЕ “ACTION” ЯК КОМПОНЕНТ ЦІННОСТІ ‘HEALTH’ У ФРАЗЕОЛОГІЇ АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ</i>	68

РОЗДІЛ II. ЛІТЕРАТУРОЗНАВСТВО

Богданова М. М.	<i>ПОВІСТЬ СВЯТОМИРА-МИХАЙЛА ФОСТУНА «ЗВІДУНИ СТЕПОВИХ КОГОРТ»: ЛІТЕРАТУРНА ВЕРСІЯ УКРАЇНСЬКОЇ ІСТОРИЧНОЇ ПАМ'ЯТІ</i>	74
Кирильчук О. М.	<i>КОНТРАДИСКУРСИВНІ ХУДОЖНІ ПРАКТИКИ В ПОВІСТІ БОРИСА ГРІНЧЕНКА «СЕРЕД ТЕМНОЇ НОЧІ»</i>	82
Кравченко Я. П.	<i>ДИТЯЧА СВІДОМІСТЬ КРИЗЬ ПРИЗМУ РОМАНТИЧНОЇ ХУДОЖНЬОЇ ОПТИКИ</i>	89
Мацевко-Бекерська Л. В.	<i>МІЖ «МРІЮ» І «ВІРЮ»: ХУДОЖНІЙ СВІТ ПОЕЗІЇ ВОЛОДИМИРА ЛІПКАНА</i>	96
Павленко І. Я.	<i>«ОТО Й УВЕСЬ ОБРЯД?»: ТАНАТОЛОГІЧНІ МОТИВИ ТА ТОПОСИ ТРАГЕДІЇ В. ШЕКСПІРА «ГАМЛЕТ» У КОНТЕКСТІ НАРОДНИХ ТРАДИЦІЙ</i>	103
Стовба Г. С.	<i>«С» ТОМА МАККАРТІ ЯК ІНТЕЛЕКТУАЛЬНИЙ РОМАН МЕТАМОДЕРНІЗМУ</i>	111
Торкут Н. М., Федоряка Л. Д.	<i>ПОЕТИКАЛЬНІ СТРАТЕГІЇ ФОРМУВАННЯ ТА АКСІОЛОГІЧНА СЕМАНТИКА ІТАЛІЙСЬКОГО ПРОСТОРУ В РОМАНІ ТОМАСА НЕША «НЕЩАСЛИВИЙ МАНДРІВНИК» (1593 P.)</i>	120

РОЗДІЛ III. ФОЛЬКЛОРИСТИКА

Галецька Р. С.	
<i>РЕЛІГІЙНИЙ (ХРИСТІЯНСЬКИЙ) СВИТОГЛЯД УКРАЇНЦІВ У ЗБІРНИКАХ НАРОДНИХ ЗАГАДОК XIX СТ.</i>	130

РОЗДІЛ IV. АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ МОВОЗНАВСТВА

Лукаш Г. П.	
<i>ОНИМНА КАРТИНА СВІТУ: ЛІНГВОКУЛЬТУРОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ</i>	137

РОЗДІЛ V. РЕЦЕНЗІЇ

Жуйкова М. В.	
<i>СВІТ РОСЛИН У ТРАДИЦІЙНІЙ НАРОДНІЙ КУЛЬТУРІ ТА В ЕТНОЛІНГВІСТИЧНОМУ СЛОВНИКУ: РЕЦЕНЗІЯ НА ВИПУСКИ ТОМУ «ROŚLINY» БАГАТОТОМОВОГО ВИДАННЯ «SŁOWNIK STEREOTYPÓW I SYMBOLI LUDOWYCH»</i>	143

РОЗДІЛ VI. НЕКРОЛОГИ

Кравченко В. О., Проценко О. А.	
<i>МАГІЧНЕ ПОЛЕ ТВОРЧОСТІ ВІТАЛІЯ ШЕВЧЕНКА: ВІД КРЕАТИВНОГО ЖУРНАЛІСТА ДО ЗНАНОГО ЛІТЕРАТУРОЗНАВЦЯ</i>	146
Меркулова О. В., Стовбур Л. М., Ліпич В. М.	
<i>ПРОФЕСОР ПЕТРО БІЛОУСЕНКО: IN MEMORIAM</i>	149

CONTENTS

SECTION I. LINGUISTICS

Bahatska O. V., Barantsev Ya. A. <i>PECULIARITIES OF MODELING THE LEXICAL-SEMANTIC SPACE OF THE MODERN AMERICAN WAR NARRATIVE (BASED ON THE ARTICLES OF "THE WASHINGTON POST")</i>	7
Horodylovska M. T. <i>THE TERMS "ALIEN", "IMMIGRANT" AND "CITIZEN" IN THE IMMIGRATION ACTS OF THE US CONGRESS: DYNAMICS OF TERMINOLOGICAL UNITS FORMATION</i>	15
Kravets O. I. <i>WORD FORMATION AS A WAY OF REPLENISHING THE VOCABULARY OF YOUTH SOCIOLECTS IN THE MODERN JAPANESE LANGUAGE</i>	24
Matsegora I. L. <i>DEGREES OF INTERLINGUAL PARALLELISM IN THE LEGAL TERMINOLOGY OF THE UKRAINIAN, POLISH AND BULGARIAN LANGUAGES</i>	33
Nazarenko I. O. <i>PRIMARY AND SECONDARY SEMANTICAL-SYNTACTICAL FUNCTIONS OF GENITIVE AT THE SYSTEM OF TRANSPOSITION</i>	40
Prihodko G. I., Prykhodchenko O. O. <i>SUBJECTIVITY AS ONE OF ASPECTS OF THE TEXT STUDY</i>	47
Serdeha R. L. <i>LEXICOGRAPHIC INTERPRETATION OF THE SYMBOLIC MEANINGS OF FOLKLORE</i>	53
Todorova N. Yu., Lapina M. O. <i>SPATIAL PHRASEOLOGICAL UNITS OF MIXED MOTIVATION IN UKRAINIAN AND ENGLISH LANGUAGES</i>	61
Khodzhaieva O. O. <i>THE PHRASEOSEMANTIC FIELD "ACTION" AS A COMPONENT OF THE VALUE 'HEALTH' IN THE PHRASEOLOGY OF THE ENGLISH LANGUAGE</i>	68

SECTION II. LITERARY STUDIES

Bogdanova M. M. <i>THE NOVELLA BY SVIATOMYR-MYKHAILO FOSTUN "THE ZVIDUNS OF THE STEPPE COHORTS": A LITERARY VERSION OF UKRAINIAN HISTORICAL MEMORY</i>	74
Kyrylchuk O. M. <i>COUNTER-DISCURSIVE ARTISTIC PRACTICES IN BORYS HRINCHENKO'S NOVELLA "IN THE MIDDLE OF THE DARK NIGHT"</i>	82
Kravchenko Y. P. <i>THE CHILD'S PERCEPTION THROUGH THE ROMANTIC LITERARY OPTICS</i>	89
Matsevko-Bekerska L. V. <i>BETWEEN "I DREAM" AND "I BELIEVE": THE ARTISTIC WORLD OF VOLODYMYR LYPKAN'S POETRY</i>	96
Pavlenko I. Ya. <i>"IS THAT THE ENTIRE RITE?": THANATOLOGICAL MOTIFS AND TOPOS OF W. SHAKESPEARE'S "HAMLET" IN THE CONTEXT OF FOLK TRADITIONS</i>	103
Stovba G. S. <i>TOM MCCARTHY'S "C" AS INTELLECTUAL NOVEL OF METAMODERNISM</i>	111

Torkut N. M., Fedoriaka L. D.

*POETICAL STRATEGIES FORMATION AND AXIOLOGICAL SEMANTICS
OF THE ITALIAN SPACE IN THOMAS NASHE'S NOVEL
"THE UNFORTUNATE TRAVELLER" (1593)*.....120

SECTION III. FOLKLORISTICS

Haletska R. S.

*RELIGIOUS (CHRISTIAN) WORLDVIEW OF UKRAINIANS
IN FOLK RIDDLES COLLECTIONS OF THE 19TH CENTURY*.....130

SECTION IV. CURRENT ISSUES OF LINGUISTICS

Lukash H. P.

ONIMIC PICTURE OF THE WORLD: LINGUOCULTURAL ASPECT.....137

SECTION V. REVIEWS

Zhuikova M. V.

*THE WORLD OF PLANTS IN TRADITIONAL FOLK CULTURE
AND IN THE ETHNOLINGUISTIC DICTIONARY:
A REVIEW OF ISSUES OF THE «ROŚLINY» VOLUME OF THE MULTI-VOLUME
EDITION «DICTIONARY OF STEREOTYPES AND FOLK SYMBOLS»* 143

SECTION VI. OBITUARIES

Kravchenko V. O., Protsenko O. A.

*THE MAGICAL FIELD OF CREATIVITY OF VITALY SHEVCHENKO:
FROM A CREATIVE JOURNALIST TO A WELL-KNOWN LITERARY CRITIC*.....146

Merkulova O. V., Stovbur L. M., Lipych V. M.

PROFESSOR PETRO BILOUSENKO: IN MEMORIAM.....149

РОЗДІЛ I. МОВОЗНАВСТВО

УДК 811'111'42

DOI <https://doi.org/10.26661/2414-9594-2023-1-1>

ОСОБЛИВОСТІ МОДЕЛЮВАННЯ ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧНОГО ПРОСТОРУ СУЧАСНОГО АМЕРИКАНСЬКОГО ВОЄННОГО НАРАТИВУ (НА МАТЕРІАЛІ ВИДАННЯ «WASHINGTON POST»)

Багацька О. В.

*кандидат філологічних наук,
доцент кафедри англійської філології та лінгводидактики
Сумський державний педагогічний університет імені А. С. Макаренка
вул. Роменська, 87, Суми, Україна
orcid.org/0000-0002-4443-1385
helen.bg770228@gmail.com*

Баранцев Я. А.

*магістрант факультету іноземної та слов'янської філології
Сумський державний педагогічний університет імені А. С. Макаренка
вул. Роменська, 87, Суми, Україна
orcid.org/0009-0006-0335-6477
iaroslav.antonovytch@ukr.net*

Ключові слова: *лексико-семантичне поле, лексико-семантична група, семема, когнітема, картина війни.*

У статті досліджено особливості моделювання лексико-семантичного простору сучасного американського воєнного наративу на основі матеріалів газети «Washington Post», присвячених війні в Україні. Схарактеризовано сучасні підходи до вивчення наративного змісту, серед яких зазначено літературознавчий, власне мовознавчий, філософський, соціологічний, когнітологічний. Уточнено потенціал залучення методу наративного аналізу до вивчення текстів періодичних видань як зразків медійного дискурсу. Обґрунтовано доцільність застосування наративного аналізу та методів семасіології в дослідженні наративних текстів. Установлено, що відібрані для аналізу фрагменти статей періодичного видання «Washington Post» містять ознаки наративу, а саме: подієвість, наявність сюжету, розподіл ролей між залученими особами (наратор – наратор, суб'єкт – помічник – супротивник), введення елементів ціннісної оцінки (зокрема метафоризація), а також наративну інстанцію та наративну перспективу. Визначено поняття воєнного наративу як репрезентацію війни за допомогою відповідних засобів оповіді та стратегій переконання. Наголошено на необхідності дослідження когнітивно-семантичної картини війни в Україні, яку представляють матеріали інформаційних агенцій і періодичних видань різних країн. Конкретизовано поняття «лексико-семантичний простір наративу» та структурні елементи моделі лексико-семантичного простору воєнного наративу. Зазначено, що основою для моделювання лексико-семантичного простору воєнного наративу є лексико-семантичне поле концепту WAR, структуру якого утворюють ядро, навіколоядерні та периферійні елементи. Крім того, лексико-семантичне поле концепту WAR представлене п'ятьма лексико-семантичними групами, кожна з

яких, зі свого боку, об'єднує лексичні одиниці, розподілені відповідно до свого семантичного наповнення за лексико-семантичними підгрупами. Наведено приклади фрагментів нарративних текстів видання «Washington Post», де актуалізовано одиниці лексико-семантичного поля концепту WAR. Зауважено, що найчастотнішими в аналізованих текстах виявилися слова, які належать до лексико-семантичних груп «Character of War» і «Weapon».

PECULIARITIES OF MODELING THE LEXICAL-SEMANTIC SPACE OF THE MODERN AMERICAN WAR NARRATIVE (BASED ON THE ARTICLES OF “THE WASHINGTON POST”)

Bahatska O. V.

*Candidate of Philological Sciences,
Associate Professor at the Department of English Philology and Linguodidactics
Sumy State Pedagogical University named after A. S. Makarenko
Romenska str., 87, Sumy, Ukraine
orcid.org/0000-0002-4443-1385
helen.bg770228@gmail.com*

Barantsev Ya. A.

*Master's Student at the Faculty of Foreign and Slavic Philology
Sumy State Pedagogical University named after A. S. Makarenko
Romenska str., 87, Sumy, Ukraine
orcid.org/0009-0006-0335-6477
iaroslav.antonovytch@ukr.net*

Key words: *lexical-semantic field, lexical-semantic group, sememe, cogniteme, image of war.*

The article is devoted to the study of peculiarities of modeling the lexical-semantic space of the modern American war narrative on the basis of the articles taken from “The Washington Post” covering the war in Ukraine. The characteristics of modern approaches to the study of narrative content, related to literary studies, linguistics proper, philosophy, sociology, cognitive studies, are identified. The potential of applying the method of narrative analysis in the study of texts taken from periodicals as samples of media discourse is clarified. The relevance of using narrative analysis and methods of semasiology in the study of narrative texts is substantiated. It is established that fragments of articles from the periodical “The Washington Post”, which have been selected for the analysis, contain features of a narrative, such as eventfulness, presence of a plot, distribution of roles between involved persons / characters (narrator – narratee, subject – helper – opponent), axiological elements concerning values (in particular, those of metaphorization), narrative instance and narrative perspective. The notion of war narrative is defined as the representation of war with the involvement of effective means of narration and persuasion strategies. The necessity of studying cognitive and semantic image of the war in Ukraine as represented in materials of information agencies and periodicals all over the world is accentuated. The notion of the lexical-semantic space of a narrative and structural elements of the model of the lexical-semantic space of the war narrative are specified. It is noted that the basis for modeling the lexical-semantic space of the war narrative is the lexical-semantic field of the concept WAR, the structure of which is formed by the nucleus, pre-nuclear and peripheral elements. Furthermore, the lexical-semantic field of the concept WAR is represented by five lexical-semantic groups, whereof each one

contains lexical units distributed between various lexical-semantic subgroups in accordance with their meaning. The examples of narrative fragments taken from the articles of “The Washington Post”, with lexical units of the lexical-semantic field “War” having been actualized, are provided. It is observed that words belonging to the lexical-semantic groups “Character of War” and “Weapon” appear the most frequently used.

Постановка проблеми. Людська діяльність – духовна чи фізична – значною мірою, якщо не головним чином, зумовлена й опосередкована дихотомією «мова – мовлення», проблему якої свого часу порушив іще В. фон Гумбольдт. Видається логічним, що мова в контексті жанрово-стилістичної стратифікації здатна відбивати опосередковане людською свідомістю сприйняття дійсності. У світлі цього припущення сукупність мовленнєвих жанрів можна розглядати як своєрідних «свідків історії», що стосується й публіцистичного дискурсу.

З 2014 року в Україні триває війна, новий етап якої розпочався 24 лютого 2022 року, коли відбулося повномасштабне вторгнення армії РФ на її територію. Ця подія відразу викликала резонанс у засобах масової інформації в усьому світі, на сторінках періодичних видань почали щодня з’являтися трагічні свідчення про руйнівні наслідки воєнних дій, які наклали тяжкий відбиток на всі сфери функціонування українського суспільства. Як наслідок, виникає необхідність досліджувати мовний матеріал статей як зі системно-структурного, так і з наратологічного поглядів. Інтегрований підхід, зрештою, наводить на думку про необхідність створення лексико-семантичних моделей, які становили б основу для концептуального відображення явищ об’єктивного світу та репрезентації досвіду суб’єктів. Проблемам семасіології, зокрема лексико-семантичних полів, присвячували наукові праці В. Оккам, Х. Райзіг, А. Цаунер, М. Бреаль, Л. Блумфілд, Л. Єльмслев, Б. Потье, Е. Косеріу, А. Мартіне, Дж. Лакофф, О.О. Селіванова, А.С. Зеленько, Л.Я. Брославська, О.М. Шевченко, Н.Д. Засанська й інші дослідники. Утім, аналіз наукової літератури засвідчив, що проблема моделювання лексико-семантичного простору воєнного наративу потребує подальшого наукового обґрунтування із залученням широкої джерельної бази, а тому її дослідження є актуальним.

Мета статті – дослідити особливості моделювання лексико-семантичного простору сучасного американського воєнного наративу на основі матеріалів газети «Washington Post», присвячених війні в Україні.

Виклад основного матеріалу дослідження. На сучасному етапі розвитку лінгвістичного знання можна констатувати, що поняття *нарратив*

не має єдиного визначення, яке могло б охопити всю сукупність його ознак. Водночас нарратив є об’єктом досліджень у межах значної кількості гуманітарних дисциплін, що пояснює існування цілої низки підходів до його аналізу, серед яких – літературознавчий, власне мовознавчий, філософський, соціологічний, когнітологічний. Загалом дослідники сходяться на тому, що нарратив є репрезентацією певної інформації, яка стосується досвіду людини (реальних чи вигаданих подій). У нашому дослідженні ми спираємося на визначення нарративу, запропоноване американським наратологом Дж. Принсом, який потрактовує його як репрезентацію (як результат і процес, об’єкт і акт, структуру чи структурування) однієї чи більше дійсних чи вигаданих подій, переданих одним, двома чи декількома (більш чи менш проявленими) нараторами одному, двом чи декільком (більш чи менш проявленими) нараторам [10, с. 58]. Відповідно, така репрезентація має оповідну природу (звідки походить і назва терміна – від лат. *narrō, narrāre* – ‘розповідати’), а тому передбачає наявність у собі певної структури та типології дійових осіб. Знаменно, що така репрезентація, окрім іншого, організована за допомогою темпоральних і модальних компонентів, які забезпечують причинно-наслідкові зв’язки між наратованими подіями та відбивають ставлення до них оповідача (наратора). Хоча сам нарративний аналіз спочатку використовували в літературознавчих студіях для дослідження саме художніх творів, на сьогодні сфера його застосування значно розширилася у зв’язку з «наратологічним поворотом» [5, с. 265], унаслідок чого стало можливим дослідження різних дискурсів, до яких належить і публіцистичний. За цим підходом окремий текст, узятий із простору ЗМІ, може мати певний сюжет (плот), актантну структуру (систему дійових осіб із відповідними ролями), просторово-часовий континуум, засоби когезії та когерентності, ціннісну складову й ін. У такому разі доречним є використання методу нарративного аналізу в єдності моделей інтерпретації тексту як лінгвальної одиниці, пов’язаної з іншими подібними одиницями (інтертекстуальність).

Утім, варто звернути увагу на те, що одним з аспектів аналізу нарративного тексту є вивчення його смислового наповнення, яке реалізується за допомогою вербальних елементів з

індивідуальним значенням. Власне значеннєвий бік наративів дає змогу дослідити семасіологічна методологія. Як зауважує Н.Г. Лозова, «змістова організація, або семантичний (семасіологічний) простір, слова має свої компоненти та мікрокомпоненти, одним із яких є когнітивний, – когнітема, яку може репрезентувати і денотативний компонент семантики слова, або денотат імені, і конотативний компонент семантики слова, або конотат» [4, с. 138]. На нашу думку, лексико-семантичний простір наративу можна розглядати як певним чином організовану сукупність значень і смислів, представлених у текстовій площині окремого наративу за допомогою когнітивних, денотативних і конотативних елементів семантики слів як базових його структурних елементів. Лексико-семантичний простір наративу тісно пов'язаний із когнітивним і може бути представленим у вигляді ієрархії мінімальних компонентів значення, або сем, які в мовній системі пов'язані між собою парадигматичними відношеннями.

Для здійснення аналізу певного наративного тексту необхідно також з'ясувати, який тип дискурсу він представляє; у випадку поданого дослідження ми зосереджуємо увагу саме на воєнному наративі в контексті медійного дискурсу. Доцільно зазначити, що воєнні наративи репрезентують війну із залученням засобів оповіді та стратегій переконання, а також описують логіку розуміння воєнного конфлікту як таку, що запропонована читачеві (нарататору) у вигляді варіанта інтерпретації висвітлюваних подій.

У зв'язку з тим, що наративи ЗМІ здатні представляти події у специфічний спосіб, здійснюючи при цьому вплив на читацьку аудиторію щодо схвалення певного набору аргументів, важливо досліджувати, яку когнітивно-семантичну картину репрезентують матеріали тих чи тих інформаційних агенцій і видань різних країн світу, що стало особливо актуальним у контексті війни в Україні. На необхідності таких студій наголошує, зокрема, американський воєнний аналітик, дослідниця наративних стратегій А. Маан [9]. Матеріалом нашого дослідження були тексти онлайн-версії американської щоденної англійськомовної газети суспільно-політичного характеру «Washington Post» (середній наклад – 159,040 прим.) [11]. Дослідження проведено на основі аналізу текстів, присвячених війні в Україні, відібраних упродовж жовтня 2022 р. – лютого 2023 р. Установлено, що фрагменти, які склали окрему картотеку, мають основні ознаки наративу, а саме: подієвість, наявність сюжету, розподіл ролей між особами (наратор – нарататор, суб'єкт – помічник – супротивник), уведення елементів ціннісної оцінки (зокрема метафоризація), а також наративна інстанція та наративна перспектива.

Лексико-семантичний простір у найширшому сенсі пов'язаний із поняттям *лексико-семантичного поля* (ЛСП), під яким Н.Д. Засанська розуміє «сукупність лексичних одиниць чи їх значень, об'єднаних парадигматичними зв'язками, які мають спільний семантичний компонент і позначають явища за понятійною, предметною чи функціональною схожістю» [2, с. 21]. Як зауважують Н.П. Канонік й А.Д. Шкаровецька, поле «має особливу структуру – ядро, периферію, для якої характерні максимальна концентрація ознак у ядрі та неповний набір цих ознак при можливому послабленні їх інтенсивності на периферії» [3, с. 192].

На основі аналізу статей газети «Washington Post» ми визначили лексико-семантичне поле концепту WAR (війна), що є базою для лексико-семантичного простору воєнного наративу цього періодичного видання. При цьому концепт ми розглядаємо як основну й центральну щодо категоризації та концептуалізації одиницю знання, яка може бути закодованою в специфічній мовній формі [8, с. 31]. У ЛСП «War» архісема відповідає концепту WAR, яке об'єднує навколо себе решту лексико-семантичних одиниць на основі їх семного складу. Узятє до уваги ЛСП містить у собі, по-перше, ядро та навколоядерні елементи, де сконцентровані варіанти номінації концепту WAR, по-друге, периферію, межі якої перетинаються з іншими полями. Водночас на сучасному етапі розвитку семасіології дослідники послуговуються щонайменше трьома ключовими принципами побудови лексико-семантичних полів: семантичним (утілюється завдяки здійсненню компонентного аналізу лексичних значень слів, які утворюють певне лексико-семантичне поле [2, с. 24]); структурним (утілюється в особливостях організації всіх одиниць, що входять до складу певного лексико-семантичного поля [там само, с. 26]); системним (виявляється в наявності об'єднання слів (парадигм), які характеризуються спільністю значення [там само, с. 28]). Уважаємо, що ці принципи є також релевантними для організації семантичного простору воєнного наративу, де базовим у когнітивно-семантичному розумінні є концепт WAR.

Для того щоб установити семантичне наповнення концепту WAR й інших компонентів структури аналізованого лексико-семантичного поля, ми послуговувалися словниковими статтями лексикографічного джерела «Merriam-Webster Dictionary» (DMW), яке є тлумачним словником англійської мови (в американському її варіанті) [7]. Результат пошуку дав змогу згрупувати такі семми концепту WAR (частиномовна належність – іменник): 1. а. (1) *'a state of usually open and declared armed hostile conflict between states*

or nations'; (2) 'a period of such armed conflict'; (3) 'STATE OF WAR'; b. 'the art or science of warfare'; c. (1) 'weapons and equipment for war' (obsolete); (2) 'soldiers armed and equipped for war' (archaic); c. 'VARIANCE, ODDS sense 2' [DMW]. Досліджуючи образно-ціннісний складник концепту WAR/ВІЙНА в американській мовній картині світу, Л.Я. Брославська зазначає, що «поняття WAR належить до бутєвих телеономних понять, а, отже, має у своєму семному складі набір оцінних значень» [1, с. 22]. Як наголошує О.М. Шевченко, «англійські мовні одиниці, що репрезентують концепт WAR, не лише мають глибоку національно-культурну специфіку, а й пов'язані із сприйняттям дійсності та певним чином відображають пізнання світу, місце в ньому людини та її мовну картину» [6, с. 134].

Варто підкреслити, що лексико-семантичне поле є поняттям, яке в нашому дослідженні передає лише загальне уявлення про структурно-значеннєву організацію лексико-семантичного простору воєнного наративу газети «Washington Post». Саме ж поле розглядаємо в сукупності окремих лексико-семантичних груп (ЛСГ), що існують у його структурі у вигляді підпорядкованих ядру групувань слів, які виявляють спільність морфологічних ознак (частинимовна належність, функційно-семантична однорідність). Кожна з таких груп має родову сему (гіперсему), що об'єднує навколо себе семи меншого порядку, кількість і частотність актуалізації яких може значно варіюватися залежно від семантичного наповнення гіперсеми.

Організоване дослідження лексико-семантичного поля концепту WAR у наративному дискурсі періодичного видання «Washington Post» на основі аналізу відібраних наративних фрагментів дало змогу виокремити щонайменше п'ять лексико-семантичних групувань слів, поєднаних спільністю значення, серед них фіксуємо такі:

– лексико-семантична група «Nature of War» (ЛСГ 1), елементи якої описують характер воєнних дій;

– лексико-семантична група «Warring Sides» (ЛСГ 2), у якому представлені варіанти номінації сторін, що воюють;

– лексико-семантична група «Other States» (ЛСГ 3), яке поєднує лексичні одиниці на позначення союзників сторін, що воюють;

– лексико-семантична група «Weapon» (ЛСГ 4), де представлені різноманітні найменування зброї від загальних родових номінацій (на кшталт *artillery, armored weapon*) до назв конкретних одиниць зброї;

– лексико-семантична група «Consequences of War» (ЛСГ 5), що в ній об'єднано номінації наслідків війни.

Необхідно зазначити, що кожна з цих лексико-семантичних підгруп, зі свого боку, містить об'єднання лексем іще меншого порядку, що їх ми називаємо *лексико-семантичними підгрупами* (ЛСПГ); кожна з ЛСГ може мати декілька таких підгруп.

Лексико-семантична група «Nature of War» (ЛСГ 1) лексико-семантичного поля «War» охоплює ті лексичні одиниці з нашої вибірки, які, з одного боку, описують вид воєнного конфлікту, з іншого, – характеризують його перебіг у просторі й часі. Відповідно до цих параметрів у середині ЛСГ 1 виокремлюємо такі лексико-семантичні підгрупи (ЛСПГ), як «Character of warfare» (ЛСПГ 1.1), «Movement» (ЛСПГ 1.2) і «Place» (ЛСПГ 1.3).

Лексичні одиниці, що входять до складу ЛСПГ 1.1. «Character of warfare» перебувають у ядерній зоні концепту WAR, є альтернативними його номінаціями та вказують на конкретний характер ведення воєнних дій. До таких одиниць належать: *attrition, conflict, combat, fight, escalation, resistance, surrendering* тощо. Інтегративними семами в ЛСПГ 1.1 є такі, як 'war', 'fight', 'battle': усі розглянуті семми пов'язані з ними прямо чи опосередковано. До ЛСПГ 1.2 «Movement» належать такі лексичні одиниці: *advance, retreat, offensive, counteroffensive, wrest, attack, withdrawal, invasion, retaliation, operation*. Усі перераховані одиниці в семантичному плані об'єднані семою 'move' і позначають загальний напрям руху військ: *The Ukrainian counteroffensive in the south, meanwhile, has quickened in recent days, with forces moving down the Dnieper River toward Kherson* (5 жовтня 2022 р.). Переміщення військ пов'язане зі специфікою воєнних дій (рівень, тип, форма), що відображено в семантичному складі відповідних номінацій. До ЛСПГ 1.3 «Place» належать такі лексичні одиниці: *battlefield, front line, occupied territories, combat zones, stronghold* тощо. Пов'язує перераховані семми загальний зв'язок із семою 'place', що окреслює простір, на тлі якого розгортаються воєнні дії чи засвідчуються їх наслідки: *The decisions end months of debate among Western allies and pave the way for a major shift in the balance of power on the Ukrainian battlefield* (25 січня 2023 р.).

Лексико-семантична група «Warring Sides» (ЛСГ 2) зосереджує в собі ті лексеми, які називають сторони, які воюють. У цьому контексті варто зазначити, що тут ідеться не про назви країн, а радше про військові об'єднання, які безпосередньо пов'язані з веденням воєнних дій. До лексичних одиниць, які слугують для номінації сторін, що ведуть воєнні дії, у текстах газети належать: *soldier(s)* (семема 'one engaged in *military service and especially in the army*' [DMW]), *militaries*

(семема '*military persons*' [DMW]), *forces* (семема '*the whole military strength (as of a nation)*' [DMW]), *troops* (семема '*ARMED FORCES, SOLDIERS*' [DMW]), *units* (семема '*parts of a military establishment that have a prescribed organization (as of personnel and matériel)*' [DMW]) тощо.

Попри ту обставину, що перераховані лексеми не мають співвіднесення з конкретною країною, вважаємо за необхідне виокремити в ЛСГ 2 підгрупи на позначення сторін, які воюють: ЛСПГ 2.1 «Ukraine» і ЛСПГ 2.2 «Russia»; за формальну підставу для виділення таких лексичних одиниць (радіше – сполучень слів) вважаємо наявність ад'єктивних і субстантивних відхоронічних компонентів, які супроводжують самі лексеми, наприклад: *Ukrainian forces, Russia's forces*.

До лексико-семантичної групи «Other States» (ЛСГ 3) увійшли ті лексеми, які позначають інші країни світу у зв'язку з їх роллю в контексті війни – союзники (партнери), нейтральні країни, а також союзники супротивника. Крім того, у такий спосіб конкретизується актантна модель нарративного аналізу. Беручи до уваги характер воєнно-політичних відносин, що існують між країнами та сторонами, які воюють, розмежуємо декілька підгруп. Лексичні одиниці з ЛСПГ 3.1 «Allies of Ukraine» називають союзників України з Північноатлантичного альянсу, передовсім США. У відібраних зразках трапляються такі перифрастичні номінації, як: *Western countries, Ukraine's Western allies, the allies, NATO allies and partners, the Americans* тощо, або ж назви конкретних країн: *The attack came as Britain confirmed plans to send heavy battle tanks to Ukraine, answering a long-standing request from Kyiv as its fight against Russia's invasion approaches the one-year mark with no signs of abating* (14 січня 2023 р.). Другу підгрупу – ЛСПГ 3.2 «Other countries» – складають інші країни, які не входять до НАТО та які тією чи тією мірою виявляють свою позицію щодо війни, відмінну від позиції НАТО, на рівні вищого політичного керівництва. Здебільшого тут ідеться про країни, які, згідно з оцінками журналістів (нараторів), тримаються нейтральної, поміркованої, неоднозначної позиції щодо війни: *Brazil, India, South Africa* й ін.

Однією з найчисленніших щодо лексичного наповнення виявилася ЛСГ 4 «Weapon», що містить назви різних видів зброї, зокрема тієї, яку отримала Україна від країн-партнерів. До складу першої ЛСПГ 4.1 «Artillery weapons» входять номінації артилерійського озброєння – гармат, гаубиць, мінометів, самохідних артилерійських установок (САУ), радіолокаційного озброєння тощо. До зафіксованих у текстах видання «Washington Post» одиниць, зарахованих до цієї підгрупи, належать, зокрема, такі: *gun, howitzer, mortar, artillery battery* й ін. Другу під-

групу – ЛСПГ 4.2 «Rocket weapons» – утворюють номінації ракетної зброї: реактивні системи залпового вогню (РСЗВ), зенітно-ракетні комплекси (ЗРК), переносні зенітно-ракетні комплекси (ПЗРК), системи протиповітряної оборони (ППО): *launcher, antiaircraft system, Patriot missile battery, Javelin, Stinger, HIMARS, Avenger* тощо. До третьої підгрупи «Armored weapons» (ЛСПГ 4.3) увійшли лексичні одиниці та словосполучення на позначення броньованих машин – танків, бойових машин піхоти (БМП), бронетранспортери (БТР): *heavy weaponry, armored personnel carrier, self-propelled artillery, battle tank, "lend-lease" tanks, M113 armored personnel vehicles, Bradley Fighting Vehicles, the M1 Abrams* й ін. Ще одну підгрупу, ЛСПГ 4.4 «Ammunition», складають номінації різних видів боєприпасів: *ammunition, military equipment, rounds of artillery, rocket, ballistic missile, ATACMS, MIM-23 Hawk missiles, mines* тощо. До окремої підгрупи – ЛСПГ 4.5 «Other weapons» – віднесена решта номінацій озброєння, що, з одного боку, не входять до розглянутих вище підгруп, з іншого, є різнорідними та нечисленними, щоб утворити окрему підгрупу. Ось приклади таких одиниць: *armaments, weaponry* з похідними словосполученнями на зразок *advanced weapons systems, specific weapons systems, weapon package, long-range weapons; attack drone, aircraft warplane* й ін. Прикметно, що в одному фрагменті нарративного тексту можуть актуалізуватися лексеми, які належать до різних ЛСП: *Their response to the brutal onslaught unleashed by Russia last February has been a parade of armor and steel: Javelins, howitzers, drones, strike vehicles, antiaircraft systems, HIMARS and, most recently, battle tanks* (1 лютого 2023 р.).

Як будь-яке складне суспільно-політичне явище, війна спричиняє цілу низку наслідків різного характеру. Дослідження текстів газети «Washington Post» показало, що одними з найістотніших наслідків із погляду масштабів збитків, завданих Україні, є соціально-гуманітарні й економічні, які поширюються на всі сфери життя суспільства. Відповідно до цього виокремлюємо такі підгрупи ЛСГ 5 «Consequences of War», як «Social consequences» (ЛСПГ 5.1) і «Economic consequences» (ЛСПГ 5.2). У лексико-семантичній підгрупі 5.1 об'єднані лексеми, що вказують на руйнівні наслідки війни, позначаються на функціонуванні соціуму та завдають непоправної шкоди соціальній структурі суспільства, зокрема гуманітарній і демографічній сферам: *casualty, killing, devastation, exodus, disaster, destruction: The United Nations is reinforcing efforts to track the devastation inflicted on Ukraine's architecture, art and historical sites by using satellite imagery to verify reports of destruction, two of its agencies announced* (27 жовтня

2022 р.). Підгрупу 5.2 «Economic consequences» утворюють лексеми, пов'язані із завданими економічному сектору країни збитками: *hyperinflation, contraction, decimation, destruction*.

Висновки. У структурі лексико-семантичного поля концепту WAR, яке є основою для створення лексико-семантичної моделі воєнного нарративу, виокремлено п'ять лексико-семантичних груп, що об'єднують номінації характеру воєнних дій, сторін, які воюють, інших країн, зброї та наслідків війни, кількісне співвідношення котрих може варіюватися залежно від групи. У кожній із розглянутих ЛСГ семема розподілені між лексико-семантичними підгрупами як об'єднаннями ще меншого

порядку. Створення моделі лексико-семантичного простору сучасного американського воєнного нарративу на прикладі видання «Washington Post» дало змогу виявити найбільш частотні лексичні одиниці, що складають основу для семантичної організації текстів-нарративів, присвячених війні в Україні. Це, зі свого боку, ілюструє, які акценти зроблено та які асоціації відображено у відповідних текстах у процесі відтворення когнітивно-семантичної картини війни. Перспективи дослідження вбачаємо в конкретизації аксіологічного статусу відібраних лексичних одиниць та їх ролі в забезпеченні ціннісних компонентів сучасного американського воєнного нарративу.

ЛІТЕРАТУРА

1. Брославська Л.Я. Образно-ціннісний складник концепту WAR/ВІЙНА в американській мовній картині світу. *Науковий вісник ДДПУ імені І. Франка. Серія «Філологічні науки (мовознавство)»*. 2015. № 4. С. 22–27. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/nvddpufm_2015_4_6 (дата звернення: 30.04.2023).
2. Засанська Н.Д. Лексико-семантичне поле КРИЗА в українській та англійській мовах: графо-матричний і статистичний аспекти: дис. ... канд. філол. наук: 10.02.21. Кіровоград, 2016. 283 с.
3. Канонік Н., Шкаровецька А. Наукові підходи до вивчення лексико-семантичних полів у лексико-семантичній системі сучасної англійської мови. *Науковий вісник Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки*. 2015. № 4. С. 189–195. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvvnufm_2015_4_38 (дата звернення: 30.04.2023).
4. Лозова Н.Г. «Когнітема – когнітивний простір», «когнітосема – когнітивно-семасіологічний простір»: диференціація понять. *Термінологічний вісник*. 2013. Вип. 2(1). С. 135–138. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/terv_2013_2%281%29_16 (дата звернення: 30.04.2023).
5. Савчук Р.І. Історія становлення наратології: від античної поетики до нових нарративних практик студіювання художнього тексту. *Науковий вісник кафедри ЮНЕСКО КНЛУ. Філологія, педагогіка, психологія*. 2015. Вип. 30. С. 261–270. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvkyu_2015_30_40 (дата звернення: 30.04.2023).
6. Шевченко О.М. Репрезентація концепту WAR в англійській лінгвокультурі. *Наукові записки. Серія: Філологічні науки*. Кропивницький: Видавництво «КОД», 2021. Вип. 193. С. 133–139. URL: <https://filnauk.cuspu.edu.ua/index.php/filnauk/article/view/14/13> (дата звернення: 30.04.2023).
7. Dictionary by Merriam-Webster (DMW). Merriam-Webster, Inc. URL: <https://www.merriam-webster.com/> (accessed April 30, 2023).
8. Evans V. A Glossary of Cognitive Linguistics. Edinburgh: Edinburgh University Press, 2007. 239 p.
9. Maan A. Narrative Warfare. RealClear Defense. February 27, 2018. URL: https://www.realcleardefense.com/articles/2018/02/27/narrative_warfare_113118.html (accessed April 30, 2023).
10. Prince G. Dictionary of Narratology. Lincoln; London: University of Nebraska Press, 2003. 126 p.
11. The Washington Post. Home Page. URL: <https://www.washingtonpost.com> (accessed April 30, 2023).

REFERENCES

1. Broslavska L. Ya. (2015). *Obrazno-tsinnisnyi skladnyk kontseptu WAR/VIINA v amerykanskkii movnii kartyni svitu* [Imaginative-evaluative constituent of the concept WAR in the American language picture of the world]. *Research Journal of Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University. Series "Philology" (Linguistics)*, vol. 4, pp. 22–27. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/nvddpufm_2015_4_6 [in Ukrainian].
2. Zasanska N. D. (2016). *Leksyko-semantychne pole KRYZA v ukrainskii ta anhliiskii movakh: hrafo-matrychnyi i statystychnyi aspekty* [Lexical field crisis in Ukrainian and English: graph-based and statistical approaches]. (Thesis for a Candidate's Degree in Philology). National Pedagogical Dragomanov University. Kyiv [in Ukrainian].
3. Kanonik N., Shkarovetska A. (2015). *Naukovi pidkhody do vyvchennia leksyko-semantychnykh poliv u leksyko-semantychnii systemi suchasnoi anhliiskoi movy* [Scientific Approaches to the Learning of Lexico-Semantic Fields in the Lexico-Semantic System of Modern English]. *The Scientific Journal of Lesya Ukrainka East European National University*, vol. 4, pp. 189–195. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvvnufm_2015_4_38 [in Ukrainian].

4. Lozova N. G. (2013). “Kohnitema – kohnityvnyi prostir”, “kohnitosema – kohnityvno-semasiolohichnyi prostir”: dyferentsiatsiia poniat. [“Cogniteme – cognitive space”, “cognitosema – cognitive-semasiological space”: differentiation of concepts]. *Terminolohichnyi visnyk*, vol. 2(1), pp. 135–138. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/terv_2013_2%281%29__16 [in Ukrainian].
5. Savchuk R. I. (2015). Istoriiia stanovlennia naratolohii: vid antychnoi poetyky do novykh naratyvnykh praktyk studiiuvannia khudozhnoho tekstu [The history of the development of narratology: from ancient poetics to new narrative practices of studying artistic text]. *The Scientific Journal of the UNESCO Department of Kyiv National Linguistic University. Philology, pedagogy, psychology*, vol. 30, pp. 261–270. Retrieved from: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvkyu_2015_30_40 [in Ukrainian].
6. Shevchenko O. M. (2021). Rerezentatsiia kontseptu WAR v anhlo-movnii linhvokulturi [Representation of the concept of WAR in English language culture]. *Naukovi zapysky. Serii: Filolohichni nauky*, vol. 193, pp. 133–139. Retrieved from: <https://filnauk.cuspu.edu.ua/index.php/filnauk/article/view/14/13> [in Ukrainian].
7. Dictionary by Merriam-Webster (DMW). Merriam-Webster, Inc. URL: <https://www.merriam-webster.com/> (accessed April 30, 2023).
8. Evans V. A Glossary of Cognitive Linguistics. Edinburgh: Edinburgh University Press, 2007. 239 p.
9. Maan A. Narrative Warfare. RealClear Defense. February 27, 2018. URL: https://www.realcleardefense.com/articles/2018/02/27/narrative_warfare_113118.html (accessed April 30, 2023).
10. Prince G. Dictionary of Narratology. Lincoln; London: University of Nebraska Press, 2003. 126 p.
11. The Washington Post. Home Page. URL: <https://www.washingtonpost.com> (accessed April 30, 2023).

УДК 81'42:341.18:314.151.3-054.72(73)
DOI <https://doi.org/10.26661/2414-9594-2023-1-2>

ТЕРМІНИ «ALIEN», «IMMIGRANT» ТА «CITIZEN» В ІМІГРАЦІЙНИХ АКТАХ КОНГРЕСУ США: ДИНАМІКА ФОРМУВАННЯ ТЕРМІНОЛОГІЧНИХ СМИСЛІВ

Городиловська М. Т.

*асистент кафедри перекладознавства і контрастивної лінгвістики імені Григорія Кочура
Львівський національний університет імені Івана Франка
вул. Університетська, 1, Львів, Україна
orcid.org/0000-0002-8745-8940
mariiahorodylovska@gmail.com*

Ключові слова: *термін, стрижневий код, мовний знак, чужинець, іммігрант, громадянин, імміграційний акт, Конгрес США.*

Стаття присвячена дослідженню найменування суб'єктів імміграційних актів Конгресу США, які розглядаються як стрижневі коди цих актів та використовуються американськими законодавцями на позначення особи-чужинця, некорінного жителя, негромадянина США. Проаналізовано акти Конгресу – законодавчого органу влади у США, прийняті в XVIII–XXI століттях.

У статті встановлено, що першим мовним знаком, який використали законодавці у XVIII ст. на позначення суб'єкта імміграційних актів був термін 'alien', що вживався для найменування особи-чужинця, негромадянина США. У тексті першого акта, який стосувався імміграції, а саме Naturalization Act of 1970 цей термін вживався у значенні «негромадянин», хоча докладне визначення не подавалося. Виявлено, що в XIX ст., а саме у Act to Encourage Immigration of 1864 був уведений термін 'immigrant', що вживався для позначення особи-чужинця, негромадянина США, який має намір постійно проживати у країні. У статті розкрито семантичні особливості термінів 'alien' (чужинець), 'immigrant' (іммігрант) та 'citizen' (громадянин). Крім цього, здійснено аналіз терміна 'native', який використовували для позначення корінних мешканців США, та терміна 'subject', який вживали стосовно особи, підданої монархові.

Виявлено та схарактеризовано спільні та відмінні семантичні особливості термінологічних одиниць на позначення громадянина ('citizen', 'native', 'natural-born subject', 'natural-born citizen', 'naturalized person (citizen)'), чужинця ('alien', 'legal alien', 'illegal alien', 'alien friend', 'alien enemy') та чужинця-іммігранта ('immigrant', 'legal immigrant', 'illegal immigrant', 'documented immigrant', 'undocumented immigrant', 'special immigrant' та 'non-immigrant').

THE TERMS “ALIEN”, “IMMIGRANT” AND “CITIZEN” IN THE IMMIGRATION ACTS OF THE US CONGRESS: DYNAMICS OF TERMINOLOGICAL UNITS FORMATION

Horodylovska M. T.

*Assistant Lecturer at the Hryhorii Kochur Department of Translation Studies
and Contrastive Linguistics*

Ivan Franko National University of Lviv

Universytetska str., 1, Lviv, Ukraine

orcid.org/0000-0002-8745-8940

mariiahorodylovska@gmail.com

Key words: *term, key code, linguistic sign, alien, immigrant, citizen, immigration act, US Congress.*

This article focuses on the study of the naming of subjects in the immigration acts of the United States Congress, which are considered as key codes and used by American legislators to designate a foreigner, non-native resident, and non-citizen of the United States. The acts of the Congress, the legislative body of authority in the United States, established in the 18th to the 21st centuries, are analyzed.

It is established that the first linguistic sign used by legislators in the 18th century to designate the subject of immigration acts was the term ‘alien’, which was used in reference to a foreigner and non-citizen of the United States. The first act, which concerned immigration, namely the Naturalization Act of 1790, contains this term in the meaning of “non-citizen”, although without definition. It was found that in the 19th century, namely in the Act to Encourage Immigration of 1864, the term ‘immigrant’ was introduced, which was used to refer to a foreigner, non-native resident, and non-citizen of the United States, who intends to permanently reside in the country. The article reveals the semantic peculiarities of the terms ‘alien’, ‘immigrant’, and ‘citizen’. Besides that, the analysis of the terms ‘native’ and ‘subject’, which were introduced to designate native inhabitants of the United States and persons who were subjects of a monarch correspondingly, is carried out.

The article identifies and characterizes the common and distinctive semantic features of terminological units used to designate a citizen (‘citizen’, ‘native’, ‘natural-born subject’, ‘natural-born citizen’, ‘naturalized person (citizen)’), a foreigner (‘alien’, ‘legal alien’, ‘illegal alien’, ‘alien friend’, ‘alien enemy’), and a foreign immigrant (‘immigrant’, ‘legal immigrant’, ‘illegal immigrant’, ‘documented immigrant’, ‘undocumented immigrant’, ‘special immigrant’, and ‘non-immigrant’).

I always heard about an amazing place called America, a place that stands for freedom and opportunity. As an immigrant and a very independent woman, I understand what a privilege it is to live here and enjoy the freedoms and opportunities that we have.

Melania Trump

Постановка проблеми. Історія американської імміграції є багатогранною та динамічною. З початку колонізації і до сьогодні імміграція як соціальний феномен у США, завжди істотно впливала на соціальне, економічне та політичне життя американського суспільства. Після *de jure* створення держави кількість осіб, які тимчасово чи постійно бажали

проживати в країні, але не були її громадянами збільшувалася з кожним роком. Як наслідок, перед Конгресом, який конституційно є законодавчим органом влади, постало питання регулювання їхнього статусу та умов перебування на території США.

Метою статті є виявлення термінологічних одиниць, які використовували члени Конгресу в

XVIII–XXI ст. на позначення суб'єктів імміграційних актів. Терміни на позначення членів соціальної групи людей, яких стосуються імміграційні акти, становлять жанротвірну ознаку цих актів і є невідмінним складником системи мовних засобів, які використовуються для кодування тексту актів. Отож вважаємо їх стрижневими мовними кодами, які мають парадигматичні, синтагматичні та епідигматичні виміри. Розгляд останніх становить завдання цього дослідження.

Різними аспектами вивчення правових термінів займалися вітчизняні та зарубіжні вчені-мовознавці, такі як Н. Артикуца, М. Вербенец, В. Гарнер, І. Гумовська, А. Джорек-Босячка, С. Кравченко, М. Любченко, А. Ляшук, Г. Онуфрієнко, А. Подлех, Ю. Прадід, О. Серебренська, С. Шестакова, Н. Яцишин та інші, але й вчені-юристи: С. Головатий, Т. Дудаш, П. Рабінович, В. Тертишник, Л. Чулінда, І. Усенко та інші., однак терміни, пов'язані з правовими аспектами імміграції, окремо не досліджувались.

Виклад основного матеріалу дослідження. Враховуючи те, що іммігранти сформували окрему соціальну групу населення в США, то їхній статус та становище потребували законодавчого регулювання від самого початку створення держави. Починаючи з 1790 року, Конгрес США почав активно формувати законодавство, яке стосувалося різних аспектів імміграції. Першим законом, який визначав процедуру отримання громадянства шляхом натуралізації чужинцями був Naturalization Act of 1790. У цьому правовому документі законодавці вперше позначили суб'єкта імміграційного акта терміном «**alien**» (чужинець, негромадянин), який протиставлявся з «**citizen**» (громадянин). Протягом XVIII–XXI століть Конгресом США було прийнято 115 актів (6 актів у XVIII ст., 14 – у XIX ст., 53 – у XX ст. та 42 – у XXI ст.), які стосувалися різних питань американської імміграції. У цьому дослідженні ми зосереджуємося на стрижневих кодах, які законодавці використали для позначення суб'єктів імміграційних актів, а зокрема «**alien**», «**immigrant**» та «**citizen**».

До моменту юридичного створення держави теперішні території США населяли різні корінні племена. Після проголошення Декларації про незалежність члени цих племен почали іменуватися «**native**» чи «**native American**». Припускаємо, що до 1776 року «**native**» не використовували як правовий термін, а почали вживати його тоді, коли постало питання семантичного розмежування термінологічних одиниць «**native**» та «**citizen**». Словом «**native**» позначали корінні племена, які проживали на території США (в основному це індіанці, ескімоси, алеути та гавайці), хоча сам термін вперше було вжито в Indian Removal Act of 1824 [1].

Merriam–Webster Dictionary дає таке визначення «**native**»: «1) особа, народжена чи вихована в певному місці; 2) а) первинний чи корінний мешканець; б) те, що є характерним або корінним для певної місцевості; 3) місцевий резидент, зокрема той, що постійно проживає на території і не є відвідувачем чи тимчасовим мешканцем» [2]. Цей словник також подає термін «**native**» як прикметник та представляє 15 різних значень, зокрема: 1) присутній з народження чи через народження; 2) належить до конкретного місця через народження там; 3) який має первинне відношення до когось чи чогось [2]. Black's Law Dictionary дає таке визначення «**native**»: «особа, що народилася як підданий певної країни, тобто «**natural-born subject**» або особа, що народилася як громадянин певної країни від народження, тобто «**natural-born citizen**»; особа, яка є місцевим жителем за народженням, тобто «**denizen by birth**»; особа, яка має свій дім або громадянство завдяки факту народження у країні». Цей термін також включає особу, яка народилася закордоном, якщо її батьки були громадянами країни та постійно не проживали в іншій країні [3].

Розглянемо ЛСГ іменників «**subject**» та «**citizen**» на позначення громадянина. Oxford English Dictionary визначає «**subject**» як «особу, яка належить до конкретної країни, зокрема в якій править король чи королева» та «**citizen**» як «особу, що має законне право належати до конкретної країни [4]. A New English Dictionary on Historical Principles вказує, що термін «**subject**» вперше вживався у XIV столітті у значенні «1) особа, яка перебуває під верховенством монарха чи правлінням принца; 2) особа, яка є підданою урядові чи правлячій владі, виконує закони та отримує з цього відповідний захист» [5], тоді як «**citizen**» – це «(у США) натуралізована особа, чи корінний житель, який має право голосувати за кандидатів до державних органів і є наділений цілковитим захистом своїх особистих прав» [5]. Відповідно до Merriam-Webster Online Dictionary, «**citizen**» означає: «1) а) корінний житель, особа, яка належить до американської нації чи натуралізована особа, яка зобов'язана вірно служити уряду та має право на захист від нього; б) член держави (штату); 2) резидент містечка чи штату, який також належить до американської нації (корінний житель) чи пройшов процедуру натуралізації у США [2]. Відповідно до Black's Law Dictionary, «**citizen**» – це «житель вільного міста чи юридичного товариства (**civitas**), який має всі права та привілеї, які надаються будь-якій людині, відповідно до конституції та уряду, що їй підпорядковується [3]; «**naturalized citizen**» (натуралізований громадянин) – це особа, яка, будучи чужинцем (**alien**) за народженням, отримала громадянство за законами держави

чи нації [3]. Термінологічна одиниця ‘natural born citizen’ (громадянин за народженням) без визначення вперше вживається у Naturalization Act of 1790: [*...And the children of citizens of the United States that may be born beyond the sea, ... shall be considered as natural born citizens*] [6].

Отже, вважаємо, що термінологічні одиниці ‘natural-born subject’ та ‘natural-born citizen’ є відносними синонімами, оскільки обидві означають належність до конкретної країни за народженням, але їх семантична відмінність полягає у відмінності форм правління країн, місця їхнього народження: ‘natural-born subject’ стосується підданства Великобританії, оскільки історично американці до створення власної держави були під владою Британської імперії, тому імміграційне законодавство навіть у актах ХХІ століття вживає термін ‘subject’, а ‘natural-born citizen’ – громадянства США.

Аналізуючи дані з таблиці 1, робимо висновок, що спільними семантичними рисами всіх термінологічних одиниць на позначення ‘citizen’, крім ‘non-citizen’ (негромадянин), є: 1) офіційна, законна належність до країни, а саме наявність громадянства (citizen, natural-born citizen та naturalized person) або підданства (natural-born sub-

ject); 2) постійне перебування у країні громадянства. Відмінною семантичною особливістю є спосіб набуття громадянства – за місцем народження чи шляхом натуралізації. Відповідно до американського імміграційного законодавства ХІХ–ХХІ ст., є інші способи набуття громадянства (наприклад: через громадянство США одного з батьків, через шлюб з громадянином США, через шлюб в армії США тощо).

Оскільки одним з перших завдань новоствореного Конгресу стало позначити суб’єктів імміграційних актів, то в 1790 році Конгрес вперше в історії американської імміграції приймає закон – Naturalization Act of 1790 та називає осіб-чужинців, негромадян загальним терміном – ‘alien’, але не надає у тексті акта дефініції цього терміна, хоча включає положення про отримання громадянства такою особою шляхом натуралізації (див. Рис. 1): “...*That any alien, being a free white person, who shall have resided within the limits and under the jurisdiction of the United States for the term of two years, may be admitted to become a citizen ...*” [6]. Отже, закон уперше розмежовує антонімічні терміни ‘alien’ (негромадянин) та ‘citizen’ (громадянин).

Naturalization Laws and Regulations містяться інші способи набуття громадянства США відмінні

Таблиця 1

Семантичні особливості термінологічних одиниць на позначення громадянина

Назва	Семантичні ознаки					
	наявність громадянства (паспорта) або статусу ‘корінний житель’	наявність підданства	громадянин за місцем народження	громадянин шляхом натуралізації	перебуває у країні постійно	відсутність громадянства
1 <i>citizen</i> (громадянин)	+	–	+	+	+	–
2 <i>native</i> (корінний мешканець, особа, яка має відношення до нації)	+	–	–	–	+	–
3 <i>natural-born subject</i> (підданий за народженням)	–	+	+	–	+	–
4 <i>natural-born citizen</i> (громадянин за народженням)	+	–	+	–	+	–
5 <i>naturalized person</i> (citizen) (натуралізований громадянин)	+	–	–	+	+	–
6 <i>non-citizen</i> (негромадянин)	–	–	–	–	+/-	+

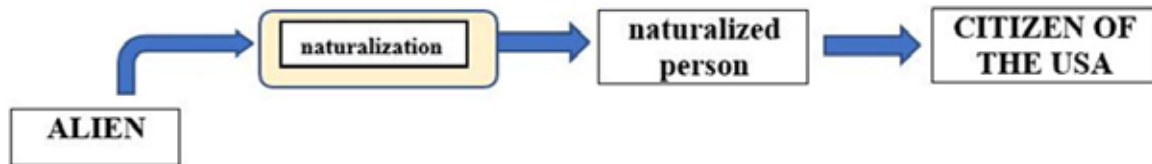

Рис. 1. Процедура зміни статусу суб'єкта «alien» на «citizen»

від процедур натуралізації: [...*Any alien, of the age of twenty-one years and upward, who has enlisted, or may enlist, in the armies of the United States, either the regular or the volunteer forces ... shall be admitted to become a citizen of the United States*] [7].

Відповідно до A New English Dictionary on Historical Principles, ‘alien’ – це “1) той, що належить іншій особі, місцю чи сім’ї; чужий, іноземний, не свій (14 ст.); 2) який належить до іноземної нації чи підданства; 3) іноземець (foreigner) за природою чи характером; який належить до чогось іншого; іноземний чи іншого походження; 3) особа, яка належить до іншої сім’ї, раси чи нації; чужинець, іноземець; 4) особа, яка є громадянином чи підданим іншої держави, ніж тієї, у якій вона проживає; іноземний резидент за походженням, не натуралізований, чиє підданство належить іноземній державі [5]. Відповідно до Merriam-Webster’s Advanced Learner’s Dictionary, чужинець – це особа, яка народилася в іноземній країні та не є громадянином країни, в якій він чи вона проживає [8, р. 38]. The Chamber’s Dictionary визначає чужинця як “1) іноземця; 2) резидентом ні за місцем народженням, ні натуралізованим; 3) сторонню особу [9, р. 34]. Згідно з The American Heritage College Dictionary, чужинець – це “ненатуралізований іноземний резидент країни; 2) особа з іншої, дуже відмінної сім’ї, людей чи місця; 3) особа, яка не належить до певної групи; 4) стороння особа [10]. Відповідно до Black’s Law Dictionary, alien – це “особа-нерезидент країни, у якій проживає” [3]. The Essential Law Dictionary визначає alien як: “1) іноземець (foreigner); 2) особа, яка народилася в іншій країні і яка не стала громадянином країни, в якій вона проживає (residenship) [11]. У Aliens and Nationality Act of 1940 вперше подається визначення ‘alien’: “будь-яка особа, яка не є громадянином чи кимось, хто офіційно належить до конкретної країни”: [...(3) the term ‘alien’ means any person not a citizen or national of the United States] [12].

Отже, термінологічна одиниця ‘alien’, яка в цьому дослідженні є першим стрижневим кодом, позначає всіх чужинців, які легально чи нелегально перебувають у США, але не є їх громадянами чи корінними жителями.

В аналізованих імміграційних актах знаходимо терміни ‘resident alien’ (XX ст.), ‘legal alien’ (XX–XXI ст.) та ‘illegal alien’ (XX–XXI ст.), ‘alien

friend’ та ‘alien enemy’ (XVIII ст.). Відповідно до Black’s Law Dictionary, ‘resident alien’ (чужинець-резидент) або ‘legal alien’ (законний чужинець) – це назва, яка дається іноземцеві, який має намір постійно проживати в США, а ‘illegal alien’ (незаконний чужинець) – це назва, яка дається іноземцеві, який проживає у США, не маючи на це права, і який не заявляє про намір отримати громадянство [3]. Відповідно до Merriam-Webster Online Dictionary, ‘illegal alien’ – це “іноземна особа, яка проживає у країні, не маючи на це офіційного дозволу”. Крім цього, цей словник визначає термінологічні сполуки illegal alien та illegal immigrant як синонімічні [2]. У Alien and Sedition Acts, які склалися з Alien Friends Act, Alien Enemies Act, Naturalization Act та Sedition Act, вживалися термінологічні одиниці ‘alien enemy’ та ‘alien friend’: [... *That whenever there shall be a declared war between the United States and any foreign nation or government, or any invasion or predatory incursion shall be perpetrated, attempted, or threatened against the territory of the United States shall make public proclamation of the event, all natives, citizens, denizens, or subjects of the hostile nation or government, being males of the age of fourteen years and upwards, who shall be within the United States, and not actually naturalized, shall be liable to be apprehended, restrained, secured and removed, as alien enemies*] [13; 14; 15; 16]. A New English Dictionary on Historical Principles міститься розмежування цих термінів: “alien-friend, (alien-amy), alien-enemy – правові терміни, які означають іноземця, який зобов’язаний вірністю країні, яка на даний момент перебуває у союзі або у війні з країною, де він є іноземцем” [5]. Відповідно до Merriam-Webster Online Dictionary, ‘alien-enemy’ – це “особа, яка має підданство ворожій державі (тій з якою воюють чи є в конфлікті США)” [2]. Відповідно до Black’s Law Dictionary, ‘alien enemy’ – це “чужинець, який є підданим чи громадянином ворожої країни чи режиму”, тоді як ‘alien friend’ – це “громадяни чи піддані іноземних країн, які перебувають у мирі та не воюють з США”, що свідчить про антонімічну ознаку цих двох термінів [3]. Цей словник також зазначає іншу назву ‘alien friend’ – ‘alien amy’. У Naturalization Act of 1802 поняттю ‘alien’ і надалі надається ознака – вільна біла людина, яка може отримати американське громадянство,

виконавши встановлені законом вимоги: [... *That any alien, being a free white person, may be admitted to become a citizen of the United States, or any of them, on the following conditions ...*] [17]. Отже, спільними семантичними рисами є: 1) законність перебування на території ('legal alien', 'alien enemy', 'alien friend'), хоча 'alien friend' та 'alien enemy' можуть і нелегально перебувати на території; 2) відсутність загрози для миру та безпеки США ('legal alien', 'illegal alien', 'alien friend'), відмінними рисами є 1) наявність небезпеки для США ('alien enemy'); 2) незаконність перебування у США ('illegal alien') (див. таблицю 2).

Робимо висновок, що вибір застосувати термін 'alien' свідчить про те, що саме визначення особи як 'alien' буде свідчити про бажання отримати громадянство. Припускаємо, що у XVIII ст. конгресмени обрали таку термінологічну одиницю для загального позначення особи-чужинця, що співвідносилася з терміном 'foreigner' (іноземець), який активно вживався на тодішніх територіях (колоніях) США. Термінологічна одиниця 'foreigner' використовувалася для позначення чужинця – громадянина іншої країни чи чужинця, який мав відношення до іноземної нації. Хоча термін 'foreigner' є досить поширеним словом загального вжитку у США, у конкретному значенні в американському імміграційному законодавстві воно не вживається, хоча в текстах актів XVIII–XXI ст. міститься слово 'foreign'.

У XIX столітті в американське імміграційне законодавство було вперше введено терміни 'immigrant' та 'immigration' без подання дефініцій у An Act to Encourage Immigration, який став першим головним і єдиним актом, що підтримував імміграцію до США та був прийнятий символічно – 4 липня 1864 року та підписаний президентом Лінкольном: [...*That the President of the United States is hereby authorized, by and with the advice and consent of the Senate, to appoint a commissioner of immigration ... who shall hold*

his office for four years, and shall receive a salary at the rate of two thousand five hundred dollars a year] [18] та начальник, керуючий з питань імміграції (superintendent of immigration): [...*That there shall be established in the city of New York an office to be known as the United States Emigrant Office; and there shall be appointed, by and with the advice and consent of the Senate, an officer for said city, to be known as superintendent of immigration, at an annual salary of two thousand dollars*] [18]. Carriage Passengers Act of 1855 використовує поняття 'colored emigrants' (кольорові (зазвичай темношкірі) емігранти) у контексті транспортування їх до колоній на західному узбережжі Африки: [...*That all and every vessel or vessels ... which shall actually transport, from any port or ports of the United States to any colony or colonies on the west coast of Africa, colored emigrants to reside there ...*] [19]. Але поняття емігранта застосовувалось не лише до кольорових (темношкірих) емігрантів, але і до всіх інших осіб, які відправлялися зі США: [...*That the collector of the customs shall examine each emigrant ship or vessel on its arrival at his port, and ascertain and report to the Secretary of the Treasury at the time of sailing ...*] [19]. Отже, враховуючи, що конгресмени використали в тексті закону поняття емігранта, то логічним є те, що вони розуміли його відмінність від поняття іммігранта, хоч у тексті станом на цей період в історії Америки не застосували. Відповідно до A New English Dictionary of Historical Principles, 'immigrant' – це термін, який вперше згадується у XVIII ст. і позначає особу, яка мігрує з однієї країни в іншу [5]. The American Heritage College Dictionary визначають 'immigrant' як "людину, яка залишає одну країну, щоб осісти постійно у іншій" [10, p. 693]. Black's Law Dictionary визначає 'immigrant' як "особу, яка в'їжає до США з іншої країни на постійне місце проживання" [3]. У Aliens and Nationality Act of 1940 подано визначення терміна 'immigrant', що означає будь-якого чужинця, котрий належить

Таблиця 2

Семантичні особливості термінологічної одиниці «alien» на позначення «чужинця»

№	Назва	Семантичні ознаки			
		законно перебуває у країні	незаконно перебуває у країні	небезпечний для США	не несе загрози США
1.	legal alien (<i>lawful permanent resident, documented immigrant</i>)	+	–	–	+
2.	illegal alien (<i>undocumented immigrant</i>)	–	+	–	+
3.	alien friend	+	–	–	+
4.	alien enemy	+	–	+	–

до одного з класів неімміграційних чужинців: [...(15) the term **'immigrant'** means every **alien** except **an alien** who is within one of the following classes of **nonimmigrant aliens**] [12]. Immigration and Nationality Act of 1965 дає визначення спеціального іммігранта **'special immigrant'** – це “(A) іммігрант, який народився у будь-якій незалежній іноземній державі західної частини світу чи територіях Каналу та один з подружжя та діти такого іммігранта, якщо разом подорожують; (B) іммігрант, який законно постійно проживає на території США і який повертається з тимчасового закордонного візиту; (C) іммігрант, який був громадянином США за параграфом 324 (a) чи 327 розділу III і хоче повторно набути громадянства та інші: [...The term **'special immigrant'** means (A) an immigrant who was born in any independent foreign country of the Western Hemisphere or in the Canal Zone and the spouse and children of any such immigrant ... (B) an immigrant, lawfully admitted for permanent residence, who is returning from a temporary visit abroad; (C) an immigrant who was a citizen of the United States and may, under section 324 (a) or 327 of title III, apply for reacquisition of citizenship] [20].

Імміграційні акти мали підзаголовки, які зазвичай вказували яких суб'єктів чи процесів стосувався конкретний акт. У XX столітті у підзаголовку Immigration Act of 1903 було вперше описано процедуру імміграції чужинців: [*An Act To regulate the immigration of aliens into the United States*] [21]. Отже, ще раз підтверджуємо, що термін **'alien'** є загальним, а **'immigrant'** є спеціальним видом **'alien'**, оскільки в законі встановлено процедуру імміграції для чужинців, тобто як суб'єкт **'alien'** стає суб'єктом **'immigrant'**, при цьому виключаючи певні класи чужинців: [...*That the following classes of aliens shall be excluded from admission into the United States: All idiots, insane*

persons, epileptics, and persons who have been insane within five years previous...professional beggars...persons afflicted with a loathsome or with a dangerous contagious disease...persons who have been convicted of a felony or other crime or misdemeanor involving moral turpitude...polygamists, anarchists, or persons ...] [21]. Крім цього, у актах XIX–XXI століття вживалися антонімічні термінологічні сполуки **'legal immigrant'** (іншими словами **legal alien, documented immigrant**, які формують синонімічний ряд) та **'illegal immigrant'** (іншими словами **illegal alien, undocumented immigrant**, які формують синонімічний ряд). Illegal Immigration Reform and Immigrant Responsibility Act of 1996 використовує термін **'illegal immigrant'** для позначення осіб, які незаконно перебувають у США [22]. Однак частіше вживається загальна термінологічна сполука **'undocumented immigrant'** (особа без документів), яка є більш прийнятною ніж **'illegal immigrant'**, оскільки **illegal** (нелегальний) вживається у різноманітних значеннях, які нерідко є суперечливими і можуть вважатися образливими (див. таблицю 3).

Ще одним терміном на позначення чужинця є **'refugee'** (біженець). Цей термін вживався у Displaced Persons Act, прийнятому у 1948 році, без подання конкретного визначення, але застосовувався до осіб, які переслідувались нацистським режимом в Європі у Другій світовій війні. Крім цього, різновидом **'alien'** є **'asylee'** (біженець) [23]. Цей термін вживається у Immigration and Nationality Act у 1980 році на позначення особи, яка знаходиться у США та просить про отримання такого статусу через переслідування чи насильство у своїй рідній країні, але не може подати заявку на такий статус поза межами США [24]. Отже, відмінність між **'refugee'** та **'asylee'** полягає їхньому місці перебування на момент подачі заявки: **'refugee'** не перебуває у США, а

Таблиця 3

**Семантичні особливості термінів на позначення осіб,
що мають намір постійного проживання у США**

№	Назва термінологічної одиниці	Семантичні ознаки				
		тимчасове перебування на території США	постійне перебування на території США	конкретний намір постійного місця проживання	законне перебування у США	незаконне перебування у США
1.	legal immigrant	–	+	+	+	–
2.	illegal immigrant	–	+	+	–	+
3.	documented immigrant	–	+	+	+	–
5.	undocumented immigrant	–	+	+	–	+
6.	non-immigrant	+	–	–	+	–
7.	special immigrant	–	+	+	+	–

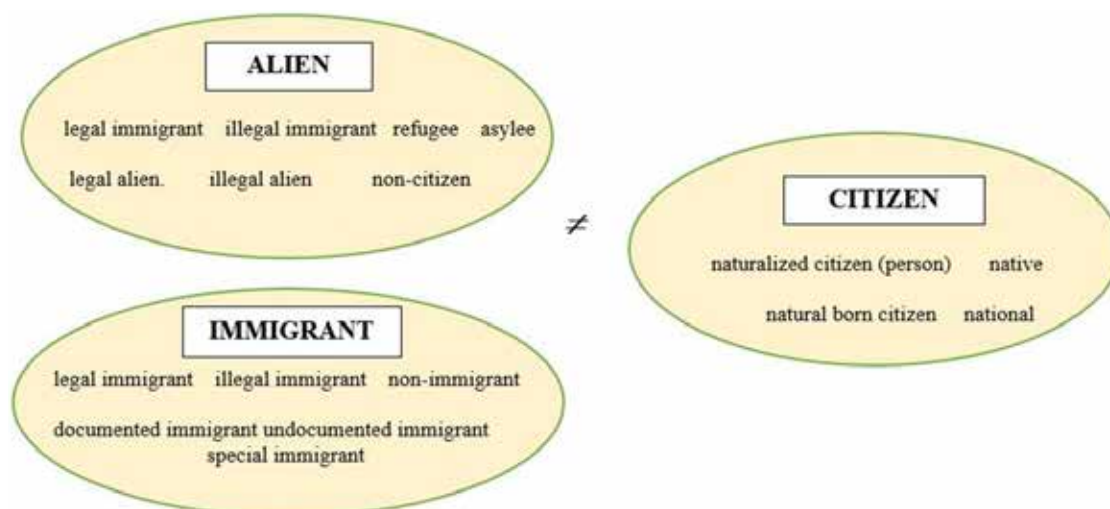

Рис. 2. Співвідношення термінологічних одиниць «alien», «immigrant» та «citizen»

‘asylee’ вже перебуває у США. Обидва терміни ‘refugee’ та ‘asylee’ на момент подачі заявки на статус не мають наміру постійного проживання у США з перспективою отримання громадянства, а лише шукають політичного притулку, що відрізняє їх від ‘immigrant’.

Отже, спільними ознаками термінологічних одиниць ‘non-immigrant’, ‘non-citizen’ та ‘denizen’ є їхнє тимчасове, законне перебування в країні; ‘non-citizen’ та ‘denizen’ можуть вже постійно перебувати у країні чи мати такий намір; більшість видів ‘immigrant’ перебувають законно на території США (legal immigrant, non-immigrant, special immigrant, legal alien, non-citizen, denizen, refugee, asylee) за винятком ‘illegal immigrant’ та ‘illegal alien’ у контексті імміграційного законодавства США. Всі види ‘immigrant’, крім ‘non-immigrant’, постійно перебувають у США. Всі види ‘immigrant’, крім ‘non-immigrant’, ‘refugee’ та ‘asylee’ мають конкретний намір постійно проживати в США з перспективою отримання громадянства.

Вважаємо, що ключовими ознаками в семантичній структурі термінів ‘alien’ та ‘immigrant’, які є стрижневими кодами для позначення особи-чужинця, негромадянина, який не має відношення до американської нації чи не корінним жителем, є 1) знаковий характер та 2) особливий спосіб представлення. Крім цього, зазначаємо, що стрижневі коди та їх різновиди формують кодову систему, яка представляє правову культуру США. Проаналізувавши використання термінів ‘alien’, ‘immigrant’ та ‘citizen’, які є антонімами та їх класифікації, зображуємо їх співвідношення на рис. 2.

Висновки. Американська імміграція є, безперечно, одним з найважливіших соціальних явищ, яке століттями вивчається та аналізується дослідниками. Розглянувши імміграційні акти Конгресу США, прийняті у XVIII–XXI ст., вважаємо, що: 1) одним з стрижневих кодів на позначення суб’єкта цих актів, а саме особи-чужинця, негромадянина, особи, некорінного жителя є термінологічна одиниця загального характеру – ‘alien’, який представлений у формі абсолютних антонімів – а) *legal alien* або *lawful permanent resident* (постійний резидент на законних підставах) та б) *illegal alien* або *undocumented immigrant* (незадокументований іммігрант); 2) у актах XIX століття з’являється другий стрижневий код – термін ‘immigrant’, який законотворцями розглядається як вид ‘alien’, який має потенційну ціль постійного проживання у США; 3) до XX ст. стрижневі коди використовувалися у текстах актів без надання їм відповідних дефініцій, і лише Aliens and Nationality Act of 1940 вперше визначив ці термінологічні одиниці та представив відмінність від інших, які містилися у імміграційному законодавстві раніше; 4) терміни ‘alien’ та ‘citizen’ є антонімами, оскільки ‘alien’ – це негромадянин, а ‘citizen’ – це громадянин США. Виявлено та проаналізовано спільні та відмінні семантичні особливості термінологічних одиниць на позначення громадянина (‘citizen’, ‘native’, natural-born subject’, ‘natural-born citizen’, ‘naturalized person (citizen)’), чужинця (‘alien’, ‘legal alien’, ‘illegal alien’, ‘alien friend’, ‘alien enemy’) та чужинця-іммігранта (‘immigrant’, ‘legal immigrant’, ‘illegal immigrant’, ‘documented immigrant’, ‘undocumented immigrant’, ‘special immigrant’ та ‘non-immigrant’).

ЛІТЕРАТУРА

1. Indian Removal Act of 1824. URL: <https://cutt.ly/U5Voqak> (дата звернення: 27.04.2023).
2. Merriam–Webster Online Dictionary. URL: <https://cutt.ly/w5CN4Cy> (дата звернення: 22.04.2023).

3. Black's Law Dictionary. URL: <https://cutt.ly/35CVZeC> (дата звернення: 26.04.2023).
4. Oxford English Dictionary. URL: <https://cutt.ly/N5CNnoP> (дата звернення: 25.04.2023).
5. A New English Dictionary on Historical Principles. URL: <https://cutt.ly/55CMakG> (дата звернення: 29.04.2023).
6. Naturalization Act of 1790. URL: <https://cutt.ly/O49Swpn> (дата звернення: 29.04.2023).
7. Naturalization Laws and Regulations of 1906. URL: <https://cutt.ly/95Vpv4F> (дата звернення: 24.04.2023).
8. Merriam-Webster's Advanced Learner's English Dictionary. Merriam-Webster, Incorporated, Springfield, Massachusetts, U.S.A., 2008. 1994 pp.
9. The Chambers Dictionary. 10th edition. Chambers. Edinburgh. 2006. 1839 pp.
10. The American Heritage College Dictionary. 4th edition. Houghton Mifflin Company. Boston. New York. 2002. 1636 pp.
11. Blackwell A. H. The Essential Law Dictionary. URL: <https://cutt.ly/85CNjCc> (дата звернення: 26.04.2023).
12. Aliens and Nationality Act of 1940. URL: <https://cutt.ly/m5C18P2> (дата звернення: 24.03.2023).
13. Alien Friends Act of 1798. URL: <https://cutt.ly/y49SdEr> (дата звернення: 23.04.2023).
14. Alien Enemies Act of 1798. URL: <https://cutt.ly/849SjAR> (дата звернення: 23.04.2023).
15. Naturalization Act of 1798. URL: <https://cutt.ly/Hwu41Y1R> (дата звернення: 23.04.2023).
16. Sedition Act of 1798. URL: <https://cutt.ly/h49Sxjp> (дата звернення: 24.04.2023).
17. Naturalization Act of 1802. URL: <https://cutt.ly/z5VkWap> (дата звернення: 28.04.2023).
18. An Act to Encourage Immigration of 1864. URL: <https://cutt.ly/p49SP4U> (дата звернення: 24.04.2023).
19. Carriage Passengers Act of 1855. URL: <https://cutt.ly/G5VavAD> (дата звернення: 25.04.2023).
20. Immigration and Nationality Act of 1965. URL: <https://cutt.ly/T5VaHLK> (дата звернення: 27.04.2023).
21. Immigration Act of 1903. URL: <https://cutt.ly/95Va8hg> (дата звернення: 28.04.2023).
22. Illegal Immigration Reform and Immigrant Responsibility Act of 1996. URL: <https://cutt.ly/I5Vso2q> (дата звернення: 25.04.2023).
23. Displaced Person Act of 1948. URL: <https://cutt.ly/P5Vsv5e> (дата звернення: 23.04.2023).
24. Immigration and Nationality Act of 1980. URL: <https://cutt.ly/85VsAV1> (дата звернення: 23.04.2023).

REFERENCES

1. Indian Removal Act. (1824). US Congress. URL: <https://cutt.ly/U5Voqak>
2. Merriam-Webster Online Dictionary. (2023). URL: <https://cutt.ly/w5CN4Cy>
3. Black's Law Dictionary. (2019). URL: <https://cutt.ly/35CVZeC>
4. Oxford English Dictionary. (2023). URL: <https://cutt.ly/N5CNnoP>
5. A New English Dictionary on Historical Principles. (1884–1926). URL: <https://cutt.ly/55CMakG>
6. Naturalization Act. (1790). US Congress. URL: <https://cutt.ly/O49Swpn>
7. Naturalization Laws and Regulations. (1906). US Congress. URL: <https://cutt.ly/95Vpv4F>
8. Merriam-Webster's Advanced Learner's English Dictionary. (2008). Merriam-Webster, Incorporated, Springfield, Massachusetts, U.S.A. 1994 pp.
9. The Chambers Dictionary. (2006). 10th edition. Chambers. Edinburgh. 1839 pp.
10. The American Heritage College Dictionary. (2002). 4th edition. Houghton Mifflin Company. Boston. New York. 1636 pp.
11. Blackwell A. H. The Essential Law Dictionary. (2008). URL: <https://cutt.ly/85CNjCc>
12. Aliens and Nationality Act. (1940). US Congress. URL: <https://cutt.ly/m5C18P2>
13. Alien Friends Act. (1798). US Congress. URL: <https://cutt.ly/y49SdEr>
14. Alien Enemies Act. (1798). US Congress. URL: <https://cutt.ly/849SjAR>
15. Naturalization Act. (1798). US Congress. URL: <https://cutt.ly/Hwu41Y1R>
16. Sedition Act. (1798). US Congress. URL: <https://cutt.ly/h49Sxjp>
17. Naturalization Act. (1802). US Congress. URL: <https://cutt.ly/z5VkWap>
18. An Act to Encourage Immigration. (1864). US Congress. URL: <https://cutt.ly/p49SP4U>
19. Carriage Passengers Act. (1855). US Congress. URL: <https://cutt.ly/G5VavAD>
20. Immigration and Nationality Act. (1965). US Congress. URL: <https://cutt.ly/T5VaHLK>
21. Immigration Act. (1903). US Congress. URL: <https://cutt.ly/95Va8hg>
22. Illegal Immigration Reform and Immigrant Responsibility Act. (1996). US Congress. URL: <https://cutt.ly/I5Vso2q>
23. Displaced Person Act. (1948). US Congress. URL: <https://cutt.ly/P5Vsv5e>
24. Immigration and Nationality Act. (1980). US Congress. URL: <https://cutt.ly/85VsAV1>

СЛОВТВІР ЯК СПОСІБ ПОПОВНЕННЯ СЛОВНИКОВОГО СКЛАДУ МОЛОДІЖНИХ СОЦІОЛЕКТІВ У СУЧАСНІЙ ЯПОНСЬКІЙ МОВІ

Кравець О. І.

аспірантка кафедри східної і слов'янської філології

Київський національний лінгвістичний університет

вул. Лабораторна, 5/17, Київ, Україна

orcid.org/0000-0003-4293-0030

kravetsolena71@gmail.com

Ключові слова: *молодіжний словотвір, молодіжний соціолект, продуктивні способи словотворення, словотвірні моделі, систематизація способів словотворення.*

У межах пропонованої розвідки окреслено комплексний аналіз словотвірних моделей японського молодіжного соціолекту як найбільш активного каналу творення та поширення мовних новоутворень. Молодіжний словотвір 「若者語の造語法」 [wakamonogo no zougoho] у статті розглядається з погляду відхилень від усталених норм загальнонародної японської мови, який має власні правила словотвору, та в основі якого лежить творчий підхід з залученням загальнономовних ресурсів. Словотвір як джерело поповнення молодіжного словникового складу несе в собі номінативну та емоційно-експресивну функції.

Уперше здійснено спробу систематизувати лексичні одиниці молодіжного соціолекту відповідно до словотвірної парадигми японської мови. У розвідці виявляються та аналізуються послідовності в системі словотвору молодіжного соціолекту порівняно з послідовностями нормативної системи японської мови. Досліджуються способи словотворення молодіжної мови та ступінь їх продуктивності, при цьому увага зосереджується на морфологічних та лексико-семантичних продуктивних рівнях словотворення, з наведенням прикладів фактичного використання.

Аналіз фактичного матеріалу показав, що продуктивними способами молодіжного словотворення є словотвірні моделі на морфологічному рівні: скорочення, афіксальний спосіб словотворення, англійськомовні запозичення, словоскладання, словотвірні моделі «словесної гри»; та на лексико-семантичному рівні: метафори та метонімія. Висока продуктивність зазначених вище словотвірних форм японського молодіжного соціолекту пояснюється простотою деформації слів, які створюють стилістично занижений ефект та несуть емоційно-оцінний компонент у своїй структурі.

Здійснений аналіз словотворення сучасного молодіжного соціолекту є цілком доцільним і перспективним у прогнозуванні процесу зміни та збагачення нормативної японської мови. Систематизація молодіжних способів словотворення відкриває нові перспективи в дослідженні словотвірних інновацій та розширює розуміння мовної картини світу сучасної японської молоді.

WORD FORMATION AS A WAY OF REPLENISHING THE VOCABULARY OF YOUTH SOCIOLECTS IN THE MODERN JAPANESE LANGUAGE

Kravets O. I.

Postgraduate Student at the Department of Eastern and Slavic Philology

Kyiv National Linguistic University

Laboratorna str., 5/17, Kyiv, Ukraine

orcid.org/0000-0003-4293-0030

kravetsolena71@gmail.com

Key words: *youth word formation, youth sociolect, productive ways of word formation, word formation models, systematisation of ways of word formation.*

This study outlines a comprehensive analysis of word-formation models of the Japanese youth sociolect as the most active channel for the creation and dissemination of linguistic innovations. Youth word formation 「若者語の造語法」 [wakamonogo no zougohō] is considered in the article from the point of view of deviations from the established norms of the common Japanese language, which has its own rules of word formation and is based on a creative approach with the involvement of common language resources. Word formation, as a source of replenishment of youth vocabulary, has nominative and emotional-expressive functions.

For the first time, an attempt is made to systematise lexical items of the youth sociolect in accordance with the word-formation structure of the Japanese language. The study reveals and analyses the sequences in the word formation system of the youth sociolect in comparison with the sequences of the normative system of the Japanese language. The ways of word formation in the youth language and the degree of their productivity are investigated, focusing on the morphological and lexical-semantic productive levels of word formation, with examples of actual/real use.

The analysis of the factual material has shown that the most productive ways of youth word formation are word-formation models at the morphological level: abbreviations, affixal word formation, English borrowings, word compounding, word-formation techniques of “word play”; and at the lexical and semantic level: metaphors and metonymy. The high productivity of the above word-formation forms of the Japanese youth sociolect is explained by the simplicity of deformation of words that create a stylistically understated effect and carry an emotional and evaluative component in their structure.

The analysis of the word formation of the modern youth sociolect is quite appropriate and promising in predicting the process of change and enrichment of the normative Japanese language. The systematisation of youth word formation methods opens up new perspectives in the study of word formation innovations and expands the understanding of the linguistic picture of the world of modern Japanese youth.

Постановка проблеми. Природна мова постійно перебуває в процесі розвитку, і разом з цим відображує зміни, які відбуваються у соціальному житті людини. Виникнення будь-яких нових явищ у житті суспільства неодмінно призводить до змін у словниковому складі мови. Утворюються нові лексичні одиниці, змінюється морфологічна структура наявної лексики, її фонетичне оформлення, лексичне значення та слововживання. У контексті зазначених змін важливою і перспективною сферою лінгвістичних досліджень роз-

витку мови є вивчення молодіжного соціолекту та його способів словотвору. Адже саме в комунікативному середовищі молоді найбільш виразно розкриваються динамічні зміни в мові, які надалі впливають на мовну систему загалом [1, с. 47]. У загальній мовній системі молодіжний соціолект є одним із найбільш активних каналів поширення мовних новоутворень. Динамічність та рухливість лексичного складу молоді найкращим чином фіксує реальність життя та відображає дійсний стан мови. Це проявляється і у появі нових слів та значень, і в

зміні семантичної структури та об'єму лексичних одиниць.

Дослідження молодіжного соціолекту та його способів словотворення дозволяє простежити хід розвитку національної мови й тенденції формування мовних та соціально-культурних пріоритетів молоді сучасної Японії.

Аналіз основних джерел. Вивчення мови молоді, каналів її лексичного збагачення відповідає запитам сучасної лінгвістичної науки та постійно перебуває у центрі уваги вітчизняних і закордонних науковців. Специфіку мовної картини світу молодіжних соціолектів розглядають І. Бодуен де Куртене, У. Лабов, М. Маковський, С. Мартос, Л. Ставицька, І. Щур, О. Горбач, Й. Дзендзелівський, Т. Шібата (柴田武), Я. Кітахара (北原保雄), Н. Ямагучі (山口中味), І. Фуміо (井上文雄), Т. Кояно (小矢野哲夫), Й. Кувамото (桑本裕二). Пропоноване дослідження словотвору молодіжних соціолектів японської мови значною мірою спирається на праці видатних японських лінгвістів. Зокрема, І. Іноуе (井上逸兵) [2], К. Мацуда (松田謙次郎) [3] вивчали молодіжний словотвір Інтернет простору, Я. Кітахара (北原康雄) [4; 5] досліджував словотвірну модель 「KY 式日本語, К. Хоріо (堀尾 佳以) [6; 7] велику увагу приділив вивченню молодіжного словотвору у соціальних мережах та його вплив на зміну мови, Х. Кобудзоно (窪蘭晴夫) [8] вивчав механізми творення молодіжних слів в діахронічному розрізі, А. Йонекава (米川明彦) [9; 10; 11] представив ґрунтовну класифікацію та аналіз способів словотвору молодіжних соціолектів японської мови.

Актуальність дослідження зумовлена загальним спрямуванням сучасної лінгвістики на комплексне вивчення молодіжних соціолектів. Проте огляд наукових праць у площині мовознавчих студій свідчить про недостатню вивченість словотвірного аспекту японської молодіжної мови.

Мета нашого дослідження полягає у вивченні способів словотворення молодіжного соціолекту як основного каналу поповнення словникового складу мови молоді у сучасній Японії. Для досягнення поставленої мети виникає необхідність послідовного розв'язання завдань: вивчити та систематизувати способи поповнення словникового складу молодіжних соціолектів; визначити найбільш продуктивні словотвірні моделі молодіжного соціолекту сучасної Японії.

Виклад основного матеріалу дослідження. Молодіжний соціолект як один із соціолектів нормативної японської мови, вирізняється обмеженістю кола носіїв, вибірковістю соціальної стратифікації, заниженістю мовленнєвого стилю та слугує своєрідною уніфікованою ланкою між ненормативними мовними явищами та літературною нормою японської мови. У сучасному

японському лінгвістичному просторі мову молоді позначають терміном 「若者語」 [wakamonogo] (букв. пер. «молодіжна мова»). 「若者語」 [wakamonogo] – це соціальне явище сучасної японської мови, «мова неформального спілкування молоді віком від 12–13 (середнього шкільного віку) до 25–30 років, здебільшого не зрозуміла для представників старших поколінь, вирізняється відхиленнями від загальноприйнятих мовних норм, несе в собі риси мовної гри, яку молодь використовує для підтримки, стимулювання розмови» [10, с. 16].

Характерними рисами молодіжного дискурсу є невимуслене, жартівливе, з високим ступенем емоційності спілкування використання стилістично зниженої лексики, прагнення до самовираження та індивідуальності, що і призводить до появи унікальних засобів вираження нових, нестандартних лексичних одиниць у молодіжному мовленні. А. Йонекава (米川明彦), з іменем якого пов'язані найвідоміші теорії молодіжних соціолектів Японії, зазначає, що вагомим джерелом поповнення молодіжного словникового складу та виникнення неологізмів у мові молоді є словотвір, який несе в собі дві основні функції: емоційно-експресивну та власне номінативну [9]. Тим самим лінгвіст підкреслює вагомість словотвору не тільки як джерела поповнення та збагачення словникового складу молодіжного соціолекту, а і як засіб реалізації комунікативної функції.

Способи словотворення молодіжного соціолекту 「若者語の造語法」 [wakamonogo no zougohō] у сучасній японській мові є цікавим феноменом. На перший погляд, вони відображають процеси, які відбуваються у літературній мові, за уважнішого ж розгляду виявляється цілий спектр особливостей, не притаманних нормативній японській мові. Попри те, що всі словотвірні процеси в мові молоді відбуваються так само, як і в літературній мові, водночас молодь у своєму прагненні до оновлення, творчості, оригінальності вдається до абсолютно нових, відмінних форм словотвору. З погляду відхилень від усталених мовних норм, молодіжний словотвір розглядає А. Йонекава. Лінгвіст молодіжну словотвірність розцінює як «живий експеримент», а свободу від норм бачить передусім у вільному, незалежному використанні слів, творенні нових слів та пересмисленні наявних термінів [10, с. 918]. Молодіжний соціолект, як підваріант мови, має власні правила словотвору не типові іншим складникам загальнонародної мови. При цьому всі номінативні процеси відбуваються відповідно до потреб носіїв, які ними послуговуються, а посталі явища утворюють власну словотвірну систему.

Молодіжні соціолекти сучасної японської мови творяться за словотвірними моделями, влас-

тивими загальнонародній японській мові. Варто зазначити, що в основі молодіжного словотвору лежить творчий підхід із залученням стандартизованих загальномовних ресурсів. Ґрунтовну класифікацію способів словотворення молодіжних соціолектів японської мови представив А. Йонекава [9, с. 590], поділивши пласт вакамоного на дві групи: 1) новостворена лексика, яка немає аналогів у стандартній японській мові; 2) лексика створена через семантичні, морфологічні зміни уже наявної лексики стандартної японської мови. При цьому виділивши найбільш продуктивні рівні молодіжного словотвору – морфологічний (афіксація, словоскладання, абрєвіація, запозичення, редуплікація) та лексично-семантичний (виділення нових значень слова та розчеплення значень на омоніми). У подальшому нашому дослідженні, для здійснення структурного аналізу японського молодіжного словотвору та визначення найбільш продуктивних способів словотвору, ми частково будемо опиратися на вище зазначену класифікацію способів молодіжного словотвору.

I. Морфологічний рівень способів молодіжного словотворення.

1. Скорочення 「略語」 [ryakugo].

Аналіз фактичного матеріалу розвідки дозволяє стверджувати, що провідною тенденцією поповнення лексичного складу японських молодіжних соціолектів є **словотвірні скорочення** 「略語」 [ryakugo]. Висока функційна активність згаданого способу пояснюється «мотивацією економити» [8, с. 82], «дозволяє говорити коротко і бути зрозумілим» [13, с. 4–12], «пришвидшує темп розмови, тим самим полегшує сам процес спілкування та додає грайливості» [9, с. 50].

1.1. Усічення компонентного складу соціолектичних одиниць

Словотвірні моделі 「略語」, дотримуючись засад А. Йонекава, ми проаналізували залежно від відсіченої частини слова/словосполучення/речення. Для більш виразного і структурного аналізу, у межах цієї класифікації розбили типи словотвірних скорочень на три групи, з редукуванням слів шляхом скорочення початкового/середнього/кінцевого елементу слова.

1. Скорочення одного складника простого/складного слова. Наприклад, (усічення кінцевого елементу): おそろ[い] (жахливий, страшний); キャラ[クター] (персонаж п'єси, аніме, манго); ワンパ[ターン] (одна спроба, шанс); (усічення середнього елементу): きわ[ど]い (небезпечний, загрозливий); むず[かし]い (складний, заплутаний); 面ど[う臭]い (набридливий); (усічення початкового елементу): [友]達 (товариш); [使]い走り (хлопчик на побігеньках); [睡]眠楽 (спляча красуня).

2. Скорочення двох і більше складників простого/складного слова. Наприклад, (усічення кін-

цевого елементу першої й другої частин слова): そ[れ]ま[じ] (це дійсно так?); 学[生]食[堂] (шкільна столова), 了解[り] (よう解) (зрозуміло); 一[般]ピ[ープル] (пересічні люди); (усічення початкового елементу першої й другої частин слова): [自]動[車]校 (автошкола); (усічення кінцевого елементу першої частини й початкового елементу другої частини слова): 気も[ち]悪[い] (відчувати огиду); 学[生][会]館 (будинок студентства); (усічення початкового елементу першої частини й кінцевого елементу другої частини слова): [自]宅通[学] (шлях зі школи додому); [第]一外[国語] (основна мова, яка вивчається); [試]験勉[強] (підготовка до іспиту); (усічення кінцевого елементу першої частини слова): パーティ[券] (квиток на вечірку); (усічення кінцевого елементу другої частини слова): 朝一[番] (спозаранку); 自己中[心] (єгоцентричний); 家事手つ[だい] (допомога по домогосподарству).

3. Скорочення висловлювань/речень. Наприклад: あり[がとう]ござ (います) (дякую), あ[りがとう]ござ[いま]す (глибше скорочення, дякую); あけ[まして]おめ[でとう] (3 Новим роком); とり[あえず]ま[あ] (хоч там як, перш за все); かな[り]やば[い] (доволі небезпечний); 完[全]に[つま]らない (абсолютно нудний, абсолютно нічемний); 十八[歳未]満[禁]止 (заборони до настання 18 років); ソー[シャル]メ[ディア]活[動] (пошук роботи через соціальні мережі); 失[去]联[系] (втратити контакт).

1.2. Ініціальні абрєвіатури (頭文字語). «Стиль KY» 「KY式日本語」

Прагнення до максимальної економії мовних засобів призводить до появи максимально коротких за об'ємом скорочень у мові молоді. Однією із таких інновацій у сучасному молодіжному словотворі є словотвірна модель «Стиль KY» 「KY式日本語」 [KY shiki nihongo]. Це абрєвіатури, утворені з початкових латинізованих букв слів японських словосполучень/фраз і є унікальними для японського молодіжного словотвору. 「KY」 [ke:wai] – абрєвіатура записана латиницею від японського фразеологізму 「空気が読めない」 [Ku:kiga Yomenai] (не володіти ситуацією), наприклад, 「彼がKYだ」 (він зовсім не володіє ситуацією). Є також ціла низка акронімів, похідних від KY, наприклад: KYB [=空気読めないバカ] (дурень, ні в чому не розуміється); KYG [=空気読めなくてゴメン] (вибачте, не зовсім розуміюсь в ситуації); RKY [=リアルに空気読めない] (абсолютно не володіти ситуацією). Своєю унікальністю, KY значно відрізняється від традиційних словотвірних моделей, як у молодіжному словотворі, так і загалом у нормативному, наприклад: MK5 [=マジキレル5秒前] (бути трохи роздратованим); ODD [=お前、大学どうする] (які твої плани, щодо вступу до

університету?); KNH [=教科書・ノート・筆記用具] (підручники, зошити).

1.3. 「ら抜き言葉」 [RA nuki kotoba] як форма уніфікації системи мови

Ще один із варіантів скорочення у японському молодіжному словотворі, який повністю ігнорує правила нормативної граматики, є так званий **неграматичний спосіб скорочення** 「ら抜き言葉」 [RAnuki kotoba] (досл. слова без RA). 「ら抜き言葉」 – це варіант потенційної форми дієслова, сформований через додавання дієслівного суфікса 「～られる」 до першої основи, другої та третьої груп дієвідміни дієслів без 「ら」 [RA]. Наприклад, замість нормативних потенційних форм дієслів 「食べられる」 [taberareru] (могти їсти), 「見られる」 [mirareru] (могти бачити), 「来られる」 [korareru] (могти прийти), утворюються форми 「食べれる」 [tabereru], 「見れる」 [mireru], 「来れる」 [koreru].

2. Афіксальні способи словотворення 「派生語」 [haseigo].

Другим за частотою функціонування у японському вакамоного є **афіксальний спосіб словотворення**, який разом зі скороченнями та англійськомовними запозиченнями є одним із трьох основних засобів творення молодіжних соціолектів. У сучасній молодіжній мові спостерігається використання як нормативних афіксів (наприклад: дієслівний суфікс ～する [suru]; прикметниковий суфікс ～っぽい [ppoi]; іменниковий ～ちゃん [chyan]; т.ін.), так і низки афіксів, не характерних для нормативної японської мови, або нормативних афіксів з нестандартним використанням (наприклад: дієслівний суфікс ～る [ru]; прикметниковий ～チック [chikku]; іменниковий ～イング [ing]; т.ін.) [12, с. 638].

2.1. **Словотвірна модель 「ることば」 [RU kotoba]** (досл. пер. (слова/форма на РУ) – це нові дієслова, утворені шляхом приєднання дериваційного елементу 「る」 [ru] до субстантивної частини мови 「体言+る」 (іменник, займенник і т.д.), мають 1-шу групу дієвідмінювання, і які можна віднести до групи 「言語変化」 [gengohenka] (мовні зміни). 「～る」 є найуживанішим дериваційним суфіксом у молодіжному словотворі [7, с. 23].

Результати аналізу фактичного матеріалу дозволяють стверджувати, що усічена субстантивна частина 体言 складається з двох мор (рідше три мори), при цьому скорочується здебільшого фінальна частина основи. Отже, особливістю ることば, є тенденція до слів із трьох мор (винятки чотири мори), що уможливило виділити інноваційну словотворчу модель 「2 モーラ+」 (2 мори +) (винятки 「3 モーラ+」). Наприклад: コクる від 告白[する] (зізнаватися); リムる від リム[ーブ] (перервати контакт, відмови-

тися від аканта в соцмережах); 事故る від 事故[する] (спричинити аварію); まずる від はず[い] (заяти невдачі); ドナる від [マク]ドナ[ルド] (іти в МакДональдз); ゴチャる від ごちゃ[ごちゃ] (робити безлад).

2.2. Прикметникові деривати (派生語) 「形容詞の派生」

Суттєву роль у системі основних способів молодіжного словотворення відіграють **прикметникові деривати** (派生語) 「形容詞の派生」 (досл. пер. ад'єктивні суфікси) ～い, ～げ, ～っぽい, ～過ぎる, ～くさい т.ін. похідні, які породжують молодіжні слова прикметники, шляхом додавання до основи/кореня різних суфіксів. Наприклад: エモい (використовують у значенні різних невиразних емоцій хвилювання, самотність, ностальгія); テクい (від англ. technical, майстерний, вправний, спритний); 謎い (незрозумілий); 水っぽい (дівчина схожа на офіціантку з бару, утворене як асоціація виразу 水商売 «робота в нічних закладах»); 寂しげ (выглядати дуже самотнім).

Окрім суфіксів, при ад'єктивному словотворі використовують і префікси, як притаманні літературній мові так і нестандартні. Аналіз показав, що в сучасному вакамоного широко поширені **префікси інтенсивності**: 超～(チヨ～), 鬼～, スパ～, マジ～, めっちゃ～, ガン～, 激～, ゲロ～, バカ～, 爆～, т.ін., також відзначено перехід негативного значення на та акцентоване позитивне і навпаки. Наприклад: 超チル (дуже/максимально розслаблений, спокійний стан); 鬼かわいい (надзвичайно, диявольськи красива); マジうらやましい (я дійсно, дуже заздрю); めっちゃ面白い (надзвичайно цікаво); めっちゃくさい (нестерпно воняє); 激ウマ (надзвичайно смачно); ゲロラブ (надзвичайно красива дівчина).

2.3. Іменникові похідні/суфікси 「名詞の派生」

У японському молодіжному словотворі широко розвинений словотвір іменників. Суфіксальні іменники можуть бути мотивовані дієсловами, прикметниками, іменниками, в деяких випадках і іншими частинами мови.

Унікальним для вакамоного є відад'єктивний **суфікс 「～み」** [~mi], який, зберігаючи попередню лексичну семантику, транспортує слово в іменник, надаючи йому граматичної предметності. Наприклад: つらみ (труднощі, горе, неприємності); やばみ (небезпека, ризик); 父親みがある (мати сильні завдатки батька); 分かりみ (згода, розуміння, сильне ствердження).

3. Іншомовні запозичення 「借用」 [shyakyuu].

Дані розвідки показують, що значну роль у поповненні словникового складу молоді відіграють **запозичення**. Використання іншомовної

лексики в мові молоді є своєрідною манерою поведінки, з умовленою стандартами та ідеалами молодіжного середовища. Сприйняття іноземних слів в японській мові наразі відбувається активніше, ніж у будь-якій іншій мові. Перш за все, вони кваліфікують мовця у соціальному плані, підкреслюють рівень інформативності у певній молодіжній групі, виконують функцію кодування інформації, а також несуть в собі експресивну та емоційно-оцінну функції. Запозичена лексика (входить до складу лексичного шару 「外来語」 [gairaigo]), якою рясніє сучасна молодіжна мова, є різноманітною за своєю природою, з наявною великою кількістю елементів гри, семантично та стилістично маркована, оскільки пов'язана зі звичками, смаками, системою цінностей країн Заходу та Америки [14, с. 102–113].

Варто зазначити оригінальний, відмінний від літературного, шлях творення суто молодіжних запозичень. На відміну від позначення відсутніх у стандартній японській мові номінативних одиниць, у молодіжній лексиці ми відзначаємо наявність абсолютних іншомовних синонімів-відповідників, а також розмаїття словотвірних моделей на основі іншомовних елементів. У молодіжних соціолектах процеси запозичення іншомовної лексики піддаються таким самим фонетичним правилам, що і в нормативній мові, а от семантичні зміни несуть більш творчий характер. Наприклад: チョベリバ від 超+ベリ+very+バッド(bad) (надзвичайно поганий), або його антонім チョベリグ від 超+very+good (надзвичайно хороший); インフルエンサー (від [influence] людина яка має велику залежність від Інтернету); カオス (ситуація, яка здається хаотичною і нескоординованою); チルする/チルってる (від [chill], відпочивати, бути розслабленим); BFF (від [Best Friend Forever], друг назавжди); インパ (від [in park], піти на прогулянку в парк); エモい (від [emotional], емоційний); チキン (від [chicken], трус). З вище наведених прикладів ми бачимо, що японський молодіжний соціолект збагачується запозиченими новоутвореннями шляхом 1) прямого сприйняття (транслітерація); і 2) перефразування, тобто новостворена лексика піддається різним словотвірним процесам.

Цікавим є факт, що нині у молодіжному словотвірному процесі спостерігається тенденція до зменшення словотвірних моделей скорочення іншомовного походження. Такий стан речей та його причини ще не мають статистичних підтверджень, але активно обговорюються у кулуарах японськими лінгвістами. Першочергово це пов'язують з пандемією коронавірусу (COVID-19) та її наслідками.

4. Словоскладання 「複合」 [fukugou].

Слідом за запозиченнями досить продуктивним є **спосіб словоскладання**, який у японській

мови є специфічним через можливості використання трьох шарів лексики (ваго, канго, гайрайго, інколи всіх одночасно). Креативність словоскладання особливо виражена в молодіжному соціолекті, де молодь поєднує здавалося б не об'єднувальні морфеми/лексеми. Наприклад: いけメン (поєднання ваго з гайрайго: термін використовується лише для чоловіків у значенні гарний, красивий); 置き去り (ваго+ваго: залишити щось, як неважливе); こちゃ (ваго+гайрайго: приватний чат у Line); ツイ禁 (гайрайго+ваго: заборона писати твіти); ギャップ萌え (гайрайго+соціолект: мати сильну пристрасть до певної людини або речі); ナイチャン (гайрайго+гайрайго: не мати ніякого шансу); LINE外し (гайрайго+ваго: змусити когось покинути групу в мережі, форма цькування). Як показує аналіз, при всіх типах словоскладання загальним лексичним значенням новоствореної одиниці є сума значень похідних, що своєю чергою не тільки розширює словниковий склад, а і дозволяє більш широко та експресивно виражати думки мовця.

5. Словотвірні моделі «словесної гри» 「言葉遊び」 [kotoba asobi].

Однією із помітних тенденцій сучасного вакамононого є процес поповнення молодіжного лексичного складу через **словотвірні моделі «словесної гри»**. «Словесна гра», за номінуванням А. Йонекава 「言葉遊び」 [kotoba asobi], слугує засобом поділу на «своїх» і «чужих» та зміцнює вагому для молодих людей, групово-вікову солідарність [11, с. 78]. Словесну гру слід розглядати як комплексне, вербальне явище ґрунтоване на свідомій трансформації звукової оболонки лексичних одиниць, задля їх повного/часткового уподібнення з іншим словам/виразами. У молодіжному словотворі новостворені через гру слів одиниці певною мірою є модифікованим варіантом лексики літературної мови, які зазнали переосмислення, тим самим породжуючи нові комічні асоціації.

Молодіжному соціолекту притаманні образність та виразність, тож, окрім традиційних словотворчих засобів (афікси, скорочення, словоскладання тощо), для сучасного вакамононого важливими є і нетрадиційні, утворені грою слів пародії, каламбур, метатеза, контамінація, заміна складу тощо. Одним із способів словотворення, характерного для молодіжних соціолектів, який ми також віднесли до словотвірних моделей «словесної гри», є **редуплікація** 「畳語」 [jyo:go]. У японському молодіжному словотворі явище редулікації відіграє роль особливого, експресивного способу словотворення і виступає як засіб варіювання лексичного значення, поєднуючи інтенсивність, посилення образності та метафоричності слова. Молодь використовує редулікацію, щоб через повторення звуків зробити мову

ритмічною і цікавою, «насолджуючись творенням нових слів, для насолоди їх звучанням» [11, с. 590].

Аналіз фактичного матеріалу дозволив виділити два способи творення молодіжних редуплікацій: 1) редуплікації, утворені з наявних у нормативній мові мовних засобів: ボケボケ (зовсім з'їхати з глузду); 萌え萌え (прояв симпатії до персонажів манга, аніме, з по дитячому гарненькими обличчями); ラブラブ (про романтичні почуття, кохання (від англ. love)); 2) редуплікації, які передають суб'єктивне позначення образу об'єкта чи явища через звукові асоціації: ウルウル (очі вологі від сліз); シャカジャカ (спортивний термоодяг із нейлону); チョメチョメ (комічне слово, фонетизація символів 「○×※*」); ルンルン (гарний, піднесений настрій). Використання редуплікації у сучасному вакамоного тісно пов'язане з бажанням певної соціальної групи виділитися, бути оригінальними в позначенні повсякденних предметів і явищ. Що дає підстави розглядати редуплікацію не лише як лексичний матеріал, а і як безпосередньо менталітет та культуру молоді.

Пародії 「もじり」 [mojiri] – один із способів словесної гри, де творяться нові слова фонетично близькі до вихідного слова, але відмінні за значенням. Пародії використовують для продукування сатиричного, іронічного ефекту, і чим більш непослідовне поєднання двох значень, тим ефективніша комедія. Наприклад: 「おかねもち」 (заможна людина) → 「おこねもち」 утворено шляхом фонетичної зміни морфеми [か] на морфему [こ], компонент вихідної одиниці おかね (гроші) було змінено на おこね (людина яка має зв'язки, блат); 汚職 (корупція) → 汚食 (забруднена їжа); シングルベル (самотній, одинак) від поєднання одинак і дзвіночок.

Римовані слова 「語呂合わせ」 [goroawase], своєрідна лінгвістична гра, сутність якої полягає в поєднанні двох несумісних значень в одній фонетичній формі. Важливими елементами якої є, з одного боку, однакове звучання, а з іншого, семантична невідповідність між двома словами. Метою каламбуру у молодіжних соціолектах є створення комічного і гумористичного ефекту, завдяки якому спілкування набуває унікальності. Наприклад: やっぱりパセリ (досл. пер. все одно петрушка, (все одно, без різниці, хай там що, одна холера)), у цьому випадку ефект каламбуру досягнуто через фонетичну близькість/римування; わけわかめ (わけが分からない) (взагалі нічого не розумію).

Інверсія 「倒置」 [touchi] – це порушення звичного порядку (перестановка морфем) у будові слова, з метою підсилення емпатичного ефекту. У сучасному вакамоного словотвірний спосіб інверсія здебільшого використовують підлітки,

яким притаманна емоційна нестабільність, безглузді вчинки, які вони врізнобіч підкреслюють мовною поведінкою. Наприклад: まいう від [うまい] (смачно); ぼさる від [さぼる] (саботувати, прогулювати); めんご від [ごめん] (вибачте); グじんがい від [がいじん] (іноземець).

II. Лексико-семантичний рівень способів молодіжного словотворення.

Повертаючись до класифікації способів молодіжного словотворення, запропонованої А. Йонекава, розглянемо другий із найбільш продуктивних рівнів словотвору – лексико-семантичний. Аналіз лексикографічних джерел нашого дослідження засвідчив, що, порівняно з морфологічними способами словотворення, зміна семантичного значення стандартизованих одиниць є менш продуктивним способом творення молодіжної соціолектної лексики.

Лексико-семантичні словотвірні перетворення розглядають разом зі зміною семантичного обсягу, в основі якого лежить збагачення семантичної структури слова. Для позначення актуальних понять молоді здебільшого використовує уже наявні в нормативній мові лексичні одиниці, не порушуючи їх форму, а переосмислюючи їх значення метафорично та метонімічно. При цьому варто зазначити, що, зважаючи на самотність світосприйняття та психологію носіїв, характер таких переосмислень є специфічним. В основі семантичних змін лежить перенесення назви, при якому денотат не має спільних суттєвих ознак, тобто лексика не зазнає зміни фонетичних та граматичних характеристик, а змінюється лише її лексичне значення. Різновидом таких перетворень є метафора, метонімія та синекдоха, які розрізняють за показником абстрактності [15].

Метафори в молодіжних соціолектах створюють власний комунікативний простір, виконуючи функцію ідентифікації та вираження внутрішньої і зовнішньої експресії. Морфологічна структура метафор японського молодіжного соціолекту характеризується різноманітністю структурних моделей. У нашому дослідженні ми зосередили увагу на розподілі молодіжних метафор за денотативною ознакою. Нижче наведено приклади, пов'язані зі схожістю між початковою та цільовою сферою: 闇で (бути невидимим, необізнаним); へこむ・なえる・しょげる・落ちる (депресія, стан невпевненості в собі, відсутність мотивації); あげみざわ (зростаюча напруга); パンダめ (яскравий макіяж очей, схожий на панду); 空気君 (непримітна, не цікава особа); ベタ (застрягти, не розвиватися).

Різновидом семантичної деривації називають і **метонімію**. Ґрунтуючись на характеристиках суміжності і спорідненості метонімії, К. Сето (1997) визначає метонімію як свого роду перене-

сення властивостей предмета чи явища на інший, який асоціюється з даними за суміжністю [16]. Більшість проаналізованих нами прикладів метонімії морфологічно є скороченнями, зокрема, виявлено багато іменників скорочених до 2-х мор та вербалізованих способом 「ることば」. Саме завдяки метонімії молодь із назви об'єкта утворює дієслово, що позначає дію яка здійснюється в цьому об'єкті. Іншими словами, де довгий опис дії призводить до складного вислову, спосіб метонімії дає змогу референту виражатися не лише формально, а і семантично коротко. Наприклад: スタバール ((коли) сидіти з чашкою кави в Starbucks); ジベタリアン (сидіти на землі й вести розмови); 諭吉・諭吉先輩 (купюра в 10000 єн); 半ケツ (сидіти вдвох на одному стільці); ぺら (брехлива людина).

До лексичної метонімії відносять і фігуру мовлення **синекдоха**, яка передбачає перенесення значення від цілого до його частини. Наприклад: 飛べっ ((*досл.* лети) крик, коли мовець хоче, щоб інша людина зникла); 萎え ((*досл.* впасти духом) крик, коли почуття зникають і немає сил для боротьби); パリってる (пурхати, як Періс Гілтон). Отже, піддавши аналізу низку молодіжних алегорій, ми можемо стверджувати, що не лише морфологічні міркування, а і семантичні слугують номінативним цілям та сприяють збагаченню словникового складу як молодіжних соціолектів, так і японської мови загалом.

Результати нашого дослідження дозволяють також стверджувати, що для молодіжних словотвірних моделей, при творенні окремих соціолектних одиниць, характерним є участь двох, або декількох способів словотворення з залученням різних шарів японської лексики, одночасно. У процесі творення нових лексичних одиниць молодіжна мова також взаємодіє з іншими варіантами літературної мови: просторіччя, регіональні діалекти, інші соціолекти, з яких носії молодіжних соціолектів запозичують лексику для поповнення свого словникового складу. Суттєвого значення в системі основних способів словотворення молодіжної лексики відіграє творення формально нової номінативної одиниці. Словотвір у молодіжному мовленні слугує не стільки творенню нових одиниць, скільки тво-

ренню яскравих, образних слів, значна частина яких є експресивними модифікаціями літературної та розмовної лексики [7].

Висновки та перспективи досліджень. Проведене дослідження уможливило дійти висновку, що молодіжний словотвір є одним із самих продуктивних каналів розвитку словникового складу молодіжних соціолектів. За допомогою різноманітних словотвірних моделей молодь фіксує новітні соціальні явища та творить як абсолютно нові лексичні одиниці, так і нові похідні слова через уже наявні лексеми літературної мови. Аналіз способів словотворення японської молодіжної лексики дозволяє стверджувати, що найбільш продуктивними є словотвірні скорочення 「略語」 [ryakugo]. З меншою частотністю використовуються афіксальні способи словотворення, іншомовні запозичення та словоскладання. До малопродуктивних способів словотворення сучасного вакамоного слід віднести пародії 「もじり」, римовані слова 「語呂合わせ」, інверсії 「倒置」. В основі молодіжного словотвору лежить креативний підхід щодо використання загальномовних ресурсів з можливою трансляцією інформації в максимально скороченій, і разом з тим доволі об'ємній змістовній формі. Дані проведеного нами дослідження дозволяють в повній мірі стверджувати, що молодіжні соціолекти мають вагомий вплив і є доволі значущими у взаємодії з нормативною мовою. Новостворені молодіжні слова втрачаючи свою соціальну належність, стають широко вживаними серед інших соціальних груп, а багато з них закріплюються у словниках нормативної мови.

Отже, вивчення лексичного складу сучасного японського молодіжного соціолекту та його продуктивних способів словотворення є цілком доцільним і перспективним у прогнозуванні процесу зміни та збагачення нормативної японської мови, оскільки саме тут відбувається постійний взаємообмін різними елементами соціальних варіантів мови. Систематизація молодіжних способів словотворення, за допомогою яких творяться нові соціолектні лексеми з явно вираженим емоційно-оцінним компонентом, відкриває нові перспективи в дослідженні словотвірних інновацій та розширює розуміння мовної картини світу сучасної японської молоді.

ЛІТЕРАТУРА

1. 井上 史雄. 若者ことばと新方言. 東京, 1994. 303 ペ.
2. 井上 逸兵. ネット社会の若者ことば (特集・若者ことば大研究—変容するコミュニケーション環境の中で). 月刊言語. 2006. 35(3). ペ. 60–67.
3. 松田 謙次郎. ネット社会と集団語 (特集・ネット社会の集団語). 日本語学. 2006. 25(10). ペ. 25–35.
4. 北原 保雄. K Y式日本語・ローマ字略語がなぜ流行るのか. 東京, 2008. 144 ペ.
5. 北原 保雄. みんなで国語辞典2 あふれる新語. 東京, 2009. 256 ペ.

6. 堀江 佳以. 若者言葉にみられる言語変化に関する研究: 論文博士: 08601. 九州大学. 2014. 228 ペ.
7. 堀江 佳以. 若者言葉の研究・SNS時代の言語変化. 福岡, 2022. 228 ペ.
8. 窪菌 晴夫. 新語はこうして作られる (もっと知りたい!日本語). 東京, 2002. 177 ペ.
9. 米川 明彦. 現代若者ことば考. 東京, 1996. 242 ペ.
10. 米川 明彦. 若者言葉を科学する. 東京, 1998. 312 ペ.
11. 米川明彦. 集団語の研究(上巻). 東京, 2022. 672 ペ.
12. 米川 明彦. 平成の新語・流行語辞典. 東京, 2019. 678 ペ.
13. 森岡 健二. 略語の条件. 日本語学. 1998. 7. ペ. 4-12.
14. Nakagawa A., Nagata A. The Use of English in the Youth Dialect: The Genius of Language Use. *Kinki University Language Institute Journal*. 1999. Vol. 8(1). P. 102-113.
15. 松本 曜. 認知意味論 (シリーズ認知言語学入門). 東京, 2003. 322 ペ.
16. 瀬戸 賢一. 認識のレトリック. 東京, 1997. 250 ペ.

REFERENCES

1. Inoue, F. (1994). Hougengaku no shinchihei [New horizon of dialectology]. Tokyo: Meiji syoin [in Japanese].
2. Inoue, I. (2006). Young people's language in the online society. (Special feature: A major study of young people's language – in a changing communication environment). *Monthly Language*. 35(3), P. 60-67. [in Japanese].
3. Matsuda, K. (2006). Net Society and Collective Language (Special Issue on Collective Language in the Net Society). *Japanese Linguistics*. 25(10), P. 25-35. [in Japanese].
4. Kitahara, Ya. (2008). Why KY-style Japanese and romaji abbreviations are so popular. Tokyo: Taisyukan-syoten [in Japanese].
5. Kitahara, Ya. (2009). Everyone's Japanese Dictionary 2 A flood of new words. Tokyo: Taisyukansyoten [in Japanese].
6. Horie, K. (2014). Studies on linguistic changes in young people's words: doctoral thesis: 08601. Kyushu University [in Japanese].
7. Horie, K. (2022). Research on youth language. Linguistic change in the age of social networking. Fukuoka, Kyusyu daigaku syupan kai [in Japanese].
8. Kubozono, H. (2002). This is how new words are made (want to know more!). Tokyo: Iwanami Shoten [in Japanese].
9. Yonekawa, A. (1996). Gendai wakamono kotoba kou [Reflections over modern youth language]. Tokyo: Maruzen [in Japanese].
10. Yonekawa, A. (1998). Wakamonogo wo kagakusuru [Study of youth language]. Tokyo: Meiji syoin [in Japanese].
11. Yonekawa, A. (2022). Shyudangono kenkyuu [Study of Social Dialects]. (Upper volume). Tokyo: Tokyodou syupan [in Japanese].
12. Yonekawa, A. (2019). New words of the Heisei era: a dictionary of fashionable words. Tokyo: Tokyodou syupan [in Japanese].
13. Morioka, K. (1998). Abbreviations conditions. *Japanese language*. Tokyo: Meiji syoin [in Japanese].
14. Nakagawa, A., Nagata, A. (1999). The Use of English in the Youth Dialect: The Genius of Language Use. *Kinki University Language Institute Journal*. 8, P. 102-113.
15. Matsumoto, Y. (2003). Cognitive semantics (Series: Introduction to cognitive linguistics). Tokyo: Taisyukan-syoten [in Japanese].
16. Seto, K. (1997). The Rhetoric of Recognition. Tokyo: Kaimeisya [in Japanese].

УДК 811.16'276.6:34]:81-115'25'37
DOI <https://doi.org/10.26661/2414-9594-2023-1-4>

СТУПЕНІ МІЖМОВНОГО ПАРАЛЕЛІЗМУ В ЮРИДИЧНІЙ ТЕРМІНОЛОГІЇ УКРАЇНСЬКОЇ, ПОЛЬСЬКОЇ ТА БОЛГАРСЬКОЇ МОВ

Мацегора І. Л.

*кандидат філологічних наук,
доцент кафедри слов'янської філології
Запорізький національний університет
вул. Жуковського, 66, Запоріжжя, Україна
orcid.org/0000-0003-0928-0689
ivanmatsehora212@gmail.com*

Ключові слова: юридичний термін, лексикографія, переклад, міжмовні відповідності, семантична еквівалентність.

Формально тотожні термінологічні одиниці, які належать спорідненим мовам, демонструють як збіги, так і розбіжності у семантиці та стилістичній співвіднесеності, що з обумовлене як лінгвістичними причинами, так і впливом екстралінгвальних чинників, які породжуються правовими процесами конкретної держави. Все це ускладнює процедуру юридичного перекладу, а тому вимагає детального юридико-лінгвістичного аналізу таких одиниць.

У статті обґрунтовується необхідність систематизації й комплексного опису міжмовних відповідників слов'янського й неслов'янського походження, які можуть формально збігатися у випадках, коли хоча б одна лексична одиниця належить до юридичної термінології української, польської або болгарської мови. Виявлені у відповідних текстах законодавства термінологічні парі з однаковим планом вираження розподіляються за школою семантичних відповідностей, що враховує такі рівні відносин: нульова, хибна) семантична еквівалентність – часткова семантична подібність – повна семантична еквівалентність.

За результатами проведеного дослідження зафіксовано, що особливі труднощі можуть бути пов'язані з перекладом формально тотожних термінів-девербативів, які сформувалися на базі однакової словотворчої моделі, що робить їх семантичну розбіжність не настільки очевидною. Аналіз конкретних прикладів демонструє, що в споріднених мовах кодифікації можуть бути піддані різні одиниці паралельних внутрішньомовних синонімічних рядів, у зв'язку із чим ігнорування аспектів функціонування слова в мовленні може призводити до лексико-семантичної інтерференції.

Зроблено висновки про те, що зіставне дослідження міжмовних паралелей в українській, польській, болгарській юридичній термінології дає підстави стверджувати про різні ступені перекладацької еквівалентності, яка зумовлена варіюванням значення слова в термінологічній та нетермінологічній сфері, що має важливе значення для рішення актуальних завдань лексикографії і юридичного перекладу із генетично споріднених мов.

DEGREES OF INTERLINGUAL PARALLELISM IN THE LEGAL TERMINOLOGY OF THE UKRAINIAN, POLISH AND BULGARIAN LANGUAGES

Matsegora I. L.

*Candidate of Philology, Associate Professor,
Associate Professor at the Department of Slavic Philology
Zaporizhzhia National University
Zhukovskoho str., 66, Zaporizhzhia, Ukraine
orcid.org/0000-0003-0928-0689
ivanmatsehora212@gmail.com*

Key words: *legal term, lexicography, translation, interlanguage correspondences, semantic equivalence.*

Formally identical terminological units belonging to related languages can show both coincidences and differences in semantics and stylistic correlation, which is due to both linguistic reasons and the influence of extralinguistic factors generated by the legal processes of a particular state. All this complicates the procedure of legal translation, and therefore requires a detailed legal and linguistic analysis of such units. The article substantiates the need for systematization and comprehensive description of cross-linguistic counterparts of Slavic and non-Slavic origin, which may formally coincide in cases where at least one lexical unit belongs to the legal terminology of the ukrainian, polish, or bulgarian languages. The terminological pairs with the same plan of expression identified in the relevant legal texts are classified according to the school of semantic correspondences, which takes into account the following levels of relations: zero, false) semantic equivalence – partial semantic similarity – full semantic equivalence. It is noted that special difficulties may be associated with the translation of formally identical deverbative terms, which were formed on the basis of the same word-formation model, which makes their semantic discrepancy not so obvious. The analysis of specific examples demonstrates that in related languages different units of parallel intralingual synonymous series can be subjected to codification, in connection with which ignoring aspects of word functioning in speech can lead to lexical-semantic interference. It is concluded that the comparative study of cross-language parallels in Ukrainian, Polish, and Bulgarian legal terminology is of great importance for the solution of current tasks of lexicography and legal translation. Key words: legal term, lexicography, translation, interlanguage correspondences, semantic equivalence.

Постановка проблеми. Як зазначає М. Беднаж, «синхронно-зіставний аналіз лексичного складу слов'янських мов не втрачає своєї вагомості, актуальності, оскільки дає можливість з'ясувати особливості взаємодії лексико-семантичних корелятив у споріднених мовах, виявити ступінь їх близькості в різні періоди функціонування мовних систем, експлікувати процеси і напрямки семантичної трансформації лексичних когнатів» [1, с. 3]. У цьому плані на особливу увагу заслуговує явище міжмовної омонімії, що виникає в діалінгвальній ситуації унаслідок формальної і змістової близькості слів, зумовлює значну кількість сигніфікативно нееквівалентних пар номінативних одиниць – від яскраво виражених денотативних розбіжностей до при-

хованих при внутрішньомовному аналізі специфічних семантико-функційних, асоціативно-дериваційних зв'язків семем на рівні вторинної номінації. Усі слов'янські мови походять з праслов'янського джерела, але при цьому кожна йде своїм шляхом розвитку. Виявляючи багато спільного як у структурі, так і у поняттєвому фонді, споріднені мови водночас демонструють, що закладені в них тенденції розвиваються у різних напрямках, а поняття, що виражаються зовні подібними й навіть тотожними лексичними одиницями, можуть суттєво різнитися за семантичним обсягом й ступенем актуальності на певному етапі існування конкретної мови. У зв'язку із цим особливої уваги потребує вивчення семантики, стилістичної належності й дистрибутивних

властивостей формально співпадаючих лексичних одиниць, які можуть мати ознаки формального збігу та паралельно функціонують у сучасних споріднених мовах. Варто зауважити, що при зіставленні міжмовних лексичних паралелей у споріднених мовах збіг плану вираження може бути встановлений із певними допущеннями, які зумовлені відмінностями систем писемності (наприклад, укр. «суд» і хорват. «*sud*») або національними особливостями мов з однаковою писемністю (наприклад, укр. «школа» та польск. «*szkoda*», рос. «ущерб», і болг. «ущърб»).

Для позначення цього феномена дослідники використовують різні номінації залежно від ракурсу розгляду подібних одиниць або від підходу до визначення їх сутності: «неправильні друзі перекладача» [цит. за: 3, с. 239]; «міжмовні омоніми» [6, с. 153]; «міжмовні відповідності омонімічного характеру» [13, с. 15]; «міжмовна псевдоеквівалентність» [цит. за: 9, с. 234].

Аналіз досліджень у цій царині наукової літератури [2; 3; 6; 14], засвідчує той факт, що здебільшого вони присвячені вивченню міжмовних паралелей саме на рівні загальноновживаної лексики. Тому на нашу думку, актуальним є питання розгляду цієї проблеми в юридико-лінгвістичному фокусі – на матеріалі юридичної термінології української, польської та болгарської мов.

Об'єктом дослідження є такі пари формально міжмовних відповідників слов'янського й неслов'янського походження, у яких хоча б одна лексична одиниця належить юридичній термінології української або польської / болгарської мови. У текстах законодавчих актів переважають іменники, їх питома вага може становити до шестидесяти-вісімдесяти відсотків від загальної кількості слів у реченні. Це зумовлене потребою в номінації правових понять, предметів і явищ. Тому в поле нашої дослідницької уваги потрапляють насамперед термінологічні одиниці, що називають предмет (у широкому сенсі) або опредмечену дію, іншими словами, іменники (у тому числі девербативи). Не випадково й звернення саме до юридичної термінології. Спостереження свідчать про те, що значна частина термінів права утворені на базі загальноновживаних слів. Як зазначає Г.С. Онуфрієнко, «у семантичній структурі похідного юридичного терміну, що походить від загальноновживаного слова, відбувається нарощення у ядерній семі додаткових значеннєвих компонентів, які свідомо встановлюються законодавцем та значущих у контексті конкретних правовідносин» [8, с. 125]. Результатом такого нарощення стає подвійне кодування інформації (загальнономовний і власне термінологічний). Характерно, що в окремих

випадках виникають істотні внутрішньомовні розбіжності змістів загальноновживаного слова-основи й похідного юридичного терміна, що тягне ймовірність неоднозначної інтерпретації термінів і може ускладнювати правову комунікацію. Відповідно, все це призводить до певних складнощів при здійсненні юридичного перекладу, особливо в тих випадках, коли в спорідненій мові існує зовні тотожний термін, використання якого вимагає ретельного попереднього лінгвоправничого аналізу.

Мета статті – на прикладі аналізу окремих юридичних термінів, зафіксованих у відповідних законодавчих текстах, які мають однаковий план вираження, обґрунтувати назрілу потребу в систематизації подібних міжмовних паралелей, що функціонують у правовому дискурсі, а також класифікувати типи подібних одиниць.

Виклад основного матеріалу дослідження. При зіставленні мов виділяють такі типи еквівалентності лексичних одиниць: повна еквівалентність, часткова еквівалентність, неправильна еквівалентність (безеквівалентність) [2, с. 119].

Ступінь семантичної близькості юридичних термінів, які мають формальний збіг у досліджуваних мовах може бути різним. У зв'язку із цим, на наш погляд, термінологічні пари з однаковим планом вираження можуть бути розподілені за шкалою семантичної відповідності, що містить наступні рівні відносин: нульова (неправильна) семантична еквівалентність → часткова семантична подібність → повна семантична еквівалентність. Під нульовою семантичною еквівалентністю ми розуміємо міжмовну омонімію, за якої (аналогічно до внутрішньомовної омонімії) план змісту не виявляє будь-яких ознак подібності, а план виразу термінів збігається. За походженням це можуть бути міжмовні відповідники, які утворювалися незалежно один від одного з тотожних елементів і які розійшлися в історичному розвитку настільки, що в сучасних споріднених мовах не демонструють загальних сем; або оказіональні утворення, зовнішній збіг яких можна назвати, користуючись метафорою С.В. Кійко, лише «грою випадку» [3, с. 241].

Аналіз нормативних українських, польських, болгарських правових актів свідчить про те, що одиниці, які класифікуються як приклади неправильної еквівалентності мають місце і у царині юридичного перекладу. При цьому особливу складність для перекладу становлять терміни-девербативи, що утворилися з однакових елементів на основі однієї й тієї ж словотворчої моделі, що робить їх семантичну розбіжність не настільки очевидною. Наприклад, порівняємо словосполучення в українській / польській / болгарській мовах: болг. «*износ на огнестрелно*

оръжие» [7], *zużycie broni* [15] укр.«знос зброї» [4]. Спостерігаємо два терміни-девербативи, які мають певні формальні збіги та утворені за допомогою нульової суфіксації.

На перший погляд, носію української мови може здатися, що в наведених прикладах мова йде про зношення вогнепальної зброї, тобто погіршення її стану, занепадості як наслідку тривалої експлуатації. Однак, незважаючи на формальний збіг префіксу й однаковий корінь, що походить з праслов'янського *nesti, у болгарській мові термін «*износ*» має інше значення: **‘Изнасяне на стоки, суровини або капитали за чужина з търговска цілий або като изпълнение на умови від договір із друга държава; експорт’** [12].

Характерно, що болгарському термінові «*износ*» в українській та польській мовах семантично більш близьким виявляються не «*зношення*», а «*вивіз*» / «*eksport*» [13, с. 95]. Але, при перекладі слід враховувати, що в українській мові «*вивіз*» не тотожний експорту («*експорт*» – **‘вивіз товарів і послуг за кордон для реалізації їх на зовнішньому ринку’** [10]), про що свідчить можливість комбінацій типу «*вивіз цінностей за кордон без мети продажу*» / «*wywóz kosztowności za granicę bez celu sprzedaży*», «*вивіз неякісного товару*» / «*eksport towarów niskiej jakości*». Нарешті, відзначимо й акцентологічні відмінності: у болгарському терміні «*износ*» наголошеним є перший склад, а в українській та польській мовах наголошеним є корінь слова. Отже, такі лексеми з болгарської на польську та українську слід перекладати мовою як «*експорт вогнепальної зброї*», а українські та польські відповідники в певних лексико-семантичних утворюють пари формально тотожних одиниць, що демонструють неправильну семантичну еквівалентність. Як справедливо зазначає О.А. Шаблій, «синхронне значення виростає зі значення діахронного й на нього спирається. Разом з тим синхронне значення може заперечувати значення діахронне, намічаючи зовсім нові відносини між словами» [15, с. 158].

Інший тип співвідношення значень спостерігається у парах міжмовних одиниць, що виявляють при формальній тотожності семантичну подібність. Розглянемо як приклад терміни «*затримання*» (укр.) «*zatrzymanie*» (пол.) *задържане* (болг.). Звертаючись до тлумачного словника болгарської мови, з'ясуємо, що слово «*задържане*» має значення: **‘Който е арестуван, отведен в полицията’** [12]. В українській мові слово *затримання* маю дефініцію: **‘Дія за значенням затримати’** [10]. Лексикографічні джерела сучасної польської мови тлумачення слова *zatrzymanie* подають так: **‘*ujęcie i aresztowanie osoby podejrzanej o naruszenie prawa*, *osoba pozbawiona wolności przez odpowiednie***

władze’ [17, с. 325]. Один із лексико-семантичних варіантів тлумачення цього слова передбачає його переклад як «*зупинка*» [11, с. 101].

Порівняння контекстів уживання таких одиниць у польській, українській та болгарській мовах дозволяє виявити, що обсяг, який виражаються цими словами може бути різним. Це пов'язане з тим, що в результаті розвитку регулярної полісемії були реалізовані різні її моделі реалізації, що свідчить про наявність іншого ступеня міжмовної омонімії, яку варто враховувати при перекладі юридичної термінології.

Як зазначає О.А. Шаблій, «будь-яке слово перебуває у складних і різноманітних семантичних відношеннях з іншими словами даної мови і ці зв'язки відображаються в його семантиці» [15, с. 187]. Урахування таких зв'язків, на наш погляд, особливо важливе, у тих випадках, коли міжмовну паралель утворюють одинці, які найбільш близькі за змістом та формальним збігом. Так, слову «*образ*» у лексиконі сучасної української мови знаходимо формальні відповідності «*обида*» і «*оскърбление*» у болгарській мові та «*zniewaga*» – у польській. Ці слова входять у внутрішньомовні синонімічні ряди.

У болгарській мові слово «*оскърбление*» з'явилося шляхом запозичення з російської мови й функціонує як загальноживане. Своєю чергою, юридичну «надбудову» одержало більш прадавнє слово «*обида*», що функціонує, зокрема, у кримінальному законодавстві Болгарії, наприклад: **‘Който каже або извърши нещо унижително за честта або достоинството на друго в негово присъствие, ре наказва за образа із глоба від хиляда до три хиляди лева. У този випадок съдът може так наклади й покарання обществено осуждения’** [7]. Цим пунктом відкривається розділ VII «Образ и наклеп», де встановлюється склад розглянутого злочину.

В українській мові кодифікації піддалося більш вузьке за змістом слово «*образ*», яке стало одним із ключових термінів статті 5 КК України [4], а також структурним елементом багатоконпонентних юридичних термінів кримінального законодавства: «*образ* почуттів віруючих» (ст. 148 КК); «*образ* представника влади» (ст. 319 КК); «*образ* військовослужбовця» (ст. 336 КК) [4].

Інший ступінь паралелізму ми можемо спостерігати в польській мові, де термін *zniewaga* має певні семантичні розбіжності, що зокрема підтверджується його вживанням у польському законодавстві та разом із тим у побутовому мовленні, наприклад: **‘Kto w jego obecności mówi lub czyni coś zniewaga honor lub godność innej osoby, podlega karze grzywny od tysiąca do trzech tysięcy lewów’** [16]. Отже, можемо спостерігати вже інший ступінь міжмовного паралелізму, який пов'язаний

із наявністю можливих варіантів, які є наслідками інтерференції й прикладом можливого помилкового вибору варіанта перекладу.

Розглянемо ще один приклад, який демонструє певний ступінь міжмовного паралелізму, пов'язаний із різною кількістю лексико-семантичних варіантів у відповідних мовах та їх можливим стилістичним забарвленням.

У результаті мовних контактів може відбуватися збіг польських, українських та болгарських субстандартних слів як у плані вираження, так і змісту, причому середовище їх функціонування має приблизно однакові параметри. Наприклад, чи можуть вважатися міжмовними омонімами пари *blat* (польск.) – *блат* (укр.) – *блат* (болг.)? На перший погляд, за умови несинхронного підходу до цього питання відповідь на нього може бути негативна, але однозначну відповідь можна знайти після визначення відправної точки утворення такої лексеми і її вивчення хронології її розвитку у відповідній мові. Так, польське *blat* має таке тлумачення: 1. (кримін., злочинне) '*людина, що приховує злочинців*' [17, с. 80], 2. (кримін.) '*гроші, готівка*' [17, с. 80–41], 3. (кримін.) '*хабар, підкуп*', 4 (кримін.) '*компаньйон, хабарник, людина, що співробітничася зі злочинцями за гроші*', 5 (кримін.) '*людина, що купує, та перепродає крадене*' [17, с. 80]. В українській лексикографії значення слова *блат* подано так: '*знайомство, зв'язки і т. ін., що використовуються в особистих інтересах*' [10]. У болгарській мові знаходимо таку дефініцію '*корж для торта. торт з двома зефірами*' [12]. Порівнюючи ці слова з точки зору їх перекладознавчого потенціалу, можна побачити, що ці одиниці є омонімічно полісемічними (на рівні однієї мови), а також омонімічно нееквівалентними (на рівні порівнюваних пар мов). Крім того в українській мові це слово має чітко виражений конотативний компонент значення, що ускладнює вибір правильного відповідника при перекладі термінології, яка належить до однієї із правничих сфер застосування.

Як справедливо вказує С.Д. Хуцишвили, «неточна або неповна передача змісту оригіналу перешкоджає виконанню суспільної функції перекладу: зробити думки автора доступними членам іншого мовного колективу» [14, с. 100]. У науковій сфері неухважність до вимоги точності в передачі змісту того чи того терміна може стати причиною комунікативної невдачі, а в офіційно-діловій діло-

вій та правовій комунікації помилковий вибір термінологічного варіанта може спричинити судові позови, наприклад, на підставі різночитань сторін у тлумаченні змісту договору.

Відзначимо, що найбільший ступінь семантичної близькості у порівнюваних мовах демонструють юридичні терміни, запозичені з неслов'янських мов, особливо такі, які з'явилися в результаті рецепції римського права й імплементації в національне законодавство норм міжнародного права.

Висновки. Виявлення й аналіз міжмовних лексичних паралелей юридичної термінології у польській, українській та болгарській мовах є важливим і актуальним завданням слов'янського перекладознавства. Проаналізовані приклади вживання міжмовних омонімів у текстах правничої сфери демонструють різні ступені міжмовного паралелізму, що залежить, з одного боку, від конкретної галузі юриспруденції, де функціонує той чи той термін, з іншого боку – від широти лексико-семантичного варіювання значення слова, що зумовлюється його етимологією і розширенням ядерного чи периферійного варіанта значення у конкретній мові.

Етимологічні зв'язки між словами споріднених мов можуть настільки послабитися, що відповідне слово однієї мови часто виявляється ближче за змістом не до його етимологічного корелята в іншій спорідненій мові, а зовсім до іншого утворення. Формально тотожні термінологічні одиниці, що належать спорідненим мовам, можуть демонструвати як збіг, так і розбіжність у семантиці й стилістичній співвіднесеності як під впливом суто лінгвістичних причин, так і під впливом позамовних чинників, які спричинені правовими процесами конкретної держави.

Вивчення семантичної структури подібних юридичних термінів у зіставному аспекті становить значний теоретичний інтерес, тому що дає можливість уточнити їх етимологію, простежити загальні тенденції формування термінологічних значень, а також висвітлити «приховані», національно зумовлені семантичні компоненти термінів, що походять до загального етимону. Все це має важливе значення для встановлення ступеня семантичної еквівалентності розглянутих лексичних одиниць, а отже, для рішення завдань лексикографії і юридичного перекладу.

ЛІТЕРАТУРА

1. Беднаж М. Із спостережень над польсько-українськими омонімами. *Вісник Запорізького державного університету. Серія : Філологія.* 1999. № 1. С. 4–8. Български тълковен речник. URL: <http://rechnik.info/> (дата звернення: 06.07.2023).

2. Дубічинський В.В. Лексикографування термінологічних паралелей. *Термінологічний вісник*. 2015. Вип. 3. С. 118–124.
3. Кійко С.В. Інтернаціоналізми і міжмовні омоніми у фаховій мові театру. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. Серія: Філологія. 2018. Вип. 32(1). С. 239–243.
4. Кримінальний кодекс України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14> (дата звернення: 27.06.2023).
5. Ментинська І.Б. Міжмовна омонімія як об'єкт термінологічного дослідження. *Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського*. Серія : Філологія. Журналістика. 2022. № 4. Ч. 1. С. 34–38.
6. Микитюк О.Р. Явище омонімії в загальноновживаній термінології і термінологічній лексиці. *Українська термінологія і сучасність* : [зб. наук. праць]. Київ : Наукова думка, 1998. С. 151–154.
7. Наказателен кодекс. в сила от 14.03.2020 р. URL: <https://www.lex.bg/bg/laws/tree/code> (дата звернення 28.06.2023).
8. Онуфрієнко Г.С. Науковий стиль української мови : навчальний посібник. Київ : Центр навчальної літератури «Академія», 2011. 451 с.
9. Руколянская Н.В. Іменникові терміни на позначення ключових понять кримінального права: словотвірний аспект. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Серія «Проблеми української термінології». 2012. № 559. С. 233–236.
10. Словник української мови. В 11 т. Київ : Український мовно-інформаційний фонд, 2021. URL: <https://services.ulif.org.ua/expl/Entry/index?wordid=1&page=0> (дата звернення: 07.07.2023)
11. Таланов О. Польсько-український, українсько-польський словник. Київ : Арії, 2017. 509 с.
12. Тълковен речник на българския език. URL: <http://talkoven.onlinerechnik.com> (дата звернення: 28.06.2023).
13. Українсько-польський, польсько-український словник юридичної термінології / упоряд. Т.О. Коломоєць, Т.В. Хом'як, І.Г. Ліпкевич. Запоріжжя : ЗНУ, 2017. 336 с.
14. Хуцишвили С.Д. Славянские межъязыковые омонимы : дис. ... доктор філософії (PhD) філологічні науки. Тбілісі, 2016. 198 с.
15. Шаблій О.А. Міжмовна термінологічна омонімія як проблема термінографії і перекладу (на матеріалі німецької та української юридичних терміносистем) : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.07 ; Київський національний лінгвістичний університет. Київ, 2009. 254 с.
16. Kodeks karny. URL: <https://arslege.pl/kodeks-karny/k1/s177> (дата звернення: 25.06.2023).
17. Red. W. Lubaś Słownik polskich leksemów potocznych. Kraków : Nauka, 2001. 987 s.

REFERENCES

1. Bednazh M. (1999) Iz sposterezhen' nad pol's'ko-ukrai'ns'kymy omonimamy. *Visnyk Zaporiz'kogo derzhavnogo universytetu*. Serija : Filologija. № 1. S.4-8. Вългарску тълковен речник . URL: <http://rechnik.info/> (data zvernennja 06.07.2023).
2. Dubichyns'kyj V.V. (2015) Leksykografuvannja terminologichnyh paralelej. *Terminologichnyj visnyk*. Vyp. 3 . S. 118–124.
3. Kijko S. V. (2018) Internacionalizmi i mizhmovni omonimy u fahovij movi teatru. *Naukovyj visnyk Mizhnarodnogo humanitarnogo universytetu*. Serija: Filologija. Vyp. 32(1). S. 239–243.
4. Kryminal'nyj kodeks Ukrai'ny. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14> (data zvernennja 27.06.2023)
5. Mentyns'ka I.B. (2022) Mizhmovna omonimija jak ob'jekt terminologichnogo doslidzhennja. *Vcheni zapysky TNU imeni V.I. Vernads'kogo*. Serija : Filologija. Zhurnalistyka. № 4. Ch. 1. S. 34–38.
6. Mykutyjuk O. R. (1998) Javyshhe omonimii' v zagal'novzhyvanij terminologii' i terminologichnij leksyci. *Ukrai'ns'ka terminologija i suchasnist'* : [zb. nauk. prac']. Kyi'v : Naukova dumka, S. 151–154.
7. Nakazatelen kodeks. v syla ot 14.03. 2020 r. URL: <https://www.lex.bg/bg/laws/tree/code> (data zvernennja 28.06.2023)
8. Onufrijenko G.S. (2011) Naukovyj styl' ukrai'ns'koi' movy : navchal'nyj posibnyk. Kyi'v : Centr navchal'noi' literatury «Akademija», 451 s.
9. Rukoljans'ka N.V. (2012) Imennykovi terminy na poznachennja ključovyyh ponjat' kryminal'nogo prava: slovotvirnyj aspekt. *Visnyk Nacional'nogo universytetu «L'vivs'ka politehnika»*. Serija «Problemy ukrai'ns'koi' terminologii'». №559. S. 233–236.
10. Slovnyk ukrai'ns'koi' movy. V 11 t. Kyi'v : Ukrai'ns'kyj movno-informacijnyj fond, 2021. URL: <https://services.ulif.org.ua/expl/Entry/index?wordid=1&page=0> (data zvernennja 07.07.2023)
11. Talanov O. (2017) Pol's'ko-ukrai'ns'kyj, ukrai'ns'ko-pol's'kyj slovnyk. Kyi'v : Arij, 509 s.

12. Tilkoven rechnik na bilgarskija ezik. URL: <http://talkoven.onlinerechnik.com> (data zvernennja 28.06.2023)
13. Ukrai'ns'ko-pol's'kyj, pol's'ko-ukrai'ns'kyj slovnyk jurydychnoi' terminologii' / uporjad. T.O. Kolomojec', T.V. Hom'jak, I.G. Lipkevych. Zaporizhzhja : ZNU, 2017. 336 s.
14. Hucyshvyly S.D. (2016) Slavjanskye mezhъязыковые омонимы : dys. doktor filosofii' (PhD) filologichni nauky. Tbilisi, 198 s.
15. Shablij O. A. (2009) Mizhmovna terminologichna omonimija jak problema terminografii' i perekladu (na materialy nimec'koi' ta ukrai'ns'koi' jurydychnyh terminosystem) : dys. ... kand. filol. nauk : 10.02.07 / Kyi'vs'kyj nacional'nyj lingvistychnyj universytet. Kyi'v, 254 s.
16. Kodeks karny. URL: <https://arslege.pl/kodeks-karny/k1/s177> (data zvernennja 25.06.2023).
17. Red. W. (2001) Lubaś Słownik polskich leksemów potocznych. Kraków : Nauka, 987 s.

ПЕРВИННІ ТА ВТОРИННІ СЕМАНТИКО-СИНТАКСИЧНІ ФУНКЦІЇ РОДОВОГО ВІДМІНКА В СИСТЕМІ ТРАНСПОЗИЦІЙНИХ ЗМІН

Назаренко І. О.

кандидат філологічних наук,

вчитель української мови та літератури

*Запорізький обласний ліцей-інтернат з посиленою військово-фізичною підготовкою
«Захисник»*

вул. Військбуд, 570, Запоріжжя, Україна

orcid.org/0000-0002-1830-9706

nazarenko.mr@gmail.com

Ключові слова: *транспозиція, грамема, граматична форма, категорія відмінка, первинне граматичне значення, вторинне граматичне значення, периферія.*

Стаття продовжує цикл досліджень, присвячений питанню граматичної транспозиції у межах категорії відмінка у зв'язку із ситуативно-прагматичними настановами контексту. Актуальність дослідження зумовлена тим, що в сучасному мовознавстві проблема транспозиції в багатьох аспектах залишається однією з дискусійних. Потребують висвітлення питання функційно-семантичного навантаження граматичних одиниць; формально-змістової асиметрії мовного знака; причин, умов, механізмів внутрішньокатегорійної транспозиції; виокремлення узуальних та okazіональних транспозиційних значень.

У дослідженні йдеться про внутрішньокатегорійні перехідні процеси, проблему виявлення первинних і вторинних семантико-синтаксичних функцій, їх валентність та здатність до розвитку й розширення контекстуального ареалу на прикладі форми родового відмінка; представлено семантичну парадигму спеціалізованих значень відмінкових граем, виокремлено та класифіковано транспозиційні семантико-синтаксичні функції родового відмінка; здійснено семантико-граматичний та семантико-стилістичний аналізи функціонування граматичних транспозитів, вивчено контекстуальні умови та своєрідність їхнього вживання.

Родовий відмінок має широку амплітуду семантико-синтаксичних функцій і як грамема транспозиційного походження вирізняється здатністю органічно переходити у функційно-семантичні поля інших відмінкових граем та окремих частин мови. Вторинні функції родового відмінка в контекстуальному оточенні можуть набувати додаткових семантичних та конотативних значень: посесивного, локативно-атрибутивного, значення якісної характеристики, темпорально-адвербіального, предикативного і под. Транспозиційні можливості генітива широко використовуються в художньому мовленні для підсилення образності, емоційної виразності, що пов'язано із його здатністю сполучатися з іменниками й надавати словоформам атрибутивної семантики.

Використані у статті принципи аналізу процесів транспозиції дають змогу виявити глибинні системні зв'язки граматичних одиниць і категорій, що сприяє збагаченню теорії функційної граматики української мови, граматичної стилістики. Наукова новизна роботи визначається комплексним характером дослідження транспозиційних модифікацій у межах граматичної категорії відмінка, висвітленням ролі валентності предиката і транспозиційних змін у формуванні неспеціалізованих значень відмінків.

PRIMARY AND SECONDARY SEMANTICAL-SYNTACTICAL FUNCTIONS OF GENITIVE AT THE SYSTEM OF TRANSPOSITION

Nazarenko I. O.

Candidate of Philological Sciences,

Teacher of Ukrainian Language and Literature

*Zaporizhzhia Regional Boarding Lyceum with Strengthened Military and Physical Training
“Zahysnyk”*

Viiskbud str., 570, Zaporizhzhia, Ukraine

orcid.org/0000-0002-1830-9706

nazarenko.mr@gmail.com

Key words: *transposition, grammeme, grammatical form, category of case, primary grammatical meaning, secondary grammatical meanings, periphery.*

The article continues the cycle of research devoted to the issue of grammatical transposition within the case category in connection with the situational-pragmatic instructions of the context. The relevance of the study is determined by the fact that in modern linguistics the problem of transposition remains one of the most controversial in many aspects. The issue of functional-semantic load of grammatical units needs clarification; formal-content asymmetry of a linguistic sign; reasons, conditions, mechanisms of intracategorical transposition; distinguishing usual and occasional transposition values.

The research deals with intra-categorical transitional processes, the problem of identifying primary and secondary semantic-syntactic functions, their valence and ability to develop and expand the contextual area on the example of the genitive case form; the semantic paradigm of the specialized meanings of case grams is presented, the transpositional semantic and syntactic functions of the genitive case are distinguished and classified; a semantic-grammatical and semantic-stylistic analysis of the functioning of grammatical transpositions was carried out, the contextual conditions and peculiarities of their use were studied.

The genitive case has a wide range of semantic and syntactic functions and, as a gramme of transpositional origin, is distinguished by its ability to organically move into the functional-semantic fields of other case grams and separate parts of speech. The secondary functions of the genitive case in the contextual environment can acquire additional semantic and connotative meanings: possessive, locative-attributive, meaning of a qualitative characteristic, temporal-adverbial, predicative, etc. The transpositional possibilities of the genitive are widely used in artistic speech to enhance imagery and emotional expressiveness, which is connected with its ability to combine with nouns and give word forms attributive semantics.

Особливе місце відмінка в системі граматичних категорій зумовлене насамперед тим, що він «охоплює усю систему номінацій» [1, с. 20], залежить від семантико-синтаксичної валентності предиката, зумовлюється та координується останнім. Своєю чергою відмінок бере участь у формуванні семантико-синтаксичної структури речення, оскільки вказує на предметність реалій, які називає.

Широкі транспозиційні можливості українських відмінків пов'язані з «морфологічною, формально-синтаксичною, семантико-синтаксичною

та комунікативною структурами мови» [2, с. 54]. Уперше на субкатегоризацію в межах відмінкової форми та змістову залежність відмінкових грамем від семантико-синтаксичної позиції в реченні звернув увагу О. Потебня [3]. А вже пізніше Є. Курилович виокремив первинні та вторинні значення відмінків, розглядаючи їх з позиції синтаксичних функцій [4].

Дослідження функцій українських відмінків, започатковані Є. Тимченком [5], були продовжені у працях І. Кучеренка [6], І. Матвіяса [7], М. Плющ [8] та ін. У сучасному українському

мовознавстві первинні та вторинні значення відмінків ґрунтовно дослідив І. Вихованець [2; 9; 10]. Його функційна класифікація українських відмінків, упорядкована за ознаками центральності, напівпериферійності та периферійності, дозволяє виокремлювати первинні й вторинні семантико-синтаксичні функції відмінка, розмежувати внутрішню та зовнішню (частиномовну) транспозиції відмінкових граем.

Мета статті – з'ясувати транспозиційні можливості родового відмінка у зв'язку із ситуативно-прагматичними настановами контексту.

Родовий відмінок посідає напівцентральну позицію у відмінковій системі української мови і як відмінок «абсолютних транспозиційних можливостей» [2, с. 70] має широку амплітуду семантико-синтаксичних функцій та вирізняється з-поміж інших відмінкових граем «абсолютною синтаксичною транспозиційною спрямованістю» [11, с. 6]. Відповідно, розгалужена мережа первинних, вторинних та периферійних значень генітива створює певні труднощі у визначенні основних функцій граєми. Так, за Л. Булаховським, родовий відмінок позиційно найближче стоїть до прикметника [12]. М. Жовтобрюх наголошує на суб'єктно-означальній природі родового відмінка [13]. Деякі дослідники називають основним значенням розглядаєної граєми об'єктне [14, с. 213] або вказують на її здатність виражати означальні, об'єктні та суб'єктні відношення [15, с. 306–307].

Досить обґрунтовано доводить доцільність вивчати природу родового відмінка із системно-типологічного, а не генетичного погляду І. Вихованець [2; 9]. Виходячи з того, що генітив є результатом внутрішньовідмінкової семантико-синтаксичної транспозиції номінатива й акумулятива, семне ядро родового відмінка становлять значення суб'єктності та об'єктності. На формально-синтаксичному рівні генітив переважно виконує функцію прикметника, що призводить до актуалізації атрибутивної семи (*Батько порадив* → *порада батька* → *батькова порада*; *Сад зелений* → *зелень саду*; *Дівчина посадила квіти* → *Квіти посаджені дівчиною* → *садження квітів дівчиною*). Отже, для родового відмінка первинними будуть суб'єктно-атрибутивне та об'єктно-атрибутивне значення: ...*біліють коси матерів*, – *ридають ньеньки разом із вітрами*... (Осьмачка, с. 238); *Якийсь час іще зберігався в класі круг Скальковської режим ізоляції*... (Забужко, 2005, с. 56); *Голос криниці, чого ж ти замовк? Руки шовковиць, чого ж ви заклакли?* (Костенко, 1989, с. 15).

Саме тому, що генітив одночасно «транспонує суб'єктну семантику називного й об'єктну семантику знахідного» [2, с. 71] і при цьому з формальної точки зору перебуває у прикметнико-

вій позиції, родовий відмінок і у своїх первинних семантико-синтаксичних функціях виявляє «суперечливі граматичні ознаки» [2, с. 71]. Віддієслівні та відприкметникові іменники в конструкціях із формами родового відмінка актуалізують в останньому семи суб'єкта дії, суб'єкта стану, суб'єкта процесу, суб'єкта якісної ознаки та об'єкта: *Подолано упертість Ізабелли, довершено змагання многих літ*... (Плужник, с. 296); [Марко]. *Твоє нерозуміння керівної ролі стає просто загрозливим*... (Загребельний 1994, с. 15). Або: *Було його [Андрійка] і в Таврії, і в Одесі, і по шахтах, і по Кримах, і по Римачах*... (Васильченко, 2000, с. 175) – у наведеному прикладі граєма родового відмінка виконує прагматично-ситуативне завдання, є важливим компонентом ідейно-змістового спрямування речення: транспонуючись у площину номінатива, генітив підсилює значення пасивності суб'єкта дії і цим самим передає відтінок знеособленості, вказує на залежність персонажа від зовнішніх обставин.

У придієслівній та приад'єктивній позиції в родовому об'єктному можуть актуалізуватися семи партитивності. Особливістю конструкцій з родовим партитивним є те, що він зазвичай супроводжується неозначено-кількісними числівниками (*мало, багато, трошки, чимало*), а якщо йдеться про речовинні назви – й іменниками, які вказують на об'єм, певне вмістилище, що може бути одиницею кількісного виміру (*кілограм, пуд, відро, клунок, мішок, глечик, склянка* тощо). У словосполученнях типу *взяв хліба, купив олії, дістав риби* числівник або відповідний іменник може нейтралізуватися. Виокремлюються такі різновиди розглядаєної граєми:

а) родовий кількісної об'єктної партитивності: *Ще треба зварити й натовкти п'ятнадцять відер картоплі для свиней, накришити буряку*... (Письменна, с. 86); *Новаки в довгих батьківських піджаках... з цілими оклунками паляниць, груш, яблук у руках боязко вступали до двору і тихенько ставали по кутках* (Васильченко, 1970, с. 77); *Лаврін присів і жартівливо плюнув на самісіньку копичку буряків та квасолі та й собі пішов з хати* (Нечуй-Левицький, с. 311); серед розглядаєної групи поширене вживання лексем із речовинним значенням, яким властивий відтінок частковості: ...*гості завітали на чашку чаю*... (Забужко, 2005, с. 27);

б) родовий партитивного суб'єкта: *Скільки людей-героїв в твої простори впиалося – скільки надій ламалося крізь туман* (Семенко 2003, с. 119); – *Навести козаків!.. – знизав плечима Аркадій Петрович, знов заходивши по хаті* (Коцюбинський, III, с. 226);

в) родовий власне-об'єкта: *І рибалка випливає, несе на сорочку баговиння зеленого*... (Шевченко,

с. 125); ...**канфетів** шукав в смітнику (Сосюра, с. 126);

г) родовий темпоральної об'єктної партитивності (йдеться про тимчасове охоплення об'єкта дією), вживаний переважно з дієсловами типу *дістати, позичити, спробувати, просити*: **Багнета бери, і разом – на кров і на дими** (Сосюра, с. 115); ...**тих машин** ще не одержано... (Гончар, 1989, с. 68); *Мелашка побігла до сусіди позичать хліба на обід* (Нечуй-Левицький, с. 333).

Родовий відмінок може вказувати на суб'єкт дії, поєднуючись із дієсловами квантитативності, екзистенційності, кумулятивності тощо, при цьому нерідко актуалізуються семи збірності, неозначеності та партитивності, які свідчать про вторинність розглядаваної грамеми в такій функційно-синтаксичній позиції: *Делегатів* було багато; **Волонтерів** наїхало! **Люду** на вокзалі – сила! *Завтра гостей* не буде.

Родовий може дублювати знахідний об'єкта в таких випадках, як: *читання книги* – *читати книгу, вишивання сорочки* – *вишивати сорочку, готування вечері* – *готувати вечерю*. Або: *Тієї могили прочани* не минали ніколи (Нечуй-Левицький, с. 9); *Он там він, той козак моторний, що вирвався з пожежі рідних хат... він рад, що врятував свої пенати, тікає іншої шукати хати!* (Франко, 1995, с. 8); [Мати]. *Доню моя, що ти наробила?.. Оддячила!.. Иди ж, шукай у Москві свекрухи* (Шевченко, с. 25).

Оскільки для знахідного відмінка значення об'єктності є іманентним, тому словоформам із предметною семантикою в знахідному відмінку властивий додатковий відтінок конкретності. Генітиву в зазначених контекстуальних позиціях з точки зору змістової наповнюваності властива певна розмитість, нечіткість, узагальненість: *Треба менше отих книжок жерти, тоді й спати-меться* (Тютюнник, I, с. 242); *І сама заспівувала [Толока] стародавніх пісень* (Голобородько, с. 23). Назви певних культурологічних, мистецьких, абстрактних явищ, понять вживаються переважно не в знахідному відмінку, в родовому (як такому, що здатний до узагальнювання): *В капітальній повісті Б. Антоненка-Давидовича «Смерть» (В ній чомусь тепер почали шукати порнографії, а не проблеми малоросійства, якій вона в цілості присвячена) є яскрава сцена* (Маланюк, с. 241); *А я все-таки не вважаю нашої літератури за жебрачку...* (Леся Українка, с. 257). Подібні змістові нюанси використовуються й у випадку вибору між родовим та орудним відмінками: *Чи приймуть твою душу степи, ліси й пасовиська, а чи байдуже відторгнуть, як немилосердні заводи, вбиті хімією колишні ріки і сповнені затаєного жаху електростанції, що висять на сумному дереві України, мов червиві груші* (Загребельний,

1994, с. 15); *Вона тут незвичайна, ця антиніч, вона мовби зачаклована видом собору, заслухана німої музики його округлих, гармонійно поєднаних бань, наростаючих ярусів, його співучих ліній* (Гончар 1989, с. 5).

Генітив з об'єктною семантикою може виступати комбінаторним варіантом знахідного відмінка й у заперечних конструкціях: – *Мартоха не буде Дарки бити, мамця не дозволяє, – оступилась Юзя* (Леся Українка, с. 67); *Позад неї йшла Параска. Її очі притухли: Палажки не посадили в холодну* (Нечуй-Левицький, с. 352). Предикатами в таких конструкціях виступають перехідні дієслова із семантикою дії або стану: *Недаремне Іван поспішав з полонини: він не застав Марічки живою* (Коцюбинський, III, с. 160); [Качковська]. *Прошу панну Юзю, нехай панянка не псує Дарки, бо то хлопській дівці на добро не вийде* (Леся Українка, с. 67); *..Гнат не любить її, Олександрі...* (Коцюбинський I, с. 75).

Наближеність генітива до центральних грамам більшою мірою виражається його вторинними семами, зокрема власне відмінковими значеннями суб'єкта й об'єкта. Об'єктне значення родового відмінка може набувати додаткових відтінків, зокрема посесивності: (*квартира сусідів, обличчя матері*), стосунку (*учень гімназії, асистент кафедри, пращур українців*), обставинно-атрибутивного значення часу й місця (*плавні Хортиці, пороги Дніпра, бульвари міста вечірньої пори*) тощо. Генітив може поєднувати значення посесивності та якісної характеристики. Такі словоформи вживаються переважно з означальним словом і виступають як марковані компоненти контексту: *Леся внесла в українську літературу образ нового типу особистості – людини непохитної волі, високих почуттів, великої гордості, людини талановитої і мужньої* (Українська педагогіка). Значення, про які йшлося вище, є не власне-відмінковими, а периферійними, оскільки виявляють зовнішні транспозиційні зміни грамеми.

Лексеми, що позначають часові відрізки – пори року, дня тощо, актуалізують у грамеми генітива сему темпоральності і вживаються у супроводі атрибутивного компонента: *Друга половина дня має бути вільним часом учня* (Сухомлинський, 1988б, с. 98); *Доводилося вам їздити пізньої весни чи раннього літа по Україні?* (Мирний, с. 1). Родовий відмінок у таких випадках є допоміжним засобом вираження неозначеної тривалості з «вираженою домінантою одночасності» [16, с. 12] та вказує на «часовий проміжок, частково заповнений дією» [16, с. 12]: *Рівненські аудиторі за січень–березень нинішнього року забезпечили відшкодування втрат ресурсів майже на 9 млн грн* (ДАСУ); *Пізньої осені, як листя на садках*

уже опало й зосталося тільки на бузку і на вершечках тополь... (Тютюнник, І, с. 144).

Родовий відмінок може транспонуватися й у предикативну функцію, нерідко набуваючи при цьому додаткового відтінку посесивності: **Великої душі і орлиного ока був гетьман Дорошенко...** (Маланюк, с. 251).

Оскільки генітив має здатність сполучатися не тільки з предикатами, а й з іменниками та наділяє словоформи атрибутивною семантикою (більшою чи меншою мірою), форма родового відмінка часто використовується в художньому мовленні для підсилення образності, емоційної виразності й виступає в ролі граматичної метафори, наприклад: *Скоро буде вечір, і в тихій кімнаті зазвучать, заридаять солов'ї **поцілунків*** (Сосюра, с. 55); *...крізь історії пил, крізь розпачливий вереск війни силуетом **Діаса і Лорки** ти стала, Іспаніє, на безхмарному небі моїх наболілих **зіниць*** (Олійник, 2005, с. 29).

Отже, складна природа генітива вплинула на всю семантичну парадигму відмінка – як на систему первинних значень, репрезентованих суб'єктно-атрибутивною та об'єктно-атрибутивною функціями, так і на мережу значень вторинних, транспозиційних. Вторинні функції родового відмінка – власне-об'єкта, партитивного об'єкта й партитивного суб'єкта, утворені внас-

лідок внутрішніх транспозиційних перетворень, у контекстуальному оточенні можуть набувати додаткових семантичних та конотативних відтінків. В окремих випадках генітив може виявляти периферійні значення, як-от: посесивне, локативно-атрибутивне, значення якісної характеристики, темпорально-адвербіальне, предикативне і под. Зазначені семи актуалізуються в граемі родового відмінка зазвичай внаслідок позавідмінкової транспозиції (ад'єктивації, адвербіалізації, вербалізації) і відображають семантико-синтаксичні відношення.

Хоча для родового відмінка й характерна об'єктна транспозиційна спрямованість, усі функційно-семантичні значення генітива об'єднуються наявністю атрибутивних сем, що пов'язано з транспозиційною природою генітива. Найбільшою мірою означальність властива граемам родового якісної характеристики та родового посесивного.

Оскільки родовий відмінок є граемою транспозиційного походження, його іманентною особливістю є те, що він сам не виступає доміантною граемою в жодному зі своїх первинних значень, при цьому вирізняється здатністю органічно переходити у функційно-семантичні поля інших відмінкових граем (насамперед номінатива й акузатива) та окремих частин мови.

ЛІТЕРАТУРА

1. Безпояско О.К., Городенська К.Г., Русанівський В.М. Граматика української мови. Морфологія. Київ : Либідь, 1993. С. 16–93.
2. Вихованець І.Р., Городенська К.Г. Теоретична морфологія української мови : Академ. граматика укр. мови. Київ : Унів. вид-во «Пульсари», 2004. 398 с.
3. Потєбня А.А. Из записок по русской грамматике: в 4 т. Москва : Просвещение, 1977. Т. IV. Вып. 2. 406 с.
4. Курилович Е. Очерки по лингвистике. Москва : Изд-во иностр. лит., 1962. 456 с.
5. Тимченко Є. Номінатив і датив в українській мові. Київ : З друкарні УАН, 1925. 64 с.
6. Кучеренко І.К. Категорія відмінка в сучасній українській мові. Львів : Вид-во Львів. ун-ту, 1961. 52 с.
7. Матвіяс І.Г. Іменник в українській мові. Київ : Радянська школа, 1974. 183 с.
8. Плющ М.Я. Відмінок у семантико-синтаксичній структурі речення : навчальний посібник. Київ : Вид-во Київ. пед. ун-ту, 1978. 107 с.
9. Вихованець І.Р. Система відмінків української мови. Київ : Наук. думка, 1987. 231 с.
10. Вихованець І.Р. Транспозиція українських відмінкових форм. *Opera Slavica VIII*, 1998. № 4. С. 21–26.
11. Джюра А.С. Синтаксична транспозиція відмінкових форм (на матеріалі іменникових форм родового відмінка) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : 10.02.01. Київ, 2000. 19 с.
12. Булахівський Л.А. Вибрані праці: в 5 т. Київ : Наукова думка, 1977. Т. 2. 631 с.
13. Жовтобрюх М.А., Кулик Б.М. Курс сучасної української літературної мови. Київ : Вища школа, 1972. 404 с.
14. Сучасна українська літературна мова : підручник / за ред. М.Я. Плющ. Київ : Вища шк., 2003. 430 с.
15. Грищенко А.П., Мацько Л.І., Плющ М.Я., Тоцька Н.І., Уздиган І.М. Сучасна українська літературна мова. Київ : Вища шк., 2002. 439 с.
16. Романюк С.А. Грамемна структура категорії темпоральності в сучасній українській мові : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : 10.02.01. Київ, 2007. 22 с.

REFERENCES

1. Bezpoiasko, O.K., Horodenska, K.H. & Rusanivskiy, V.M. (1993). *Hramatyka ukrainskoi movy. Morfolohiia [Grammar of Ukrainian. Morphology]*. Kyiv: Lybid [in Ukrainian].
2. Vykhoanets, I.R. & Horodenska, K.H. (2004). *Teoretychna morfolohiia ukrainskoi movy: Akadem. hramatyka ukr. movy [Theoretical morphology of the Ukrainian language: Akadem. Ukrainian grammar of language]*. Kyiv: Pulsary [in Ukrainian].
3. Potebnia, A.A. (1977). *Yz zapysok po russkoi hrammatyke [From notes of Russian grammar]*. (Vol. 4). Moskow: Prosveshchenye [in Ukrainian].
4. Kurylovych, E. (1962). *Ocherky po lynchvystyke [Essays of linguistics]*. Moskow: Izdatelstvo inostrannoj literatury [in Ukrainian].
5. Tymchenko, Ye. (1925). *Nominativ i datyv v ukrainskii movi [Nominative and dative in the Ukrainian language]*. Kyiv: Z drukarni UAN [in Ukrainian].
6. Kucherenko, I.K. (1961). *Katehoriia vidminka v suchasni ukrainskii movi [Category of case in the modern Ukrainian language]*. Lviv: Vydavnytstvo Lvivskogo universynetu [in Ukrainian].
7. Matviias, I.H. (1974). *Imennyk v ukrainskii movi [Noun in Ukrainian]*. Kyiv: Radianska shkola [in Ukrainian].
8. Pliushch, M.Ya. (1978). *Vidminok u semantyko-syntaksychnii strukturi rechennia [Case of the semantic-syntactic structure of a sentence]*. Kyiv: Vydavnytstvo Kyivskogo pedagogichnogo universynetu [in Ukrainian].
9. Vykhoanets, I.R. (1987). *Systema vidminkiv ukrainskoi movy [Case system of the Ukrainian language]*. Kyiv : Naukova dumka [in Ukrainian].
10. Vykhoanets, I.R. (1998). Transpozytsiia ukrainskykh vidminkovykh form [Transposition of Ukrainian case forms]. *Opera Slavica* (VIII). Pp. 21–26 [in Ukrainian].
11. Dzhura, A.S. (2000). *Syntaksychna transpozytsiia vidminkovykh form (na materialy imennykovykh form rodovoho vidminka) [Syntactic transposition of case forms (on the material of noun forms of the genitive case)]*. Extended abstract of Doctor's thesis. ZhNAU: Kyiv [in Ukrainian].
12. Bulakhovskiy, L.A. (1977). *Vybrani pratsi [Selected works: in 5 volumes]*. (Vol. 2). Kyiv: Naukova dumka [in Ukrainian].
13. Zhovtobriukh, M.A. & Kulyk, B.M. (1972). *Kurs suchasnoi ukrainskoi literaturnoi movy [Course of modern Ukrainian literary language]*. Kyiv: Vyshcha shkola [in Ukrainian].
14. Pliushch, M.Ya. (ed.). (2003). *Suchasna ukrainska literaturna mova [Modern Ukrainian literary language]*. Kyiv: Vyshcha shkola [in Ukrainian].
15. Hryshchenko, A.P., Matsko, L.I., Pliushch, M.Ya., Totska, N.I. & Uzdyhan, I.M. (2002). *Suchasna ukrainska literaturna mova [Modern Ukrainian literary language]*. Kyiv: Vyshcha shkola [in Ukrainian].
16. Romaniuk, S.A. (2007). *Hramemna struktura katehorii temporalnosti v suchasni ukrainskii movi [Grammatical structure of the category of temporality in the modern Ukrainian language]*: Extended abstract of Doctor's thesis. ZhNAU: Kyiv [in Ukrainian].

ВИКОРИСТАНІ ДЖЕРЕЛА:

- Антонич: Антонич Б.-І. Велика гармонія: (Модерністична поезія ХХ ст.). Київ : Веселка, 2003. 350 с.
- Васильченко: Васильченко С. Чайка. Вибрані твори. Київ : Веселка, 1970. 222 с.
- Васильченко 2000: Васильченко С.В. Мужичський ангел. Київ : Веселка, 2000. 287 с.
- Вінграновський: Вінграновський М.С. Вибрані твори. Київ : Дніпро, 2004. 832с.
- Голобородько: Голобородько В. Летюче віконце: Вибрані поезії. Київ : Укр. письменник, 2005. 463 с.
- Гончар: Гончар О.Т. Собор. Київ : Дніпро, 1989. 270 с.
- ДАСУ: Рівненські аудитори за січень–березень нинішнього року забезпечили відшкодування втрат ресурсів майже на 9 млн грн. Державна аудиторська служба України : вебсайт. URL: <https://dasu.gov.ua/ua/news> (дата звернення: 20.04.2023).
- Забужко: Забужко О. Сестро, сестро. Київ : Факт. 2005. 240 с.
- Загребельний 1987: Загребельний П.А. Неймовірні оповідання. Київ : Рад. письменник, 1987. 367 с.
- Загребельний 1994: Загребельний П.А. Тисячолітній Миколай. Київ : Довіра, 1994. 636 с.
- Калинець: Калинець І. Зібрання творів : у 2 т. Київ : Факт, 2004. Т. 2 : Невольнича муза. 544 с.
- Костенко: Костенко Л. Вибране. Київ : Дніпро, 1989. 559 с.
- Коцюбинський I: Коцюбинський М.М. Твори в трьох томах. Київ : Дніпро, 1979. Т. 1. 317с.
- Коцюбинський III: Коцюбинський М.М. Твори в трьох томах. Київ : Дніпро, 1979. Т. 3. 375 с.
- Маланюк: Маланюк Є. Невичерпальність. Київ : Веселка, 2001. 318 с.
- Мирний: Мирний Панас. Твори: у 2 т. Київ : Наук. думка, 1989. Т. 2. 752 с.

- Нечуй-Левицький: Нечуй-Левицький І.С. Твори: у 3 т. Київ : Дніпро, 1988. Т. 2. 518 с.
- Олійник: Олійник Б.І. Вибрані твори: у 2 т. Київ : Укр. енциклопедія, 2005. Т. 1. 608 с.
- Осьмачка: Осьмачка Т. Вибрані поезії. Розстріляне відродження: Антологія 1917–1933: Поезія – проза – драма – есей / упорядкув., передм., післямова Ю. Лавріненка. Київ : Смолоскип, 2002. С. 232–239.
- Письменна: Письменна Л.М. Ліна. Київ : Рад. письм., 1983. 206 с.
- Плужник: Плужник Є. Вибрані поезії. Розстріляне відродження: Антологія 1917 – 1933: Поезія – проза – драма – есей / упорядкув., передм., післямова Ю. Лавріненка. Київ : Смолоскип, 2002. С. 289–298.
- Семенко: Семенко М. Вибрані поезії. Розстріляне відродження: Антологія 1917–1933: Поезія – проза – драма – есей / упорядкув., передм., післямова Ю. Лавріненка. Київ : Смолоскип, 2002. С. 117–119.
- Сосюра: Сосюра В. Вибрані твори в двох томах. Київ : Наук. думка, 2000. 645 с.
- Сухомлинський: Сухомлинський В.О. Розмова з молодим директором. Київ : Радянська школа, 1988. 284 с.
- Тютюнник: Тютюнник Г.М. Твори: у 2-х книгах. Київ : Молодь, 1984. Кн.1. 328 с.
- Українка Леся: Українка Леся. Твори: у 4-х т. Київ : Дніпро, 1982. Т. IV. 438 с.
- Українська педагогіка: Мавка – новий тип особистості у драмі-феєрії Лесі Українки «Лісова пісня» : вебсайт. URL: <http://ukred.com> (дата звернення: 20.04.2023).
- Франко: Франко І.Я. Великі роковини: Пролог, говорений перед ювілейною виставою «Наталки Полтавки» в пам'ять столітніх відродин української народності. Київ : Веселка, 1995. 23 с.
- Шевченко: Шевченко Т.Г. Кобзар. Київ : Всеукраїнське товариство «Просвіта», 1993. 512 с.

УДК 81'373.21:930:181.9634.6
DOI <https://doi.org/10.26661/2414-9594-2023-1-6>

СУБ'ЄКТИВНІСТЬ ЯК ОДИН З АСПЕКТІВ ДОСЛІДЖЕННЯ ТЕКСТУ

Приходько Г. І.

*доктор філологічних наук, професор,
професор кафедри англійської філології та лінгводидактики
Запорізький національний університет
вул. Жуковського, 66, Запоріжжя, Україна
orcid.org/0000-0001-6220-5333
anna.prikhodko.55@gmail.com*

Приходченко О. О.

*кандидат філологічних наук, доцент,
доцент кафедри іноземних мов професійного спрямування
Запорізький національний університет
вул. Жуковського, 66, Запоріжжя, Україна
orcid.org/0000-0002-8468-2453
prihodchenkoaleksandra@gmail.com*

Ключові слова:

*суб'єктивність, текст,
антропоцентричний,
когнітивний,
інтерпретативний, пізнання.*

Текст є одиницею мови, її найвищим рівневим поняттям після фонем, морфем, слів, словосполучень і речень. Увага до людини визначає пріоритети в цих описах: від аналізу лінійної організації тексту дослідники переходять до аналізу зв'язків між текстовими елементами та осмислення тексту як багатовимірного змістового простору. Лінгвістика тексту, що визначає текст самостійним об'єктом дослідження, еволюціонує від вихідних формальних установок до когнітивно-комунікативних моделей тексту. Нині можна говорити про те, що характер сучасної науки багато в чому зумовлений антропологічним поворотом осмислення світу. У контексті загальних процесів «людиноцентризму» – індивідуалізації свідомості та формування особистості розглядається і поява когнітивістики, що займається життєво важливими для людини проблемами пізнання. Людина та її взаємодія зі світом вивчаються з погляду інформаційних процесів, а сам інформаційний підхід оголошується провідною методологією когнітивістики. Для вирішення складних питань набуття, перетворення, репрезентування, зберігання та відтворення інформації когнітивістика об'єднує дослідників пізнання в галузі філософії, лінгвістики, літературознавства та поетики, психології та нейрофізіології, антропології та інших гуманітарних наук, демонструючи дієвість міждисциплінарності. Суб'єктивність стилів мислення багато в чому пояснює та легалізує співіснування на єдиному інтелектуальному просторі різних, часом взаємовиключних теоретичних та методологічних підходів до наукових проблем. Літературно-критична думка відмовляється від ідеї пасивної реконструкції авторських смислів літературного твору на користь ідеї їх активного конструювання інтерпретатором-співавтором. Сьогодні текст більше не трактується як самодостатня реальність. З усією очевидністю значущість людського чинника експлікується у нових напрямках текстових досліджень, які перебувають під «парасолькою» когнітивістики, наприклад, у когнітивній поетиці чи когнітивному літературознавстві. «Абсолютний антропоцентризм» художнього тексту являє закономірний інтерес для сучасних наук про текст, що активно обговорюють онтологію літератури та природу функційності, співвідношення літератури та знання, когнітивний статус тексту та суб'єктив-співавторів, їхній внесок у конструювання текстового смислу.

SUBJECTIVITY AS ONE OF ASPECTS OF THE TEXT STUDY

Prihodko G. I.

*Doctor of Philological Sciences, Professor,
Professor at the Department of English Philology and Lingouidactics
Zaporizhzhia National University
Zhukovskoho str., 66, Zaporizhzhia, Ukraine
orcid.org/0000-0001-6220-5333
anna.prihodko.55@gmail.com*

Prykhodchenko O. O.

*Candidate of Philological Sciences,
Associate Professor at the Department of the Foreign Languages of the Professional Orientation
Zaporizhzhia National University
Zhukovskoho str., 66, Zaporizhzhia, Ukraine
orcid.org/0000-0002-8468-2453
prihodchenkoaleksandra@gmail.com*

Key words: *subjectivity, text, anthropocentric, cognitive, interpretative, knowledge.*

Text is a unit of language, its highest-level concept after phonemes, morphemes, words, phrases and sentences. Attention to the person determines the priorities in these descriptions: from the analysis of the linear organization of the text, the researchers move to the analysis of the connections between the text elements and the understanding of the text as a multidimensional content space. The text linguistics, which defines the text as an independent object of research, develops from the initial formal interpretations to the cognitive-communicative models of the text. Today it can be said that the character of modern science is largely determined by the anthropological understanding of the world. In the context of the general processes of “human-centrism” – the individualization of consciousness and the formation of personality, the emergence of cognitivism, which deals with the problems of cognition that are vital for an individual, is considered. Human-being and his interaction with the world are studied from the point of view of information processes, and the information approach itself is declared the leading methodology of cognitivism. To solve the complex issues of acquisition, transformation, representation, storage and reproduction of information, cognitive science unites researchers of knowledge in the field of philosophy, linguistics, literary studies and poetics, psychology and neurophysiology, anthropology and other humanities, demonstrating the effectiveness of interdisciplinary. The subjectivity of thinking styles largely explains and legalizes the coexistence of different, sometimes mutually exclusive theoretical and methodological approaches to scientific problems in a single intellectual space. Literary-critical thought rejects the idea of passive reconstruction of the author’s senses of a literary work in favour of the idea of their active construction by an interpreter-co-author. Today, the text is no longer interpreted as a self-sufficient reality. With all the obviousness, the significance of the human factor is explicated in new directions of text studies, which are under the “umbrella” of cognitive science, for example, in cognitive poetics or cognitive literary studies. The “absolute anthropocentrism” of the literary text is of natural interest for modern text sciences, which actively discuss the ontology of literature and the nature of functionality, the relationship between literature and knowledge, the cognitive status of the text and co-authors, their contribution to the construction of textual meaning.

Постановка проблеми. Проблема тексту, під яким у широкому смислі слова розуміється зв'язна і повна послідовність знаків, набуває особливої актуальності у другій половині ХХ століття. Текст є одиницею мови, її найвищим рівневим поняттям після фонем, морфем, слів, словосполучень і речень. Крім цього, він є також і основною одиницею мовлення, що виражає завершення висловлювання [5, с. 23–27; 7; 9].

Гуманітарна думка цього часу, оголосивши антропоцентризм і діалогізм фундаментальними філософськими категоріями, а продукування та використання знання – принципово важливими чинниками для розуміння різноманітних проявів текстової сутності, звертається до питань смислопородження та трансформації значення в тексті як знакового макроутворення. Увага до людини визначає пріоритети в цих описах: від аналізу лінійної організації тексту дослідники переходять до аналізу зв'язків між текстовими елементами та осмислення тексту як багатовимірного змістового простору [1; 10, с. 15–30; 16]. Лінгвістика тексту, що визначає текст самостійним об'єктом дослідження, еволюціонує від вихідних формальних установок до когнітивно-комунікативних моделей тексту.

Мета статті полягає в розкритті когнітивної природи текстової суб'єктивності.

Виклад основного матеріалу дослідження. Незважаючи на апріорне існування вихідних знань, необхідних дослідникові для подальших міркувань, наукова картина світу в ході еволюції науки закономірно змінюється. Нині можна говорити про те, що характер сучасної науки багато в чому зумовлений антропологічним поворотом осмислення світу. Панування доміант антропоцентризму зближує лінгвістику з багатьма іншими галузями знання, оскільки інтерес до людини як центру всесвіту та людських потреб, що визначають різні типи людської діяльності, свідчить про переорієнтацію, яка спостерігається в багатьох ґрунтовних науках: у фізиці це визнання позиції спостерігача, в літературознавстві – звернення до образів автора та читача, в екології увага до всіх проблем навколишнього середовища та до досягнення гармонії у взаємодії людини з природою тощо [6; 8].

У контексті загальних процесів «людиноцентризму» – індивідуалізації свідомості та формування особистості розглядається і поява когнітивістики, що займається життєво важливими для людини проблемами пізнання. У тому числі називаються когнітивна теорія біологічної еволюції і когнітивна психологія, когнітивний підхід до теорії культури та когнітивна наука загалом, нарешті, «зростаюче розуміння того, що саме успішне функціонування сучасного демократич-

ного мислення передбачає раціональне обґрунтування прийнятих рішень, культуру рефлексії та критику [4; 11]. Людина та її взаємодія зі світом вивчаються з погляду інформаційних процесів, а сам інформаційний підхід оголошується провідною методологією когнітивістики.

Для вирішення складних питань набуття, перетворення, репрезентування, зберігання та відтворення інформації когнітивістика об'єднує дослідників пізнання в галузі філософії, лінгвістики, літературознавства та поетики, психології та нейрофізіології, антропології та інших гуманітарних наук, демонструючи дієвість міждисциплінарності [12]. Розвиток міждисциплінарних підходів та виникнення наукових спілок частково пояснюється складною природою людського розуму, інтелекту.

Генезис та методологія когнітивістики, її основні дефініції та моделі, когнітивно-дискурсивний підхід та нейролінгвістичне програмування як його соціальна практика докладно аналізуються в роботах О.О. Селіванової, Т.Ю. Ковалевської тощо [3; 7; 10, с. 15–30; 14]. Результатом аналізу стає вичленування настановчих принципів, релевантних для всіх когнітивних наук через їх міждисциплінарну природу.

До базових принципів когнітивних наук на сучасному етапі їх розвитку належать: 1) репрезентація знань як центральне поняття; поведінка людини визначається не стільки об'єктивною реальністю, скільки реальністю для суб'єкта; 2) моделювання як пізнавальний механізм; дійсність пізнається не шляхом відображення значущих об'єктів та їх зв'язків, а за допомогою конструювання суб'єктивно корисних моделей реальності, що фіксують контекстуально значущі елементи; 3) використання метафор, що передають у доступній формі суть об'єкта, що моделюється, наприклад, комп'ютерних метафор для моделювання функціонування мозку людини; 4) дослідження об'єктів з погляду їх структури; когнітивна сфера сприймається як динамічна структура обробки інформації; як когнітивні структури традиційно виділяються репрезентації, фрейми, скрипти і сценарії; 5) дослідження взаємодії людини з реальністю з погляду екологічної адекватності; поведінка людини у світі розглядається не як «правильне-неправильне», а як корисне або шкідливе для соціально-біологічного організму, включеного в систему контурів зворотного зв'язку; 6) розуміння людського фактора як пізнавальної та активно адаптується до середовища відкритої системи; біологічні, психологічні та культурні феномени аналізуються крізь призму суб'єктивності людини та її головної характеристики – здатності мислити; вважається, що виживання та адекватна поведінка людини

забезпечується постійним налагодженням нею своєї системи на зміну параметрів зовнішнього та внутрішнього середовища; 7) розуміння істинності знань як адаптивної (евристичної) корисності; істинне визнається системою гіпотез, оптимальних із доступних на цьому етапі історико-культурного розвитку; 8) залучення даних із низки конкретних наукових галузей знання та ігнорування дисциплінарних бар'єрів; 9) визнання інформаційного підходу провідною методологією когнітивних наук; людина розуміється як мисляча система у світі інформації [2; 17; 19].

Сформульовані наукові принципи та методологічні підстави з усією очевидністю фокусуються на ідеї суб'єктності, яка стає основою для переосмислення глобальних питань співвідношення мислення та мови у ХХІ столітті. Набуваючи «людський вимір», наука постулює тенденційність і вибірковість пізнання світу суб'єктом, чия поведінка трактується нею як детермінована не стільки реальністю, скільки її суб'єктивним баченням. Суб'єктність стилів мислення багато в чому пояснює та легалізує співіснування на єдиному інтелектуальному просторі різних, часом взаємовиключних теоретичних та методологічних підходів до наукових проблем.

Так, автори сучасних постструктуралістських концепцій тексту нерідко перебільшують значущість інтерпретатора в процесі його осмислення: інтерпретатор, на їхню думку, не декодує (витає) смисл із тексту, а вкладає його в текст. Згідно з Р. Рорті, інтерпретатор надає тексту ту форму, що відповідає його меті, використовує текст, не турбуючись про відповідність інтерпретації об'єкта, що інтерпретується [18, с. 92]. Інше бачення проблеми міститься у семіотичних теоріях, що адекватніше оцінюють роль автора, тексту та читача в літературній комунікації. Перш ніж добувати з тексту особистісні смисли і тим самим дотримуватися «власних прав», вважає У. Еко, інтерпретатор повинен взяти до уваги «права» (інтенцію) тексту, яка, зрештою, збігається з інтенцією зразкового автора [13, с. 65].

Незважаючи на подібні розбіжності, у широкій історичній перспективі літературно-критична думка відмовляється від ідеї пасивної реконструкції авторських смислів літературного твору на користь ідеї їх активного конструювання інтерпретатором-співавтором. Базою для подібної трансформації уявлень стає згадане перемикавання наукових інтересів у сферу антропоцентризму, діалогізму та комунікативних засад. Текст більше не трактується як самодостатня реальність. Якщо в епоху структурної лінгвістики дослідник абстрагувався від ситуацій текстопородження і текстосприйняття, не реконструюючи їх як детермінанти текстового смислу, то нині автономний

статус тексту заперечується: в тексті виявляють специфічний акт комунікації, а актуалізація текстового смислу у свідомості реципієнта називається найважливішою умовою формування простору тексту.

Відмова від абсолютизації структурного початку фокусує увагу не на знакових послідовностях, що генерують текст, а на знаннях, що створюють основу для їх інтерпретації і асоціюються з когнітивною діяльністю комунікантів [15, с. 291]. Причиною індивідуального характеру заповнення смислових лакун у структурі тексту називається своєрідність досвіду, який знаходить інтерпретатор у процесі інтеріоризації реальної та художньої дійсності. Отже, як і будь-яка складна теоретична проблема, ключова проблема значення та змісту тексту знаходить різні рішення, вони, як правило, виявляються співзвучними фундаментальній тезі про людиномірність сучасної науки.

Важливо наголосити й на такому. Знання, що інтеріоризується, представляється нині як діалог адресата й адресанта. Проблематизація ставлення до навколишнього світу і до «Я» як його частини залежить від Іншого – носія індивідуальної, групової чи суспільної свідомості. З одного боку, зростає когнітивний статус художнього тексту як індивідуально-авторського варіанта концептуалізації світу. Текст у цьому статусі визнається дієвим способом переконання у правомірності авторської ціннісної позиції, засобом вторгнення в когнітивну систему читача з метою її модифікації в аналогічному авторському ціннісному напрямі.

Антропологічний поворот сучасної науки охоплює великі галузі філологічного досвіду, які стосуються сфери вивчення тексту. Їх утворюють як дисципліни, що сягають корінням у глибину століть, наприклад, поетика, стилістика чи риторика, так і лінгвістика тексту, що з'явилася порівняно недавно. З усією очевидністю значущість людського чинника експлікується у нових напрямках текстових досліджень, які перебувають під «парасолькою» когнітивістики, наприклад, у когнітивній поетиці чи когнітивному літературознавстві.

«Абсолютний антропоцентризм» художнього тексту являє закономірний інтерес для сучасних наук про текст, що активно обговорюють онтологію літератури та природу функційності, співвідношення літератури та знання, когнітивний статус тексту та суб'єктів-співавторів, їхній внесок у конструювання текстового смислу. Різноманітні відповіді отримують питання про ступінь креативності цих суб'єктів, про систему авторських цінностей, що зафіксована в тексті та її мовних маркерах. Досліджуються творчі стратегії, спрямовані на впровадження цієї системи в когнітивну систему читача та забезпечують скорочення тієї дистанції між комунікантами, яка визначається

різницею їхнього досвіду, набутого в процесі освоєння світу: розбіжністю мовних та соціальних конвенцій, здібностей співвідносити когнітивні структури з мовними структурами, масштабами інтертекстуальних енциклопедій тощо.

Нині в тексті виявляють:

1) абсолютно антропоцентричне утворення, багатовимірність і неоднозначність трактувань якого зумовлені, серед інших причин, складністю людини, яка породжує або сприймає текст, або зображена в ньому;

2) утворення когнітивних структур – репрезентацій, фреймів, сценаріїв та скриптів, вивчення яких дозволяє описати інформаційні процеси в психіці людини та представити сферу когніції як динамічну структуру обробки інформації;

3) сукупність конститутивних властивостей (категорій), які не іманентно властиві тексту як автономній, самодостатній структурі, а детермінуються рецептивною ситуацією;

4) компонент абстрактної комунікативної ситуації, яка формується не реальними, а ментальними гіпотетичними конструктами, що дозволяють конструювати суб'єктивно корисні моделі реальності;

5) спосіб об'єктивації індивідуально-авторської картини світу як концептуальної системи, що дає можливість інтерпретаторові-досліднику робити висновки про своєрідність сприйняття, пізнання та оцінки художнього та реального світу креативним суб'єктом;

6) концептуально-тематичний інформаційний комплекс, розуміння та тлумачення якого не зводиться до розшифрування, а потребує активної мисленнєвої діяльності співтворця-читача та апеляції до сукупного знання про світ, у тому числі за допомогою соціокультурної контекстуалізації тексту;

7) засіб спілкування мовних особистостей автора і читача, кожен з яких володіє суб'єктивним баченням об'єктивного світу і відрізняється цінностями та смислами, що формують це бачення;

8) засіб впливу на когнітивну систему адресата з метою його переконання в обґрунтованості власного (авторського) світобачення та світооцінки;

9) можливий світ, істинність якого релевантна лише щодо нього самого. Це бачення «істини тексту» корелює з прагматизацією та суб'єктивізацією наукової істини і виходить з евристичної корисності наукового знання;

10) результат процесу текстопородження, що перебуває з цим процесом у відносинах додатковості.

Висновки й перспективи подальших розробок у цьому напрямі. Отже, опис художнього тексту як наукового об'єкта детермінується різноманітними чинниками. У тому числі виправдано назвати концептуальні та методологічні установки наукового співтовариства та культурні цінності соціуму, за умов якого працює дослідник та розвиваються наука та література як фрагменти культури. Фокусуючи увагу на інтерпретуючому характері пізнання, когнітивно-дискурсивна парадигма змушує бачити в художньому тексті людиномірне та складне явище. Ці характеристики тексту корелюють з антропоцентричністю і складністю сучасної науки та сучасного світу.

В осмислення природи тексту залучаються поняття, що реалізують ідею суб'єкта, такі як: антропотекст, суб'єкт і особистість, інтенційність та інтенція, розуміння та інтерпретація, інтерпретативна програма та інтерпретативна стратегія тощо. Суб'єктні стилі гуманітарного мислення допомагають лінгвісту творити нове знання про світ, трактувати його як засіб орієнтації людини в швидко мінливих складних життєвих умовах, формують стосовно них дієву дослідницьку позицію.

Складність тексту і переключення дослідницьких інтересів з об'єктів пізнання на суб'єкт прогнозують інтелектуальну толерантність: природа тексту віднаходить різні прочитання, однак який би з його параметрів не цікавив дослідника і які б методи не залучалися для його вивчення, сучасні науки про текст зберігають свою людиномірність.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бехта І.А. Художній текст у сфері новітніх когнітивних студій. *Закарпатські філологічні студії*. 2013. Вип. 9. Том 1. С. 57–62.
2. Дискурс як когнітивно-комунікативний феномен : монографія / під загальн. ред. І.С. Шевченко. Харків : Константа, 2005. 356 с.
3. Ковалевська Т.Ю. Комунікативні аспекти нейролінгвістичного програмування. Одеса: Астропринт, 2008. 324 с.
4. Кухаренко В.А. Інтерпретація тексту. Вінниця : Нова книга, 2004. 272 с.
5. Пентилюк М.І. Текст і дискурс як наукові поняття. *Науковий вісник Херсонського державного університету* : збірник наукових праць. Серія «Лінгвістика». Вип. 5. Херсон : ХДУ, 2007. С. 23–27.
6. Різун В.В. Нариси про текст: Теоретичні питання комунікації і тексту. Київ : КНУ імені Т.Г. Шевченка, 1998. 334 с.
7. Селіванова О.О. Сучасна лінгвістика. Лінгвістична енциклопедія. Полтава : Довкілля. 2010. 844 с.

8. Селіванова О.О. Сучасна лінгвістика: напрями та проблеми. Полтава : Довкілля- К., 2008. 712 с.
9. Bara Bruno G. Cognitive pragmatics: the mental processes of communication / translated by John Douthwaite. Cambridge, MA : MIT Press, 2010. 304 p.
10. Bekhta N. Reading experimental literature: unreadability, discomfort and reading strategies. *Reading Today*. London : University College London Press, 2018. P. 15–30.
11. Brône G., Vandaele J. Cognitive Poetics. Goals, Gains and Gaps. Berlin, New York : Mouton de Gruyter, 2009. 560 p.
12. Croft W., Cruse A. Cognitive Linguistics. Cambridge : CUP, 2004. 356 p.
13. Eco U. Overinterpreting Texts. *Interpretation and Overinterpretation*. Cambridge : Cambridge University Press, 1996. 166 p.
14. Geeraerts D., Cuyckens H. The Oxford handbook of cognitive linguistics. Oxford : Oxford University Press, 2007. 1334 p.
15. Levinson J. Intention and Interpretation. *Philosophy of Literature. Contemporary and Classic Readings. An Anthology*. Oxford : Blackwell, 2007. P. 291–300.
16. Locher M.A., Jucker A.H. Pragmatics of Fiction. Berlin, New York : Mouton de Gruyter, 2017. 616 p.
17. Neisser Ulric. Cognitive psychology. Classic Edition. New York : Psychology Press, 2014. 327 p.
18. Rorty R. The Pragmatist's Theory. *Interpretation and Overinterpretation*. Cambridge : Cambridge University Press, 1996. P. 89–108.
19. Schmid H.J. Cognitive pragmatics. Berlin/New York : Mouton de Gruyter, 2012. 648 p.

REFERENCES

1. Bekhta, I.A. (2013). Khudozhniy tekst u sferi novitnikh kohnityvnykh studiy [Artistic text in the field of modern cognitive studies]. *Zakarpats'ki filolohichni studiyi*. Vyp. 9. Vol. 1. P. 57–62.
2. Dyskurs yak kohnityvno-komunikatyvnyy fenomen: monohrafiya (2005) [Discourse as a cognitive-communicative phenomenon: monograph] (pid zahal'n. red. I.S. Shevchenko). Kharkiv: Konstanta, 2005. 356 p.
3. Kovalevs'ka, T.Yu. (2008). Komunikatyvni aspekty neyrolinhvistychnoho prohrumuvannya [Communicative aspects of neurolinguistic programming]. Odesa: Astroprynt, 324 s.
4. Kukhareno, V.A. (2004). Interpretatsiya tekstu [Interpretation of the text]. Vinnytsya: Nova knyha, 272 p.
5. Pentylyuk, M.I. (2007). Tekst i dyskurs yak naukovy ponyattya [Text and discourse as scientific concepts]. *Naukovyy visnyk Khersons'koho derzhavnoho universytetu. Zb. nauk. prats'.* Seriya «Linhvistyka». Vyp. 5. Kherson: KHDU, P. 23–27.
6. Rizun, V.V. (1998). Narysy pro tekst: Teoretychni pytannya komunikatsiyi i tekstu [Essays on text: Theoretical issues of communication and text]. Kyiv: KNU imeni T.H. Shevchenka, 334 p.
7. Selivanova, O.O. (2010). Suchasna linhvistyka. Linhvistychna entsyklopediya [Modern Linguistics. Linguistic encyclopedia]. Poltava: Dovkillya. 2010. 844 p.
8. Selivanova, O.O. (2008). Suchasna linhvistyka: napryamy ta problemy [Modern linguistics: directions and problems]. Poltava: Dovkillya-K, 712 p.
9. Bara Bruno G. (2010). Cognitive pragmatics: the mental processes of communication / translated by John Douthwaite. Cambridge, MA: MIT Press, 304 p.
10. Bekhta, N. (2018). Reading experimental literature: unreadability, discomfort and reading strategies. *Reading Today*. London: University College London Press. P. 15–30.
11. Brône, G., Vandaele, J. (2009). Cognitive Poetics. Goals, Gains and Gaps. Berlin, New York: Mouton de Gruyter, 560 p.
12. Croft, W., Cruse, A. (2004). Cognitive Linguistics. Cambridge: CUP, 356 p.
13. Eco, U. (1996). Overinterpreting Texts. *Interpretation and Overinterpretation*. Cambridge: Cambridge University Press, 166 p.
14. Geeraerts, D., Cuyckens, H. (2007). The Oxford handbook of cognitive linguistics. Oxford: Oxford University Press, 1334 p.
15. Levinson, J. (2007). Intention and Interpretation. *Philosophy of Literature. Contemporary and Classic Readings. An Anthology*. Oxford: Blackwell. P. 291–300.
16. Locher, M.A., Jucker, A.H. (2017). Pragmatics of Fiction. Berlin, New York: Mouton de Gruyter, 616 p.
17. Neisser, Ulric. (2014). Cognitive psychology. Classic Edition. New York: Psychology Press, 327 p.
18. Rorty, R. (1996). The Pragmatist's Theory. *Interpretation and Overinterpretation*. Cambridge: Cambridge University Press. P. 89–108.
19. Schmid, H.J. (2012). Cognitive pragmatics. Berlin/New York: Mouton de Gruyter, 648 p.

УДК 811.161.2'373
DOI <https://doi.org/10.26661/2414-9594-2023-1-7>

ЛЕКСИКОГРАФІЧНА ІНТЕРПРЕТАЦІЯ СИМВОЛІЧНИХ ЗНАЧЕНЬ ФОЛЬКЛОРУ

Сердега Р. Л.

*кандидат філологічних наук, доцент,
докторант кафедри українознавства і лінгводидактики
Харківський національний університет імені Г. С. Сковороди
вул. Валентинівська, 2, Харків, Україна;
доцент кафедри української мови
Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна
майдан Свободи, 4, Харків, Україна
orcid.org/0000-0001-7064-4547
ruslan.serdega@ukr.net*

Ключові слова: *символічне
значення, фольклор,
семантика, мова
фольклору, лексикографічна
інтерпретація, словник.*

Уживані в мові фольклору слова часто виступають як своєрідні й традиційні для певної етноспільноти образно-мовні знаки. Вони набувають символічного значення, яке співвідноситься з певним явищем дійсності. Символічна семантика фольклорного слова поєднує у собі як певні загальнолюдські ціннісні настанови, так і виразні національно-специфічні особливості сприйняття реального світу, тих природних та соціальних умов, у яких живе певний етнос. Символи є реалізацією світогляду, уявлень народу. Вони становлять невід'ємну частину національної картини світу, яка, зрозуміло, має певну мовну проєкцію, що функціонує у вигляді відповідних вербальних значень й утворює загалом семантичний простір мови, а в нашому випадку семантичний простір мови фольклору. Культура, побут, уявлення народу, його цінності – усе це знаходить віддзеркалення в національній мові, певним чином і в усній народній словесності, її виражально-зображальних засобах, до яких передусім належать і слова-символи. Лексеми, які набувають символічного значеннєвого наповнення, потребують усебічного дослідження, аналізу, зокрема й належного лексикографічного опрацювання. У статті ми спробували визначитися з поняттям «символічне значення», а також подали кілька прикладів лексикографування слів із символічною семантикою.

Зауважимо, що наявність символічного значеннєвого компонента становить одну з найважливіших властивостей семантичної структури фольклорного слова. Під символічним значенням лексеми, уживаної у мові фольклору, розумітимемо усталену одиницю семантики, що сформувалася під впливом народної традиції, увібравши в себе колективний досвід, і яка має асоціативні зв'язки з певним поняттям. Словесні символи усної народної творчості взаємодіють із однозвучною лексемою несимволічного наповнення і зберігають семантичний зв'язок з її прямим значенням. Символічна семантика фольклорної лексеми коріниться в національно-культурному сприйнятті дійсності й потребує від укладача додаткових знань про культуру народу, його побут, вірування, міфологію. Подальші перспективи дослідження вбачаємо в можливості створення лексикографічних розробок, безпосередньо спрямованих на фіксацію словесних одиниць, наявних у мові фольклору.

LEXICOGRAPHIC INTERPRETATION OF THE SYMBOLIC MEANINGS OF FOLKLORE

Serdeha R. L.

*Candidate of Philological Sciences, Associate Professor,
Postdoctoral Student at the Department of Ukrainian Studies and Linguodidactics
H. S. Skovoroda Kharkiv National Pedagogical University
Valentynivska str., 2, Kharkiv, Ukraine;
Associate Professor at the Department of Ukrainian Language
V. N. Karazin Kharkiv National University
Svobody sq., 4, Kharkiv, Ukraine
orcid.org/0000-0001-7064-4547
ruslan.serdega@ukr.net*

Key words: *symbolic meaning, folklore, semantic, language of folklore, lexicographic interpretation, dictionary.*

The words used in the language of folklore often act as original and traditional figurative and linguistic signs for a particular ethnic community. They acquire a symbolic meaning that correlates with a certain phenomenon of reality. The symbolic semantics of the folklore word combines both certain universal value orientations and distinct national-specific peculiarities of perception of the real world, natural and social conditions in which a certain ethnic group lives. Symbols are the realisation of the worldview and ideas of the people. They form an integral part of the national picture of the world, which, of course, has a certain linguistic projection that functions in the form of corresponding verbal meanings and forms the semantic space of the language in general, and in our case, the semantic space of the language of folklore. The culture, way of life, perceptions of the people, their values – all of this is reflected in the national language, and to a certain extent in the oral folk literature, its expressive and pictorial means, which primarily include words-symbols. Lexemes that acquire symbolic meaning require comprehensive research and analysis, including proper lexicographic processing. In this article, we have tried to define the concept of “symbolic meaning” and have given several examples of lexicographical processing of words with symbolic semantics. It should be noted that the presence of a symbolic meaning component is one of the most important properties of the semantic structure of a folklore word. Under the symbolic meaning of a lexeme used in the language of folklore, we will understand an established unit of semantics that was formed under the influence of folk tradition, absorbing collective experience, and which has associative links with a certain concept. The verbal symbols of oral folklore interact with a monosyllabic lexeme of non-symbolic content and retain a semantic connection with its direct meaning. The symbolic semantics of a folklore lexeme is rooted in the national and cultural perception of reality and requires additional knowledge of the culture of the people, their way of life, beliefs, and mythology. We see further prospects for the study in the possibility of creating lexicographical developments directly aimed at fixing the verbal units present in the language of folklore.

Постановка проблеми. Слово у фольклорі часто набуває символічного наповнення. З одного боку, воно, як і звичайні слова, має безпосередній зв'язок із дійсністю, реальним світом і має значення загальнономовне, здебільшого пряме, а інколи й переносне, з яким функціонує прак-

тично в усіх сферах мовної діяльності людини, а з іншого – крім експліцитного вияву, в мові усної народної словесності воно часто починає формувати свій особливий простір, глибоко символічний, властивий безпосередньо тільки усній народній творчості. Таке значення хоч і певним чином

втілюється в тому чи тому контексті, загалом має авантекстовий вияв, є позатекстовим елементом, який характерний для народної словесної традиції загалом. Воно не становить характерної ознаки конкретного тексту фольклору, не є специфічною рисою, що властива тільки йому. Таке символічне семантичне наповнення фольклорного слова зумовлюється тією оцінно-емоційною системою координат, що реалізується в усій площині усної словесної творчості народу як такої. У звичайному мовленні символічні значення, властиві фольклору, практично не виявляють себе, бо перебувають за межами специфічної художньо-образної системи координат, яка утворює власний світ – фольклорний, що, за великим рахунком, є одним із фрагментів національно-культурної картини світу, який відбиває фольклорні уявлення етносу. Г.І. Сташко пропонує такі уявлення називати *фольклорною картиною світу*, яка, на її думку, з одного боку, містить універсальні (загальнолюдські) елементи, а з іншого – унікальні (етноспецифічні), оскільки кожен етнос, народ «має свою емоційно-образну систему, яка передається від покоління до покоління насамперед в усній формі й фіксується саме у фольклорній пам'яті» [24, с. 326]. Цілком погоджуємося з думкою цієї дослідниці. Фольклорна картина світу, як бачимо, виступає своєрідним суб'єктивним образом об'єктивної реальності, що створюється людиною, колективним автором. Однак це не означає, що слова зі специфічно фольклорним символічним значенням наповнення зовсім не здатні виходити за межі відповідної оцінно-емоційної системи. З часом деякі з них можуть зазнавати певної метафоризації, внаслідок якої вони входять до простору загальнономовного. Наприклад, орнітоназви *голуб*, *голубка* набувають у мові фольклору символічного наповнення. Голуб символізує коханого, а голубка – кохану: *А де ж тая криниченька, що голубка пила, / А де ж тая дівчинонька, що мене любила? / А де ж тая криниченька, що голуб купався, / А де ж тая дівчинонька, що я женихався?* [22, с. 191]. Як бачимо, символізм у текстах народних пісень виникає на основі паралелізму. Однак наведені орнітономени можуть проникати й до загальнономовного простору, набуваючи в ньому через певні метафоричні процеси, переносного значення. Так, наприклад, назви птахів *голуб* і *голубка* у звичайному мовленні можуть виступати пестливим зверненням до коханого чи коханої. Отже, символічні значення словесних одиниць, наявних у мові фольклору, безсумнівно, потребують дослідження, бо вони глибоко закладені у свідомості народу, найповніше й найвиразніше відтворюють його світоглядні уявлення, містять у собі особливості національно-культурного сприйняття дійсності. Такі значення мають

знайти належне лексикографічне відбиття. Мова фольклору, на нашу думку, взагалі потребує спеціального словника, який би зміг відобразити максимально, наскільки це тільки можливо, своєрідність фольклорного слова, багатство його семантичних нюансів.

Символічні значення, наявні в текстах фольклору, практично відразу зацікавили дослідників, як тільки почали з'являтися перші друковані збірники творів усної народної словесності. На національну символіку як одну з головних прикмет української народної пісні вказував ще в ХІХ ст. М.О. Максимович. Пізніше його думку розвинув у своїх працях О.О. Потебня, який відзначив, що естетичні достоїнства народнопоетичних творів перебувають у безпосередній залежності від символізму, забуття якого призводить до зниження естетичної цінності народної поезії. Значну увагу народній символіці приділив М.І. Костомаров, розглядаючи її як кодовий знак світобачення українців. Питання місця символів у структурі творів усної народної словесності, символічні значення, наявні в текстах фольклору, продовжують цікавити дослідників і в наш час. Так, наприклад, сучасна запорізька дослідниця Г.В. Микитів відзначає, що символи усної народної творчості становлять своєрідну естетичну систему, і вона «потребує всебічного детального вивчення не тільки з погляду загальних закономірностей її організації та цілісного вияву, а й на рівні окремих компонентів у їх проєкції на загальнономовні процеси та індивідуальну мовотворчість» [18, с. 241]. Загалом, як і попередники, учені ХІХ ст., вона розглядає фольклорні символи як вмістилище етноментальних особливостей народу, його світобачення, ціннісних орієнтирів, історичної пам'яті [18, с. 241]. Г.В. Микитів звернула увагу на багатозначність символу калини [17], проаналізувала семантику символів у контексті козацьких пісень [19]. Загалом ця дослідниця аналізує символічні значення орнітологічних і рослинних найменувань [17; 18; 19], але цікавлять її також значення таких архетипних слів-символів, що функціонують у народних ліричних піснях, як: *вітер*, *вода*, *дощ*, *мороз*, *сніг*, *туман*, *хмара* [16]. Символізацію значення слова на матеріалі фауноназв казок, пісень і паремій досліджувала З.С. Василько [2]. Н.В. Іовхімчук розглянула символічні значення номінацій водного простору на матеріалі українських народних пісень [12]. Семантику образу зозулі у фольклорному тексті досліджено в монографії Н.В. Пастух [21]. Певні зауваги щодо наявності символічного значення в географічних найменуваннях українських народних дум зробила Т.П. Беценко, зазначивши, що топоніми у відповідних текстах фольклору, окрім власне інформативного навантаження, виконують худож-

ньо-образну функцію. Так, наприклад, *Дніпро* виступає символом України, *Запорізька Січ* – символом козацької слави, *Чигирин* – символом гетьманської влади [1, с. 108]. Комплексний аналіз образу коня у системі зооморфної символіки здійснено О.І. Левчук. Дослідниця зауважила, що «особливої ваги набуває сьогодні дослідження образів тварин – виразників традиційного символічного значення, сформованого та закріпленого протягом тисячоліть» [15, с. 1]. Символічне значення розглянуте як похідне значення слова, що виникає внаслідок стійких асоціативних зв'язків, Н.О. Данилюк, яка проаналізувала найдавніші слова із символічним змістовим наповненням, насамперед характерні для міфопоетичної картини світу українського народу, що знаходить своє відображення у його народнописанних творах. Дослідницею зокрема розглянуто символічні значення назв таких тварин, як ведмідь, вепр, віл, змій, кінь, лось, олень, павук, тур [6].

Щодо лексикографічного опису слів із символічним значенням, наявних у текстах фольклору, то ми, на жаль, не маємо ще сьогодні якого-небудь повноцінного комплексного словникового відбиття зазначених фактів, як не маємо загалом і словників мови українського фольклору. Системно й цілеспрямовано така робота не проводилася. Тому необхідно розробляти як теоретичні засади лексикографування відповідних одиниць, так і здійснювати практичні спроби словникової інтерпретації та параметризації наявних у мові усної народної творчості слів із символічним значенням. Не можна, щоправда, сказати, що українські лінгвісти зовсім не звертали уваги на проблему лексикографічного опису слів-символів, зокрема й тих, що безпосередньо наявні в текстах фольклору. У монографії З.С. Василько було вміщено словниковий фрагмент символічної системи фольклору, в якому на основі матеріалів українських народних казок, паремій і пісень здійснено лексикографічний опис слів-фауносимволів [3]. Деякі слова із символічним значенням фіксуються у словнику-довіднику В.В. Жайворонка [11]. Інколи в цій лексикографічній праці навіть подаються ілюстрації до них із текстів усної народної творчості, однак власне фольклорна джерельна база незначна (залучено лише кілька збірок прислів'їв та приказок, одну книгу з українськими народними казками, збірку українських замовлянь, українські народні пісні в записах Софії Тобілевич). Відсутні й чіткі покликання на джерело вилученого матеріалу. Після ілюстрації може бути в дужках вказівка, наприклад, казка (використано одну збірку) чи приказка (три збірки). Однак такі позначення є не надто інформативними та зручними для дослідника, що звертається до словника з певною пошуковою метою й навіть звичайного

читача, який би волів самостійно переглянути повний варіант того тексту, із якого взято приклад. Вихідні мінімальні визначальні дані збірки, вказівка на сторінки, з якої дібрано контекст, зробили би цю працю більш зручною для користування. Деяку інформацію про символічні значення лексем, наявних у мові фольклору, знаходимо також у словникових розробках, присвячених описові символів української культури [9, с. 123]. Однак більшість лінгвістичних словників, зокрема й тлумачні словники української мови, переважно не фіксують тих символічних значень реєстрових слів, що в них можуть бути. Отже, властиві текстам усної народної творчості слова із символічним значенням потребують ще й досі спеціального й детального лексикографічного опрацювання.

Мета статті полягатиме в поданні прикладів лексикографічної інтерпретації тих слів, що зазвичай у текстах фольклору набувають символічного значення. Реалізація поставленої мети передбачатиме визначення поняття «символічне значення».

Вклад основного матеріалу дослідження. Символічне значення є глибоко асоціативним, це з'єднання, сполучення певних явищ в одне ціле на основі тих уявлень, що породжуються певною культурною традицією, передусім національною. Воно зумовлене особливостями сприйняття дійсності певним народом або людством загалом, бо можна говорити про символи загальнолюдські, спільні для багатьох народів, і символи етноспецифічні, породжені національним баченням природи, світу загалом і зумовлені особливостями образного осмислення певним етносом картини світу як такої. Однак зауважимо, що навіть символи, близькі за суттю в різних народів (загальнолюдські), функціонуючи в тому чи тому національному мовному середовищі, матимуть своєрідне виявлення, відмінне навіть від мов близькоспоріднених. Укладачі «Енциклопедичного словника символів культури України» зазначають: «Символ як явище має універсальний загальнолюдський характер. Але водночас не можна не помітити, що часто він виражається на рівні національної свідомості народу» [9, с. 739]. Символ є умовним позначенням якого-небудь образу, поняття, ідеї. Таке позначення може бути як суто предметним, так і мати лінгвістичний вияв (вербальний), тобто може знаходити вираження у слові, його смисловому або ж значеннєвому наповненні. Інакше кажучи, символічне значення має сигніфікативну (знакову) природу і зумовлюється зазвичай образним сприйманням реального світу. Символом (у лінгвістичному розумінні цього поняття, чи, як зазначено в короткому словнику лінгвістичних термінів, виданому за редакцією С.Я. Єрмоленко, лінгвостилістичному) слід називати «слово, що має усталені асоціативні зв'язки з відповідним

поняттям» [26, с. 153]. Отже, як ми вже зауважили перед цим, символічне значення є асоціативним. Крім того, воно є усталеним. Усталеність словесного символу досягається завдяки тому, що більшість символів за своєю природою є колективними, що й забезпечує їх розуміння в певному соціумі [14, с. 160], а символи, наявні в мові фольклору, тим паче є такими, бо колективність творення становить одну зі специфічних рис усної народної словесності. В.І. Кононенко, загалом пишучи про символічне значення, слушно зазначає, що воно «створюється колективним досвідом, колективною волею мовного середовища, що відображає колективне світобачення, свою естетику, свою аксіологію і – що для символів особливо важливе – свою поетичну мову в контексті своєї історико-культурної традиції, практики» [14, с. 160]. В енциклопедії «Українська мова» (2004) зазначено, що символ «набуває у текстах, крім основних (словникових, предметних) значень, нові (переносні або умовні)» [25, с. 582]. Словесні символи, дійсно, взаємодіють із однозвучною лексемою несимволічного наповнення і зберігають семантичний зв'язок з її прямим значенням. Щоправда, вивчення їх мовної та загалом онтологічної сутності, лексикографічне опрацювання ускладнюється властивістю мотивувати значення не через його перенесення, а через фонові знання, прагматику. Однак символічне значення слова виокремлюється з інших його значень. Воно має свою семантичну вагу, самостійність, внутрішню потенційність. В.І. Кононенко вважає, що окреме символічне значення слова не ставить його в позицію реєстрового слова [14, с. 172]. З одного боку, це дійсно так, бо символічна семема становить лише одне з додаткових, непрямих значень слова, і воно не є омонімічним щодо інших його словесних наповнень, тому не потребує окремої словникової статті, а з іншого боку, символічне значення слова може цілком бути винесене в заголовок, тобто в позицію реєстрового слова, у спеціальних лексикографічних працях, присвячених описові символів, що ми, зокрема, і спостерігаємо в уже згаданих у цій розвідці деяких словниках [9; 23].

Зауважимо, що символічне значення реалізується насамперед в іменниках як у загальних, так і власних. Пропонуємо таку загальну структуру словникової статті: 1) реєстрове слово; 2) його граматичні показники та варіанти назви, зафіксовані в текстах фольклору; 3) ремарки (за необхідності) до всього слова або окремих його значень; 4) тлумачення слова та стійких виразів із ним (за наявності); інші наявні й досить поширені в мовленні варіанти назви, не віднайдені у фольклорних творах; 5) ілюстрація; 6) джерело ілюстрації (із зазначенням вихідних даних збірки, з якої було вилучено контекст). Якщо вилучені контексти з

того самого джерела розташовані поряд, застосовуємо позначку [9; 23]. Подамо далі кілька зразків словникових статей (із загальною та власною назвами), що міститимуть у своєму складі символічні семемі. Лексикографування загального найменування з відповідним значенням може мати такий вигляд:

ЛІЩИ́НА, -и, ж. діал. *Орі́х*. 1. Багаторічна рослина (*Corylus avellana* L.), кущ родини березових, що має їстівні плоди – горіхи. Інші варіанти назви: **горішина**, **орішина**, **лісовий горіх (оріх)**. *Та й ліщина приймила Матір Божу, та й її перетримала* [4, с. 133]. 2. *перен.*, збірн. Чагарник із кущів цієї рослини; сукупність таких рослин. *А ми, малі, приженем до лісу скотину, та вона в затінку пасеться, а ми в ліщину* [20, с. 71]; *Ліси тут хороші були. Кленки, ясен, дуб, липа, ліщина...* [20, с. 71]. 3. *перен.*, *симв.* Дівчина. *Не рад же дуб хилитися, / Похилилась ліщина. / Гей, не рад козак журитися, – / Покидає дівчина* [22, с. 253]; *«Ой оріше, оріше, ти, сирая ліщину, / Чи любиши ти мене, чи підеш за мене, / Молода дівчино?»* [22, с. 320]; **♦ ліщину зрубать (ізоміть)** – заручитися або одружитися з дівчиною. *Коли б мені ту ліщину зрубать, / Коли б мені ту Марійку узять* [13, с. 181]; *Як ісхочу, то ліщину ізломлю, / Як ісхочу, то Марійку я возьму* [13, с. 181].

Велику здатність у текстах фольклору до символізації можуть мати й оніми. Наведемо приклад із гідронімом **Дніпро**.

ДНІПРО́, -а. *Дні́пр*, -а, *Дні́пр-ба́тько*, Дніпра-ба́тька, *Дні́прó-Славу́та*, Дніпра-Славути, *Славу́та*, -и. 1. Річка з найдовшою в Україні течією, у середній частині якої розташована столиця країни – місто Київ. Існує також і давніша, козацька, назва цієї річки – **Славутич**. *А вода собі тече з потічка до Дніпра, а з Дніпра до моря стає все густішою* [8, с. 318]; *Як стане по Дніпру хмара походжати, / Старий Дніпр дощем полоскати – / Тоді мене, моя мила, ждати, піджидати!* [7, с. 249]; *Промовляє тихий Дунай до Дніпра-Славути: «Дні́пр-ба́тьку, Славу́то!...»* [7, с. 134–135]; *Да понад лугом-Базалугом проїжджає, / Понад Дні́пром-Славу́тою, / Ей, да козаків стрічає, / Да шличок на копію складає, / А сам низько укланяє, / Наперед батькові кошовому, / Отаману військовому, / І всьому товариству кривому й сердечному* [5, с. 19–20]; **// Дні́прó-лу́г**, Дніпра-лу́гу. Величезні річкові плавні, понад 400 км, які за часів існування Запорозької Січі розташовувалися колись на лівому березі Дніпра між самим Дніпром і річкою Конка. *Біжи ж ти [джуро Яремо] скоренько та поспішненько / понад Дні́пром-лу́гом, / Як будуть ушкали густі, то ти схоронися, / А як будуть козаки Дні́пром-Славу́тою іти, / то ти озовися / І про мене, Хведора бездільного / та безрідного, козакам обозвися* [7, с. 184].

2. *перен., симв. Україна. Тоді взяв він, Шевченко, гроші і наняв фуру та й поїхав у село, і купив собі фуру чужої землі. Сів на ту землю зверху і їде собі в рідний край, до Дніпра* [10, с. 106].

Наведені приклади лексикографування словесних елементів мови фольклору не претендують на вичерпність. Це лише певні моделі, що можуть бути в майбутньому використанні для укладання словників мови фольклору.

Висновки. Фольклорне слово цілком може набувати символічного значення. До того ж, наявність такого значеннєвого компонента становить одну з найважливіших властивостей семантичної структури фольклорного слова. Символічна семема – це усталена одиниця, сформована народною традицією, колективним досвідом, що має асоціативні зв'язки з певним поняттям. Таке значення хоч і певним чином вті-

люється в тому чи тому контексті, загалом має авантекстовий вияв, є позатекстовим елементом, який характерний для народної словесної традиції загалом. Лексикографічне опрацювання фольклорних слів із символічним значенням може ускладнюватися тим, що семантика таких лексем мотивується не через перенесення, а через фонові знання, зумовлюється прагматичними настановами певного соціуму, етнічної спільноти. Символічна семантика фольклорної лексеми коріниться в національно-культурному сприйнятті дійсності й потребує від укладача додаткових знань про культуру народу, його побут, вірування, міфологію. Подальші перспективи дослідження вбачаємо в можливості створення лексикографічних розробок, безпосередньо спрямованих на фіксацію словесних одиниць, наявних у мові фольклору.

ЛІТЕРАТУРА

1. Беценко Т.П. Естетика мови українських народних дум: текстово-образні одиниці. Суми : ВВП «Мрія-1», 2017. 140 с.
2. Василько З.С. Символізація значення слова в українському фольклорному мовленні (на матеріалі фауноназв у казках, піснях і пареміях) : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01. Київ, 2003. 20 с.
3. Василько З. Символіка фольклорного образу. Львів : ДПА Друк, 2004. 392 с.
4. Гайсенюк В. Моя бабуся приповідала... *Фольклор села Летяче* : збірник. Біла Церква : Видавець Пшонківський О.В., 2019. 256 с.
5. Героїчний епос українського народу : хрестоматія / упоряд. О.М. Таланчук, Ф.С. Кислого. Київ : Либідь, 1993. 432 с.
6. Данилюк Н. Найдавніші слова-фауносимволи в міфопоетичній картині світу української народної пісні. *Лінгвостилістичні студії*. 2021. Вип. 14. С. 34–45. DOI: 10.29038/2413-0923-2021-14-34-45.
7. Думи / упоряд. Г.А. Нудьги. Київ : Рад. письменник, 1969. 354 с.
8. Зачаровані казкою: укр. нар. казки Закарпаття в записах П.В. Лінтура / упоряд. І.М. Сенька, В.В. Лінтур. Ужгород : Карпати, 1984. 528 с.
9. Енциклопедичний словник символів культури України / за заг. ред. В.П. Коцура, О.І. Потапенка, В.В. Куйбіди. Корсунь-Шевченківський : ФОП Гаврищенко В.М., 2015. 912 с.
10. Євшан зілля. Легенди та перекази Поділля / упоряд. П. Медведика. Львів : Червона калина, 1992. 288 с.
11. Жайворонок В.В. Знаки української етнокультури : словник-довідник. Київ : Довіра, 2006. 703 с.
12. Іовхімчук Н.В. Символіка номінацій водного простору в українській народній пісні. *Гуманітарна освіта в технічних вищих закладах* : збірник наукових праць. Київ : Університет «Україна», 2009. Вип. 19. С. 72–78. DOI: 10.29038/2413-0923-2021-14-34-45.
13. Календарно-обрядові пісні / упоряд. О.Ю. Чебанюк. Київ : Дніпро, 1987. 392 с.
14. Кононенко В.І. Українська лінгвокультурологія : навчальний посібник. Київ : Вища шк., 2008. 327 с.
15. Левчук О.І. Образ коня в системі зооморфної символіки українського фольклору : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.01.07. Львів, 2021. 20 с.
16. Микитів Г.В. Знаковість архетипних символів у національно-мовній картині світу українців. *Вісник Запорізького національного університету. Філологічні науки*. 2012. № 1. С. 305–310.
17. Микитів Г.В. Символ калини як лінгвостилістичний засіб у мові українських народних ліричних пісень. *Вісник Запорізького державного університету. Філологічні науки*. 1998. № 1. С. 96–99.
18. Микитів Г.В. Символ як експресема в українських народних ліричних піснях. *Актуальні проблеми слов'янської філології*. 2010. Вип. XXIII. Ч. 4. С. 241–247.
19. Микитів Г.В. Художньо-образна парадигма символів в українських козацьких піснях. *Вісник Запорізького національного університету. Філологічні науки*. 2008. № 2. С. 146–152.
20. Народні оповідання / упоряд. С.В. Мишанича. Київ : Дніпро, 1986. 336 с.

21. Пастух Н. Символіка тварин в українському фольклорі: зозуля. Львів : Інститут народознавства НАН України, 2013. 224 с.
22. Пісні кохання / упоряд. і передм. О.І. Дея. Київ : Дніпро, 1986. 367 с.
23. Словник символів культури України / за заг. ред. В.П. Коцура, О.І. Потапенка, М.К. Дмитренка. Київ : Міленіум, 2002. 260 с.
24. Сташко Г. «Фольклорна картина світу» в сучасній лінгвістиці. *Наукові записки. Серія «Філологічні науки (мовознавство)»*. Кіровоград : РВВ КДПУ імені В. Винниченка, 2014. Вип. 127. С. 323–328.
25. Українська мова : енциклопедія / гол. ред. В.М. Русанівський, О.О. Тараненко. Київ : Вид-во «Українська енциклопедія» імені М.П. Бажана, 2004. 824 с.
26. Українська мова. Короткий тлумачний словник лінгвістичних термінів / за ред. С.Я. Єрмоленко. Київ : Либідь, 2001. 224 с.

REFERENCES

1. Betsenko, T.P. (2017) Estetyka movy ukrainskykh narodnykh dum: tekstovo-obrazni odynytsi [Aesthetics of the language of Ukrainian folk dumas: textual and figurative units]. Sumy: VVP «Mriia-1».
2. Chebaniuk, O.Yu. (1987). Kalendarno-obriadovi pisni [Calendar and ceremonial songs]. Kyiv: Dnipro.
3. Danyiuk, N. (2021). Naidavnishi slova-faunosymvoly v mifopoetychnii kartyni svitu ukrainskoi narodnoi pisni [The oldest words-faunal symbols in the mythopoetic picture of the world of Ukrainian folk song]. *Linguistic and stylistic studies*. Vol. 14. P. 34–45. DOI: 10.29038/2413-0923-2021-14-34-45.
4. Dei, O.I. (1986). Pysni kokhannia [Love songs]. Kyiv: Dnipro.
5. Haiseniuk, V. (2019). Moia babusia pryrovidala... Folklor sela Letiache: zbirnyk [My grandmother used to say... Folklore of Letiache village: a collection]. Bila Tserkva: Vydavets Pshonkivskyyi O.V.
6. Iovkhimchuk, N.V. (2009). Symvolika nominatsii vodnoho prostoru v ukrainskii narodnii pisni [Symbolism of water space nominations in Ukrainian folk songs]. *Humanitarian education in technical higher education institutions: a collection of scientific papers*. Kyiv: Universytet «Ukraina». Vol. 19. P. 72–78. DOI: 10.29038/2413-0923-2021-14-34-45.
7. Kononenko, V.I. (2008). Ukrainska linhvokulturolohiia: navchalnyi posibnyk [Ukrainian linguoculturology: a textbook]. Kyiv: Vyscha shkola.
8. Kotsur, V.P., Potapenko, O.I., Dmytrenko, M.K. (ed). (2002). Slovnyk symboliv kultury Ukrainy [Dictionary of cultural symbols of Ukraine]. Kyiv: Milenium.
9. Kotsur, V.P., Potapenko, O.I., Kuibida, V.V. (ed). (2015). Entsyklopedychnyi slovnyk symboliv kultury Ukrainy [Encyclopedic dictionary of cultural symbols of Ukraine]. Korsun-Shevchenkivskyyi: FOP Havryshenko V.M.
10. Levchuk, O.I. (2021). Obraz konia v systemi zoomorfnoi symboliky ukrainskoho folkloru [The Image of the Horse in the System of Zoomorphic Symbolism of Ukrainian Folklore]: avtoref. dys. ... kand. filol. nauk: 10.01.07. Lviv. 20 p.
11. Medvedyk, P. (1992). Yevshan zillia. Lehendy ta perekazy Podillia [Yevshan's potion. Legends and tales of Podillia]. Lviv: Chervona kalyna.
12. Mykytiv, H.V. (2008). Khudozhno-obrazna paradyhma symboliv v ukrainskykh kozatskykh pisniakh [Artistic and Figurative Paradigm of Symbols in Ukrainian Cossack Songs]. *Bulletin of Zaporizhzhia National University. Philological sciences*. № 2. P. 146–152.
13. Mykytiv, H.V. (1998). Symvol kalyny yak linhvostylistychnyi zasib u movi ukrainskykh narodnykh lirychnykh pisen [The symbol of viburnum as a linguistic and stylistic tool in the language of Ukrainian folk lyrics]. *Bulletin of Zaporizhzhia State University. Philological sciences*. № 1. P. 96–99.
14. Mykytiv, H.V. (2010). Symvol yak ekspresema v ukrainskykh narodnykh lirychnykh pisniakh [Symbol as an expresema in Ukrainian folk lyrical songs]. *Topical issues of Slavic philology*. Vol. XXIII. Part 4. P. 241–247.
15. Mykytiv, H.V. (2012). Znakovist arkhetypnykh symboliv u natsionalno-movnii kartyni svitu ukrainsiv [The significance of archetypal symbols in the national and linguistic picture of the world of Ukrainians]. *Bulletin of Zaporizhzhia National University. Philological sciences*. № 1. P. 305–310.
16. Myshanych, S.V. (1986). Narodni opovidannia [Folk short story]. Kyiv: Dnipro.
17. Nudha, H.A. (1969). Dumy [Dums]. Kyiv: Rad. pysmennyk.
18. Pastukh, N. (2013). Symvolika tvaryn v ukrainskomu folklori: zozulia [Animal symbolism in Ukrainian folklore: the cuckoo]. Lviv: Instytut narodoznavstva NAN Ukrainy.
19. Rusanivskyyi, V.M., Taranenko, O.O. (ed). (2004.) Ukrainska mova: entsyklopediia [Ukrainian language: encyclopaedia]. Kyiv: «Ukrainska entsyklopediia» imeni M.P. Bazhana.

20. Senko, I.M., Lintur, V.V. (1984). Zacharovani kazkoiu: ukr. nar. kazky Zakarpattia v zapysakh P.V. Lintura [Fascinated by a fairy tale: Ukrainian folk tales of Transcarpathia in the records of P.V. Lintur]. Uzhhorod: Karpaty.
21. Stashko, H. (2014). «Folklorna kartyna svitu» v suchasni linhvistytsi [The “folklore picture of the world” in modern linguistics]. *Scientific notes. Series: Philological sciences (linguistics)*. Vol. 127. P. 323–328.
22. Talanchuk, O.M., Kyslyi, F.S. (1993). Heroichniy epos ukrainskoho narodu: khrestomatia [The heroic epic of the Ukrainian people: a chrestomathy]. Kyiv: Lybid.
23. Vasylo, Z. (2004). Symvolika folklornoho obrazu [Symbolism of the folklore image]. Lviv: DPA Druk.
24. Vasylo, Z.S. (2003). Symvolizatsiia znachennia slova v ukrainskomu folklornomu movlenni (na materialy faunonazv u kazkakh, pisniakh i paremiakh) [Symbolisation of the Word Meaning in Ukrainian Folklore Speech (on the Material of Faunal Names in Fairy Tales, Songs and Proverbs)]: avtoref. dys. ... kand. filol. nauk: 10.02.01. Kyiv. 20 p.
25. Yermolenko, S.Ya. (ed). (2001). Ukrainska mova. Korotkyi tлумachnyi slovnyk linhvistychnykh terminiv [Ukrainian language. A short explanatory dictionary of linguistic terms]. Kyiv: Lybid.
26. Zhaivoronok, V.V. (2006). Znaky ukrainskoi etnokultury: slovnyk-dovidnyk [Signs of Ukrainian ethnoculture: dictionary-reference]. Kyiv: Dovira.

УДК 81'373[811.161.2+811.111]:81-115
DOI <https://doi.org/10.26661/2414-9594-2023-1-8>

ПРОСТОРОВІ ФРАЗЕОЛОГІЧНІ ОДИНИЦІ ЗМІШАНОГО ТИПУ МОТИВАЦІЇ В УКРАЇНСЬКІЙ ТА АНГЛІЙСЬКІЙ МОВАХ

Тодорова Н. Ю.

*кандидат філологічних наук,
доцент кафедри іноземних мов
Військова академія (м. Одеса)
вул. Фонтанська дорога, 10, Одеса, Україна
orcid.org/0000-0003-2520-2517
sunshinenew@ukr.net*

Лапін М. О.

*викладач кафедри іноземних мов
Військова академія (м. Одеса)
вул. Фонтанська дорога, 10, Одеса, Україна
orcid.org/0000-0003-2070-9490
bismarque@ukr.net*

Ключові слова: просторова семантика, фразеологічні одиниці, зіставний аналіз, мотивація, українська мова, англійська мова.

Статтю присвячено зіставному аналізу українських та англійських просторових фразеологічних одиниць змішаного типу мотивації, метою якого є встановлення їх семантичних та образних особливостей. В основу методології дослідження покладено розроблений О. Селівановою метод когнітивно-ономасіологічного аналізу, у межах якого мотивація розуміється як лінгвопсихоментальна операція формування ономасіологічної структури на підставі вибору мотиватора із мотиваційної бази структури знань про позначене. Матеріалом аналізу слугували українські та англійські просторові фразеологічні одиниці, до яких відносимо фразеологічні одиниці, у структурі фразеологічного значення яких виявлена інтегральна сема простору: вони вербалізують окремі або сукупні просторові параметри об'єктів, їх місцезнаходження та рух у просторі. У результаті застосування когнітивно-ономасіологічного методу для аналізу просторових фразеологічних одиниць в українській та англійській мовах виявлено п'ять різновидів змішаної мотивації: пропозиційно-асоціативний, пропозиційно-модусний, пропозиційно-асоціативно-модусний, асоціативно-модусний, інтеграційно-порівняльно-модусний. В основі пропозиційно-асоціативного різновиду змішаної мотивації лежить поєднання метонімічного компонента з метафоричним. Здебільшого в складі просторових фразеологічних одиниць цього різновиду обох мов соматизм поєднується з дієсловом, ужитим у метафоричному значенні. Семантично такі просторові фразеологічні одиниці орієнтовані на позначення руху об'єкта в просторі. Інші чотири різновиди змішаної мотивації пов'язані з модусом. У семантичній структурі таких просторових фразеологічних одиниць наявна оцінка різноманітних просторових характеристик. В обох мовах вони найчастіше вербалізують рух об'єкта в просторі та місця його перебування. Негативну оцінку певних просторових характеристик об'єктивної дійсності такі просторові фразеологічні одиниці створюють завдяки наявності у їх складі найменувань хижих тварин, міфічних істот, хвороб, темних кольорів та стилістично забарвлених компонентів, ужитих у метафоричному значенні.

SPATIAL PHRASEOLOGICAL UNITS OF MIXED MOTIVATION IN UKRAINIAN AND ENGLISH LANGUAGES

Todorova N. Yu.

*Candidate of Philological Sciences,
Associate Professor of Foreign Languages Department
Odesa Military Academy
Fontanska doroha str., 10, Odesa, Ukraine
orcid.org/0000-0003-2520-2517
sunshinenew@ukr.net*

Lapina M. O.

*Lecturer of Foreign Languages Department
Odesa Military Academy
Fontanska doroha str., 10, Odesa, Ukraine
orcid.org/0000-0003-2070-9490
bismarque@ukr.net*

Key words: *spatial semantics, phraseological units, contrastive analysis, motivation, Ukrainian language, English language.*

The article focuses on a contrastive analysis of the spatial phraseological units of the mixed type of motivation in the Ukrainian and English languages. The purpose of the research is to establish their specific semantic and figurative features. The methodology of the study is based on the method of cognitive-onomasiological analysis developed by O. Selivanova within which motivation is understood as a linguopsychomental operation of forming an onomasiological structure based on the selection of a motivator from the motivational base of the structure of knowledge about the signified. The material for the analysis included the Ukrainian and English spatial phraseological units in semantic structure of phraseological meaning of which the integral seme "space" is identified. They verbalize individual or complex spatial parameters of objects, their location and movement in space. Having applied the cognitive-onomasiological method for the analysis of the spatial phraseological units in the Ukrainian and English languages, we distinguished five types of mixed motivation: propositional-associative, propositional-modal, propositional-associative-modal, associative-modal, integrative-comparative-modal. The propositional-associative type of the mixed motivation is based on the combination of the metonymic component with the metaphorical one. Mostly, in the structure of the spatial phraseological units of this type in both languages, a somatism is combined with a verb used metaphorically. Semantically, such spatial phraseological units are oriented on indication of the movement of an object in space. The other four types of mixed motivation are related to the mode. In the semantic structure of such spatial phraseological units, there is an assessment of various spatial characteristics. In both languages, they most often verbalize the movement of an object in space and its location. Such spatial phraseological units create a negative assessment of certain spatial characteristics of the objective reality due to the presence in their structure the nominations of predatory animals, mythical creatures, diseases, dark colors and stylistically colored components used metaphorically.

Постановка проблеми. У межах сучасної лінгвістичної парадигми, яка об'єднує традиційний лінгвістичний та новітній когнітивний підходи до вивчення мовних явищ, особливої акту-

альності набувають дослідження мотиваційних процесів, що лежать в основі творення фразеологічних систем окремих мов. О. Селиванова пропонує методику когнітивно-ономасіологічного

аналізу фразеологічних одиниць (далі – ФО), у межах якої мотивація визначається як «наскрізна лінгвопсихоментальна операція формування оно-масіологічної структури на підставі вибору мотиватора із мотиваційної бази структури знань про позначене у складній системі зв'язків різних пізнавальних функцій етносвідомості» [1, с. 160]. Оскільки авторка зазначеного методу зауважує, що «вибір мотиватора (мотиваційної ознаки) все ж детермінований ... особливостями етнічної ментальності, психіки» [2, с. 75], то його застосування в межах зіставного аналізу фразеологічних мікросистем окремих мов уможливило виявлення їх специфічних семантичних та образних характеристик.

Попри свій вагомий потенціал, метод когнітивно-ономасіологічного аналізу у лінгвістичних студіях з фразеології представлений обмеженою кількістю праць. Розроблялася типологія мотивації та вивчалися окремі типи мотивації українських ФО Г. Кочергою [3], О. Селівановою [4], Г. Ярмоленко [5]. Вивченню типів мотивації німецьких ФО присвячені розвідки О. Дмитренко [6], М. Глюдз [7], О. Мартинів [7; 8], О. Павличко [7]. Лінгвокультурні особливості образності українських й англійських ФО піддавалися типологічному аналізу у працях М. Галинської [9], І. Заваринської [10], К. Мізіна [11], С. Олійника [12], І. Патен [13], О. Сошко [14]. Зіставних досліджень типології мотивації фразеологічних мікросистем окремих мов у сучасній українській лінгвістиці бракує, зокрема не аналізувалися в зіставному аспекті українські та англійські ФО просторової семантики змішаного типу мотивації.

Мета статті. Отже, метою запропонованого дослідження є проведення зіставного аналізу й встановлення семантичних та образних особливостей просторових фразеологічних одиниць (далі – ПФО) змішаного типу мотивації в українській і англійській мовах. До ПФО ми відносимо ФО, у структурі фразеологічного значення яких виявлена інтегральна сема простору: вони вербалізують окремі або сукупні просторові параметри об'єктів, їх місцезнаходження та рух у просторі.

Виклад основного матеріалу дослідження. Застосування когнітивно-ономасіологічного методу для аналізу українських та англійських ПФО дозволило виявити п'ять різновидів змішаної мотивації: пропозиційно-асоціативний, пропозиційно-модусний, пропозиційно-асоціативно-модусний, асоціативно-модусний, інтеграційно-порівняльно-модусний.

Пропозиційно-асоціативний різновид змішаної мотивації. В основі пропозиційно-асоціативного різновиду змішаної мотивації лежить поєднання пропозиційного (метонімічного) компонента з асоціативним (метафоричним). Здебільшого в

складі ПФО обох мов асоціативний компонент поєднується із соматизмом. ПФО з компонентом на позначення кінцівок у поєднанні з дієсловами, вжитими у метафоричному значенні, використовуються на позначення руху об'єктів. Такі дієслова надають образності ПФО, які вербалізують швидкість переміщення у просторі: укр. *аж п'яти губити* 'з сл. бігти, тікати дуже' [15, с. 201], *давати / дати волю ногам* 'швидко тікати, бігти' [15, с. 204], *ввіритися ногам* 'швидко побігти, піти' [15, с. 70]; англ. *fling (pick) up one's heels* 'кинутися навтіки, збігти, утекти; дременути' [16, с. 341], *make foot* 'іти пішки' [16, с. 648], *vote with one's feet* 'піти, таким чином висловити своє незадоволення чимось' [17, с. 1136]. У складі ПФО на позначення падіння об'єктів назви частин тіла поєднуються з метафоричними дієсловами, які демонструють манеру або траєкторію руху: укр. *кльоннути носом* 'упасти обличчям вниз' [15, с. 382]; англ. *take a nose dive* 'пікірувати' [16, с. 911].

В українській мові ПФО із соматизмом часто позначають тактильний контакт, зокрема процес биття. Дієслова в метафоричному значенні додають таким ПФО образності: укр. *почесати спину (ребра)* 'побити когось' [15, с. 685], *перелічити (полічити) зуби* 'ударити кого-небудь, перев. по зубах' [15, с. 619], *підлатати ніс* 'побити кого-небудь, пошкодивши обличчя' [15, с. 634]. Українські ПФО, у складі яких є соматизм *око*, вербалізують відстань або просторові параметри об'єктів: укр. *скільки оком кинеш* 'на всьому просторі, який можна побачити; скрізь до самого обр'ю' [15, с. 372], *охопити оком* 'оглянути, побачити перед собою що-небудь на всю широчінь' [15, с. 592].

В обох мовах зафіксовано ПФО, у яких метафоричний компонент, виражений дієсловом, поєднується з локативом, що описує реальне фізичне середовище події: укр. *дорогу міряти* 'іти, ходити по дорозі' [18, с. 62], *гантувати стежку* 'простувати, прямувати' [15, с. 169], *[аж] рвати [ногами] землю* 'дуже швидко йти, бігти' [15, с. 732]; англ. *hug the coast* 'триматися поблизу берега' [16, с. 510], *hit the pike (road, trail)* 'переїжджати з місця на місце; мандрувати; бродяжити; відходити, рухатися' [16, с. 496], *burn [up] the earth* 'гнати, нестися, їхати дуже швидко' [16, с. 177]. Як свідчать наведені приклади, образність таких ПФО створюється вжитими у переносному значенні дієсловами на позначення дій людей і тварин.

Пропозиційно-модусний різновид змішаної мотивації. Характерною рисою пропозиційно-модусного різновиду змішаної мотивації є поєднання мотиваційних ознак пропозиційного та модусного статусів. Модус – «окремий оцінно-емотивний компонент, що може додаватися до

диктуму пропозиції або встановлювати оцінність складників асоціативно-термінальної частини» [19, с. 56]. Модусний компонент базується на пізнавальних функціях свідомості (сенсорних механізмах, емоційному сприйнятті) та використовує оцінні стереотипи, символіку, колективні архетипи [19, с. 28]. Він є оцінкою різноманітних просторових характеристик або ситуацій, що додається до диктуму пропозиції. Отже, ПФО з пропозиційно-модусним різновидом змішаної мотивації є метонімічними одиницями, компоненти яких надають їм оцінно-емотивної забарвленості.

В обох мовах значна кількість ПФО з пропозиційно-модусним різновидом змішаної мотивації вербалізує певні місця (топоси і локуси). Вони можуть бути позитивно забарвленими: укр. *земля обітована* ‘багатий, розкішний край, де панує повний достаток і злагода’ [15, с. 333], *домашнє вогнище* ‘своя оселя, родина, сім’я’ [15, с. 140]; англ. *a home away from home* ‘домашнє оточення, домашня атмосфера, домашній затишок поза домом’ [16, с. 504], *lotus land* ‘країна достатку, казкова країна’ [16, с. 630]. А можуть мати негативну оцінку: укр. *прохідний двір* ‘місце, установа і т. ін., куди можна вільно і легко потрапити і так само звідти піти’ [15, с. 225], *чужа чужина* ‘місце, далеке від рідної землі’ [15, с. 958]; англ. *cutthroat place* ‘небезпечне місце; місце, де можна загинути’ [16, с. 256], *slap-bang shop* ‘дешевий ресторан; закусочна’ [16, с. 868].

В українській мові зафіксовані ПФО із пропозиційно-модусним різновидом змішаної мотивації, які передають негативну оцінку ситуацій, пов’язаних з переміщенням, наприклад: укр. *пройти [і] Крим і Рим* ‘побувати всюди, надивитись всього, зазнати різних випробувань (перев. стосується осіб з поганою репутацією, низькою культурою поведінки)’ [15, с. 706].

Часто негативного забарвлення ПФО набувають через наявність у їх складі стилістично забарвлених компонентів. Наприклад, уживання лексем *фізіономія* та *ника* замість стилістично нейтральної лексеми *лице* створює негативну конотацію ПФО *вернути (відвертати) фізіономію (нику)* ‘триматися на відстані, відвертатися від когось, чогось з певних причин’ [15, с. 73]. ПФО *тинятися по світу* ‘постійно змінювати місце проживання, перебування, не маючи притулку’ [15, с. 883] виражає несхвальне ставлення до переміщення через використання дієслова *тинятися* замість стилістично нейтрального *ходити*.

Пропозиційно-асоціативно-модусний різновид змішаної мотивації. Цей різновид змішаної мотивації характеризується поєднанням мотиваційних ознак пропозиційного, асоціативного та модусного статусів. Отже, уможливує опис реальної

структури події із залученням метафоричного і оцінно-експресивного позначення ситуації.

Наприклад, у складі українських ПФО *плюнути через поріг* ‘дуже мало побути де-небудь, погостювати у когось’ [15, с. 649] та *мозолити очі* ‘постійно або часто перебувати десь; набридати кому-небудь своєю присутністю’ [15, с. 501] метафорично вжиті дієслова *плюнути* та *мозолити*, крім образності, надають цим ПФО негативної забарвленості. Подібну ситуацію створюють дієслова *kiss* та *bother* у складі англійських ПФО *kiss the dust (ground)* ‘упасти з коня’ [16, с. 578] і *bother the life out of one* ‘мучити, замучити, засмикати когось, не давати комусь ні хвилини спокою’ [16, с. 152].

У метафоричному значенні можуть уживатися прикметники. Наприклад, прикметники *золотий* і *golden* створюють позитивну оцінку таких ПФО: укр. *золоте дно* ‘дуже багате на що-небудь місце’ [15, с. 251]; англ. *golden road* ‘широкий, легкий шлях (до чогось)’ [16, с. 420].

Асоціативно-модусний різновид змішаної мотивації. У межах асоціативно-модусного різновиду змішаної мотивації відбувається поєднання мотиваційних ознак асоціативного та модусного статусів, отже, уможливується одночасне метафоричне і оцінно-експресивне позначення ситуації.

В українській мові фіксується значна кількість ПФО, семантично пов’язаних з рухом, які набувають негативної оцінки через наявність компонентів з негативною семантикою. Наприклад, дієслово *дражнити* у складі ПФО *дражнити (дратувати) собак* ‘ходити по чужих дворах з якими-небудь справами, проханнями’ [15, с. 268] надає їй негативної конотації. Негативна оцінка створюється назвами міфічних істот, наприклад, укр. *куди чорти не послали* ‘комусь довелося побувати у багатьох місцях’ [15, с. 956], хвороб: укр. *грець поніс* ‘уживається для вираження незадоволення з приводу чийого-небудь небажаного руху кудись’ [15, с. 197], хижаків: укр. *вовче кубло* ‘місце зосередження, притулок антигромадських або аморальних, злочинних елементів’ [15, с. 175].

В англійській мові ПФО з асоціативно-модусним різновидом змішаної мотивації, окрім позначення руху (англ. *whip the cat* ‘ходити від хати до хати, шукаючи роботи’ [16, с. 1006]), вербалізують місце, набуваючи негативного забарвлення через свій компонентний склад, наприклад, назви хижих тварин: англ. *the lion’s mouth* ‘місце великої небезпеки’ [20], темних кольорів: англ. *black hole* ‘карцер’ [16, с. 140].

Інтеграційно-порівняльно-модусний різновид змішаної мотивації. У його межах поєднуються риси інтеграційно-порівняльного і модусного типів мотивації. Здебільшого ПФО

інтеграційно-порівняльно-модусного різновиду змішаної мотивації несуть негативну оцінку та семантично пов'язані з рухом та локалізацією об'єкта: укр. *як загнаний звір (вовк) зі сл. метатися, тулитися* 'з переляком, неспокійно, озирючись на всі боки' [15, с. 326], *як (мов, ніби) [той] Марко (Сивко) у пеклі (по пеклу, по пеклі)* 'зі сл. *товктися, гасати* невинно, безугавно, не перестаючи; без потреби' [15, с. 464], *як воша за кожух (кожуха)* 'з сл. *держатися, триматися* дуже міцно' [15, с. 146]; англ. *like the devil* 'сильно, навально, з усіх сил; дуже швидко, прожогом; на чому світ стоїть' [16, с. 613], *like crazy (mad)* 'дуже швидко, тяжко' [21], *avoid (someone or something) like the plague* 'свідомо не наближатися до когось або чогось' [21]. Як свідчать приклади, негативного забарвлення цим одиницям надають назви хижих тварин, міфічних істот та хвороб у їх компонентному складі.

Висновки. Як показав зіставний аналіз українських та англійських ПФО, змішана мотивація

є доволі поширеним явищем у фразеологічних системах обох мов. У складі змішаної мотивації виокремлено п'ять її різновидів: пропозиційно-асоціативний, пропозиційно-модусний, пропозиційно-асоціативно-модусний, асоціативно-модусний та інтеграційно-порівняльно-модусний. Серед них чотири різновиди пов'язані з модусним типом мотивації. У семантичній структурі таких ПФО обох мов наявна оцінка різноманітних просторових характеристик або ситуацій. Здебільшого вони вербалізують рух об'єкта в просторі та місця його перебування. Негативна оцінка певних явищ об'єктивної дійсності створюється наявністю у компонентному складі таких ПФО найменувань хижих тварин, міфічних істот, хвороб, темних кольорів та стилістично забарвлених компонентів, ужитих у метафоричному значенні. Результати проведеного дослідження закладають перспективи подальшого зіставного аналізу інших типів мотивації ПФО в українській та англійській мовах.

ЛІТЕРАТУРА

1. Селиванова О.О. Сучасна лінгвістика: напрями та проблеми : підручник. Полтава : Довкілля-К, 2008. 712 с.
2. Селиванова Е.А. Когнитивная ономазиология : монографія. Киев : Фитосоциосентр, 2000. 248 с.
3. Кочерга Г.В. Мотиваційна матриця дієслівності фразеологічних одиниць сакральних текстів. *Науковий вісник Ужгородського університету*. 2020. Вип 2 (44). С. 197–201.
4. Селиванова Е.А. Когнитивно-ономазиологический аспект фразеологического семиозиса. *Фразеологизм в тексте и текст во фразеологизме : Четвертые Жуковские чтения : материалы Междунар. научн. симп., г. Великий Новгород, 4–6 мая 2009 г. Великий Новгород, 2009. С. 69–72.*
5. Ярмоленко Г. Пропозиційно-диктумна мотивація фразеологічних одиниць української мови. *Науковий вісник Ужгородського університету*, 2020. Вип. 1(43). С. 309–312.
6. Дмитренко О.П. Мотиваційні процеси та їх типи у фразеологічному фонді сучасної німецької мови (на матеріалі фразеологічних одиниць соціально-економічної сфери). *Наукові записки НДУ ім. Гоголя*. 2012. С. 109–114.
7. Павличко О.О., Мартинів О.М., Глюдз М.М. Прецедентна мотивація фразеологічних одиниць німецької мови. *Молодий вчений*. 2020. № 12 (88). С. 73–77.
8. Мартинів О.М. Фразеологічні одиниці німецької мови з компонентом на позначення звучання: структурно-семантичний і когнітивно-ономазиологічний аспекти : дис. ... к. філол. н. : 10.02.04. Київ, 2021. 234 с.
9. Галинська О.М. Духовно-предметний код культури в системі кодів культури (на матеріалі фразеологічних одиниць української та англійської мов). *Вісник Житомирського державного університету*. 2015. Вип. 3(81). С. 9–14.
10. Заваринська І.Ф. Лінгвокультурна мотивація фразеологізмів з онімним компонентом в англійській, польській та українській мовах : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.17. Київ, 2010. 19 с.
11. Мізін К.І. Людина в дзеркалі компаративної фразеології : монографія. Кременчук : Щербатих О.В., 2011. 448 с.
12. Олійник С.В. Оцінні фразеологічні одиниці в англійській та українських мовах: лінгвокогнітивний аспект : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.17. Донецьк, 2008. 22 с.
13. Патен І.М. Фраземи зі значенням руху: семантико-ідеографічний та лінгвокультурологічний підхід (на матеріалі української, російської, польської та англійської мов) : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.15. Одеса, 2014. 20 с.
14. Сошко О.Г. Фразеологічна репрезентація внутрішніх рис людини: особливості внутрішньої форми і семантики (на матеріалі української, німецької та англійської мов) : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.15. Київ, 2014. 19 с.

15. Фразеологічний словник української мови / уклад. В.М. Білоноженко та ін. Київ : Наук. думка, 1993. 984 с.
16. Англо-український фразеологічний словник / уклад. Л.Т. Баранцев. Київ : Т-во «Знання», КОО, 2005. 1056 с.
17. Ammer Ch. The American Heritage Dictionary of Idioms. USA : American Heritage, 1997. 1191 p.
18. Коломієць М.П., Регушевський Є.С. Словник фразеологічних синонімів. Київ : Рад. шк., 1988. 200 с.
19. Селіванова О.О. Світ свідомості в мові : монографія. Черкаси : Ю. Чабаненко, 2012. 488 с.
20. Farlex Partner Idioms Dictionary. Farlex, 2017. URL: <https://idioms.thefreedictionary.com> (дата звернення: 30.04.2023).
21. Farlex Dictionary of Idioms. Farex, 2015. URL: <https://idioms.thefreedictionary.com> (дата звернення: 30.04.2023).

REFERENCES

1. Selivanova, O.O. (2008) Suchasna lnhvistyka: napriamy ta problemy [Modern linguistics: schools and problems]. Poltava: Dovkillia-K. 712 p.
2. Selyvanova, E.A. (2000) Kohnytyvnaia onomasyolohyia [Cognitive onomasiology]: monograph. Kyiv: Fitosotsiotsentr. 248 p.
3. Kocherha, H.V. (2020). Motyvatsiina matrytsia diieslivnosti frazeolohichnykh odynts sakralnykh tekstiv [Motivational matrix of verbs of phraseological units of sacred texts]. *Scientific Bulletin of Uzhhorod University*. Vol. 2 (44). P. 197–201.
4. Selyvanova, E.A. (2009). Kohnytyvno-onomasyolohyeheskyi aspekt frazeolohyeheskoho semyozysa [Cognitive-onomasiological aspect of phraseological semiosis]. *Phraseologism in the text and text in the phraseological unit: Fourth Zhukovsky readings: materials of the Intern. scientific symp., Veliky Novgorod, May 4–6, 2009 Veliky Novgorod*. P. 69–72.
5. Yarmolenko, H. (2020). Propozytsiino-dyktumna motyvatsiia frazeolohichnykh odynts ukrainskoi movy [Propositional-dictum motivation of phraseological units in Ukrainian language]. *Scientific Bulletin of Uzhgorod University*. Vol. 1(43). P. 309–312.
6. Dmytrenko, O.P. (2012). Motyvatsiini protsesy ta yikh typu u frazeolohichnomu fondi suchasnoi nimetskoi movy (na materialy frazeolohichnykh odynts sotsialno-ekonomichnoi sfery) [Motivational processes and their types in the phraseological system of modern German language (on the materials of phraseological units of the social and economic sphere)]. *Scientific notes of NSU named after Gogol*. P. 109–114.
7. Pavlychko, O.O., Martyniv, O.M., Hliudz, M.M. (2020). Pretsedentna motyvatsiia frazeolohichnykh odynts nimetskoi movy [Precedent motivation of phraseological units of German language]. *Young scientist*. No. 12 (88). P. 73–77.
8. Martyniv, O.M. (2021). Frazeolohichni odyntsi nimetskoi movy z komponentom na poznachennia zvuchannia: strukturno-semantychnyi i kohnytyvno-onomasiolohichni aspekty [Phraseological units in German language with a component denoting sound designation: structural-semantic and cognitive-onomasiological aspects]: diss. ... cand. philol. sciences: 10.02.04. Kyiv. 234 p.
9. Halynska, O.M. (2015). Dukhovno-predmetnyi kod kultury v systemi kodiv kultury (na materialy frazeolohichnykh odynts ukrainskoi ta anhliiskoi mov) [The spiritual and subject code of culture in the system of culture codes (on the material of phraseological units of the Ukrainian and English languages)]. *Bulletin of Zhytomyr State University*. 2015. Vol. 3(81). P. 9–14.
10. Zavarynska, I.F. (2010). Lnhvokulturna motyvatsiia frazeolohizmiv z onimnym komponentom v anhliiskii, polskii ta ukrainskii movakh [Linguistic and cultural motivation of phraseological units with an onymic component in English, Polish and Ukrainian languages]: abstract diss. ... cand. philol. sciences: 10.02.17. Kyiv. 19 p.
11. Mizin, K.I. (2011). Liudyna v dzerkali komparatyvnoi frazeolohii [The man in the mirror of comparative phraseology]: monograph. Kremenchuk: Shcherbatiykh O.V. 448 p.
12. Oliinyk, S.V. (2008). Otsinni frazeolohichni odyntsi v anhliiskii ta ukrainskykh movakh: lnhvokohnytyvnyi aspekt [Estimable phraseological units in the English and Ukrainian languages: linguistic and cognitive aspect]: abstract diss. ... cand. philol. sciences: 10.02.17. Donesk. 22 p.
13. Paten, I.M. (2014). Frazemy zi znachenniam rukhu: semantyko-ideohrafichnyi ta lnhvokulturolohichni pidkhyd (na materialy ukrainskoi, rosiiskoi, polskoi ta anhliiskoi mov) [Idioms with the meaning of movement: a semantic-ideographic and linguistic-cultural approach (based on the material of the Ukrainian, Russian, Polish and English languages)]: abstract diss. ... cand. philol. sciences: 10.02.15. Odesa. 20 p.

14. Soshko, O.H. (2014). Frazeolohichna reprezentatsiia vnutrishnikh rys liudyny: osoblyvosti vnutrishnoi formy i semantyky (na materialy ukrainskoi, nimetskoi ta anhliiskoi mov) [Phraseological representation of the internal features of a person: peculiarities of the internal form and semantics (based on the material of the Ukrainian, German and English languages)]: abstract diss. ... cand. philol. sciences: 10.02.15. Kyiv. 19 p.
15. Frazeolohichni slovnyk ukrainskoi movy (1993) [Phraseological dictionary of the Ukrainian language] / comp. by V.M. Bilonozhenko and others. Kyiv. 984 p.
16. Anhlo-ukrainskyi frazeolohichni slovnyk (2005) [English-Ukrainian phrase-book] / ed. by L.T. Barantsev. Kyiv: Znannia, 1056 p.
17. Ammer, Ch. (1997). The American Heritage Dictionary of Idioms. USA: American Heritage. 1191 p.
18. Kolomiets, M.P., Rehushevskyi, Ye.S. (1988). Slovnyk frazeolohichnykh synonymiv [Dictionary of phraseological synonyms]. Kyiv. 200 p.
19. Selivanova, O.O. (2012). Svit svidomosti v movi [World of consciousness in language]: monograph. Cherkasy: Yu. Chabanenko. 488 p.
20. Farlex Partner Idioms Dictionary (2017). Farlex. Retrieved from: <https://idioms.thefreedictionary.com> (Last accessed: 30.04.2023).
21. Farlex Dictionary of Idioms (2015). Farex. Retrieved from: <https://idioms.thefreedictionary.com> (Last accessed: 30.04.2023).

ФРАЗЕОСЕМАНТИЧНЕ ПОЛЕ “ACTION” ЯК КОМПОНЕНТ ЦІННОСТІ ‘HEALTH’ У ФРАЗЕОЛОГІЇ АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ

Ходжаєва О. О.

аспірант кафедри іноземних мов професійного спілкування

Міжнародний гуманітарний університет

вул. Фонтанська дорога, 33, Одеса, Україна

orcid.org/0000-0002-3450-8924

khodzhayeva5555@gmail.com

Ключові слова: дія, діяльність, здоров'я, ідеографічний опис, тематичне поле, фразеологічна одиниця.

У статті виокремлено й описано фразеосемантичне поле “Action” (укр. «Діяльність») як обов'язковий компонент цінності ‘health’ (укр. ‘здоров'я’) у фразеології англійської мови. З метою досягнення мети реалізовано такі завдання: 1) здійснено поняттєвий опис ядра досліджуваного фразеосемантичного поля, лексеми «action» (укр. «діяльність») (шляхом обстеження авторитетних англійських тлумачних словників); 2) відібрано фразеологічні одиниці, що репрезентують досліджуване фразеосемантичне поле (а також подано їх контекстуальне вживання); 3) визначено ключові кваліфікаційні ознаки досліджуваного фразеосемантичного поля. Здоров'я позиціоновано як природну, неперехідну, абсолютну життєву цінність, що розташована на найвищому щаблі ієрархії цінностей поряд із красою, істиною, щастям тощо. В основі збереження, підтримки й досягнення цінності ‘health’ лежить здатність людини активно й цілеспрямовано діяти, вступати у продуктивні стосунки з іншими людьми та відносини із навколишнім матеріальним і нематеріальним світом. Діяльність визначається як процес виконання певної цілеспрямованої й чітко усвідомлюваної суб'єктом дії, зокрема фізичної. Вона можлива і забезпечується суб'єктом за умов наявності всіх необхідних для здорової людини умов: відсутність хвороби, нормальне функціонування організму, динамічна рівновага організму у системі «людина – довкілля»; духовний і соціальний добробут, здатність адаптуватися до умов існування, виконання основних соціальних функцій (спілкування, робота, освіта тощо). Основними параметрами діяльності людини є: процесуальність, динамічність, фізіологічна зумовленість і здатність до виконання. Ключовими кваліфікаційними ознаками дослідженого фразеосемантичного поля “Action” на матеріалі англійської фразеології визначено: репрезентацію здебільшого саме початку певної дії, процесу; практичну, емпіричну реалізацію і спрямованість діяльності; енергійність, наполегливість і жвавість у разі виконання тієї чи тієї діяльності.

THE PHRASEOSEMANTIC FIELD “ACTION” AS A COMPONENT OF THE VALUE ‘HEALTH’ IN THE PHRASEOLOGY OF THE ENGLISH LANGUAGE

Khodzhaieva O. O.

Postgraduate Student at the Department of Foreign Languages of Professional Communication

International Humanities University

Fontanska doroha str., 33, Odesa, Ukraine

orcid.org/0000-0002-3450-8924

khodzhayeva5555@gmail.com

Key words: *action, activity, health, ideographic description, thematic field, phraseological unit.*

The article singles out and describes the phraseosemantic field “Action” as a mandatory component of the value ‘health’ in the phraseology of the English language. In order to achieve the goal, the following tasks were implemented: 1) a conceptual description of the core of the researched phraseosemantic field, the lexeme “action” was carried out (by examining authoritative English explanatory dictionaries); 2) phraseological units representing the studied phraseosemantic field are selected (and their contextual use is also presented); 3) the key qualifying features of the researched phraseosemantic field are determined. Health is positioned as a natural, immutable, absolute vital value, which is located at the highest level of the value hierarchy, along with beauty, truth, happiness, etc. The basis of preserving, maintaining and achieving the value of ‘health’ is the ability of a person to act actively and purposefully, to enter into productive relations with other people and relations with the surrounding material and immaterial world. Action is defined as the process of performing a certain purposeful and clearly understood activity by the subject, in particular, a physical one. It is possible and provided by the subject, provided that all conditions necessary for a healthy person are present: absence of disease, normal functioning of the body, dynamic balance of the body in the system “human – environment”; spiritual and social well-being, ability to adapt to living conditions, performance of basic social functions (communication, work, education, etc.). The main parameters of human action are: procedurality, dynamism, physiological conditioning and ability to perform. The key qualifying features of the researched phraseosemantic field “Action” based on the material of English phraseology are defined as: representation of the very beginning of a certain action, process; practical, empirical implementation and focus of activity; energy, persistence and liveliness when performing this or that activity.

Постановка проблеми. Актуальність дослідження зумовлена необхідністю вивчення релевантних способів репрезентації здоров’я і вироблення поглиблених уявлень про цінність ‘health’ (укр. ‘здоров’я’) у фразеології англійської мови.

Одним із найяскравіших проявів здоров’я є здатність суб’єкта до здійснення певних фізичних, розумових, психічних тощо дій, усвідомленої й цілеспрямованої діяльності. Концепт (і відповідно, цінність) *здоров’я* визначуваний у гуманітарних науках загалом і філологічних зокрема як складна багатокomпонентна структура: стан органів та систем, за якого вони виконують свої функції та забезпечують повноцінну діяльність організму; стан повного

емоційного, психічного, фізичного добробуту; стан організму, за якого всі системи організму у повному обсязі виконують свої функції, в тому числі психічну, імунну й фізичну, а також забезпечують соціальну інтегрованість індивіда; цілісний багатовимірний динамічний стан, що розвивається в процесі реалізації генетичного потенціалу в умовах конкретного соціального й екологічного середовища і дозволяє людині в різному ступені здійснювати її біологічні та соціальні функції; процес збереження і розвитку фізіологічних властивостей, психічних і соціальних потенцій; процес максимальної тривалості життя за оптимальної працездатності й соціальної активності [1, с. 55].

Кваліфікаційними (універсальними для мовних картин світу більшості носіїв природних мов) ознаками здоров'я постають: відсутність хвороби, нормальне функціонування організму, динамічна рівновага організму у системі «людина–довкілля»; духовний і соціальний добробут, здатність адаптуватися до умов існування, виконання основних соціальних функцій (спілкування, робота, освіта тощо). У системі цінностей здоров'я – природна, неперехідна, абсолютна життєва цінність, що міститься на верхньому щаблі ієрархії цінностей поряд із красою, істиною, щастям тощо [2, с. 76]. В основі збереження, підтримки й досягнення цієї цінності, на нашу думку, лежить здатність людини діяти активно й цілеспрямовано. Великий науковий інтерес при цьому викликають різноманітні процеси вербальної об'єктивації зазначеної цінності, зокрема, за допомогою фразеологічних одиниць.

Щоб виокремити й дослідити фразеосемантичне поле “Action” (укр. «Діяльність») як органічного й необхідного складника цінності ‘health’ (укр. ‘здоров'я’) у фразеології англійської мови, доцільним вважаємо використати метод тематичних полів. Тематичні поля розглядають у межах ідеографічної лінгвістики, що має на меті вивчення когнітивних структур і процесів, тобто картини світу у її внутрішній формі (свідомість носія мови) та у співвідносній із нею зовнішній формі (яку об'єктивують лексика, фразеологія й граматика певної мови). Лексикографічне втілення цього завдання пов'язане з опрацюванням різноманітних ідеографічних класифікацій і словників через тематичні та семантичні поля, що репрезентують погляд на картину світу «від мови», й асоціативних зв'язків і словників, які подають погляд на картину світу «від носія мови» [3, с. 85]. Ідеографічний опис відображає цілісний, глобальний образ світу, сформований унаслідок синтезу результатів пізнавальних та оцінних процесів, тобто картину світу, властиву певній мовній спільноті, або її частину [3, с. 87].

Отже, **мета статті** – виокремити й описати фразеосемантичне поле “Action” (укр. «Діяльність») як обов'язковий компонент цінності ‘health’ (укр. ‘здоров'я’) у фразеології англійської мови. З метою досягнення мети необхідно зреалізувати такі завдання: 1) здійснити поняттєвий опис ядра досліджуваного ФСП, лексеми “action” (укр. «діяльність») (шляхом обстеження авторитетних англійських тлумачних словників); 2) відібрати фразеологічні одиниці, що репрезентують досліджуване ФСП (+ подати їх контекстуальне вживання); 3) визначити ключові кваліфікаційні ознаки досліджуваного ФСП.

Виклад основного матеріалу дослідження. Ядро фразеосемантичного поля “Action”

(укр. «Діяльність») формують такі ключові поняттєві ознаки й уявлення, як процесуальність, динамічність, фізіологічна зумовленість і здатність до дії: the process of doing something, especially when dealing with a problem or difficulty; something that you do; a physical movement (укр. процес виконання чогось, особливо з метою вирішення проблеми чи труднощів; щось, що ви робите; фізичний рух) [4]; doing something for a particular purpose; something that you do on a particular occasion (укр. робити щось із певною метою; те, що ви робите з певної нагоди) [5]; the process of doing something, especially in order to achieve a particular thing; something that someone does (укр. процес виконання чого-небудь, особливо для досягнення певної мети; щось, що хтось робить) [6]; the process of doing something, especially in order to stop a bad situation from developing or continuing; a movement that you make with your body (укр. процес виконання чогось, особливо для того, щоб зупинити розвиток або продовження поганої ситуації; рух, який ви робите своїм тілом) [7].

Фразеосемантичне поле “Action” (укр. «Діяльність») формують фразеологічні одиниці (стосуються одного й того самого кола уявлень, понять, подібних або протилежних за своїм значенням – у нашому випадку саме ті, що репрезентують діяльність або ж – набагато рідше – відсутність її), відібрані шляхом суцільного обстеження джерел фактичного фразеологічного матеріалу [8; 9]:

1) *start the ball rolling* ‘set an activity in motion; make a start’ (укр. ‘запустити діяльність; почати’):

I think it will be easier to become comfortable driving now that I've started the ball rolling with driving lessons.

I'll start the ball rolling with the icing while you mix the batter.

2) *get the bit between your teeth* ‘begin to tackle a problem or task in a determined or independent way’ (укр. ‘починати вирішувати проблему чи завдання рішуче або незалежно’):

Once Sophie gets the bit between her teeth, she's the best student in my class.

3) *at the coalface* ‘engaged in work at an active rather than a theoretical level in a particular field’ (укр. ‘бути зайнятим роботою на активному, а не на теоретичному рівні в певній галузі’):

These reports are just speculation – they didn't consult anyone actually at the coalface.

I earned my retirement after 30 years at the coalface.

4) *get cracking* ‘act quickly and energetically’ (укр. ‘діяти швидко й енергійно’):

Get cracking, or you'll be up all night working on your book report!

Let's get cracking – I don't want to spend all day cleaning out the garage.

5) *go for the doctor* ‘make an all-out effort’ (укр. ‘докладати всіх зусиль’):

*They are **going for the doctor** to win this game, but I will be very surprised if they beat the best team in the league.*

6) *get (or pull) your finger out* ‘cease prevaricating and start to act’ (укр. ‘припиняти ухилятися й починати діяти’):

*Come on, Tom, **pull your finger out** and start working on that report already!*

*A: “Did you finish your paper?” B: “Yeah, I finally **pulled my finger out** and got it done.”*

7) *keep your nose to the grindstone* ‘work hard and continuously’ (укр. ‘працювати наполегливо й постійно’):

*I’m so impressed by your grades, honey – you really **kept your nose to the grindstone** this year, and it paid off!*

*I’ve got to **keep my nose to the grindstone** if I’m going to get this promotion.*

8) *hammer and tongs* ‘with great energy and noise’ (укр. ‘з великою енергією та шумом’):

*What started as a minor disagreement has escalated into a heated argument, and the two have been going at it **hammer and tongs** ever since.*

*I need to go at this paper **hammer and tongs** if I want to keep my A in the class.*

9) *hit the ground running* ‘start something and proceed at a fast pace with enthusiasm’ (укр. ‘починати щось і продовжувати у швидкому темпі, з ентузіазмом’):

*I’m confident that our new CEO will just **hit the ground** running once she starts here.*

10) *hot to trot* ‘ready and eager to engage in an activity’ (укр. ‘готовий і охочий займатися діяльністю’):

*Let’s get going – the kids are **hot to trot**.*

11) *have many (or other) irons in the fire* ‘have many (or a range of) options or courses of action available or be involved in many activities or commitments at the same time’ (укр. ‘мати багато (або низку) варіантів чи курсів дій або брати участь у багатьох видах діяльності чи зобов’язань одночасно’):

*I **have many irons in the fire** at work right now and it’s going to be tricky to balance all of them over the next few weeks.*

*A: “How’s the job search going?” B: “No interviews yet, but I **have many irons in the fire**.”*

12) *rest on your laurels* ‘be so satisfied with what you have already done or achieved that you make no further effort’ (укр. ‘бути настільки задоволеним тим, що вже зроблено або досягнуто, що не докласти жодних зусиль’):

*I know your first novel was a smash success, but if you just **rest on your laurels**, you’re going to fade into obscurity.*

*The company has **rested on their laurels** from their device design for the past decade, and they’ve now been surpassed by smaller companies doing much more interesting and innovative stuff.*

13) *lead from the front* ‘take an active role in what you are urging and directing others to do’ (укр. ‘брати активну роль у тому, до чого ви закликаєте та спрямовуєте інших’):

*The country has such happy citizens because people in power **lead from the front** when they introduce new legislation, so everyone feels like they are on an equal playing field.*

*You really ought to **lead from the front** if you’re going to tell your employees not to incur excessive, unnecessary costs to the company.*

14) *put your money where your mouth is* ‘take action to support your statements or opinions’ (укр. ‘вживати заходів, щоб підтвердити свої заяви чи думки’):

*Fans who have been demanding a sequel for the last decade had better **put their money where their mouth is** and go buy a ticket!*

*He promised to lower taxes if he got elected. Now let’s see if he’ll **put his money where his mouth is**.*

15) *rest on your oars* ‘relax your efforts’ (укр. ‘послабити свої зусилля’):

*I know you’re happy to have won the election, but you can’t just **rest on your oars** – you need to start planning your first act as class president now.*

*After painting all morning, I had to **rest on my oars** for a bit before I moved on to the next room.*

16) *put (or set) your hand to the plough* ‘embark on a task’ (укр. ‘братися за завдання’):

*We’ve spent a long time planning our business model, and now it’s time to **put our hand to the plough**.*

*My father loves his work. Even after retiring, he still **puts his hand to the plough** with various projects.*

17) *take the plunge* ‘commit yourself to a course of action about which you are nervous’ (укр. ‘взяти на себе зобов’язання щодо курсу дій, через який ви нервуете’):

*I’d been putting it off for years, but I finally **took the plunge** and enrolled in a college course.*

*After spending 10 years as a junior partner, Karen is **taking the plunge** and starting her own law firm.*

18) *press the button* ‘initiate an action or train of events’ (укр. ‘ініціювати дію або ланцюг подій’):

*After debating it with myself for nearly a year, I decided to **press the button** and start my own company.*

19) *roll up your sleeves* ‘prepare to fight or work’ (укр. ‘готуватися до боротьби чи роботи’):

*Well, we have a long day ahead, so let’s **roll up our sleeves** and start!*

*I know you're disappointed, but you need to **roll up your sleeves** and redouble your efforts.*

20) *set the wheels in motion* 'do something to begin a process or put a plan into action' (укр. 'зробити щось, щоб розпочати процес або втілити план у життя'):

*The senator from New Hampshire **set the wheels in motion** for the legislation.*

*We've been planning the details for months, but it's ultimately up to the boss to **set the wheels in motion**.*

21) *shake a leg* 'make a start; rouse yourself' (укр. 'розпочати; активізувати себе'):

*Hey, kids, **shake a leg!** You're going to be late for school!*

*I want to get there before sundown, so let's **shake a leg**.*

22) *put your shoulder to the wheel* 'set to work vigorously' (укр. 'енергійно приступити до роботи'):

*After I was nearly expelled in my first year of college, I decided to stop fooling around, **put my shoulder to the wheel**, and get as much out of my degree as I could.*

*I know that the new deadline is tight, but if everyone **puts their shoulders to the wheel**, I know we can get it done in time!*

23) *get (or keep) the show on the road* 'start (or keep going) an enterprise or organization' (укр. 'розпочати (або продовжити) захід або організацію'):

*Sorry for the delay, folks. I think we're ready to **get the show on the road**.*

*It's about time they **got the show on the road!***

24) *watch someone's smoke* 'observe another person's activity' (укр. 'спостерігати за діяльністю іншої людини'):

*He told us to **watch his smoke** when he left to set up his own company.*

*Everyone is **watching their smoke** to see how they do in the competition.*

25) *stir your stumps* 'begin to move or act' (укр. 'почати рухатися або діяти'):

*You kids have been sitting around playing video games all day – it's time to get outside and **stir your stumps!***

***Stir your stumps!** We've got to move faster if we want to finish our run before sundown.*

26) *strike while the iron is hot* 'make use of an opportunity immediately' (укр. 'негайно скористатися можливістю'):

*This sounds like a pretty amazing deal they're offering. If I were you, I'd **strike while the iron is hot**.*

*I deliberated too long before accepting the job offer, and now they've given it to someone else. I should have **struck while the iron was hot**.*

27) *get weaving* 'set briskly to work; begin action' (укр. 'жваво взятися за роботу; почати дію'):

*Come on, let's **get weaving** – we've wasted enough time already.*

28) *no peace (or rest) for the wicked* 'someone's heavy workload or lack of tranquility is punishment for a sinful life' (укр. 'чись велике навантаження або відсутність спокою є покаранням за грішне життя'):

*He may have been acquitted of those crimes, but he will not go unpunished. There's **no peace for the wicked**.*

A: "You working late again, Stan?" B: "**No peace for the wicked.**"

*You know me, I can't sit still for too long. **No peace for the wicked, right?***

Висновки. Ключовими кваліфікаційними ознаками дослідженого фразеосемантичного поля "Action" (укр. «Діяльність») на матеріалі англійської фразеології постають: репрезентація здебільшого саме початку певної дії, процесу; практична, емпірична реалізація і спрямованість діяльності; енергійність, наполегливість і жвавість у разі виконанні тієї чи тієї діяльності. Можна констатувати, що описана за допомогою виокремлених фразеологічних одиниць діяльність властива саме здоровому суб'єкту – у фізіологічному, психічному та емоційному сенсах. У перспективі плановано дослідити дискурсивну, комунікаційно-ситуативну реалізацію виокремлених фразеологічних одиниць.

ЛІТЕРАТУРА

1. Вихрущ А., Руденко М. Концепт «здоров'я» в сучасній науці. *Актуальні питання гуманітарних наук*. 2020. Вип. 29. Т. 1. С. 55–63.
2. Краснобаєва-Чорна Ж.В. Здоров'я як цінність у фраземіці: оцінно-емотивна специфіка. *Studia Ukrainica Posnaniensia*. 2016. Zeszyt IV. S. 75–83.
3. Краснобаєва-Чорна Ж. Фраземіка та фраземографія в сучасній лінгвопарадигмі. 2018. 200 с.
4. Cambridge Dictionary. URL: <https://dictionary.cambridge.org/dictionary/english/action> (дата звернення: 30.04.2023).
5. Collins English Dictionary. URL: <https://www.collinsdictionary.com/dictionary/english/action> (дата звернення: 30.04.2023).
6. Longman Dictionary of Contemporary English. URL: <https://www.ldoceonline.com/dictionary/conflict> (дата звернення: 30.04.2023).
7. Macmillan Dictionary. URL: https://www.macmillandictionary.com/dictionary/british/action_1 (дата звернення: 30.04.2023).

8. Siefring J. The Oxford Dictionary of Idioms. 2004. 340 p.
9. The Free Dictionary's Idioms dictionary. URL: <https://idioms.thefreedictionary.com/> (дата звернення: 30.04.2023).

REFERENCES

1. Vykrushch, A., Rudenko, M. (2020). Kontsept «zdorov'ya» v suchasniy nautsi [The concept of “health” in modern science]. *Current issues of humanitarian sciences*. Vol. 29. T. 1. P. 55–63.
2. Krasnobayeva-Chorna, Zh.V. (2016). Zdorov'ya yak tsinnist' u frazemitsi: otsinno-emotyvna spetsyfika [Health as a value in phrasemics: evaluative and emotional specificity]. *Studia Ukrainica Posnaniensia*. Vol. IV. P. 75–83.
3. Krasnobayeva-Chorna, Zh. (2018). Frazemika ta frazemohrafiya v suchasniy linhvoparadyhmi [Phrasemics and phraseography in the modern linguistic paradigm]. 200 p.
4. Cambridge Dictionary. Retrieved from: <https://dictionary.cambridge.org/dictionary/english/action> (Last accessed: 30.04.2023).
5. Collins English Dictionary. Retrieved from: <https://www.collinsdictionary.com/dictionary/english/action> (Last accessed: 30.04.2023).
6. Longman Dictionary of Contemporary English. Retrieved from: <https://www.ldoceonline.com/dictionary/conflict> (Last accessed: 30.04.2023).
7. Macmillan Dictionary. Retrieved from: https://www.macmillandictionary.com/dictionary/british/action_1 (Last accessed: 30.04.2023).
8. Siefring, J. (2004) The Oxford Dictionary of Idioms. 340 p.
9. The Free Dictionary's Idioms dictionary. Retrieved from: <https://idioms.thefreedictionary.com/> (Last accessed: 30.04.2023).

РОЗДІЛ II. ЛІТЕРАТУРОЗНАВСТВО

УДК 821.161.2-311.6.09'06

DOI <https://doi.org/10.26661/2414-9594-2023-1-10>

ПОВІСТЬ СВЯТОМИРА-МИХАЙЛА ФОСТУНА «ЗВІДУНИ СТЕПОВИХ КОГОРТ»: ЛІТЕРАТУРНА ВЕРСІЯ УКРАЇНСЬКОЇ ІСТОРИЧНОЇ ПАМ'ЯТІ

Богданова М. М.

*кандидатка філологічних наук, доцентка,
доцентка кафедри української та зарубіжної літератури
і порівняльного літературознавства
Бердянський державний педагогічний університет
вул. Жуковського, 66, Запоріжжя, Україна
orcid.org/0000-0003-2485-4425
mishukmarina36@gmail.com*

Ключові слова: *історична пам'ять, історична повість, війна, конфлікт, мир, образ.*

У статті досліджено літературну версію української історичної пам'яті у творі Святомира-Михайла Фостуна «Звідуни степових когорт». Проаналізовано історичну основу повісті – участь українського козацтва в Тридцятилітній війні (1618–1648 рр.) на боці Франції проти Іспанії. Основним героєм історичної повісті є Богдан Хмельницький. Автор розкриває його наміри щодо політичної ситуації, яка склалася навколо українських земель. За допомогою розширення художнього простору автор залучає європейських політиків у процес щодо вирішення долі українців. Діалог, уміло використаний письменником, дав можливість показати рівноправність козацького лідера у веденні політичної боротьби в Європі.

Доведено, що образ Богдана Хмельницького був найбільш заполітизованим, спочатку царською росією, згодом і радянським союзом, як результат – є об'єктом комеморативного поклоніння в Україні. Святомир-Михайло Фостун відновлює історичну пам'ять, спростовує ідею радянської ідеології про запеклу ненависть українців до поляків, зображує та обгрунтовує багатовекторну політику козацького лідера, спрямовану на пошук сильнішого союзника в боротьбі за права українського козацтва.

Чільне місце у творі посідає проблема війни і миру, конфлікту і його вирішення. Якщо Тридцятилітню війну в Європі змальовано автором безпрецедентно, то протистояння з Польщею передано як конфлікт із шляхтою із-за утисків українського народу. Розв'язання його Богдан Хмельницький убачає в умілій політичній боротьбі. Не останню роль у цьому виконують козацькі звідуни – вуха і очі Богдана Хмельницького: Мрозовицький, Верещака, Капуста, Чугасенко, Дубенко, Боровицький, Деревецький та ін. Натомість як стихію автор зображує війну в Європі, яку ототожнює зі звіром.

У статті проаналізовано прадавній образ степу як носія пам'яттєвих смислів і мотивів. Семантика образу степу виражено у творі в смислах: природно-географічний (земля, на якій живуть козаки, яка входить до складу Речі Посполитої), енергетичний (степ, який живить козака), філософський (символізує волю, свободу), націєтворчий (здобуття незалежності).

**THE NOVELLA BY SVIATOMYR-MYKHAILO FOSTUN
“THE ZVIDUNS OF THE STEPPE COHORTS”:
A LITERARY VERSION OF UKRAINIAN HISTORICAL MEMORY**

Bogdanova M. M.

*Candidate of Philological Sciences (Doctor of Philosophy), Associate Professor,
Associate Professor at the Department of Ukrainian and Foreign Literature
and Comparative Studies*

*Berdiansk State Pedagogical University
Zhukovskoho str., 66, Zaporizhzhia, Ukraine
orcid.org/0000-0003-2485-4425
mishukmarina36@gmail.com*

Key words: *historical memory, historical novella, war, conflict, peace, image.*

The article examines the literary version of the Ukrainian historical memory of Sviatomyr-Mykhailo Fostun's work "The zviduns of the steppe cohorts". The author analyzes the historical basis of the work - the participation of the Ukrainian Cossacks in the Thirty Years' War (1618-1648) on the side of France against Spain. The main character of the historical novella is Bohdan Khmelnytsky. The author reveals his intentions regarding the political situation around the Ukrainian lands. By expanding the space of the work, the author involves European politicians in the process of deciding the fate of Ukrainians. The dialog skillfully used by the writer made it possible to show the equality of the Cossack leader in the conduct of political struggle in Europe.

It is proved that the image of Bohdan Khmelnytsky was the most politicized, first by Tsarist Russia, then by the Soviet Union, and as a result, is an object of commemorative worship in Ukraine. Sviatomyr-Mykhailo Fostun restores historical memory, refutes the idea that existed in Soviet ideology about the fierce hatred of Ukrainians for Poles, and depicts and justifies the multi-vector policy of the Cossack leader aimed at finding a stronger union in the struggle for the rights of the Ukrainian Cossacks.

The problem of war and peace, conflict and its resolution, occupies a prominent place in the work. While the Thirty Years' War in Europe is portrayed by the author in an unprecedented way, the confrontation with Poland is presented as a conflict with the nobility over the oppression of the Ukrainian people. Bohdan Khmelnytsky sees its solution in skillful political struggle. The Cossack informants, the ears and eyes of Bohdan Khmelnytsky, play an important role in this matter: Mrozovytskyi, Vereshchaka, Kapusta, Chuhayenko, Dubenko, Borovytskyi, Derevetskyi, and others. Instead, the author depicts the war in Europe as an element, which he personifies with a beast.

The article analyzes the ancient image of the steppe as a carrier of memorable meanings and motifs. The semantics of the steppe image is defined in the work by the following meanings: natural and geographical (the land where the Cossacks live, the land that is part of the Commonwealth), energetic (the steppe that nourishes the Cossack), philosophical (symbolizing freedom, liberty), nation-building (gaining independence). In this way, the image of the steppe in the work from the geographical landscape characteristic of the South of Ukraine is sacralized and transformed into a symbol of statehood.

Постановка проблеми. Інтенсивна глобалізація соціальних, політичних, економічних процесів ХХІ ст. спонукала українське суспільство замислитися над проблемами національної пам'яті в культурі народу, а повномасштабна

війна в Україні, спричинена російською агресією 24 лютого 2022 року, привернула увагу всього світу до української історії, національної ідентичності. Саме зараз українським питанням присвячені статті в засобах масової інформації всього

світу. Оскільки мета російської агресії, озвучена очільником кремля, мала історичний контекст, то наразі актуальними стали дослідження з проблем історії, міфу, пам'яті. Вкотре людство вражене роллю минулого в сучасності. Наразі ми є свідками, коли історична пам'ять, сфальсифікована фактами минулого, не тільки посягає на сучасність, а й повністю витісняє її.

Українська історія протягом багатьох століть перекручувалася, політизувалася. У наслідок цього виникає необхідність у ґрунтовному вивченні її репрезентацій в різних видах мистецтва крізь призму національної пам'яті.

Проблемами пам'яті цікавилися психологи, філософи, соціологи, історики. Особливого поширення вона набула в дослідженнях А. Асман, Х. Аренд, М. Альбакса, П. Гатона, Ж. Ліотара, П. Нора, П. Рикера та ін. В Україні пам'яттєвий бум пов'язаний з опрацюванням травм минулого в контексті постколоніального дискурсу. Різні аспекти пам'яті розглядалися в працях українських вчених Г. Боднар, С. Грабовського, А. Киридон, Л. Нагорної, В. Солдатенко, Ю. Шаповала та ін.; зокрема посттоталітарна пам'ять в українській літературі періоду Незалежності досліджено в наукових працях О. Пухонської.

Словесний вид мистецтва, з одного боку, найбільш вразливий до панівної ідеології, а з іншого – здатний до швидких рефлексій у разі її зміни. Тому особливий інтерес у контексті української історичної пам'яті становлять мистецькі зразки письменників діаспори, які стали виявом творчої свободи. Описуючи літературно-мистецьке життя письменників-емігрантів, сучасна дослідниця С. Лушій слушно наводить слова Юрія Клена: *«Ми живемо в малокультурних умовах, у тісноті, не маючи власного кутка, часто серед руїн найбільш поруйнованих міст, загрожені постійною небезпекою втратити навіть той куток з твердим ложем, де провізорично прихилили свої голови. Ми люди без імені й держави, без громадської приналежності. А проте вперто стоїмо на своєму мандрівному шляху й не хочемо збочити з нього. Ми ладні піти світ за очі, за океани, у краї тропічні чи полярні, аби не вертати додому, – явище, яке не має прикладу в історії. І в цих важких умовах життя, віддані на ласку чужих народів, ставши перехожими гостями – ми далі творимо свою культуру»* [4, с. 5]. Програвши боротьбу за власну державу, Юрій Косач, Григорій Лужницький, Олександр Луговий, Василь Чапленко та ін. художньо опрацьовували в історичних творах демократичні засади та державницькі ідеї періодів Київської Русі та доби Козаччини.

Цікавою з цього погляду є творчість Святомира-Михайла Фостуна. Вивчення його прози (огляди, рецензії, літературні портрети, докумен-

тальні нариси) не дуже масове. Увага літературознавців О. Лупія, Ф. Погребенника, Ю. Покальчука, М. Федунь спрямована на розгляд життєвого та творчого шляху митця, аналізу його внеску в збереження й популяризацію закордонного українства, здійснення зв'язків з материковою Україною. Побіжний огляд діяльності письменника міститься в посібнику Л. Скорини «Література та літературознавство української діаспори»; ґрунтовному аналізу біографії Святомира-Михайла Фостуна присвячений документальний нарис П. Сороки, у якому наголошено на його участі в національно-визвольному русі ОУН-УПА, випробуванні в складі дивізії «Галичина», перебуванні в полоні. Такий життєвий шлях сформував характер, визначив подальші зацікавлення Святомира-Михайла. Попри спорадичну зацікавленість літературознавців, ретельного вивчення потребують історичні повісті письменника в контексті вивчення української історичної пам'яті.

Актуальність теми статті зумовлена недостатньою кількістю наукових розвідок щодо творчості Святомира-Михайла Фостуна та необхідністю дослідження літературної версії української історичної пам'яті в повісті «Звідуни степових когорт» (1972 р., Буенос-Айрес). Роботи такого типу мають літературознавче та культурно-історичне значення, оскільки заповнюють певні прогалини в осмисленні художньої своєрідності малодосліджених текстів, сприяють розвінчанням радянських та російських міфів про спільну історію та ідентичність, спонукають до збереження української нації в часи повномасштабної війни в Україні.

Мета статті полягає в дослідженні літературної версії української історичної пам'яті у творі Святомира-Михайла Фостуна «Звідуни степових когорт» (1972 р.).

Заявлена мета передбачає вирішення таких завдань:

- 1) проаналізувати авторську інтерпретацію історичної реальності у творі;
- 2) розкрити своєрідність зображення Богдана Хмельницького як головного героя твору в контексті колективної та комеморативної пам'яттєвої політики;
- 3) проаналізувати пам'яттєві смисли і мотиви через уживану автором семантику образу степу;
- 4) окреслити концепцію війни (конфлікту) і миру, реалізовану автором повісті.

Виклад основного матеріалу. В історичних повістях «Звідуни степових когорт», «Нас розсудить Бог» Святомир-Михайло звертається до теми козацтва. Варто зазначити, що історичне минуле в часи виборювання свободи, роль і значення лідерів та соратників активно досліджувалися в працях С. Андрусів, О. Башкирової, А. Гуляка, В. Дон-

чика, М. Ільницького, О. Проценко, В. Разживіна, О. Шульги та ін. Святомир-Михайло, звертаючись до нетрів української колективної пам'яті, опрацьовує в історичних повістях проблему національної еліти, ролі та значення її лідерів. За рахунок розширення хронотопу твору питання збереження української нації порушуються як країнами Європи, так і Азії, а вирішуються і в царських палацах дипломатичним шляхом, і військовими на полі бою.

Історичну повість «Звідуни степових когорт» Святомир-Михайло присвячує участі українського козацтва в Тридцятилітній війні (1618–1648 рр.) на боці Франції проти Іспанії. Проаналізувавши авторський замисел твору, – популяризація ролі козацтва в здобутті Дюнкерка (1646 р.), можемо виділити основна ідею – зображення українського козацтва та їхнього лідера Богдана Хмельницького як повноправних гравців на політичній і військовій арені Європи. Майбутній гетьман в авторській рецепції є провідником, який серед інших (у війні взяли участь більше сотні великих і малих держав) вів власну політику, мав своїх «звідунів» (стежники, вивідачі з дипломатичною місією), які гідно обстоювали інтереси омріяної Козацької держави.

Питання реальної участі козаків у здобутті Дюнкерка в патріотичній українській і польській історіографії досі залишається дискусійним. Адже, як припускають дослідники, зокрема Л. Войтович, українські козаки брали участь у складі формувань польських козаків, так званих «лісовчиків». І тому в історичних джерелах могли називатися поляками. Л. Войтович доводить, що формування «лісовчиків» були легкою кавалерією, а загони українського козацтва – піхотними, саме їх у війську Речі Посполитої постійно бракувало: *«Тому дозволити найняти іншу піхоту, окрім українських козаків, Річ Посполита просто не могла»* [1, с. 129]. Незважаючи на суперечки, які досі існують серед істориків, цілком імовірно, що фабула історичної повісті «Звідуни степових когорт» побудована на реальних історичних подіях.

Сюжет в історичній повісті розгортається вже після взяття Дюнкерка, міста на березі Північного моря, що мало стратегічне значення для воюючих сторін. Військову вправність, мужність, винахідливість і сміливість козаки виявили у ході взяття міста. Існує припущення, що під час розіграного французами на морі бою з іспанцями козаки заховалися в трюмі одного з кораблів. Іспанці самі відтягли підбитий корабель, і так, завдячуючи військовій хитрості, козаки здобули Дюнкерк [3]. Штурм Дюнкерка тривав з 7 вересня по 11 жовтня 1610 р. За цей час було декілька атак і контратак французьких військ, у яких брали участь козаки.

Після капітуляції іспанського гарнізону під командуванням Маркіза Лейдена 11 жовтня 1646 р. козаки вступили в місто під своїми прапорами [1, с. 143].

Про історичну достовірність повісті Святомир-Михайло говорить у слові автора: *«Головніші дійові персонажі цієї повісти, як козацькі, так і чужоземні, – це дійсні історичні постаті тієї доби»* [9, с. 6]. Ураховуючи те, що Тридцятилітня війна в Європі розглядається в історії як протиборство лідерів політичних, дипломатичних, воєнних і релігійних, автор, уникаючи віктимізації, опрацьовує історичний досвід українців, глорифікує здатність нації до волі, спротиву, самоорганізації, гнучкої політичної боротьби.

Усі твори художньої літератури на історичну тематику входять до культурних архівів української історичної пам'яті. Саме тому важливі не упереджені погляди авторів, не скуті політичними уподобаннями чи цензурною корекцією.

Зважаючи на твердження американського історика, філософа П. Гаттона, що історія є мистецтвом пам'яті, оскільки опосередковує зіткнення двох її моментів (повторення, спогад) [10], письменник, який працює над історичним твором, вивчаючи архівні документи, історіографічні праці, йде тим самим шляхом, що й історик. Але, окрім згаданих двох компонентів пам'яті, ми маємо справу з третім – письменницькою інтерпретацією. На думку дослідника, процес повторення пов'язаний присутністю минулого [10]. П. Гаттон стверджує, що «це та сторона пам'яті, завдячуючи якій ми трансплюємо в майбутнє образи минулого, що продовжують несвідомо формувати наше сьогоднішнє розуміння [10]. Науковець називає їх стереотипами мислення; вони є, на його думку, матеріалом колективної пам'яті, пов'язаною з живими традиціями [10].

З'ясуємо, чому проза митців діаспори важлива і для колективної пам'яті українців, і для сучасної політики пам'яті в Україні. Адже в 70-х рр. ХХ ст., коли був написаний твір, визвольна боротьба українського народу під проводом Богдана Хмельницького трактувалася як позбавлення українців польського ярма і підписання довгоочікуваного акту возз'єднання з братнім російським народом. Слушно з цього приводу зазначив Микола Жулинський: *«На жаль, міфологема, яка була передусім витворена ще за часів російської імперії, а потім нарощена відповідно пропагандивною риторикою за часів комуністичного режиму, до сьогодні не вивітрилася до кінця із суспільних настроїв»* [2]. Такі стереотипи мислення побутували в мистецьких зразках українських письменників: трилогії М. Старицького «Богдан Хмельницький», історичній драмі О. Корнійчука «Богдан Хмельницький», романах Івана Ле «Хмельницький», Н. Рибак

«Переяславська рада» та ін. Історичні твори як мистецькі «спогади» в радянській Україні відповідали політичним запитам тих часів, коли за допомогою художнього слова пропагувався міф про єдність братніх народів, нав'язаний спочатку російською імперією, а згодом радянським союзом. Письменники пов'язували історичні факти з намаганням у «сучасному збудити минуле» [10]. Це той бік минулого, за допомогою якого митці свідомо відновлювали образи могогія, обираючи те, що підходило потребам радянської ідеології.

Позначене іншими реаліями було життя Святомира-Михайла Фостуна, який жив в Італії, Канаді, Англії. Він закінчив факультет української літератури в Українському вільному університеті в Мюнхені, згодом вивчав юриспруденцію в Чикаго, був доктором права. Завжди відстоював інтереси України на посадах секретаря Союзу українців у Великій Британії та Світового Союзу Вільних Українців, довголітнього секретаря Світового Конгресу Вільних Українців, секретаря централі Союзу українців, голови Об'єднання колишніх вояків-українців, віце-президента Світової ради українських комбатантських організацій, члена Спільки письменників України та Спільки офіцерів України. Важливим є те, що Святомиру-Михайлові Фостуну були доступні архіви Європи, про що він зазначив і в авторському слові. Цікавим для літературознавства є аналіз минулого і його різна репрезентація.

Образ Богдана Хмельницького був найбільш заполітизований спочатку царською росією, а згодом і радянським союзом, як результат, є об'єктом комеморативного поклоніння в Україні. І сьогодні стоїть пам'ятник Богданові Хмельницькому (рік встановлення – 1888) в Києві на Софійській площі. Історична пам'ятка є родзинкою столиці, входить у топ споруд для огляду туристів. На його прикладі можна прослідкувати, як через об'єкти комеморативного поклоніння презентувалася й утверджувалася тогочасна російська політика. Ідея становлення пам'ятника належить Миколі Костомарову, професору Київського університету. Не випадково, перший варіант пам'ятника (скульптор М. Микешин) був відверто шовіністичний, оскільки комітет очолював М. Юзифович, професор Імператорського університету св. Володимира, теоретик «великодержавного» руху в Україні та відомий українофоб. І тільки завдячуючи браку коштів, ми не маємо пам'ятник, де кінь Богдана Хмельницького скидав польського шляхтича, єврея-орендаря, єзуїта зі скелі, перед якою малорос, червонорос, білорос та великорос слухали пісню сліпого кобзаря. Інсталяція міфу про єдність братських народів мала бути зображена на барельєфі п'єдесталу, де планували витворити битву під Збаражем, Переяславську раду і сцену

в'їзду козацького війська на чолі з Хмельницьким у Київ. Брак коштів та сумніви тодішніх чиновників спричинили перегляд макету та затвердження тільки фігури гетьмана [5]. З прийняттям Україною Незалежності в 1991 р. Переяславська Рада 1654 р. ставала об'єктом наукових досліджень і громадських обговорень. Попри те, що основні міфи були спростовані як російськими, так і українськими істориками, ця подія рясніє досі білими плямами, які використовують політики.

Тому важливо врахувати, відкриваючи для себе повість «Звідуни степових когорт», ті національні питання, які автор пропустив через свою долю: Який історичний досвід хоче передати? Які образи презентує?

У сюжеті історичної повісті порушений хронологічний виклад подій. Головним героєм є Богдан Хмельницький, хоч і не пов'язаний з усіма сюжетними лініями твору. Степовий вождь очолює козацький корпус у кількості 2600 козаків зі старшинами, що брали участь у складі французької армії під керівництвом досвідченого полководця князя Конде. Характер героя розкривається за допомогою діалогів інших персонажів, авторських відступів. Святомир-Михайло Фостун опоетизовує наміри Богдана Хмельницького, легендаризує його вчинки. Варто зазначити, що його інтерпретація не вкладалася в межі політики пам'яті, яка панувала на той час у радянській Україні.

Богдан Хмельницький постає як лідер, якого поважала старшина, слухала уважно й довіряла: *«Знали, що він і воєнне діло тримає в кишені, й на королівських дворах уміє обернутися та може захвати за пояс навіть найхитрішого політика»* [9, с. 38.]. В експозиції Святомир-Михайло через діалог козаків Остапа і Вовкозуба знайомить читача з політичною обстановкою тих часів. Варто зазначити, що основні дії у творі розгортаються вже після взяття Дюнкерка. З розповіді Вовкозуба читач дізнається про причини участі козаків у війні. Унікаючи деспотизму шляхти, добровольці винаймалися в іноземні корпуси, для тих часів це було звичайною справою.

У розмові маркіза Альберта де Тарве з кардиналом Мазаріні розкрито не тільки політичну ситуацію після основних битв Тридцятилітньої війни, а й майбутні плани щодо Богдана Хмельницького як козацького лідера. Мазаріні стверджує: *« – Іще побачите, маркізе, напевно побачите... Це людина, яка знає, чого хоче. Вояк і освічена людина. Скритий, хитрий, амбітний, із жилкою володаря... Чи гадаєте, що він отак собі прийшов до нас? О, ні! Він вивчає західне військове діло. Східне йому знає, бо бився з татарами й турками, а тепер ознайомлюється із західнім. Це не кондотьєр, який служить за гроші, йому потрібна воєнна школа нашого Конде. Й він*

учиться» [9, с. 23]. З історії відомо, що, здобувши Дюнкерк, французи відмовилися залишати надалі козацьке військо. Одна частина корпусу уклала союз з іспанцями, а друга – залишилася з Хмельницьким. У творі автор подає політичну ситуацію, яку вирішує Мазаріні за допомогою інтриги, шпигунства. На думку кардинала, козаки потрібні в Польщі, адже вона занепадає: « – Уявіть собі, маркізе, що можуть зробити серед народу кілька сотень завязятих рубак, які пройшли воєнну школу під нашими прапорами. Тихо сидіти вони не будуть ... А найпаче тихо не сидітиме і Хмельницький. Повернення козацького корпусу – це наче вкинення великої жарини до тліючого вогнища. А в нашому власному інтересі є те, щоб це вогнище щораз, то сильніше тліло» [9, с. 23].

Майбутня війна з Польщею у творі нависає тінню або туманом майбутнього. Так, Четвертинський, розповідаючи про польського короля, констатує, що корона слабне, а Україна кипить. Для нього війна з польським народом буде братовбивчою, оскільки його брати служать польському королю, а вони з батьком є прихильниками українського народу. На пропозицію ротмістра Ахілеса щодо здобуття прав українців через війну з Польщею Богдан Хмельницький відповідає: «–Я не піду на розрив із Польською короною» [9, с. 68]. Під час наради з козацькою старшиною Хмельницький обстоює мирний шлях домовленостей з Річчю Посполитою про привілеї козаків і полегшення для народу: « – Зберігатимемо також нашу силу й не будемо кривавитися у дрібних бунтах і повстаннях» [9, с. 132]. За допомогою монологу та авторських відступів письменник розкриває гнучкі політичні замисли Богдана Хмельницького: «Кривда рідної землі пекла його вогнем уже довгі роки, й він обережно снував плян боротьби з короною за вольності народу. Знав, що це тонка й небезпечна гра, яка може його згубити, але відчував, що має силу й відвагу вести цю тонку політичну затію» [9, с. 68]. Помисли та вчинки героя виступають у творі уособленням мотивацій поведінки інших персонажів – його прибічників. Головною метою Богдана Хмельницького, звідунів, довірених осіб є вишкіл і гартування козацького війська. Ці цілі лунають з уст самого героя, його союзників і опонентів. Так, наприклад, розмова з Ахілесом спонукає героя до самоаналізу: «Сьогодні слава про них лунає по цілій Європі, а про нього, чигиринського сотника, говорять по всіх королівських дворах. Сьогодні він уже має знаменито вишколене військо, яке не уступає навіть незрівняним шведам» [9, с. 69]. Вправність у військовій справі згодом степовики підтвердять у вдалих боях під час Визвольної війни.

Коли історик вивчає матеріал про певну історичну особу, то він, опрацьовуючи відповідні

джерела, відтворює особистість. Письменник зображує свого героя не тільки на основі історичних фактів, а й відчуття певної симпатії чи антипатії до нього. Стосунки автора і героя, ураховуючи емпатійність, дали можливість відтворити емоційно-вольові риси характеру Богдана Хмельницького. Так, під час розмов з опонентами він відчуває відповідальність, його душу постійно точать сумніви, серце роздирає біль за український народ. Вдивляючись у старшину, степового вождя переповнює гордість «за козацькі діла, за славу козацьку» [9, с. 154]. Під час зустрічі з кардиналом Мазаріні Хмельницький демонструє свою політичну обізнаність; у діалозі поводить себе як вправний психолог, що тонко розуміє співрозмовника і не видає своїх справжніх замислів. І навіть після натяків кардинала на майбутню війну з Польщею його плани залишаються незмінними: «Мазаріні також згадував щось неясними натяками про відокремлення козацької нації від Речі Посполитої. Ні! Він на такий крок не відважиться» [9, с. 139]. Отже, Святомир-Михайло спростовує ідею радянської ідеології щодо запеклої ненависті українців до поляків, обґрунтовує багатовекторну політику Богдана Хмельницького, спрямовану на пошук сильнішого союзника в боротьбі за права українського козацтва.

Чільне місце у творі посідає проблема війни і миру, конфлікту і його вирішення. Якщо Тридцятилітня війна в Європі зображена автором безпрецедентно, то протистояння з Польщею – це протистояння шляхті. Описаний автором сейм, де вона виступала зі звинуваченнями, свідчить про непримирність до реєстровиків. Колективна пам'ять поляків закарбувала повстання Косинського, Наливайка, Трясили, Острияниці. Звинувачення шляхтичів, зокрема Радзивіла, Вишневецького, Потоцького будуються в традиційному ключі відносин між Річчю Посполитою з козаками. Отже, в рецепції Хмельницького суперечки з Польщею – це політичний, релігійний, соціальний конфлікт, який можна вирішити дипломатичним шляхом. Не останню роль у цьому виконують козацькі звідуні – вуха і очі Богдана Хмельницького: Мрозовицький, Верещака, Капуста, Чугаєнко, Дубенко, Боровицький, Деревецький та ін.

Натомість Святомир-Михайло зображує Тридцятилітню війну в Європі як стихію, порівнюючи її зі звіром. Про це свідчить метафоричний опис: «пошматована ...лежала в руїнах скривавлена Центральна Європа» [9, с. 167]. Наслідки війни позначені катастрофізмом: порожня випалена земля, «зруйноване життя цілих народів» [9, с. 175]. Оскільки війна була політичною, релігійною, громадянською, то під час підписання миру кардинал, промовляючи до людей, звертався до Бога як до захисника миру, що в авторському

розумінні уособлює загоєння ран, відновлення торгівлі, хліборобської праці.

Якщо підписання Вестфальського миру стало підсумком Тридцятилітньої війни в Європі, то для українського козацтва визвольна війна тільки починалася. Очевидно, що її результати ознаменували увагу до національної специфіки, суверенітету, утворення національних держав. Святомир-Михайло не ставить за мету зобразити воєнні дії 1648 р., про них читач дізнається з листів, що надходять з України звідунам-дипломатам.

Отже, основну увагу у творі автор зосередив на намаганнях Богдана Хмельницького вирішити питання свого народу дипломатичним шляхом із польським урядом.

Відновлення української історії в прозі митців діаспори відбувається у тому числі завдяки відтворенню традиційних образів, закарбованих в українській природі: флорі, фауні, ландшафтних об'єктах. Вони є носіями пам'яткових смислів і мотивів. Святомир-Михайло Фостун в історичній повісті «Звідуни степових когорт» значну увагу приділяє збереженому в колективній пам'яті українців прадавньому образу степу. Так, козацький загін автор називає «*степовими когортами*» [9, с. 1], «*степовими чортами*» [9, с. 14], яким «*нічка – козацька мати не тільки широкому українському степу, але також і в Парижі*» [9, с. 66]; іноземці вважають, що козакам бракує «*просторового степу*» [9, с. 14], але Хмельницький бачив, «*скільки треба вчитися відважним степовикам*» [9, с. 69]. У розмові іноземних політиків зазначено, що «*Польща поневолила волелюбних степовиків*» [9, с. 22], вона «*не мало крові пролила в українських степах*» [9, с. 22], але шляхта заявляє королю, що «*корона мусить утримувати своє військо на степових окраїнах*» [9, с. 89], Хмельницького називають «*степовим вождем*» [9, с. 148], у майбутньому шведи «*маршируватимуть степовими українськими землями*» [9, с. 148]. Верещака в розмові з Мрозовицьким ностальгує за рідною землею. Батьківщину він згадує у порівнянні з закордонними спорудами інших країн, але бажає «*знову поглянути на Дніпро-Славути, ганяти божевільним вихром по степу, спати на м'якій шовковій траві й лічити зорі в теплу літню ніч ...*» [9, с. 121]. Прощаючись із Верещакою, закохана маркіза розуміє, що кликала його «*далека козацька земля, степи, походи, бої...*» [9, с. 179]. Хмельницький, виступаючи перед козаками, вдивлявся в їх обличчя і відчував гордість за козацькі подвиги, чув силу, що наростала в ньому, якій було тісно в «*тьмяній залі*», і він потребував простору: «*...безмежжя рідних степів, аби буйнокрилим вітром помчати в далечінь, ген далеко, до Дніпра-Славути, а може, й ще далі, ген до синього Дону, що із нього шоломами черпала воду князя рать, а може, аж до Каспію,*

на берегах якого ставив свої намети князь Олег» [9, с. 154]. Так, семантика образу степу в художньому тексті представлена значеннями: природно-географічним (земля, на якій живуть козаки, яка входить до складу Речі Посполитої), енергетичним (степ, який живить козака), філософським (символізує волю, свободу), націєтворчим (здобуття незалежності).

Висновки й перспективи подальших розробок. Отже, у часи екзистенційної боротьби української нації важливими є дослідження, які руйнують стереотипи, розвінчують міфи, спонукають до осмислення націєтворчих проблем і процесів. Художня література є одним із основних комунікаторів із суспільством. Цікавою з цього погляду є українська історична проза, яка не тільки відрізняється різноманітністю тем, методів, жанрів, стилів, ідейним і тематичним багатством, а й виконує роль архіву пам'яті нації. Розглядаючи історичний твір як різновид мистецтва, в межах якого читач стикається з українським минулим, особливий інтерес становить література, що не позначена ідеологічним догматизмом радянської доби. Такою є художня проза діаспори, зокрема історичні повісті Святомира-Михайла Фостуна. Дослідження літературної версії української історичної пам'яті у творі «Звідуни степових когорт» дало можливість проаналізувати авторську інтерпретацію подій, пов'язаних з Тридцятилітньою війною в Європі, значення козацтва та його лідера Богдана Хмельницького в тогочасній політиці. У процесі дослідження вдалося проаналізувати художню версію історичної пам'яті про Богдана Хмельницького, спростувати міф щодо внеску козацького ватажка в розвиток україно-російських відносин, витворений російською імперією та закріпленою радянською пропагандою, простежити його вплив на комеморативну пам'яткову політику на теренах України.

Нами доведено, що образ Богдана Хмельницького зображено з певною симпатією. Автор, зосередившись на відтворенні емоційно-вольових рис характеру, акцентує на його геополітичному мисленні, руйнує радянський нарратив щодо запеклої ненависті українців до поляків. Проблеми війни і миру, конфлікту і його вирішення зреалізовано у повісті в двох площинах боротьби. Тридцятилітня війна в Європі зображена автором як війна всіх проти всіх, а протистояння з Польщею – як конфлікт із шляхтою, що мав можливість політичного врегулювання.

Подальшого дослідження потребує історична проза, у якій художньо опрацьовано демократичні засади та державницькі ідеї періодів Київської Русі та доби Козаччини, митців діаспори Докії Гуменної, Юрія Косача, Юліана Радзикевича та ін. крізь призму пам'ять/історія.

ЛІТЕРАТУРА

1. Войтович Л.В. Проблеми участі українського козацтва у тридцятилітній війні. *Військово-науковий вісник*. 2020. № 34. С. 129–148. URL: <http://vnv.asv.gov.ua/article/view/220316>
2. Жулинський М. «У нас є всі можливості сказати повну правду». *Історична правда*. 2023. 29 січня, 16:12 неділя. URL: <https://www.istpravda.com.ua/digest/2016/01/18/148866/>
3. Сторінки історії / Як козаки мушкетерів виручили. Українські асоціації в Іспанії. URL: <https://ucranianosnmadrid.com/storinky-istoriji-yak-kozaky-mushketeriv-vyruchyly/>
4. Лушій С. Романістика української діаспори 1960–1980 років: проблематика жанрово-стильові парадигми: Джура, 2017. 412 с.
5. Пам'ятник Богданові Хмельницькому (Київ). Вікіпедія. URL: [https://uk.wikipedia.org/wiki/Пам%27ятник_Богданові_Хмельницькому_\(Київ\)](https://uk.wikipedia.org/wiki/Пам%27ятник_Богданові_Хмельницькому_(Київ)).
6. Солдатенко В. Міністерство освіти і науки України. Науково-дослідний інститут українознавства. URL: <http://ndiu.org.ua/index.php/component/content/article/102-2009-08-31-13-55-49/1721-2012-05-14-10-14-07>
7. Ткаченко І.А. Степові мотиви в українському фольклорі: історіософський ракурс (на прикладі історичного епосу). *Вісник Запорізького національного університету. Філологічні науки*. Запоріжжя. 2008. 226–230. URL: https://web.znu.edu.ua/fil_2008_1_2/tkach
8. Циватий В. Європейські зовнішні справи і дипломатія середини XVII століття: інституціональні дилеми Вестфальського конгресу і Вестфальського миру. *Зовнішні справи*. 2022. Том 32, № 6. URL: <https://uaforeignaffairs.com/uk/journal-article/13>
9. Фостун Святомир. М. Звідуни степових когорт: історична повість. Видавництво Юліана Середяка. Буенос-Айрес, 1972. 186 с.
10. Hutton P.H. *History as an Art of Memory*. Hanover–London, 1993. 255 p.

REFERENCES

1. Voitovych L. V. (2020) Problemy uchasti ukrainskoho kozatstva u trydtsiatylitnii viini. *Viiskovo-naukovyi visnyk*, №34. S.129–148. URL: <http://vnv.asv.gov.ua/article/view/220316>
2. Zhulynskiy M. (2023) «U nas ye vsi mozhlyvosti skazaty povnu pravdu». *Istorychna pravda*. 29 sichnia, 16:12 nedilia. URL: <https://www.istpravda.com.ua/digest/2016/01/18/148866/>
3. Storinky istorii. Yak kozaky mushketeriv vyruchyly. *Ukrainski asotsiatsii v Ispanii*. URL: <https://ucranianosnmadrid.com/storinky-istoriji-yak-kozaky-mushketeriv-vyruchyly/>
4. Lushchii S. (2017) *Romanistyka ukrainskoi diaspory 1960–1980 rokiv: problematyka zhanrovo-stylovi paradymy*: Dzhura, 412 s.
5. Pamiatnyk Bohdanovi Khmelnytskomu (Kyiv). *Vikipediia*. URL: [https://uk.wikipedia.org/wiki/Пам%27iatnyk_Bohdanovi_Khmelnytskomu_\(Kyiv\)](https://uk.wikipedia.org/wiki/Пам%27iatnyk_Bohdanovi_Khmelnytskomu_(Kyiv))
6. Soldatenko V. *Ministerstvo osvity i nauky Ukrainy. Naukovo-doslidnyi instytut ukrainoznavstva*. URL: <http://ndiu.org.ua/index.php/component/content/article/102-2009-08-31-13-55-49/1721-2012-05-14-10-14-07>
7. Tkachenko I.A. (2008) *Stepovi motyvy v ukrainskomu folklori: istoriosofskyi rakurs (na prykladi istorychnoho eposu)*. *Visnyk Zaporizkoho natsionalnoho universytetu. Filolohichni nauky*. Zaporizhzhia. 226–230. URL: https://web.znu.edu.ua/fil_2008_1_2/tkach
8. Tsviatyi V. (2022) *Yevropeiski zovnishni spravy i dyplomatiia seredyny XVII stolittia: instytutsionalni dylemy Vestfalskoho konhresu i Vestfalskoho myru*. *Zovnishni spravy*. Tom 32, №6. URL: <https://uaforeignaffairs.com/uk/journal-article/13>
9. Fostun Sviatomyr. M. (1972) *Zviduny stepovykh kohort: istorychna povist*. *Vydavnytstvo Yuliana Sere-diaka*. Buenos-Aires. 186 s.
10. Hutton P.H. (1993) *History as an Art of Memory*. Hanover–London. 255 p.

КОНТРИСКУРСИВНІ ХУДОЖНІ ПРАКТИКИ В ПОВІСТІ БОРИСА ГРІНЧЕНКА «СЕРЕД ТЕМНОЇ НОЧІ»

Кирильчук О. М.

*кандидат філологічних наук, доцент,
доцент кафедри української літератури*

Рівненський державний гуманітарний університет

вул. Пластова, 31, Рівне, Україна

orcid.org/0000-0002-1603-6580

oleksandr.kyrylchuk@rshu.edu.ua

Ключові слова: *колоніальний дискурс, антиколоніальний, патріархальне суспільство, метрополія, імперія, насильство, рустикальний світ.*

У статті зосереджено увагу на розкритті антиколоніальної стратегії української літератури другої половини XIX віку. У цьому контексті важливе значення займає і творчість Бориса Грінченка, котрий у повісті «Серед темної ночі» намагається вибудувати контрдіскурсивну модель, в основі якої лежить розкриття негативного впливу метрополії на українське патріархальне середовище. Письменник наголошує, що домінування імперії приводить до трансформації системи цінностей традиційного суспільства та формування колоніальної травми у його представників. У повісті окреслено два типи героїв-українців, які стають жертвами метропольної політики. Першу представляє персонаж, котрий через залучення в життя імперії (служба у війську), засвоює її світоглядну позицію та розриває із українським національним простором. Однак герой опиняється у ситуації витіснення із рустикального і неприйняття метропольним світами, що пробуджує у нього почуття помсти та агресії до села. Другий тип демонструє виразне злиття персонажа з патріархальною аксіологією, у якій ключову роль посідає землеробська праця та прагнення до заможності. Втім, бажання до накопичення матеріальних цінностей внутрішньо змінює героя, пробуджує у нього егоїстичні почуття та жорстокість, які атрофують у його свідомості гуманістичні стандарти. Ключовим моментом кризи українського патріархального світу стає втрата авторитету батька.

Борис Грінченко у повісті стверджує, що під тиском метрополії в традиційному суспільстві України звичайні комунікаційні практики втрачають свою вагу і на перший план виходить насильство. Однак члени колонізованої спільноти агресію і жорстокість спрямовують не в русло фізичного спротиву імперії, а на представників «свого» світу, підкреслюючи регресію в колоніальних умовах козацької енергії, що втрачає свій захисний потенціал і перетворюється на деструктивний елемент. У фіналі повісті «Серед темної ночі» письменник наголошує, що український національний світ постає абсолютно дезорганізованим та деморалізованим, бо «зіткнення насильств» різних представників внутрішньо його спустошує, а імперія, навпаки, продовжує доминувати.

COUNTER-DISCURSIVE ARTISTIC PRACTICES IN BORYS HRINCHENKO'S NOVELLA "IN THE MIDDLE OF THE DARK NIGHT"

Kyrylchuk O. M.

*Candidate of Philology Sciences, Associate Professor,
Associate Professor at the Department of Ukrainian Literature
Rivne State University of Humanities
Plastova str., 31, Rivne, Ukraine
orcid.org/0000-0002-1603-6580
oleksandr.kyrylchuk@rshu.edu.ua*

Key words: *colonial discourse, anti-colonial, patriarchal society, metropolis, empire, violence, rustic world.*

The article focuses on the disclosure of the anti-colonial strategy in Ukrainian literature of the second half of the 19th century. In this context, the work of Borys Hrinchenko is of particular importance, as he attempts to construct a counter-discursive model in his novella «In the Middle of the Dark Night», the basis of which is the revelation of the negative impact of the metropolis on the Ukrainian patriarchal environment. The writer emphasizes that the dominance of the empire leads to the transformation of the value system of traditional society and the formation of a colonial trauma in its representatives. The novella outlines two types of Ukrainian characters who become victims of metropolitan politics. The first is represented by a character who, through involvement in the life of the empire (military service), adopts its worldview and becomes disconnected from the Ukrainian national space. However, the character finds himself in a situation of displacement from rustic and non-acceptance by metropolitan worlds, which awakens in him feelings of revenge and aggression towards the village. The second type demonstrates a vivid fusion of the character with patriarchal axiology, in which the key role is played by agricultural work and the pursuit of wealth. However, the desire to accumulate material values internally changes the character, awakening in him selfish feelings and cruelty that atrophy humanistic standards in his consciousness. The key moment of the crisis in the Ukrainian patriarchal world is the loss of the father's authority.

Borys Hrinchenko emphasizes in his novella that under the pressure of the metropolis in traditional Ukrainian society, ordinary communication practices lose their weight and violence comes to the fore. However, members of the colonized community direct their aggression and cruelty not towards the physical resistance of the empire, but towards representatives of «their» world, emphasizing the regression in colonial conditions of Cossack energy, which loses its defensive potential and turns into a destructive element. In the final of the novella «In the Middle of the Dark Night», the writer emphasizes that the Ukrainian national world appears completely disorganized and demoralized because the «clash of violence» among different representatives devastates it from within, while the empire, on the contrary, continues to dominate.

Постановка проблеми. Українська проза другої половини XIX століття опирається на художній досвід романтизму щодо осмислення російського колоніального дискурсу та формування опору йому. Проте письменники-реалісти анти-колоніальні стратегії зосереджують не на заглибленні в минуле та пошуку там подій та осіб, які можна протиставити метропольному наративу, а на аналітичному зануренні в проблеми колонізо-

ваного суспільства України у вимірі XIX століття. Твори Івана Нечуя-Левицького, Панаса Мирного, а згодом й Бориса Грінченка постають спробою окреслення згубного впливу імперії на український національний простір та пошуком способів йому протистояти.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вітчизняне письменство демонструє практику тривалого опору російському імперському

дискурсу та пошуку моделей для творення національної тожсамості. У цьому контексті методологічний ресурс постколоніальних студій дозволяє окреслити проблемні місця історії літератури України та стратегії подолання в сучасному культурному просторі колоніального комплексу. Загалом у вітчизняній літературознавчій науці з'явилося кілька студій постколоніального прочитання українського письменства XIX–XXI ст. Зокрема, до цієї проблеми зверталися Марко Павлишин [2], Мирослав Шкандрій [7], Ярослав Поліщук [3], Олена Юрчук [8] та інші.

Творчість Бориса Грінченка також постає невід'ємним елементом українського контрдискурсивного проекту. Саме на антиколоніальному спрямуванні творчої спадщини письменника акцентують М. Шкандрій [7] та М. Хорошков [6], однак дослідники зосереджують увагу на публіцистиці автора, зокрема, його дискусії з Михайлом Драгомановим. На нашу думку, і в прозі письменника варто докладно дослідити стратегії контрдискурсивного наративу, оскільки повісті Бориса Грінченка продовжують традицію реалістичної прози 1870–90-х років з її виразними моделями спротиву імперії.

Формулювання цілей статті. Мета статті полягає у спробі осмислення антиколоніальних художніх практик у повісті Бориса Грінченка «Серед темної ночі».

Виклад основного матеріалу. У повісті Бориса Грінченка «Серед темної ночі» рустикальний світ постає репрезентацією українського національного простору. Однак автор чітко усвідомлює його неоднорідну природу та водночас тотальний вплив на це середовище російської імперської системи, що провокує дисгармонійність існування патріархальної спільноти та девальвацію її системи цінностей.

Протагоніст повісті Роман Сиваш, син українського селянина, потрапляючи на військову службу, повертається додому абсолютно деморалізованою особистістю, котра втратила зв'язок із рідним світом. Втім для самого героя це «поневірвання на чужині» сприймається як своєрідний метропольний соціальний ліфт, який дозволяє здобути привілейований статус «образованого» та вивищитися над родичами і односельцями. Свій «немужицький» стан Роман намагається потвердити і відповідним зовнішнім виглядом («розчесаний набік по-городянському» [1, с. 7], «піджак і чоботи з блискучими рівними халявами» [1, с. 13]), виказуючи власну вищість над українським селянським середовищем, на яке дивиться крізь окуляри колоніальних стереотипів: «/.../ а хата батькова здалася такою негарною й чужою... та й люди в тій хаті...» [1, с. 18].

Для Романа Сиваша служба в російському війську стає своєрідним чистилищем, у якому він втрачає власну національну ідентичність, натомість засвоюючи метропольну модель тожсамості. Колоніальне трансформування його прізвища у виразну російськомовну версію «Сивашов» демонструє поглинання героя імперським середовищем. Хоча для самого протагоніста зміна родового імені не постає моральним падінням, а, навпаки, надає соціальної ваги, бо підкреслює його розрив із національним світом та включенням в аксіологічну систему метрополії: «/.../ всі його на службі звали «Сивашов», бо як простий чоловік, то буде Сиваш, а як «образований», то – Сивашов» [1, с. 15]. Власне сам статус «образованості» у тексті набуває саркастичного підтексту, спрямованого проти імперського дискурсу. Імперія, у тому числі й Російська, завжди репрезентує себе як сила, що виконує місію з поширення цивілізації та освіти. Едвард Саїд стверджує, що у колоніальних моделях передовсім прагнуть репрезентувати тубільний народ та його культуру як світ, що поступається у розвитку імперії, а тому потребує її сили та енергії у наведенні до цивілізації [4, с. 135]. Однак саме російська метропольна освітня система сприяє не інтелектуальному вдосконаленню людини, а асимілює її та штовхає до розриву із українським національним простором. Роман Сиваш у повісті Бориса Грінченка постає не поодиноким персонажем, що проходить шлях денационалізації через «образованість». Сільський вчитель також прагне всіляко підкреслити власну соціальну та національну вищість над селянським середовищем, частиною якого був і сам від народження: «/.../ вилізши з «мужиків» у «пани», силкуються якомога дужче відізнитися від мужика» [1, с. 15]. Яскравим маркером колоніальної освіченості в повісті постає мова героїв. Бажання розмовляти «по-образованому» демонструє перехід на вживання російської мови, або, як у випадку протагоніста, використання «суржику», що демонструє бажання відірватися від українського рустикального середовища як маргінального світу в системі колоніальної ієрархії цінностей та саме через мовний вибір влитися в метропольний світ.

Зрештою, служба у війську імперії повністю змінює особистість Романа Сиваша, формуючи у нього комплекс національної неповноцінності. Герой свідомо ігнорує закони патріархального українського світу, бо вони суперечать його новій метропольній ідентичності. Загалом рецепція протагоністом рустикального середовища опирається на колоніальні стереотипи: наголошення на відсталості та неосвіченості. Втім, до такої практики вдається і соціальна еліта села, яке в силу своїх адміністративних чи господарських посад вважає себе привілейованою кастою у порівнянні

із селянською масою. Волосні писар та урядник колаборують із колоніальною системою, постаючи її представниками в українському селі, натомість користуються імперським соціальним ліфтом, а тому використання колоніальної оптики стає нормою: сприйняття українського селянства крізь призму імперського шаблону «хохли». Власне цей екзонім в російській метропольній культурі XIX віку стає втіленням ідеологічної репрезентації українства як відсталого та примітивної спільноти [7, с. 49]. Однак у повісті Бориса Грінченка такої оптичної моделі дотримуються асимільовані імперією вихідці з рустикального світу України, що потверджує рівень колоніальної травми, завданий українському національному простору.

Проте патріархальне середовище також не сприймає нову модель поведінки Романа Сиваша, оскільки вона підважує систему цінностей українського села. Зарозумілість, ігнорування моральних норм та відмова від фізичної праці призводить до делегітимізації героя в очах громади. Для протагоніста рустикальний світ сприймається як середовище, наповнене матеріальними цінностями (батьківський спадок) та жіночим тілом (наймичка Левантина), якими він намагається оволодіти як належною винагородою за службу «богу-государю» [1, с. 27]. Роман наслідує типову колоніальну поведінку класичних героїв-«москалів», для яких українське традиційне суспільство стає об'єктом для завоювання та підкорення. Відтак українець, етнокультурна тожсамість якого була деформована впливом імперії, вдається до метропольних практик деструкції власного національного простору.

Зіткнення патріархального українського села з імперією інспірує його внутрішню трансформацію. Ціннісна орієнтація рустикального середовища на традиційну етичну модель, у якій домінують роль відіграє культ праці та господарювання, зазнає під дією метропольного світу суттєвих змін. Селянською відповіддю на виклик колоніальній маргіналізації постає бажання повернути втрачену силу через власну заможність, що досягається коштом невсипущої землеробської роботи та нагромадженні матеріальних статків. Така стратегія патріархального середовища є спробою компенсувати власну неповноцінність в очах імперії та демонструє масштаби колоніальної травми українського національного простору, оскільки пробуджує примітивні інстинкти накопичення багатств та втрату гуманістичних цінностей. Денис Сиваш, герой повісті Бориса Грінченка «Серед темної ночі», втілює саме такий тип селянина, що «.../ поза господарством нічого не бачать, а всю свою силу, всі свої думки й почування віддають одному – аби придбати більше, аби стати заможним хазяїном» [1, с. 27].

Господарча діяльність Дениса Сиваша перетворюється на одержимість, оскільки усі свої зусилля та рідних герой прагне спрямувати на перманентне нагромадження матеріальних статків. Інтересів у інших сферах персонаж не має, бо його не цікавить самоосвіта чи громадські справи, на відміну від його брата Зінька, а відтак тяжка праця на землі, що приносить відносну заможність, постає єдиною життєвою лінією поведінку, свідомо обраною ним самим. Втім така одновекторна модель інспірує формування егоїстичної натури, яка, «.../ не жаліючи ні себе, ні своїх .../», не розуміє «.../ ні інших думок, ні інших поривань, окрім тих, якими самі живуть» [1, с. 27]. Денис Сиваш як типовий представник українського рустикального світу, як і його брат Роман, також постає жертвою колоніалізму, оскільки давня козацька енергія до спротиву зовнішнім ворогам під тиском імперії регресує до меркантильної одержимості. Особисте збагачення, нехай і ціною самовідданої праці, є для героя спробою компенсувати власне маргінальне становище в метропольній системі. Водночас егоїстична поведінка таких героїв руйнує і саму патріархальну систему цінностей, дискредитує її ключові етичні норми, та знищує внутрішню єдність українського національного простору у протистоянні імперії.

Власне зіткнення українського традиційного суспільства з колоніальною політикою метрополії провокує корозію патріархальної етики, яка девальвується в очах різних представників селянства. Постає батька для такої аксіологічної системи завжди була наріжним каменем, оскільки втілювала силу та моральний авторитет. Проте Пилип Сиваш для своїх синів втрачає духовну вагу, бо у світі домінування метропольних цінностей він лише стоїть на перешкоді меркантильної синівської одержимості. Глава родини Сивашів у Романа не викликає поваги та авторитету, оскільки його особа репрезентує той рустикальний світ, від якого він і намагається відірватися. Батько не стає для нього жодним моральним застереженням, а, навпаки, лише подразнює його хижачку натуру, схильну до наживи, бо відмовляється задовольнити матеріальні вимоги сина. Колоніальна ідентичність Романа Сиваша прагне не підлаштовуватися під батьківську патріархальну владу, а здолати її, однак обирає для цього спосіб, який підважує моральні норми українського рустикального світу та знищує авторитет батька як патріарха роду, ставши злочинцем.

Втім і для Дениса Сиваша батько втрачає залишки поваги, оскільки не підтримує його у безкомпромісній боротьбі з братом, котрий не вписується і його світоглядну систему. Бажання Пилипа Сиваша впокорити норовливу природу двох старших синів лише поглиблює родинний

конфлікт та морально дискредитує сім'ю в очах села, оскільки він у своїх прагненнях опирається на типову модель патріархального світу, коли діти відчують страх та пошану до батьківської постаті, не розуміючи, що колоніальний світ спровокував вихолощення традиційних цінностей, на зміну яким прийшов егоїзм та споживацькі інстинкти. Криза батьківського авторитету стає наслідком метропольного тиску на український національний простір, що призводить до формування колоніальної травми серед його представників.

Зрештою, ціннісний конфлікт Романа із рустикальним середовищем призводить до витіснення його із українського села та повернення до міста, яке для героя постає сферою можливостей. У повісті Бориса Грінченка урбаністичний простір репрезентує виразну метропольну природу, який, з погляду героя-українця, є абсолютно чужим і де «по вулицях сновігають солдати та пани, лаються якісь москалі» [1, с. 93]. Однак Роман саме з містом пов'язує власне самоствердження, оскільки воно пропонує йому легшу та бажанішу модель існування: «А городське життя не таке: і робота легша, і менше з тебе воду варять, і заробіток більший» [1, с. 59]. Втім ілюзії персонажа швидко розбиваються, бо і урбаністичний світ метрополії його не приймає, пропонуючи лише маргінальну модель, оскільки для імперії така постать з колоніальною ідентичністю не має будь-якої вартості поза колонізованим світом.

У ситуації зависання між російським метропольним та українським патріархальним світами у Романа Сиваша каталізується агресія, спрямована на середовище з якого він вийшов, усі свої нещастя він пов'язує із родиною та селом. І саме бажання помсти своїм кривдникам штовхає героя на злочинний шлях, який лише увиразнює його схильність до деструкції та насилля. Водночас його примітивні інстинкти все більше беруть верх над ним якраз в урбаністичному просторі, де традиційні моральні застереження перестають діяти. Важливим фактором пробудження темної сторони Романа стає алкоголь, схильність до його вживання ще сформувалася у період служби у війську, а, отже, співпадає із формуванням його колоніальної тожсамості. Саме пиятика притуплює у свідомості персонажа залишки патріархальної етики та акумулює підсвідомі потяги до наживи: «.../ залити горілкою останні іскорки сумління» [1, с. 62]. Борис Грінченко у повісті «Серед темної ночі» чітко акцентує увагу на проблемі пияцтва, яке навіть у рустикальному середовищі перетворюється не на поодинокі, а на буденне явище, особливо у героїв, що прагнуть колаборувати із імперською системою (сільські вчителі, урядники, крамарі та їх родини). У місті горілка стає нормою

повсякденного життя, письменник виразно натякає, що алкоголь стає маркером належності до метрополії, яка з кінця XIX віку залишає за собою право монопольного продажу спиртних напоїв.

Агресія Романа Сиваша стає рушієм його зломисної діяльності проти рустикального середовища, але не урбаністичного, яке, навпаки, стає прихистком для конокрадів. Руйнівна енергія таких злочинців скерована на знищення селянської матеріальної основи існування, оскільки своє маргінальне місце в суспільстві пов'язують із патріархальною громадою, яка їх витиснула зі свого світу: «.../ ці відкинуті з звичайного ладу люди мстилися тоді на громадянстві, ставали йому ворогом і завзято боронилися з ним, чим могли» [1, с. 71]. Прикметно, що у текстах українських авторів 1870–80-х років («Хіба ревуть воли, як ясла повні?» Панаса Мирного та Івана Білика, «Микола Джеря» Івана Нечуя-Левицького) регресія козацької сили в злочинному руслі насамперед спрямовується на героїв, що представляють імперію чи колаборують з нею. У повісті Бориса Грінченка жертвою такої деструкції стає український національний простір, який демонструє поглиблення внутрішнього розколу суспільства травмованого колоніальним поневоленням.

У повісті Бориса Грінченка «Серед темної ночі» насилля та жорстокість конокрадів щодо «своїх» пробуджує зворотню агресію з боку селян, а сутичка розростається до рівня онтологічного протистояння: «Це була повсякчасна боротьба, війна часто кривава, а гірша за звичайну війну тим, що вона ніколи не кінчалася згодою...» [1, с. 71]. Конфлікт між різними представниками українського світу (злочинцями-вигнанцями та селянством) демонструє не лише внутрішню роз'єднаність, але і засвоєння насильницьких метропольних практик («.../ кожен чорт з тебе знущається, та нема такого начальника, що тобі до пики з кулаком не ліз!» [1, с. 59]) як ефективного способу досягнення своєї мети. Саму ж імперію задовольняє така «війна» в суспільстві, підкореного нею, оскільки замикає увагу колонізованого на протиборстві зі «своїми», а не імперським «центром». Франц Фанон стверджує, що у ситуації постійного тиску з боку метрополії субалтерни потрапляють у полон власних нереалізованих бажань помсти ворогу та прагнуть незреалізовану внутрішню енергію спрямувати на побратимів, а цим насильством витворити світ, у якому не існує ні імперії, ні її колоній, бо триває лише «історія його народу»: «.../ бачимо своєрідну втечу, коли занурення у братську кров дозволяє не зважати на довколишні події /.../» [5, с. 19].

У повісті Бориса Грінченка «Серед темної ночі» жорстокість щодо «своїх» призводить до масштабного «зіткнення насильств». Злодійське

середовище прагне себе саморепрезентувати як нащадків козацтва, яке перейняло від давнього воїнства потяг до волі та лицарства, а конокрадство у такій моделі перетворюється на випробування їх військової вправності: «хто воює, той – герой!» [1, с. 112]. Однак така ілюзія розкриває риторичку виправдання власного насилля проти селянства як сили, що протистоїть ідеалами степової свободи, а, отже, стає для конокрадів онтологічним ворогом, тому жорстоке ставлення до нього є виправданим. Подібна позиція лише зайвий раз підкреслює, що в умовах колоніальної дійсності відбувається регресія запорозької енергії у нащадків, які не захищають як степові воїни український національний простір від імперії, а, навпаки, дезорганізують його, потверджуючи залежність від метрополії.

Патріархальне село намагається захиститися від деструкційного виклику злочинців виключно засобами насилля. Пробудження жорстокості до «своїх», що прагнуть зруйнувати рустикальне середовище, переростає в неконтрольовану агресію, яка розбухує найпримітивніші інстинкти українського селянина, колективне несвідоме перемагає індивідуальний гуманізм (Зінько Сиваш). Бажання захистити статки, зароблені тяжкою фізичною працею, штовхає селянство до жорстоких тортур над руйнівником їхнього світу. Знуцання над Романом викликають садистську насолоду не лише в озвірілого натовпу, але і в Дениса Сиваша, котрий отримує задоволення від страждань брата: «Роман, босими ногами на жару, бився в руках своїх катів, а Денис стояв проти його і мочки дивився» [1, с. 133]. Відтак ірраціональне насилля патріархального світу лише підкреслює неможливість до організованого опору імперії, яке компенсується жорстокістю до маргіналізованих «своїх», маркуючи їх як найбільших ворогів.

Борис Грінченко свідомо надає іронічного підтексту фіналу твору, коли «війну насильств» в українському традиційному суспільстві погамовує імперія, яка зупиняє практики жорстокості власною ілюзією правосуддя. Жертвам патріар-

хального суспільства метрополія гарантує торжество справедливості: Романа за його конокрадство засуджує до ув'язнення, а Левантині, котру село піддає моральному остракізму та сприймає спільницею конокрадів, зверхньо дарує помилування, бо певна у своїй силі не лише карати, але й пробачати («Вони були добрі: всі, окрім одного, були певні, що вона винна, не може не бути винна, але пожаліли її, помилували...») [1, с. 137]). Письменник з іронією акцентує увагу на самовпевненості російської колоніальної системи у власній владі над українським національним простором, який крізь метропольну оптику сприймається відсталим та потребує імперської присутності. Натомість патріархальна спільнота України постає повністю дезорганізованою, її ціннісна система поглинута метрополією. А цілком зруйнована родина Сивашів стає типовою жертвою імперії: Денис звільняється від патріархальної батьківської влади ціною втрати будь-яких гуманістичних цінностей та самостверджується як господар, дбаючи лише про матеріальне збагачення; а Романа його колоніальна тожсамість приводить до Сибіру, яка постає символом репресивної сили метрополії.

Висновки. Борис Грінченко в повісті «Серед темної ночі» представляє антиколоніальну стратегію опору колоніальному дискурсу. Український патріархальний світ під тиском метрополії трансформується, втрачаючи свою традиційну систему цінностей, а герої-селяни дбають лише про задоволення власних егоїстичних інтересів. Відтак криза в рустикальному світі, спровокована імперською присутністю, інспірує пробудження агресії та насилля, жертвою якого стають «свої». Письменник виразно наголошує на негативному впливі імперії на національний простір України, що опиняється в стані моральної деморалізації та вихолощення. Проза Бориса Грінченка розширює контр-дискурсивні практики вітчизняного письменства 1870–90-х років, докладніше окреслюючи колоніальну травму українського традиційного суспільства в силовому полі російського імперіалізму.

ЛІТЕРАТУРА

1. Грінченко Б. Серед темної ночі. *Грінченко Б. Твори: В 2 т.* Київ : Наук. думка, 1991. Т. 2. С. 6–138.
2. Павлишин М. Про користь і шкоду постколоніалізму для життя. *Всесвіт*. 2014. № 3-4. С. 229–240.
3. Поліщук Я. Із дискурсів і дискусій. Харків : Акта, 2008. 285 с.
4. Саїд Е. Культура й імперіалізм / пер. з англ. К. Ботанова, Т. Цимбал [та ін.]. Київ : Критика, 2007. 608 с.
5. Фанон Ф. Гнані і голодні / пер. з фр. І. Ковальська, І. Цюпа, К. Шепетюк. Київ : Вперед, LAT&K, 2016. 227 с.
6. Хорошков М. Літературно-критичні погляди М. Драгоманова та Б. Грінченка як вияв антиколоніального дискурсу української культури. *Вісник Маріупольського державного університету. Серія: Філологія*. Маріуполь, 2012. Вип. 7. С. 90–96.
7. Шкандрій М. В обіймах імперії : Російська і українська літератури новітньої доби / пер. з англ. П. Тарашук. Київ : Факт, 2004. 496 с.

8. Юрчук О. У тіні імперії: Українська література у світлі постколоніальної теорії. Київ : ВЦ «Академія», 2013. 224 с.

REFERENCES

1. Hrinchenko, B. (1991). Sered temnoi nochi [In the Middle of the Dark Night]. *Hrinchenko B. Tvory – The Works* (Vols. 1-2; Vol. 2). Kyiv: Naukova dumka, [in Ukrainian].
2. Pavlyshyn, M. (2014). Pro koryst' i shkodu postkolonializmu dlia zhyttia [On the Benefits and Harms of Postcolonialism for Life]. *Vsesvit – The Universe*. 3-4, 229–240 [in Ukrainian].
3. Polishchuk, Ya. (2008). Iz dyskursiv i dyskusii [From Discourses and Discussions]. Kharkiv: Akta [in Ukrainian].
4. Said, E. (2007). Kul'tura i imperializm [Culture and Imperialism]. (Trans.). Kyiv: Krytyka [in Ukrainian].
5. Fanon, F. (2016). Hnani i holodni [The Persecuted and the Hungry]. (Trans.). Kyiv: Vpered, LAT&K [in Ukrainian].
6. Khoroshkov, M. (2012). Literaturno-krytychni pohliady M. Drahomanova i B. Hrinchenka jak vyjav antykolonial'noho dyskursu ukrains'koi literatury [M. Dragomanov's and B. Grinchenko's literary and critical ideas as a manifestation of anti-colonial discourse of ukrainian culture]. *Visnyk Mariupol's'koho derzhavnoho universytetu. Serii: Filolohiia. – Bulletin of Mariupol State University. Series: Philology*. 7, 90–96. [in Ukrainian].
7. Shkandrii, M. (2004). V obiimakh imperii: Rosiiska i ukrainska literatury novitnoi doby [In the Arms of the Empire: Russian and Ukrainian Literature of Modern Times]. (P. Tarashchuk, Trans.). Kyiv: Fact [in Ukrainian].
8. Yurchuk, H. (2013). U tini imperii: Ukrainska literatura u svitli postkolonialnoi teorii [In the Shadow of the Empire: Ukrainian Literature in the Light of Postcolonial Theory]. Kyiv: Akademiia [in Ukrainian].

УДК 821-93.09:7.04-053.2]:17.022
DOI <https://doi.org/10.26661/2414-9594-2023-1-12>

ДИТЯЧА СВІДОМІСТЬ КРИЗЬ ПРИЗМУ РОМАНТИЧНОЇ ХУДОЖНЬОЇ ОПТИКИ

Кравченко Я. П.

*кандидат філологічних наук, доцент,
доцент кафедри німецької філології, перекладу та світової літератури
Запорізький національний університет
вул. Жуковського, 66, Запоріжжя, Україна
Запорізький національний університет
orcid.org/0000-0002-1219-4688
yana_kr@yahoo.com*

Ключові слова: *романтичне світобачення, романтичний двоєсвіт, аксіологічний вимір інтерпретації, ціннісно-смілова структура твору, художній світ, міфологема дитини.*

Стаття присвячена дослідженню особливостей моделювання дитячого світосприйняття у філософсько-естетичному дискурсі романтизму. В образно-смісловій структурі творів В. Блейка, В. Вордсворта, Е.Т.А. Гофмана встановлюються ознаки романтичного світобачення, споріднені з дитячим ціннісним горизонтом – нерозрізненість реального та уявного, перевага емоційного над розумовим, універсалізм мислення, розімкненість у часі й просторі. Здійснений аналіз засвідчує, що романтичний тип творчості орієнтований на розкриття глибинного емоційно-психологічного виміру дитячого існування. В поетичних експериментах В. Блейка і В. Вордсворта дитячі фантазії, марення, прозріння оприявнюють двоєсвіт, формують ціннісний горизонт романтичного героя. Домінантами дитячого світосприйняття є невинність, чистота, цілісне відчуття реальності, спорідненість із вищим сенсом буття (Істиною, Абсолютом). У художньому світі поетів-романтиків образ дитини набуває значення універсальної архетипової моделі пізнання світу, що виражає індивідуально авторську філософію і світогляд. У художньому світі Е.Т.А. Гофмана утверджується концепція дитини як надлюдини. У казковій повісті «Лускунчик і мишачий король» маркерами дитячої ідентичності стають уява, гра, щирість, почуття меланхолії, пошук гармонії між світом дорослих і дітей. Здійснений в статті аналіз ціннісних характеристик дитячої свідомості засвідчує бачення романтиками ідеалу дитинства як першооснови пізнання істинної краси і божественної природи. Онтологічний статус дитинства звільняє романтичну свідомість від соціально-історичного детермінізму, розширює межі сприйняття світу, формує позачасовий ідеал універсальної реальності.

THE CHILD'S PERCEPTION THROUGH THE ROMANTIC LITERARY OPTICS

Kravchenko Y. P.

*Candidate of Philological Sciences, Associate Professor,
Associate Professor at the Department of German Philology, Translation and World Literature
Zaporizhzhia National University
Zhukovskoho str., 66, Zaporizhzhia, Ukraine
orcid.org/0000-0002-1219-4688
yana_kr@yahoo.com*

Key words: *Romantic worldview, Romantic dual world, axiological dimension of interpretation, axiological and conceptual structure of the work, literary world, the Child mythologeme.*

The article studies the peculiarities of the way the child's worldview is modeled in the philosophic and aesthetic discourse of Romanticism. Works by W. Blake, W. Wordsworth, and E. T. A. Hoffmann serve as the basis for defining the specifics of literary implementation of the romantic ideas related to the establishment of the distinctive paradigm of the childhood. The analysis conducted confirms that the Romantic creative thinking is child-oriented and children's images are filled with deep philosophic meanings and generalizations harmonized with Romantic concepts. In W. Blake's and W. Wordsworth's poetic experiments, there is a firmly established idea of the artistic and children's worldviews being identical. Children's fantasies, dreams, and revelations create the dual world as well as the axiological horizon of the Romantic personality. The dominant features of the child's worldview are innocence, purity, integrity of the reality perception, and affinity with the Absolute. The image of the Romantic child predetermined the two poets' individual mythopoetry, led to the creation of the Child mythologeme which, along with the traditional Romantic characteristics, reveals the authors' individual philosophy. In E. T. A. Hoffmann's literary world, there is an established concept of the Child as a Superperson. The child's identity markers in the fairy novella "The Nutcracker and the Mouse King" are imagination, play, sincerity, melancholy feeling, search for harmony between the adults' and children's worlds. The given analysis of axiological features of the child's world perception proves that Romanticism authors perceived the ideal of childhood as the fundamental principle of true beauty and divine nature cognition. The ontological status of childhood liberates the Romantic perception from social and historical determinism, widens the worldview borders, and forms the atemporal ideal of the universal reality.

Тема особливого внутрішнього світу дитини і сприйняття нею реальності посідає значне місце у творчості романтиків. Символічна втеча від одноманітного повсякдення визначила такі особливості моделювання дійсності, у яких дитяча цілісність проголошується Абсолютом, а фантазія, мрія, казка стають засобами гармонізації реального та уявного світів. У дитячій свідомості, на думку романтиків, відсутня різка межа між реальним та уявним, а емоційні реакції та уявлення переважають над розумовими, раціоналістичними. Зазначена антиномія отримує виразне втілення через ціннісну поляризацію художньої реальності романтичного твору. Авторська оцінка явищ дійсності оприявнюється через маніфестацію ціннісних полюсів-антитез. Дитяча картина світу при цьому стає площиною їх реалізації.

Мета статті – визначити особливості художнього моделювання внутрішнього світу дитини і його аксіологічних параметрів у творах В. Блейка, В. Вордсворта, Е.Т.А. Гофмана.

Протягом останній десятиліть англійськомовна критика активно розробляє різні аспекти формування і відображення теми дитинства в літературі. Монографії С. Ханімен [1], Х. Кеннінгхем [2] Дж. Х. МакГавран [3] та інших засвідчують ефективність звернення до різноманітних методологічних підходів до окресленої проблематики. У вітчизняному науковому просторі відзначимо роботи Ю. Куманської [4], М. Варданян [5], М. Володарської [6], присвячені художньому дискурсу дитини й дитинства.

Осмилення специфічних ознак дитячого світу розпочалося у європейському просторі куль-

тури за доби Просвітництва завдяки філософсько-естетичному доробку Ж.-Ж. Руссо, Д. Дідро, Й.В. Гете. У XIX ст. дитинно орієнтований дискурс (твори для дітей і про дітей, філософсько-педагогічні трактати, епістолярні фрагменти на тему виховання) слугує формуванню й утвердженню ідеологем романтизму як філософії і типу умонастрою. Дитяча свідомість набула в романтиків характеру особливого виміру реальності. К. Брентано, Л. Тік, Новалис, Ф. Гельдерлін утверджують дитячу фантазію чи не єдиним ефективним засобом пізнання таємниць всесвіту. Як зазначає Б. Шалагінов: «Тема дитинства відображала в собі всі парадигмальні поняття: першообраз, розвиток від простого до складного, елемент і система, цільність, «полярність» і «зростання» («потенціювання»), історизм, гуманність і терпимість, природа і цивілізація» [7, с. 91]. Дитинство було усвідомлене як вихідна точка онтогенезу людини і набуло у романтичному художньому світі символічних, морально-етичних, релігійно-містичних, соціально-культурних характеристик.

Одним з перших популяризаторів дитинної ідеології став поет-преромантик Вільям Блейк. Міфологія дитинства в його поезіях заснована загалом на сентиментальному уявленні про невинність і моральну чистоту дитини. Поетичний цикл «Пісні невідання» втілює безневинність дитячого існування, радість прийняття світу в усіх його проявах. Адже дитяче сприйняття не розрізняє у потоці життя незначних і значущих подій: «Зробив перо з тростини, / Землі додав у воду, / Пісні пишу щасливі / Для юного народу» [8, с. 31]. Світ поезії постає повним безневинного щастя і чистих створінь: «Лише два дні / Малому мені. / Не маю ще імені. / То як тебе звати! / Як зве мене мати. / Радістю клич мене» [8, с. 32]. Символічною є відмова від традиційного іменування, дитя при цьому набуває характеристик міфологеми – універсальної архетипової моделі пізнання світу.

Інтерпретуючи стан дитячої невинності у блейківському поетичному світі В. Кейс зазначає: «Внутрішньо і психологічно цей архетип символізований немовлям, яке ще не має досвіду з життєвих розбіжностей, які характеризують дозрілу людину. Натомість стан досвіду зовнішньо і родово відноситься до Падіння — до першої людської провини» [9, с. 167]. Отже, невинність є першим полюсом ціннісної поляризації, який актуалізується семантикою дитинства. Ця ціннісна домінанта в художньому світі Блейка може підсилюватися додатковими мотивами, наприклад, символічною оголеністю немовляти: «Мати стогне, батько плаче, / В небезпечний світ я скочив: / Голий, немічний дударик: / Голосний як дідько в хмарах» [9, с. 171]. Не менш важливим є і релігійний смисл згаданого мотиву. Близькість

до Бога є визначальною рисою дитини у блейківському романтичному баченні: «Його зовуть твоїм ім'ям, / Бо сам зове себе вівцею, / Бо він покірний мов малятко, / І навіть сам зробивсь дитячком. / Хоч я дитя, а ти вівця, / Нас також зовуть його ім'ям» [8, с. 33]. Увесь цикл «Пісень невідання» є репрезентацією дитячого погляду на світ природи, що сповнений божого милосердя і гармонії («Зелена луна», «Хлопчик, що заблукав», «Колискова», «Пісня, що сміється»). Дитяча картина світу відтворюється в поезії В. Блейка актуалізацією таких ціннісно-смыслових опозицій: невинність / провина, чистота / гріховність, Боже / людське, дитина / дорослий, людина / природа, відсутність досвіду / набуття досвіду, фантазія / реальність, спокій / хвилювання.

Художнє моделювання ознак дитячого світосприйняття продовжується у творчості ранніх англійських романтиків. Утверджується концепція дитини як надлюдини, суперлюдини. Формуються такі маркери дитячої ідентичності як уява, гра, наївність, щирість. У творчості видатного реформатора англійської поетичної традиції В. Вордсворта дитина за способом світосприйняття наближається до митця і, за визначенням Г. Блума, постає «мешканцем пограниччя» [10, с. 275]. Дитя знаходиться на межі двох світів – раціоналістичного фізичного існування і містичного, загадкового, непізнаного. Якщо діти в поезіях Блейка – створіння небесного порядку, віддзеркалення божественного начала, то в ліриці Вордсворта вони більш земні, соціально детерміновані, однак при цьому так само долучені до ірраціональних сфер буття – божевілля, смерті, потойбічного існування. Дитяча картина світу принципово розімкнена в просторі. Це міфологічний простір, де стерта межа між буттям і небуттям. Маленька героїня балади «Люсі Грей, або Самотність» загинула лише фізично, її життя продовжується у вимірі недоступному для звичайного людського ока: «Та чутка йде поміж людей / Іще й до цього дня, / Що досі в нетрях Люсі Грей / Блукає навмання... / Не озираючись вона / В долину йде з гори, / Й самотня пісня долина, / І вторять їй вітри» [11, с. 132]. Поет гранично розширює межі можливого пізнання світу для дитини. Цей онтологічний аспект є темою хрестоматійного вірша В. Вордсворта «Нас семеро». В діалозі з оповідачем, представником раціоналістичного дорослого світу, дівчинка-героїня не заперечує смерть братика і сестрички, однак не сприймає це як перешкоду для спілкування із ними у своїй уяві. Програмним можна вважати вірш «Натяки безсмертя у спогадах раннього дитинства», у якому В. Вордсворт протиставляє обачливу мораль дорослого світу чистому світосприйняттю дитини, і, звертаючись до останньої, говорить: «Не видає твоя

проста подоба / Душі безмежності / Великий
любомудре, ще цілий / Твій спадок, посеред отих
сліпих, / Глухих і заціпенілих погляд твій / Читає
щось у далях неземних. / Благий провидцю! Реч-
нику величний! / Тобі відкрито істини одвічні, / Що
ми повік дошукуємось їх / У темноті, у чорній тем-
ноті. / Ти, понад ким панує безсмертя / Висить,
як день, як приписи круті, / Від нього ти не годен
відійти; / Мала дитино, превелика міць / Небесної
свободи. Силоміць / Убгати хочеш ти свої літа /
У передзначеного хомута? / Із благодаттю зводиш
бороття? / Не забариться твій земний вантаж, /
І звичай упаде тобі на кряж, / Важкий, як лід, без-
донний, як життя» [12, с. 176]. Ціннісно-сміслові
опозиції сліпота / бачення, свобода / ув'язнення,
темрява / світло, смерть / безсмертя формують уяв-
лення про основну ідею – дорослішання як посту-
пове забуття істинної краси і Бога.

В межах ціннісної поляризації дорослого і
дитячого світосприйняття розгортаються сюжети
інших творів В. Вордсворта. В поемі «Пітер Белл»
«лісовий палкий блукач» Пітер Белл носій того
ж типу дитячої свідомості, яку поет-романтик
цінував дуже високо, вважаючи наближеною до
істини. У вірші «Хлопчик-ідіот» позбавлена сві-
домості сільська дитина гранично поетизується.
Розумова неповноцінність героя є насправді ключ-
ем до пізнання такої реальності, яка недоступна
звичайному раціональному сприйняттю.

У творчості Е.Т.А. Гофмана дитяче і доросле
сприйняття світу так само втілюють протилежні
ціннісні полюси. Казка «Лускунчик і мишачий
король» належить до так званої «світлої фанта-
стики» Е.Т.А. Гофмана (до цього різновиду творів
зараховують також повісті «Чуже дитя», «Королів-
ська наречена»). «Лускунчик» традиційно сприй-
мається й тлумачиться як утвердження перемоги
добра над злом, світла над темрявою і отримує
однозначні характеристики: «занурення в чудову
країну дитинства» [13, с. 77], «найбільш життєст-
вердуювальне творіння творчого генія» [14, с. 21],
«затишний, чудовий світ, сповнений ласкавими і
добрими людьми» [15, с. 40].

Казкові герої розподілені на тих, хто причет-
ний до світу фантазії, і тих, хто йому протистоїть.
Ціннісна поляризація художньої реальності від-
бувається з появою головного героя Лускунчика.
Загадковий чоловічок руйнує ідилію різдвяного
свята. В ставленні до нього виявляється суттєва
різниця в характерах персонажів-дітей і дорослих.
Марі сприйняла доброзичливість чоловічка, його
ласкаву посмішку, привітність, водночас Фріц і
Луїза використовують його виключно за функцій-
ним призначенням – розколювати горіхи. Симво-
лічною є втрата зубів Лускунчиком та протилежна
реакція дітей на цю подію: «Ох, сердешний мій
Лускунчику! – зойкнула Марі й забрала його від

Фріца. – Нездара! – сказав Фріц. – Який із нього
Лускунчик, коли він не має порядних зубів. Дай
його сюди, Марі! Хай лускає мені горіхи, поки
не поламає всі зуби, навіть щелепи! Так йому й
треба, ледащові!» [16, с. 112]. Позбавлений зубів,
Лускунчик не може виконувати свого призна-
чення і через це старші діти втрачають цікавість
до нього. Провідна ознака поведінки старших
дітей – виразне наслідування прагматизму дорос-
лих, серед ціннісних пріоритетів яких немає уяви
і фантазії. Марі як найменша і єдина, хто зберігає
зв'язок із казковим світом, виявляється здатною
на прояв милосердя: «Марі познаходила зуби, що
випали в Лускунчика, підв'язала йому щелепу
гарненькою білою стрічкою, яку відчепила від
своїх суєнок, і ще дбайливіше закутала його в
носовичок. Бідолаха, видно, був дуже наляканий,
бо аж зблід. Так Марі тримала його на руках, зако-
лискуючи, як малу дитину...» [16, с. 113]. Ціннісна
значущість цього епізоду також полягає в тому,
що Марі виявляється єдиною, хто усвідомлює
причетність нового друга до поки ще незбагнен-
ного боку реальності.

Подальші події мають виразне ціннісно-сміс-
лове значення. Марі пізно увечері залишається
сама в майже не освітленій вітальні: «...Мати
сама погасила всі свічки й лампи, крім однієї, що
звисала зі стелі посеред кімнати» [16, с. 114].
Отже, знову відбувається перехід зі світла в тем-
ряву, де Марі долучається до подій невідомого їй
світу ляльок. Іграшковий світ лякає дитину, вияв-
ляється небезпечним і викликає негативні емоції,
причому джерелом жаху, як не дивно, стає чарів-
ний хрещений: «У Марі *дрижаки* пішли по спині,
і вона вже з *переляку* хотіла тікати, аж раптом
побачила хрещеного, дядечка Дросельмаєра...
Вона опанувала себе й голосно, *жалісливо* гук-
нула: – Дядечку Дросельмаєре, що ви там робите
нагорі, нащо *лякаєте* мене?» [16, с. 116]. Гофман
посилує відчуття страху і огиди, описуючи появу
відразливого мишачого короля та його війська.
Окрім відчуття жаху, ляльковий світ завдає
маленькій героїні фізичного болю: «Серце в Марі
вже й раніше так калатало з *ляку*, що вона *боялася*,
аби воно не вискочило з грудей, – адже їй тоді
настав би кінець; але тепер їй здалося, що кров
зупинилась у неї в жилах. Майже непритомна,
вона хитнулася назад, і шибка в дверцятах, яку
вона придавила ліктем, – лусь, брязь! – розлеті-
лася в друзки. На мить Марі відчула *гострий біль*
у лівій руці» [16, с. 116]. В епізоді першої битви
лялькового війська з мишачою армією дівчинка
всією душею співпереживає своєму улюбленцеві
Лускунчику і остаточно втрачає свідомість після
того, як з останніх сил кидає в мишачого короля
свого черевика. Отже, жах, огида, біль, небез-
пека – з одного боку, співчуття, жалість, самопо-

жертва – з іншого, формують ціннісний контекст першої зустрічі Марі зі світом, до якого причетні лише обрані.

Ця зустріч завершується для дитини тим, що її знаходять серед ночі закривавлену й непритомну. Героїню рятує прозаїчний, буденний світ дорослих. Повертаючись до зображення цього світу, письменник знову акцентує наявність світла: «Коли Марі прокинулася з глибокого, непробудного сну, то побачила, що лежить у своєму ліжечку, а крізь намерзле вікно *яскраво світить сонце*» [16, с. 121]. Дівчинка опиняється під дбайливою опікою матері, батька та лікаря Вендельштерна, які, хоча й не вірять її розповідям про мишачого короля, проте здатні забезпечити їй безпеку й спокій. Гармонію знову порушує поява хрещеного Дросельмаєра, який виконує дивну пісеньку годинникаря і вражає присутніх своєю поведінкою: «Він був не такий, як завжди, а ще набагато *бридкіший*. Правою рукою він помахував то вгору, то вниз, мов лялька, що її смикають на сцені за мотузочку. Марі перелякалася б його до смерті, якби поряд не сиділа мати» [16, с. 122]. Старший радник суду, на відміну від батьків Марі, є учасником нічних подій. Саме він зупиняє час у момент битви Лускунчика з мишачим королем, зазирає в минуле, розповідаючи історію про чарівний горіх Кракатук та початок історії роду Лускунчиків, він також передбачає майбутнє, підказуючи Марі, як врятувати зачарованого дерев'яного чоловічка.

Сюжетним центром повісті є казка про твердий горіх Кракатук, у якій знаходять пояснення загадкові нічні події, що стали причиною хвороби Марі. У художньому світі казки з'являються принцеса Пірліпат, відьма Мишильда, вправний годинникар Дросельмаєр та його небіж з Нюрнбергу, які стають своєрідними двійниками мешканців реального світу. Після знайомства з казкою дитяча свідомість виявляється роздвоєною, діти перебувають одночасно в реальному й казковому світі: «Коли куховарка почала підсмажувати сало для принади, Фріцові й Марі здалося, що вони опинилися в казці про твердий горіх. Марі затремтіла і, геть заповонена казкою та дивами, що в ній відбувалися, сказала куховарці Дорі, наче не знала її і не бачила день у день: – Ох, ваша вельможносте, бережіться пані Мишильди та її роду! А Фріц витяг із піхов шаблю й мовив: – Хай тільки придуть, я їм полатаю боки!» [16, с. 137]. Надалі ціннісні орієнтири дитячої свідомості формуються у драматичній ситуації вибору між реальністю і фантазією.

Марі відстоює право вільно обирати той світ, до якого хоче належати. Вона жертвує традиційними дитячими цінностями заради безпеки зачарованого принца Лускунчика. Протягом трьох наступних ночей вона свідомо віддає Мишачому

королю драже й марципани, цукрових й адрогантових ляльок, книжки й сукні. У такий спосіб дівчинка стверджує істинність любові, співчуття й відданості. Ситуація вибору ускладнюється жахливими випробуваннями дитячої внутрішньої сили й витримки: «Ох, якого страху довелося зазнати бідолашній Марі *вночі!* Щось задріботило *холодними*, як крига, лапками по її руці, притулилось до щоки, щорстке й огидне на дотик, і запищало біля вуха. Марі задерев'яніла з *жаху*: на плечі в неї сидів відразний Мишачий король, сім роззявлених пащ пінилися кривавою піною, зуби клацали й скреготали» [16, с. 138]. Отже, у дитячій свідомості вибудовуються два паралельні ціннісно-сміслові ланцюги: нічний жах – холод – відчуття страху – огида (при зіткненні зі світом ляльок) та жертвність – благородство – співчуття – радість від допомоги іншому (в реальному світі людей).

Зауважимо, що загибель Мишачого короля інтерпретується як розплата за зневагу й приниження, що були заподіяні ним Марі. Її допомогою пояснюється й сама можливість його подолання: «Завдяки вам, о панно, тільки завдяки вам я подолав зухвальця, що зважився глумитися з вас, бо ви додавали моему серцю лицарської відваги, а моїй руці – сили» [16, с. 139]. Зазначимо, що сцена вирішальної битви між Лускунчиком та його головним ворогом у повісті не зображується. Можливо, в ній немає необхідності, оскільки сюжетні передумови його загибелі вже створено.

Визначивши ціннісні пріоритети, Марі отримує символічну винагороду, потрапляє до лялькового королівства, володарем якого є Лускунчик. Виразними ознаками цього мікропростору є світло, блиск, яскраві кольори, чарівні аромати: «... тільки-но Марі виглянула з-за коміра, як назустріч їй *засяяло сліпуче світло*, і вона раптом опинилася на *пахучій* луці, що вся *яскріла*, наче всипана коштовними каменями» [16, с. 140]. Хронотоп казкового королівства та його столиці постає як простір дитячої мрії. Його зображення розраховане на сприйняття дитиною, адже акцентуються зовнішні, зорові ефекти. Так, дівчинку не може не вразити кількість квітів і розмаїття солодощів, які її оточують: мигдаль у цукрі, родзинки, горіхи, печиво, плитки шоколаду, мигдалеві коржики, цукати, глазурований пиріг, фонтани з лимонаду, басейн зі збитими вершками, льодяники та ін. Центром казкового простору є Марципановий замок, де мешкають Лускунчик та його сестри-принцеси.

Після повернення до реальності дівчинці знову слід доводити батькам, що вона побувала в казковому світі. Дорослі ж переконують її у тому, що все побачене було сном. Голосний регіт та звинувачення в брехні є реакцією дорослих та старших

дітей на слова Марі. Дитина почувається безпечною, зіткнувшись з агресивним неприйняттям своїх слів. На допомогу знову приходять хрещений Дросельмаєр. Саме він приводить до будинку Штальбаумів свого племінника, який для юної героїні є звільненим від чарів Лускунчиком. Молодий Дросельмаєр бере Марі за дружину і вона стає королевою «в країні, де всюди можна побачити, якщо тільки в тебе є на це очі, блискучі цукатні гаї, прозорі Марципанові замки – одне слово, найдивовижніші, найчудовіші речі» [16, с. 150]. На цьому казка завершується. Зазначимо, що остання фраза орієнтована на дитячу систему цінностей, у якій солодощі та урочисто вбрані ляльки мають набагато більше значення аніж абстрактні моральні категорії.

Отже, система ціннісно-полярних відносин, встановлена в процесі інтерпретації романтичних творів про дітей створює особливу – смислову структуру художнього цілого. Ціннісні орієнтири дитячої свідомості формуються в опозиціях: каз-

ковий світ (нічний) – реальний (денний); гармонія – хаос; діти – дорослі; дитина – лялька; краса – потворність; правда – вигадка; гра – серйозність; світло – темрява; сон – дійсність; спокій – небезпека. Світ дитячої фантазії, традиційно ідеалізований романтиками, протистоїть реальному світу дорослих. Романтичний двоєсвіт (межа між високим і низьким) порушується, одне й те ж виявляється істинним (зовні) та ілюзорним (всередині) одночасно. Наведені опозиції демонструють два типи ціннісно-смислових зв'язків і відповідно два типи світовідчуття – доросле (замкнене) та дитяче (відкрите для світу фантазії). Загалом можна стверджувати бачення романтиками ідеалу дитинства як першооснови пізнання істинної краси і божественної природи. Онтологічний статус дитинства надає романтичній свідомості універсальності, позбавляє впливу соціально-історичного детермінізму, розширює межі сприйняття світу, формує позачасовий аксіологічний горизонт.

ЛІТЕРАТУРА

1. Honeyman S. *Elusive Childhood: Impossible Representations in Modern Fiction*. Columbus : Ohio State University Press, 2005. 211 p.
2. McGavran J. H. *Literature and the Child: Romantic Continuities, Postmodern Contestations*. Iowa City : University of Iowa Press, 1999. 341 p.
3. Cunningham H. *The Children and the Poor: Representations of Childhood since the Seventeenth Century (Family, Sexuality, and Social Relations in Past Times)*. Cambridge, Mass : Blackwell, 1992. 289 p.
4. Куманська Ю. Екологічні аспекти сучасної літератури для дітей : автореф. дис. ... канд філол. наук : 10.01.01. Тернопіль, 2021. 21 с.
5. Варданян М. Свій-Чужий в українській діаспорній літературі для дітей та юнацтва: національна концептосфера, імагологічні моделі : автореф. дис. ... доктора філол. наук : 10.01.01. Черкаси, 2019. 31 с.
6. Володарська М. Концепт дитини в літературі романтизму США: специфіка наукової рецепції. *Гуманітарна освіта в технічних вищих навчальних закладах*. 2019. № 39. С. 72–79.
7. Шалагінов Б. Класики і романтики : Штудії з історії німецької літератури XVIII–XIX століть. Київ : Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2013. 440 с.
8. Співець. Із світової поезії кінця XVIII – першої половини XIX сторіччя. Київ : Веселка, 1972. 272 с.
9. Кейс В. Пісні невинності і пісні досвіду: парадоксальна візія Вільяма Блейка. *Всесвіт*. 2009. № 1-2. С. 162–173.
10. Блум Г. Західний канон : книги на тлі епох. Київ : Факт, 2007. 720 с.
11. Улюблені англійські вірші та навколо них / Перекл. і упор. М. Стріха. Київ : Факт, 2003. 456 с.
12. Вордсворт В. Поезії. *Всесвіт*. 1991. № 55. С. 171–177. URL: <https://shron1.chtyvo.org.ua/Vordsvort/Roezia.htm?PHPSESSID=nudmvr6r7ogchdtmfge61bols6>
13. Наливайко Д., Шахова К. Зарубіжна література XIX сторіччя : Доба романтизму : підручник. Тернопіль : Навчальна книга – Богдан, 2001. 416 с.
14. Шахова К. Е.Т.А. Гофман. Гофман Е.Т.А. Твори. Харків : Фоліо, 2003. С. 3–24.
15. Давиденко Г., Чайка О. Історія зарубіжної літератури XIX – поч. XX ст. : навч. посіб. Київ : Центр учбової літератури, 2007. 400 с.
16. Гофман Е.Т.А. Лускунчик і Мишачий король. / перекл. Є. Поповича. Гофман Е.Т.А. Казки. Київ : Школа, 2003. С. 107–150.

REFERENCES

1. Honeyman S. (2005) *Elusive Childhood: Impossible Representations in Modern Fiction*. Columbus: Ohio State University Press.
2. McGavran J. H. (1999) *Literature and the Child: Romantic Continuations, Postmodern Contestations*. Iowa City: University of Iowa Press.
3. Cunningham H. (1992) *The Children and the Poor: Representations of Childhood since the Seventeenth Century (Family, Sexuality, and Social Relations in Past Times)*. Cambridge, Mass.: Blackwell.
4. Kumanska Y. (2021) *Ekolohichni aspekty suchasnoi literatury dlia ditei [The Ecological Aspects of the Modern Literature for Children]*. Ternopil. 21 p.
5. Vardanian M. (2019) *Svii-Chuzhyi v ukrainskii diasporii literaturi dlia ditei ta yunatstva: natsionalna kontseptosfera, imagolohichni modeli [Us-Them in the Ukrainian Diaspora Literature for Children and Adolescents: the National Conceptual Sphere, Imagology Models]*. Cherkasy. 28 p.
6. Volodarska M. (2019) *Kontsept dytyny v literaturi romantyzmu USA: Spetsyfika naukovoї retseptsii [The Child Concept in the Literature of the USA Romanticism: Specifics of the Scientific Perception]*. *Gumanitarna Osvita v Tehnichnyh Vyschych Navchalnyh Zakladah*. No. 39. P. 72–79.
7. Shalahinov B. (2013) *Klasyky i romantyky: Shtudii z istorii nimetskoї literatury XVIII–XIX stolit [Classic and Romantic Writers: Studios in the History of the German Literature of the XVIII–XIX Centuries]*. Kyiv : The Publishing House «Kyiv-Mohyla Academy». 440 p.
8. Spivets. *Iz svitovoi poezii kintsia XVIII – pershoi polovyny XIX stolittia (1972) [The Bard. From the World Poetry of the Late XVIII – Early XIX centuries]*. Kyiv : Veselka. 272 p.
9. Kees V. (2009) *Pisni nevynnosti i pisni dosvidu: paradoksalna vizia Williama Bleika [The Songs of Innocence and Songs of Experience: William Blake’s Paradoxical Vision]*. *Vsesvit*. No. 1-2. P. 162–173.
10. Bloom H. (2007) *Zahidnyi kanon: Knyhi na tli epoh [The Western Canon: Books on the Turn of the Eras]*. Kyiv : Fakt. 720 p.
11. *Uliubleni angliiski virshi ta navkolo nyh (2003) [Favourite English Poems and around Them] / trans. and comp. by M. Strikha*. Kyiv : Fakt. 456 p.
12. Wordsworth W. (1991) *Poeziyi [Poetry]*. *Vsesvit*. No. 55. P. 171–177. Retrieved from: <https://shron1.chtyvo.org.ua/Vordsvort/Poezia.htm?PHPSESSID=nudmvr6r7ogchdtmfge61bols6>
13. Nalyvaiko D., Shahova K. (2001) *Zarubizhna literatura XIX storichchia: Doba Romantyzmu [Foreign Literature of the XIX century: The Romanticism Era]*. Ternopil : Navchalna Knyha – Bohdan. 416 p.
14. Shahova K. (2003) *E. T. A. Hoffmann*. In Hoffmann E. T. A. *Tvory [Hoffmann E.T.A. Works]*. Kharkiv : Folio, 2003. P. 3–24.
15. Davidenko G., Chaika O. *Istoria zarubezhnoi literatury XIX – poch. XX st. [The History of the World Literature of XIX –Early XX Centuries]*. Kyiv : Tsentri Uchbovoi Literatury, 2007. 400 p.
16. Hoffmann E. T. A. *Luskunchyk i myshachyi korol [The Nutcracker and the Mouse King] / trans. by Y. Popovych*. In Hoffmann E. T. A. *Kazky [Fairy Tales]*. Kyiv : Shkola, 2003. P. 107–150.

**МІЖ «МРІЮ» І «ВІРІЮ»:
ХУДОЖНІЙ СВІТ ПОЕЗІЇ ВОЛОДИМИРА ЛІПКАНА**

Мацевко-Бекерська Л. В.

*доктор філологічних наук, професор,
завідувач кафедри світової літератури*

Львівський національний університет імені Івана Франка

вул. Університетська, 1, Львів, Україна

orcid.org/0000-0003-4626-5904

lmacevko@ukr.net

Ключові слова: *метамодерн,
«нова щирість», емоційне
переживання, суб'єктивна
манера викладу, духовнотворчі
маркери.*

У статті розглянуті деякі особливості поетичної манери Володимира Ліпкана. Серед багатьох творів, що формують окремі тематичні цикли, більш детально розглянуті вірші, у яких втілена посилена емоційність вислову переживань, особистого досвіду автора, його категоричні оцінні судження з актуальних сьогочасних проблем. Поезія Володимира Ліпкана становить цікавий сегмент сучасного горизонту в гуманітаристиці. Дедалі більше свідчень того, що мета новітнього пошуку відповідей на сутнісні питання людського буття зосереджена в процесі роздумів, сумнівів, аналізу і висновків, а не факту наявності деякої відповіді, що важливим елементом такої важливої відповіді стають, передусім, відчуття чи переживання – і при цьому саме емоційний контекст є більш цінним, аніж знання й розуміння. Вірші В. Ліпкана стали частиною культурної доміанти сучасності, сенс якої полягає в особливій артикуляції відчуттів – тому найкоротшому шляху, який має подолати «нова щирість» метамодерну. Прочитання і осмислення поезії засвідчує особистісне сприймання згенерованої енергії змін, їх оцінку та переживання. У світі художніх образів простежено, що сугестія поетичного слова відіграє надзвичайно важливу роль. Зосереджуючись на ліричному героєві, читач має цілковиту свободу для рецепції та інтерпретації, для встановлення смислових аллюзій, для особистісного переживання ціннісних маркерів, котрі надає автор. Володимир Ліпкан творить простір поетичного світопереживання, він є автором значного доробку якнайширшої тематичної палітри. Серед творів відзначаємо тексти інтимної, сугестивно-психологічної, медитативної, громадянської, філософської лірики; авторові належать також твори, включені в рубрики «наукової», «фінансової», «політичної» поезії.

Поезія Володимира Ліпкана моделює ліричного героя з оригінальним світоглядом, ціннісними пріоритетами, життєвими настановами й очікуваннями, водночас відверто і щиро структуруючи почуття, концентруючи певний емоційний стан чи відтворюючи певний настрій. Окрема увага зосереджена на віршованому циклі за мотивами «Цвіту яблуні» Михайла Коцюбинського, на специфіці стуркування викладу та символіці образів.

BETWEEN “I DREAM” AND “I BELIEVE”: THE ARTISTIC WORLD OF VOLODYMYR LYPKAN’S POETRY

Matsevko-Bekerska L. V.

*Doctor of Philology, Professor,
Head of the Department of World Literature
Ivan Franko National University of Lviv
Universytetska str., 1, Lviv, Ukraine
orcid.org/0000-0003-4626-5904
lmacevko@ukr.net*

Key words: *metamodern, “new sincerity”, emotional experience, subjective manner of presentation, spirit markers.*

The article considers some particularities of Volodymyr Lipkan’s poetic manner. Among the many pieces composing separate thematic cycles, the poems which embody the heightened emotionality of the expression of the author’s feelings, experience, and utter evaluations of current problems are analyzed in more detail. Volodymyr Lipkan’s poetry is an interesting segment of the modern horizon in humanitaristics. There reveals more evidence that the purpose of the latest search for answers to the essential questions of human existence is focused during thinking, doubting, analysis and conclusions, but not on the existence of an answer that an important element of such an important answer is, first of all, feelings or experiences – at the same time, it is the emotional context that is more valuable than knowledge and understanding. V. Lipkan’s oeuvre has become part of the cultural dominant of modernity, which means the special articulation of feelings – the shortest way to overcome the “new sincerity” of metamodernity. Reading and understanding poetry proves the personal perception of the generated energy of changes, their evaluation, and experience. In the world of artistic images, it was observed that the suggestion of a poetic word plays a crucial role. Focusing on the lyrical hero, the reader has complete freedom for reception and interpretation, establishing semantic allusions, and personal experience of value markers provided by the author. Volodymyr Lipkan creates a space of poetic worldview; he is the author of a significant contribution with as vast as a possible thematic palette. Among his works, it is noted the texts of intimate, suggestive-psychological, meditative, civic, philosophical lyrics; the author also has works belonging to “scientific”, “financial”, and “political” poetry.

Volodymyr Lipkan’s poetry models a lyrical hero with an original worldview, value priorities, life guidelines and expectations while frankly and sincerely structuring feelings, concentrating a specific emotional state or recreating a certain mood. Particular attention is focused on the verse cycle based on Mykhailo Kotsyubynskyi’s “Apple Blossom”, the specifics of structuring presentation, and the symbolism of images.

Постановка проблеми. Один із відомих англійських висловів – «*May you live in interesting times*» (буквально: «щоб ти жив у цікаві часи») – інколи, не зовсім підставово, відлунюючи нібито перекладом китайського вислову «щоб ти жив у часи змін» (хоча найближче за своїм значенням до іншого – «Краще бути собакою у мирні часи, ніж людиною у часи хаосу», XVII ст.), може слугувати метафоричним позначенням сутності, настрою, переживання нашої реальності тут-і-тепер, у першій третині XXI століття. Упевнено

ввійшовши в концептосферу метамодерну, опиняємося в неозорому горизонті відображень сотень «поляродів», чії лінзи обертаються так швидко, як лише може людська природа намагатися встигати за динамікою світу. Вдячно сприймаючи платонівській «метаксіс» («участь суцього в бутті»), розуміючи, що префікс «мета» позначає стан водночас «між», «поза межами» та «після» (адже засвідчує перетин двох осей – Неба і Землі, Божественних і Смертних), бачимо, що метою нового пошуку відповідей на сутнісні питання

людського буття стає процес, а не факт, елементом відповіді стають відчуття чи переживання – почасті більш цінні, аніж знання, чи, навіть, розуміння. Культурна домінанта сучасності полягає в особливій артикуляції відчуттів, що є найкращими способом і формою втілити «нову щирість» метамодерну: «Що таке нова щирість? Подумайте, іронія і щирість поєднані як Вольтрон, для формування нового руху вражаючої сили. Або подумайте про це, як про відсутність іронії та щирості, де менше означає (очевидно) більше» [1]. Як відомо, Вольтрон (Легендарний Захисник, адаптований *Beast King Go-Lion*, символ трансформерів / роботів) втілює ідею досконалої цивілізації, здатної побороти зло, тож тут цей образ набуває сенсу нової емоції, нового настрою технологічної доби, концентрацією енергії нової культурної епохи, про яку згодом суголосно міркуватимуть філософи, соціологи, культурологи. У певному сенсі кожен із нас сьогодні генерує енергію змін, їх сприймання та переживання. Сугестія поетичного слова відіграє надзвичайно важливу роль: центруючись довкола ліричного героя, читач має цілковиту свободу для рецепції та інтерпретації, для встановлення смислових алюзій, для особистісного переживання ціннісних маркерів, котрі надає автор. В сучасному просторі поетичного світотворення своє місце посів Володимир Ліпкан – автор значного доробку якнайширшої тематичної палітри. Серед творів відзначаємо тексти інтимної, сугестивно-психологічної, медитативної, громадянської, філософської лірики; авторів належать також твори, включені в рубрики «наукової», «фінансової», «політичної» поезії.

Мета статті. Підкреслено суб'єктивна, тенденційно маркована манера викладу у творах В. Ліпкана доводить актуальність однієї із методологічних настанов новітньої гуманітаристики: постмодерна відчуженість, як і експансія критичного мислення, увиразнилися так переконливо, що сприяли пошукові нової системи координат для розуміння теперішності, для окреслення контексту сприймання й поширення універсальних цінностей. Як зауважив Т. Юсеф, «постмодерністські тексти виявляють скептицизм щодо здатності мистецтва створювати значення, здатності історії відкривати істину та мови передавати реальність» [5].

Виклад основного матеріалу дослідження. У «Нотатках про метамодернізм» (2010) Робін ван ден Аккер і Тімотеус Вермойлен наголосили на тому, що метамодерн є новим типом чуттєвості, який прийшов на зміну постмодерну, і його головною ознакою є розхитування, коливання як свідчення перебування «між»: «Ми будемо називати цей дискурс – коливання між ентузіазмом модернізму і постмодерністською іронією – метамодер-

нізмом» [3]. При цьому було акцентовано, що ключовими рисами метамодернізму є зміна меланхолії надією і посилення неоромантичної чутливості. Наголошуючи на ризоматичності (нелінійності) та відкритості (недогматичності) своєї концепції, дослідники звертаються до поняття «структури почуття», дещо переосмислюють визначення Р. Вільямса і саме таку назву дають настроєві сучасної доби: «[...] метамодернізм – це не філософія. У цьому ж сенсі, це не напрям, програма, естетичний реєстр, візуальна стратегія чи літературна техніка або троп. Сказати, щось є філософією, означає припустити, що це система мислення. Це означає, що вона закрита, що має межі. Це також означає, що в цьому є логіка... Запропонувати будь-який «-ізм» як естетичний реєстр, стратегію чи троп – означає припустити, що це фігура, яку можна закріпити, забрати з тексту чи картини та вставити в інше місце. Запропоноване нами поняття метамодернізму не є жодним із означених. Це не система мислення, не напрям чи троп. Для нас це структура почуттів» [2]. Поезія Володимира Ліпкана моделює ліричного героя з оригінальним світоглядом, ціннісними пріоритетами, життєвими настановами й очікуваннями, водночас відверто і щиро структуруючи почуття, концентруючи певний емоційний стан чи відтворюючи певний настрій. Якщо традиційно епос є відтворенням спогаду про причину емоційного зворушення, а лірика – становить зазвичай негайний відбиток емоції, то стиль письма В. Ліпкана можемо означити як емоційно-ситуативний. Адже ретельне документування дат написання віршів робить читача максимально причетним до моменту психологічно-емоційного зворушення: чи то березень 2007-го, чи то червень 2019-го, чи то лютий 2022-го, чи то січень 2023-го. Спільність екзистенційного простору надає поезії рецептивної співучасті, включеності кожного читача у смислове поле «я знаю це» / «я розумію це» / «я відчуваю це». Власне «емоційний спільний знаменник» додає особистим переживанням автора особливого відлуння серед читачів.

Погоджуючись із Люком Тернером, що «метамодернізм – це мінливий стан пошуків множинності несумірних і невловимих горизонтів між (і за межами) іронією та щирістю, наївністю та обізнаністю, релятивізмом та істиною, оптимізмом та сумнівом» [4], бачимо панорамне художньо втілене «коливання», зосереджене на пошукові істини – так, як її сприймає автор. Скажімо, у лаконічних текстах простежується «логіка почуттів», графічно маркована автором [6]:

Найпростіший спосіб людей об'єднати:

Ненависть, лють замість любові дати.

Любов вимоглива, вибаглива, складна

А лють – елементарна; ненависть – проста.

Отже, В. Ліпкан категоричний у своїх ціннісних пріоритетах і переконливий у виборі викладової стратегії. Поряд із явними смисловими акцентами відзначаємо й ті, що втілюють певне особисте збентеження чи коливання між дійсним та уявним світами [6]:

Коли не знаєш, що ти до людини відчуваєш,
Заплющ свої глибокі очі
І подумки здіймись високо до небес.
І уяви: її ніде нема, не було і не буде...
Тоді й відчуєш дух пророчий,
І зрозумієш цінність без слів.

Особлива сторінка поетичного доробку Володимира Ліпкана присвячена родині, тим вічним цінностям, котрі допомагають людині зберегти себе, продовжитися у світі, дати снагу родинному дереву укоренитися і зрости, загустити багатую кроною та прагнути до світла. Зокрема, присвята батьківству як особливому покликанию та особливому сподіванню [6]:

Колись надривно плакав, ти ж – дитя.
Вже потім: я носив тебе на спині,
Я опікав, любив, плекав
Завжди я марив тим, щоб був ти **сильний**.

Щоб ось колись, як прийде час,
Ти зміг мене як батька вшанувати:
Щоб мав фінанси і запас,
Щоб міг мене вже піклувати!

Як бачимо, концепт сили відверто й емоційно поєднується зі слабкістю людини перед об'єктивними законами світобудови, з її вірою та очікуваннями, з її відповідальністю, однак зі зрозумілими відчуттями – острахом і сумнівами. Значний інтервал між поезіями та особистим досвідом пізнішого часу втілюється у відгукові В. Ліпкана на український телефільм «Платон Ангел» (драма режисера Івана Войтука за мотивами п'єси Олексія Коломійця «Дикий Ангел», 2011 р.), адже дав можливість розгорнути ідею батьківства та численних проблем, із ним пов'язаних, особливо зосереджуючись на мистецькій досконалості геніального акторського виконання Богдана Ступки.

Цю ж тему Володимир Ліпкан розгортає у поезії «Соняшник», повертаючи читача у світ образів Івана Драча та Ліни Костенко [6]:

Казковий соняшник, любов'ю оповитий,
Він нам охоче розповість
Про те, який він є несамовитий:
Сьогодні соняшник – наш гість.

Далі, строфа за строфою, деталізується і поглиблюється образ соняшника [6]:

В *весінній* ранній і чудовий час,
Я спочиваю, насолоджуючи вас:
Зелені стеблі мають снагу
Я навесні до сонця маю спрагу.

В *годину літню*, сонячну прекрасну
Коли світанок чудний ясний,
Його я з радістю чекаю
Надію й щастя я плекаю.

Автор не лише стежить за ростом і дозріванням символічної рослини, котра увиразнює духовнотворчі маркери, але й переконливо персоніфікує весь процес, додаючи особистісних прикмет загальновідомому [6]:

Я усміхаюсь сонцю ясно,
Адже воно завжди прекрасне,
Я посланець від сонця на землі,
Я чудотворець істини, краси.

Моє насіння, мов палке кохання
Воно шле людям привітання:
Чим більше я насінням посміхаюсь,
Тим більше в поле повертаюсь.

Реалістичність своєї поезії автор особливо увиразнює, здебільшого твори втілюють притаманну В. Ліпканові енергію творення, натхнення, прагнення до надстрімкого досягнення мети [6]:

Бо *восени*, коли жнива,
Моє насіння поле покрива:
Я сію всім добро і силу
Моє насіння істинно красиве.

Зима коли ж на дворі мальовнича
Я сплю в полях, неначе садівничий:
Спостерігаю за всіма

Зима – це час, коли немає обертя.

Зрештою, автор причетний не лише до творення художнього світу, але його рецепції та інтерпретації. Даючи читачеві великий образний простір, Володимир Ліпкан користується власним правом визнач(а)(и)ти оцінні пріоритети, подати вказівки чи настанови для розуміння свого задуму чи для роз'яснення свого наміру [6]:

Тож соняшник строкатим є від Бога:
Він щастя є і засторога:
Коли насіння влучно не впаде,
То соняшник не вродить і помре.

Коли ж насіння на родючий ґрунт впаде,
Ідея ця повік-віків живе:
Вона розквітне у віках
Бо соняшник, немов той вільний птах.

Його насіння – крила для свободи,
А пелюстки як вогнище століть.
Бо Соняшник це істинна безодня
Дороговказ від лихоліть.

Принадібно відзначимо, що непоодинокими є авторські коментарі чи «нотатки на берегах», коли поряд із поетичним текстом подаються ремарки про пережиті моменти (розмову з близькими, спільне з сином виконання шкільних завдань

тощо), про особливі ситуації з власного життєвого досвіду. Така форма організації художнього світу додає особливої сентиментальності й відчуття спільної причетності до однієї емоції чи переживання.

Посилена емоційність властива поезіям Володимира Ліпкана всього тематичного спектру. Твори з досвіду наукового становлення, зростання, шліфування таланту дослідника спричинені здобутками та втратами, котрі переживає кожен на цьому, достатньо непростому, шляху. Це у доробку автора втілилося у «науковій» (за визначенням В. Ліпкана) ліриці, що увиразнює проблему життєвого вибору – вибору наставника, натхненника, істинного вчителя, котрий дасть відповіді на питання або зуміє навчити правильно формулювати важливі питання. Тому не випадково риторичними фігурами, що становлять лейтмотив багатьох поезій, є: «Кого у вчителі собі береде?» та «Людей любіть понад усе!» Цікавими також є поетичні рішення автора в політичній ліриці, позаяк Володимир Ліпкан переконливо та відважно акцентує на власних поглядах та наполягає на досить категоричних оцінках надзвичайно складних, трагічних подій новітньої історії України, утвердженню її місії в сучасному світі – через неймовірні втрати й драми українських родин. Тут можемо відзначити ще один лейтмотивний вектор – «Потрібні результати!», що конкретизує всю діалогічну історію нашої Великої визвольної війни.

Окремо варто звернутися до поетичної рефлексії одного із найбільш емоційних творів українського модернізму (ще раз підтверджуючи суголосність настрою кризових періодів культури, суспільної історії тощо в екзистенційному спадкуванні метамодерну). Володимир Ліпкан запропонував характеристику поетичного циклу з одноіменною назвою: *за мотивами глибоко імпресіоністичного етюду українського письменника Михайла Коцюбинського «Цвіт Яблуні»* (курсив і позначення зробив автор, В. Ліпкан). Кілька своєрідних малюнків, наче своєрідні пазли, ново(пере)відкривають калейдоскоп трагедії, особливо її сприймання і переживання. Цикл складається із низки «внутрішніх монологів» (батька, матері, лікаря), що поєднуються із «зовнішніми» наративами, коли особисте переживання доповнюється чи увиразнюється поглядом стороннього спостерігача, чия підкреслена об'єктивність лише посилює відчуття і переживання трагедії. Скажімо, драматичний опис психологічного стану Батька (Володимир Ліпкан обирає графічне позначення великою літерою) [6]:

Я з жахом вдивляюся у ту боротьбу
Приспавсь я потрохи, напевно піду...

Мені дуже лячно все це відчувати
Я бачу доньку, здатну Душу віддати.

Для цілісності й повноти зображення автор додає розділ «Філософські роздуми батька» [6]:

Зненацька щось і грюкнуло дверима,
Ногами хтось полопотів босими...

Спитав себе: Це що, кінець,
То справді був життя вінець?

Автор намагається проникнути у внутрішній світ кожного учасника великої сімейної трагедії, коли чоловік спостерігає за своєю дружиною, котра (так само, як і він) втрачає доньку [6]:

Я бачу сю стурбовану і зниклу жінку:
Неремство товчється влітку, взимку
Слід заспаних очей лишив на самоті,
Лишаючи її саму на стиглій видноті.

Зауважимо оригінальний авторський епітет – «зникла жінка». Завдяки цьому тропові читач вже не потребує додаткових свідчень про глибину пережитої трагедії. Водночас додатковими відтінками настрою приростають образи годинника, лікаря, до особливих панорамних узагальнень додаються діалоги осиротілого батька із самим собою чи прониклива розмова із долею. З одного боку, ліричний герой прагне зупинити час [6]:

Як ніж гільйотини годинник пробив,
Ба більше скажу вам, ледь серце спинив.
Тож думку для себе почав формувати:
Годинники вимкніть, їх слід зупиняти.

Однак, з іншого боку, ведучи «Діалог із життям, факт прийняття смерті як даності, яку не може змінити герой», наратор сперечається зі своїми думками та переживаннями, зі своїм раціональним сприйманням ситуації та неготовністю її пережити, зробити її частиною свого існування [6]:

«Се підло, безглуздо, – вигукнув я, –
Насильство, неволя – то є катівня!».
«Закон се природи», – із заду виразно.
«А я не приймаю той смерті відразу!»

Ймовірно, сюжетною кульмінацією поетичного циклу є розділ «Крик матері», де автор увиразнює екзистенційний парадокс [6]:

Раптово чуто дикий, неозорий крик:
Крик матері, ні з чим він незрівняний.
І сльози на очах, як міради крихт
І світ стемнілий і ніким неосіяний.

Я мчусь наосліп, все перекидаю,
Про себе Бога я лишень благаю:
Врятуй Доньку мою, Творець,
ЖИТТЯ їй дай, а не кінець!

Повільний (радше – навмисно сповільнений) рух викладу до розв'язки має особливу роль – посилити, деталізувати, максимально суб'єктивувати особисту трагедію батьків, які переживають

втрата головного, єдино цінного в житті, того, що давало сенс існуванню і що тепер підкреслює його відсутність. Прикінцеві розділи – «Ранок, спогади», «Опис ранку біля яблуні», «Співставлення образів коханої живої дитини і мертвої» – завершують панораму трагедії, передають найменші деталі психологічного стану батька й матері, відкривають горизонт майбутнього, що існуватиме відтепер лише в проекції спогадів. Завершується поетична рефлексія на «Цвіт яблуні» несподіваною риторичною фігурою [6]:

Сумую я за чимось іншим...

За тим, що вкарбувалось в пам'яті Життя
Цвіт Яблуні – ти Донечко моя!

Отже, Володимир Ліпкан погоджується із М. Коцюбинським, знаходить новий горизонт, де життя не буде лише існуванням, адже має виняткове право на «свій» цвіт яблуні: виколисаний, викоханий, виплаканий. Авторіві вдалося майстерно відтворити класичний гомодієгетичний нарратив, що деталізує інтрадієгетичний простір етюду Михайла Коцюбинського. Зокрема, вражаючи за силою сугестування трагізму та відображення особистісного його переживання історія, представлена в оповіданні «Цвіт яблуні» (1902), втілена в архітектоніці твору, що унікальна структурованістю художнього матеріалу, відсутністю майже усіх сюжетотворчих елементів, окрім кульмінації та редукованої зав'язки. Сислової значущості презентації нарації Михайло Коцюбинський досягає через ретардоване відображення максимального драматизму, а далі – трагізму життєвої біографії «я»-оповідача. Цей настрій уповні відтворив Володимир Ліпкан і при цьому зумів заглибитися у створений українським письменником-класиком складний онтологічний вимір дитинства як категорії, що визначає настрій, що здатна сконцентрувати сугестію як у носія емоції, так і в її інтерпретатора. З образом недугої Оленки в етюді та його поетичній рефлексії пов'язана межова ситуація переходу з життя у вічність, цей образ «притягає» всі думки зображеного «я-персонажа». Водночас, дитинство має сюжетотворче значення: смерть дівчинки поляризує спрямування емоційної тональності,

спричиняє зміну простору твору, що також знайшло своє втілення у поезії В. Ліпкана. Зрештою, провина батька зрефлексувала в «щось інше» в поезії. Батько відчуває свою провину перед донькою за те, що втрата її стане «*колись [...] як матеріал*» для пам'яті; дитинство буде згадуватися не як особа, а як привід пережити пов'язану з ним емоцію. Поетична інтерпретація етюду Михайла Коцюбинського свідчить, що самоаналіз, заведений у підсвідомість, збагачується новими нашаруваннями, деталізуючи і драматизуючи настрій. Невипадковою є посилення емоційності циклу Володимира Ліпкана: граматичне домінування займенника «я» позначається на сугесії почуттів: у тексті етюду цей займенник у найрізноманітніших модифікаціях ужитий 184 рази, водночас «ми» трапляється лише п'ять разів. Тому, починаючи від формально-візуального сприймання «я»-презентації історії, поглиблюється емоційний контакт наратора із читачем, максимально точно й переконливо повідомляється про найменші настроєві зміни, певним чином їх мотивуючи. І саме тому поетична форма читацького занурення у світ образів Михайла Коцюбинського продовжує настрій причетності й співтворення.

Висновки й перспективи. Поетичний доробок Володимира Ліпкана багатоплановий, різноматематичний, спроектований на складну мозаїку проблем нашого часу. Тексти презентують внутрішній світ людини, відкритої до інших людей, до світу з його трагедіями і глибинними протиріччями, людини, котра не лише бачить – чує – розуміє – відчуває – мислить, але й пропонує значну палітру барв і звуків для пізнання повноти життя. Для вписування гуманітаристики в координати культурної ситуації сучасності зважимо на міркування Тауфіка Юсефа, котрий вважає, що основним принципом метамодернізму «є віра, довіра, діалог і щирість» [5]. Поетичне світопереживання, втілене у творах Володимира Ліпкана, свідчить, що саме ці якості притаманні художньому світові новітньої лірики, а ліричний герой прагне до всеохопності, універсальності пізнання, повноти вияву своїх почуттів та думок.

ЛІТЕРАТУРА

1. Manifesto for The New Sincerity. *Maximum Fun*. 2006. URL: <https://maximumfun.org/news/manifesto-for-new-sincerity/>
2. Misunderstandings and clarifications. *Vermeulen, Timotheus, Akker, Robin van den. Notes on Metamodernism. Theory*. 2015. URL: <http://www.metamodernism.com/2015/06/03/misunderstandings-and-clarifications/>
3. Vermeulen T., Akker R. van den. Notes on Metamodernism. *Journal of Aesthetics & Culture*. 2010. Vol. 2. URL: <https://www.tandfonline.com/doi/pdf/10.3402/jac.v2i0.5677>
4. Turner L. Metamodernist Manifesto. 2011. URL: <http://www.metamodernism.org/>

5. Yousef, T. (2017). Modernism, Postmodernism, and Metamodernism: A Critique. *International Journal of Language and Literature*. June 2017. Vol. 5. No. 1. DOI: 10.15640/ijll.v5n1a5
6. Поезія. *lipkan.com*. URL: <https://www.lipkan.com/category/poeziya/>

REFERENCES

1. Manifesto for The New Sincerity. *Maximum Fun*. 2006. URL: <https://maximumfun.org/news/manifesto-for-new-sincerity/>
2. Misunderstandings and clarifications. *Vermeulen, Timotheus, Akker, Robin van den. Notes on Metamodernism. Theory*. 2015. URL: <http://www.metamodernism.com/2015/06/03/misunderstandings-and-clarifications/>
3. Vermeulen T., Akker R. van den. Notes on Metamodernism. *Journal of Aesthetics & Culture*. 2010. Vol. 2. URL: <https://www.tandfonline.com/doi/pdf/10.3402/jac.v2i0.5677>
4. Turner L. Metamodernist Manifesto. 2011. URL: <http://www.metamodernism.org/>
5. Yousef, T. (2017). Modernism, Postmodernism, and Metamodernism: A Critique. *International Journal of Language and Literature*. June 2017. Vol. 5. No. 1. DOI: 10.15640/ijll.v5n1a5
6. Poeziia [Poetry]. *lipkan.com*. Retrieved from: <https://www.lipkan.com/category/poeziya/>

УДК 821.111.0*Шек7Гам:393
DOI <https://doi.org/10.26661/2414-9594-2023-1-14>

«ОТО Й УВЕСЬ ОБРЯД?»: ТАНАТОЛОГІЧНІ МОТИВИ ТА ТОПОСИ ТРАГЕДІЇ В. ШЕКСПІРА «ГАМЛЕТ» У КОНТЕКСТІ НАРОДНИХ ТРАДИЦІЙ

Павленко І. Я.

*доктор філологічних наук, професор,
завідувач кафедри слов'янської філології
Запорізький національний університет
вул. Жуковського, 66, Запоріжжя, Україна
orcid.org/0000-0003-0676-1153
irinaznu@gmail.com*

Ключові слова: Шекспір,
Привид, народна танатологія,
традиція, обряд, раптова
смерть, жалоба.

Трагедія В. Шекспіра «Гамлет» постійно перебуває у полі зору науковців, але й дотепер навколо неї точаться дискусії, а деякі моменти потребують уточнень та додаткових коментарів. Останніми роками значна увага приділяється питанням релігійних поглядів Великого Барда та їх відтворення у творчості, водночас з'являються матеріали про особливості культури та традицій елизаветинської епохи, але питання рецепції народного світогляду, в якому поєднуються християнське та дохристиянське начало, у художньому світі шекспірівської драматургії майже не привертає увагу дослідників. У пропонованій статті зроблена спроба розглянути події п'єси у світлі традиційних для багатьох народів Європи поглядів на смерть та посмертне буття, обрядовість, пов'язану зі смертю, з урахуванням тісного співіснування у свідомості та обряді народної та церковної традиції, зв'язок яких у різний час та в різних країнах виявлявся по-різному. Розпочатий у цій статті аналіз трагедії В. Шекспіра «Гамлет» у світлі народних танатологічних поглядів, які унаочнюються в уявленнях про зв'язок земного та загробного життя і розвинутій системі обрядодій, пов'язаних із підготовкою до смерті, супроводі покійного, поминанні, дав можливість стверджувати, що одним зі змістовірних мотивів є мотив «раптової» смерті, яка в народі вважалася страшною, оскільки виключала можливість обрядової «підготовки». Саме вона стала тригером розвитку подій у трагедії. У художньому світі твору важливі також народні уявлення про «правильне» поховання, роль людського прощення та жалоби для посмертного буття душі. Міждисциплінарний аналіз п'єси, залучення до інтерпретації твору знань не лише про особливості офіційної культури шекспірівської доби, але й народних уявлень про смерть та обрядів, з нею пов'язаних, допомагає краще зрозуміти авторські інтенції та характер їх реалізації.

“IS THAT THE ENTIRE RITE?”: THANATOLOGICAL MOTIFS AND TOPOS OF W. SHAKESPEARE’S “HAMLET” IN THE CONTEXT OF FOLK TRADITIONS

Pavlenko I. Ya.

*Doctor of Philological Sciences, Professor,
Head of the Department of Slavic Philology
Zaporizhzhia National University
Zhukovskoho str., 66, Zaporizhzhia, Ukraine
orcid.org/0000-0003-0676-1153
irinaznu@gmail.com*

Key words: *Shakespeare, Ghost, folk thanatology, tradition, rite, sudden death, mourning.*

William Shakespeare’s “Hamlet” has always been the focus of scholars’ attention. Nevertheless, the discussions connected with the tragedy continue because certain aspects of the play still require clarification and additional commentary. In recent years considerable efforts have been paid to the religious views of the Bard and their reflection in his work. Despite the availability of new information about the culture and traditions of the Elizabethan era, researchers rarely focus on how the popular worldview, blending Christian and pre-Christian principles, is portrayed in the fictional world of Shakespeare’s drama. This article attempts to examine the events of the play in the light of traditional views on death and life after death, which are common among many European peoples. It also considers rituals associated with death, focusing on the close coexistence in the consciousness of folk and church traditions, the relationship of which has been manifested diversely at different times and in various countries. The analysis of William Shakespeare’s tragedy “Hamlet” in the light of folk thanatological views (manifested in beliefs about the connection between the earthly and afterlife, developed system of rituals associated with death preparation, accompanying the deceased and memorial services) allows us to assert that one of the formative motifs is the motif of ‘sudden’ death which was considered terrifying by the people because it excluded the possibility of the ritual ‘preparation’. It was this death that became the trigger of the events in the tragedy. Folk beliefs about the ‘proper’ burial, the role of human forgiveness and mourning for the posthumous existence of the soul are also very important for the fictional world of the text. An interdisciplinary analysis of the play, incorporating knowledge not only about the peculiarities of the official culture of Shakespeare’s era but also about folk beliefs concerning death and funeral rites, helps to understand the author’s intentions and the nature of their realization.

Постановка проблеми. Здається, що про трагедію «Гамлет» уже все сказали, проаналізували та прокоментували кожну дію, діалог, персонаж, але є питання, які й дотепер не мають єдиної відповіді. Насамперед це причини «нерішучості» головного героя (основні напрями інтерпретації цього питання розкриті в статті Hossein Tayebi «The Question of Hamlet’s Hesitancy: On Inevitability of Hamlet’s Polysemy» [1]), подвійного вбивства Гамлетом Клавдія, завершення твору, яке часто пояснюють особливостями Шекспірівського театру: потрібно якось прибрати «трупі» зі сцени, оскільки «вбиті» не можуть просто так стати та піти та ін.

Роздуми над сутністю життя та смерті наскрізні у творчості Великого Барда. Поряд з екзистенційними мотивами є й більш «приземлені», але добре зрозумілі сучасникам Шекспіра – прощання, поховання, поминання, жалоба, обов’язок живих перед мертвими та навпаки. Для людей Шекспірівської епохи важливим було збереження душі, підготовки до переходу в інший світ безгрішним, можливості оминати не лише пекло, але й чистилище або максимально скоротити час перебування в ньому душі. За традиційними уявленнями полегшення посмертного буття досягалося не лише праведністю, дотриманням усіх заповідей, але й можливістю прижиттєвої спокути, отри-

мання прощення від людей та здійсненням усіх необхідних обрядів та обрядодій, що супроводжують перехід в інобуття.

Часто відзначають, що у трагедіях Шекспіра багато смертей, але мало хто звертав увагу на те, як у художньому світі цих творів вони пов'язані з традиційними уявленнями про смерть, поховання, позагробне життя тощо. У народному світогляді земне і посмертне буття уявлялися як взаємозалежні та взаємозумовлені, що й відбивалося у традиційній обрядовій системі, пов'язаній зі смертю. Здається, що аналіз п'єси крізь призму народного світогляду може дати пояснення щодо деяких полемічних місць п'єси та звернути увагу на питання, які не порушувалися у радянському та пострадянському літературознавстві, оскільки мало уваги приділялося специфічним світоглядним засадам творчості письменників Середньовіччя та Ренесансу. Та й у зарубіжному шекспірознавстві ця прогалина активно заповнюється лише у XXI ст. Водночас актуалізується питання про специфіку релігійного світогляду Шекспіра [2], його належності (формальної/неформальної) до певної християнської конфесії [3; 4], поглядів на життя і смерть, посмертне буття [5; 6], зв'язок живих та мертвих [7] тощо. У цей самий період звертається увага й на відтворення елементів народної обрядовості в аналізованому творі (наприклад, у роботі Hansueli Hauenstein «“Who's there?” Hamlet's Mourning and His Father's Ghost» між іншим йдеться про траур як форму переживання втрати і зміни стосунків у родині [8]).

У статті Ю. Малфая зроблена спроба систематизації оприлюднених думок про релігійні погляди У. Шекспіра [9], але в аналізованому матеріалі розглядається полеміка щодо належності Шекспіра до конкретної християнської конфесії, проблема язичництва та/чи атеїзму Шекспіра. Водночас не йдеться про роботи, у яких розглянуто специфіку шекспірівської рецепції традиційного світобачення, що синтезує елементи християнського та язичницького світогляду, притаманні європейській традиційній культурі, традиційним народним уявленнями про смерть, посмертне буття, роль обряду як способу комунікації між світами та турботу про живих і тих, хто пішов.

Привертає увагу сам факт дискусійності питань, пов'язаних з уявленнями про смерть, і множинність інтерпретації танатологічних мотивів та топосів у трагедії «Гамлет», тому виникла думка про можливість їх спільної генези та бачення відповіді на них як певної системи, пов'язаної з особливостями світобачення жителів північної Європи шекспірівських часів. Значною мірою намагання «прочитати» трагедію крізь призму народних уявлень про смерть зумовлене перевиданнями класичних робіт (напр., Т.А. Spalding “Elizabethan Demonology”

[10]), дослідженнями зміни колективних уявлень про смерть та, відповідно, й зміни обрядовості, що супроводжує перехід у загробне життя (перш за все це праці Ф. Ар'єса «Людина перед обличчям смерті» [11], Caciola Nancy “Spirit seeking bodies: death, possession and communal memory in the Middle Ages” [12], вітчизняної дослідниці Галини Глодзь [13] та обшир етнографічних досліджень обрядів переходу).

Огляд наявних джерел дає можливість стверджувати, що, незважаючи на множинність інтерпретації танатологічних мотивів та топосів у трагедії В. Шекспіра «Гамлет», питання їх зумовленості традиційним народним світоглядом, середньовічною системою народних/неофіційних, язичницько-християнських поглядів на світ та традиційною обрядовістю як формою співіснування та спілкування світів не ставало окремим об'єктом дослідження, що й зумовило мету пропонованої розвідки – розпочати аналіз танатологічних мотивів та топосів трагедії В. Шекспіра «Гамлет» у світлі традиційних уявлень про смерть та загробне буття з урахуванням тісного співіснування у свідомості та обряді народної й церковної традиції, зв'язок яких у різний час та в різних країнах виявлявся по-різному.

Виклад основного матеріалу. Аналіз танатологічних мотивів та топосів зумовлений тим, що у п'єсі мало персонажів, які виживають. Помирає вся данська королівська родина (Гамлет-старший, його брат-вбивця Клавдій, дружина Гертруда, син Гамлет-молодший); родина королівського канцлера (сам Полоній, його син Лаерт та донька Офелія); Фортинбрас-старший, колишні друзі Гамлета Розенкранц та Гільденстерн... Всі вони вмирають по-різному і ніхто – власною, природною смертю. Саме це є основним тригером сюжетної дії, оскільки у шекспірівську епоху природною, «нормальною» вважалася смерть у ліжку, в оточенні родини. Їй передувала сповідь, покаяння та відпущення гріхів. Раптова смерть не давала такої можливості, тому лякала невизначеністю посмертного буття. Згідно з дослідженням Ф. Ар'єса, «...у Середньовіччі низькою була не тільки раптова смерть, а також смерть без свідків і церемоній, як, наприклад, смерть мандрівника в дорозі, утопленика, якого вилунали в річці, незнайомої людини, яку знайшли на краю поля, або навіть сусіда, якого вбив грім без всякої причини» [11, с. 143]. Етнографічні записи з різних частин Європи засвідчують, що уявлення про різну смерть та різне буття після неї було загальнопоширеним та деінде існує й дотепер.

Раптова смерть вважалася виключною і жахливою, адже навіть серйозні поранення чи нещасні випадки залишали час для сповіді та відпущення гріхів, ритуальної агонії в ліжку. Нагла смерть рідної людини мотивує поведінку персонажів трагедії та зумовлює розвиток її сюжету. Саме

нею значною мірою зумовлена поява Привиду та наступні дії Гамлета.

Одне з питань, яке постає щодо трагедії «Гамлет», – чим вмотивована сама можливість появи Привиду. Адже у п'єсі він – не художня умовність, а персонаж, поява якого дає поштовх до розвитку всього сюжету. Не випадково у Шекспіра саме з Привиду («THE GHOST» [14, с. 3]) починався перелік дійових осіб, який так легко змінюють перекладачі, даючи в такий спосіб змогу применшувати роль цього персонажу і змінювати змістові акценти твору.

В трагедії неодноразово звучать думки про те, що Гамлет-старший був справжнім королем, безстрашним воїном та вірним, люблячим чоловіком. Він отримує майже ідеальну характеристику, то чому ж душа його блукає між світами? На це питання можна знайти відповідь, враховуючи не лише християнські, але й народні, неортодоксальні, частково пов'язані з язичництвом погляди на смерть та посмертне буття.

З огляду на народну танатологію можна стверджувати, що поява Привиду була спровокована декількома причинами:

Нагальною смертю, яка не дозволила витримати весь обряд підготовки та очищення.

Душа потрапляє у чистилище, де має спокутувати гріхи через їх спалювання, а тому й отримує можливість на деякий час являтися живим.

Залишилися незавершені справи, які потребують втручання.

Весь обрядовий комплекс поховання та пам'яті/жалоби не був витриманий, оскільки «повертатися» до живих могли душі тих, кого не «провели» так, як слід.

Якщо перші три чинники часто наводяться дослідниками, то про час жалоби пишуть, але не звертають увагу на його обрядову сутність та важливість у системі традиційної післясмертної обрядовості.

Король Гамлет вмирає несподівано поза домом, на природі, але не під час бою, у мирний час, наодинці, хоч поряд люди. Все це протирічить уявленням того часу про «добру смерть» у оточенні родини або про славну смерть воїна. Помираючи уві сні, він втратив можливість не лише покаятися, але й прочитати молитву. Поява Привиду – своєрідне нагадування про те, що він мав родину (звертається до сина, одне з прохань – не бути жорстоким до матері, оскільки й після смерті любить Гертруду), але поряд з ним під час смерті був лише вбивця-брат. Все це засвідчує раптову смерть та незавершеність справ, насамперед необхідність розповісти про злочин брата та помститися за нього. Водночас важливим є нарікання на смерть без необхідних передсмертних обрядів та муки душі в Чистилищі:

Отак рукою братовою в мене
Украдено життя, вінець, дружину.
**Підтятий у цвіту мого гріха,
Без сповіді, причастя і собору,
Без покаяння, мусив я на суд
Тягар провин на плечах весь нести.
О страшно! Страшно!..** [15, с. 28]

Так братова рука ограбила
Мене у сні з життя, з корони, з жінки,
**В цвіту моїх гріхів відрізала,
Мов галузь, і післала на той світ
Без найсвятіших тайн, без сповіді,
З гріхами й хибами моїми усіма.**

Який це жах, о жах, о жах який! [16, с. 46].

(Звернення до декількох перекладів зумовлене намаганням знайти найбільш точне збереження змісту цитованого уривка – *І.П.*).

Воїнські обладунки засвідчують, що похований він як слід, згідно з традицією, що звучить й у питанні сина:

**Чому твої впокосні кістки,
Поховані як треба, по закону,
Роздерли саван свій? Чому твій склеп
Важкі камінні щелепи роззявив
І вивергнув тебе? Яка причина,
Що ти, бездушний труп, отут блукаєш
Під сяйвом місячним у повній зброї
І жахом ніч наповнюєш навкруг?** [17, с. 27].

Здається, обряд відбувся як слід, але не був доведений до кінця. У п'єсі від смерті короля Гамлета до початку дії пройшло менше двох місяців. Жалоба королеви продовжувалася місяць, після чого вона виходить заміж за Клавдія. Власне, у Шекспіра відтворені народні уявлення про те, що поминати обов'язково у певний час. Для слов'янських культур це – третій, дев'ятий та сороковий дні після смерті. На батьківщині Шекспіра – третій, дев'ятий та тридцятий дні. У шлюб із Клавдієм Гертруда вступає щойно минув місяць після смерті першого чоловіка, тому невідповідно Гамлет із сарказмом зауважує: «З поминок пішли Холодні страви на бенкет весільний» [16, с. 32]. Але після обов'язкових поминальних днів мала продовжуватися жалоба. У народній свідомості жалоба була обов'язковим завершенням обрядів прощання з померлим, його відлучення від світу живих та зміни статусу всіх членів родини після втрати. Траур вважався формою збереження зв'язку між живими та мертвими, входив до системи традиційної обрядовості, що регулює ці стосунки. Здається, у досліджуваному творі саме ця традиція зумовлює характер стосунків Привиду – Гертруди, Гамлета – батька, Гертруди – Клавдія. За часів Єлизавети жалоба дружини за чоловіком мала бути довгою. Вона виявлялася у тому, що вдова носила темне вбрання, не з'являлася на свята та будь-які розваги, край небажаним було її спілкування з

чоловіками. Гертруда не лише зрікається традиційного жалобного вбрання, але змінює його на весільне, підтримує розваги Клавдія, лицемірно вмовляючи сина, який сумує за батьком:

Скинь барви ночі, Гамлете ласкавий ...
[15, с. 11].

Йй вторить новий чоловік:

Так, Гамлете, природно і похвально
Повинність скорбну батькові віддати.
Однак твій батько теж утратив батька,
А той – свого. Обов'язок синівський
По смерті батька – певний строк лише
Жалобу правити, а не як стій

Затягись у жалях непогамовних [15, с. 14].

Як бачимо, хибно потрактовується сутність обрядових вимог: після поминання у день, коли душа покидає цей світ, жалоба мала продовжуватися, але вже не можна було плакати за померлим, оскільки це могло заважати його переходу в інобуття. Гертруда надто рано знімає жалобу, тому її чоловік потрібним чином не проведений, що є однією з причин неупокоєності його душі.

Отже, Привид має всі причини з'явитися: його смерть передчасна і він просить помститися за злочин, раптова смерть не дала можливості навіть помолитися, а після смерті похований за законом король не має необхідного шанування. Він існує між світом живих та мертвих, нагадуючи, що після смерті є нове життя як результат, наслідок життя земного.

Я привид твого батька,
Приречений блукати тут ночами
І йти щодня у племін на спокуту,
Аж поки всі гріхи мої земні
Не вигорять [17, с. 30].
Надходить час,
Коли в сірчане полум'я нестерпне
Я мушу повертатись [17, с. 30].

Джозеф Пірс і Джоанна Богл вважають, що однією із провідних тем «Гамлета» є те, що батько принца був вбитий без можливості висповідатись і отримати відпущення [3], і з ними важко не погодитися, оскільки саме цим значною мірою зумовлена поведінка головного героя п'єси.

Дотепер точиться дискусія з приводу того, чому Гамлет не вбив Клавдія, коли мав слушну нагоду, і чому він постійно зволікав із помстою (огляд різних версій знаходимо у праці Л. Виготського [18]). Виходячи з традиційного ставлення до смерті та посмертного буття, це був точний та тверезий розрахунок, зумовлений переживанням через посмертну долю батька. Спочатку Гамлет мав впевнитися, що Привид – не виходець із Пекла, що намагається звабити та зруйнувати душу самого принца, хоч із самого початку стверджує: «... привид мій – він чесний, справжній привид» [17, с. 35]. Лише після «Мишоловки»

Гамлет остаточно упевнився у винуватості Клавдія і готовий до помсти.

Принц усвідомлює необхідність сповіді перед смертю, тому бажає помсти такої, щоб дядько не потрапив до раю. Час молитви для справжньої помсти був непридатним. Втрачаючи життя земне, Клавдій міг отримати життя вічне, не спокутувати гріхи, а ось цього герой, який, як і автор, звичайно, жив та чинив згідно з традиціями свого часу, допустити не міг.

Він молиться. Яка нагода зручна
Все довершить! **І він у рай потрапить.**
Хіба ж це помста? Слід поміркувати:

Негідник убиває мого батька,
І от негідника цього я шлю
До неба.

Це ж нагорода скорше, а не помста!...
[17, с. 85].

... Коли він очищає душу

І перейти готовий на той світ,

А я уб'ю його – чи я помщуся?

Ні [17, с. 85].

Гамлет розуміє, наскільки необхідна для помсти нагальна, неочікувана смерть Клавдія. Саме тому шукає слушної години, коли той не встигне відмолити гріхи, висповідатися та отримати відпущення. Доказом того, що король має бути вбитим у розквіті гріховності, є випадкове вбивство Гамлетом Полонія: принц без вагань вбиває, думаючи, що за килимом ховається Клавдій.

Гамлет
(витагаючи шпагу)
А! Щур попався! Тут йому і смерть!
(Проколює шпагою килим) [17, с. 87].

Розуміння важливості підготовки до смерті з'являється й у листі, написаним Гамлетом, згідно з яким його супутники мають загинути несподіваною смертю та довго спокутувати гріхи:

Щоб прочитавши лист, його подавців
На смерть послали без вагання, навіть
Не даючи їм змоги сповідатись [16, с. 154].

У кожній справі Гамлета є усвідомлення різної долі душі та тіла. Сцени на кладовищі засвідчують роздуми про тлінність фізичної людської оболонки, звідси й звернення до Йорика, Олександра Македонського, натяки на розкладання Полонія, труп якого зможуть знайти по смороду. Посмертна доля тіла у всіх однакова, але різна доля душі, оскільки вона безсмертна. Тілесність та духовність, значущі за життя, справжніх сенсів набувають лише після смерті. Саме тому Гамлет піклується про душу Офелії, намагаючись вмовити її піти до монастиря, щоб позбутися постійної спокуси, та про власну душу, адже вбивство, навіть великого грішника Клавдія, також є гріхом. Заради виконання волі вбитого батька він

зважається на цей гріх, у чому має вагоме виправдання: виконання волі померлого (згадаймо, що навіть у казках це обов'язково), полегшення посмертних страждань Гамлета-старшого, покарання злочинця, відновлення справедливості.

Принцу вдається виконати свій задум, оскільки Клавдій гине, спровокувавши поєдинок та смерть Гамлета й Лаерта, вбивши мимохідь Гертруду. У світлі порушених питань символічно, що Клавдія вбиває вже вбитий Гамлет, у якого не залишилося життя й на пів години. Він вбив ворога, коли той був у «цвіті злodianня», і при цьому не заплямував власну душу, яка вже розлучалася із земним життям і була на шляху до іншого світу.

Свого часу Л. Виготський написав: «Непомітно помирає Лаерт, і, що найважливіше, що перед смертю він обмінюється прощенням з Гамлетом. Смерть свою та свого батька він прощає Гамлету і сам просить прощення за вбивство. Ця несподівана, зовсім неприродна зміна в характері Лаерта, який весь час горів помстою, є зовсім невмотивованою у трагедії і самим наочним чином показує нам, що вона потрібна лише для того, щоб пригасити враження від ... смертей і на цьому тлі виділити смерть короля» [18, с. 233], відзначивши як найважливіше те, що перед смертю Лаерт все пробачає і просить пробачення у Гамлета. Психолог вважає неприродним зміну ставлення до ворога, але йдеться про людину того часу, коли важливим було очищення душі та спокутування гріхів перед смертю. Лаерт також піклується про власну душу і покаяння, бо завинив. Його вина перед Гамлетом – підступність, оскільки бій із самого початку чесним не був: син Полонія сподівався на краще володіння зброєю та отруту. Він йшов не змагатися, а вбивати. Розуміння злочинності короля, пов'язане зі смертю королеви, могло викликати сумнів у правдивості звинувачень Гамлета в смерті батька та сестри, тому перед смертю Лаерт прощає принца та просить прощення за те, що вбив його.

Лаерт

... Тобі я нині, Гамлете шляхетний,
І власну смерть, і батькову прощаю,
А ти мені свою також прости.
(Вмирає).

Гамлет

Хай Бог простить! А за тобою слідом
І я піду... [17, с. 143].

Їх взаємне прощення – найвища повага та турбота про посмертне життя. Вони йдуть в інший світ без ворожнечі та злоби, вбивши дійсного ворога та причину всіх злodianь і пробачивши один одного.

Важливим складником переходу був сам обряд поховання, який значною мірою залежав від харак-

теру смерті. Найпоказовіший приклад – поховання Офелії, чому планується присвятити наступну розвідку. «За законом», зі збереженням всіх норм та традицій здійснили обряд поховання Гамлета-старшого, про що вже йшлося. Водночас відбулося порушення поховання вбитого Гамлетом Полонія, що викликало чутки та невдоволення.

Клавдій

В народі – темні здогади та чутки
Про смерть Полонія. **Погано й те,
Що крадькома його ми поховали ...**
[15, с. 126].

У такий спосіб його позбавили «доброї смерті» в оточенні рідних, які потім мали супроводжувати його впродовж всіх обрядодій. Порушенням було й поховання без почесностей, відповідних до соціального статусу:

Лаерт

... Раптовий скін і потайний погреб,
Без панцера, герба й меча над прахом,
Ні гожих почесностей, ні пишних служб –
Волає все, від неба до землі,
Й жадає суду [15, с. 91].

Смерть таємна й похорон
Без герба, без меча і без трофеїв,
Без пишного обряду та паради
Кричать з землі до неба голосним
Питальним знаком [16, с. 131].

Починаючи з XIII ст. урочиста траурна процесія стала символом смерті й поховання. Полоній не мав такої процесії, оскільки ховали його таємно, що стало однією з причин обурення Лаерта та його готовності помститися Гамлетові за смерть батька. І звичайно, що раптова смерть та «неправильне» поховання Полонія вплинули на Офелію та стали однією з причин її божевілля: «Але я не можу вгамувати своїх сліз, коли подумаю, що його поклали в холодну землю» [15, с. 125]. Отже, невиконання обов'язкових обрядових дій сприймалося як порушення норм прощання та переходу, образа для померлого та його родини, зневага від людей, оскільки обряд поєднував, зв'язував земне, людське та позаземне.

У художньому світі твору Гамлет-молодший заслужив на «правильне» поховання, про що подбав в останні хвилини життя, попросивши Горацію жити та розповісти про все, що трапилося. Саме звернення до традиційної обрядовості засвідчує природність, а не штучність, театральну умовність останнього акту трагедії. Всі останні репліки та ремарки засвідчують, що розпочався «правильний» обряд прощання/поховання.

Фортинбрас

Хай Гамлета чотири капітани
Як воїна на мари віднесуть.

Якби йому судилася корона,
То був би він достойним королем.
Щоб мертвого належно вшанувати,
Хай грає музика військова...

...Скомандуйте – гарматну сальву дати.

(Похоронний марш. Виходять, несучи трупи, після чого лунають гарматні постріли) [17, с. 145].

Як бачимо, не просто «внесли зі сцени трупи», а надали військовий пошт та поховальну процесію Гамлетові, супроводили прощання з ним похоронним маршем та гарматним залпом, який уже в ті часи був знаком поховання воїна чи знатної особи. Обряд поховання розпочався за всіма традиційними нормами.

Висновки. Розпочатий у цій статті аналіз трагедії В. Шекспіра «Гамлет» у світлі народних танатологічних поглядів, які унаочнюються в уявленнях про зв'язок земного та загробного життя і розвинутій системі обрядодій, пов'язаних із підготовкою до смерті, супроводі покійного, поминанні та жалобі, дає можливість стверджувати, що:

– одним із змістотвірних мотивів є мотив «раптової» смерті, яка в народі вважалася страшною, оскільки виключала можливість обрядової «підготовки», серед яких сповідь та соборування (відпущення гріхів від Бога через посередництво священника) й оточення рідними та близькими (отримання прощення від людей). Все це не дає можливості отримати прижиттєве відпущення гріхів, тому після смерті душа може потрапити у пекло або чистилище. Саме раптовою смертю помирають батько Гамлета, Полоній, Клавдій, Гертруда;

– поява Привиду зумовлена всіма можливими, з погляду традиційного світогляду, чинни-

ками, серед яких значне місце посідає «раптова» смерть, пекельні муки у чистилищі та порушення посмертної обрядовості: відбулися необхідні поминки, але дружиною не витримані традиційні норми удовиною жалоби;

– Гамлет не зволікає із помстою: для нього важливо, щоб Клавдій помер раптовою смертю та потрапив до пекла. Саме тому він не вбиває вітчима, коли той молиться, а чекає слушного моменту, коли відмолити гріхи стане неможливо. Вбивця має так само (або більше) страждати, як і жертва. Тому і зброєю подвійного вбивства Клавдія стає отрута;

– за народними уявленнями важливо було отримати прощення від Бога і людей, тому Лаерт та Гамлет перепрошують та прощають один одного. Клавдія вбиває вже практично вбитий принц, тому новий гріх на душу він не бере;

– у традиції важливим вважалося «правильне» поховання, у якому витримані всі необхідні обрядодії. Батько Гамлета похований «за законом», Полонія ховають із порушенням всіх норм: таємно, без поховальної процесії, геральдичних знаків, що обурює Офелію та Лаерта, стає причиною поєдинку Гамлета та Лаерта. П'єса завершується початковими обрядодіями поховання Гамлета, які виконуються згідно з традицією.

Міждисциплінарний аналіз п'єси, залучення до інтерпретації твору знань не лише про особливості офіційної культури шекспірівської доби, але й народних уявлень про смерть та обрядів, з нею пов'язаних, допомагає краще зрозуміти авторські інтенції та характер їх реалізації.

У світлі народної танатології доцільно розглянути події твору, пов'язані зі смертю та похованням Офелії, про що й буде йтися у наступній розвідці.

ЛІТЕРАТУРА

1. Tayebi Hossein. The Question of Hamlet's Hesitancy: On Inevitability of Hamlet's Polysemy. URL: https://www.academia.edu/16244565/The_Question_of_Hamlet_s_Hesitancy_On_Inevitability_of_Hamlet_s_Polysemy
2. Bhattacharjee Subhayu. Religious Dilemma and the crisis of the Self in Hamlet. URL: https://www.academia.edu/16433331/Religious_Dilemma_and_the_crisis_of_the_Self_in_Hamlet
3. Пірс Джозеф, Богл Джоанна. Католицький код Шекспіра. URL: <http://catholicnews.org.ua/katolickiy-kod-shekspira>
4. Zysk Jay. In the Name of the Father: Revenge and Unsacramental Death in Hamlet. URL: https://www.academia.edu/34033072/In_the_Name_of_the_Father_Revenge_and_Unsacramental_Death_in_Hamlet
5. Emmerichs Sharon. Shakespeare and the Landscape of Death: Crossing the Boundaries of Life and the Afterlife. Shakespeare. Volume 8, 2012.
6. Silva Marcos Henrique. Thought and action: the idea of death in Hamlet. URL: https://www.academia.edu/8213622/THOUGHT_AND_ACTION_THE_IDEA_OF_DEATH_IN_HAMLET#:~:text=THOUGHT%20AND%20ACTION,Marcos%20Henrique%20Silva
7. Wicher Andrzej. The Dread of Something After Death – The Relationship Between Shakespeare's Hamlet and Some Medieval Dream Visions and Ghost Stories. *Studia Anglica Posnaniensia*. 2009, Vol. 5.
8. Hauenstein Hansueli. "Who's there?" Hamlet's Mourning and His Father's Ghost. URL: https://www.academia.edu/34111435/Whos_there_Hamlets_Mourning_and_His_Fathers_Ghost
9. Малфай Ю.В. Релігійні погляди великого барда як об'єкт полеміки у шекспірознавстві. *Держава та регіони. Серія «Гуманітарні науки»*. 2017. № 1 (48). С. 22–25.

10. Spalding Alfred Thomas. Elizabethan Demonology with Special Reference to Shakspeare and His Works. London: Chatto and Windus, 1880
11. Ariès Philippe. L'Homme devant la mort. Seuil, 1977.
12. Caciola Nancy. "Spirit seeking bodies: death, possession and communal memory in the Middle Ages". The Place of the Dead: Death and Remembrance in Late Medieval and Early Modern Europe. / Eds. Bruce Gordon and Peter Marshall. Cambridge : Cambridge UP, 2000.
13. Глодзь Г. Бути поруч. Середньовічні практики доброї смерті. *Verbum*. № 3: Людина перед лицем смерті. 2018. URL: <https://www.verbum.com.ua/10/2018/the-face-of-death/being-there/>
14. Shakespeare William. The Tragedy of Hamlet, Prince of Denmark. Folger Shakespeare Library. URL: <http://www.folgerdigitaltexts.org>
15. Шекспір Вільям. Гамлет, принц Датський. / Пер. Леоніда Гребінки. В. Шекспір. Твори в шести томах: Том 5. Київ : Дніпро, 1986. С. 5–118.
16. Шекспір Вільям. Гамлет. Трагічна історія Гамлета – принца Данського. / Пер. з англ. М. Рудницького. Львів : Видавничий центр ЛНУ ім. Івана Франка, 2008. 192 с.
17. Шекспір Вільям. Гамлет – принц Данський. / Пер. з англ. Г.П. Кочура. Київ : «Альтерпрес», 2003.
18. Выготский Л.С. Психология искусства. Глава VIII. Трагедия о Гамлете, принце Датском. Москва : Искусство, 1986.

REFERENCES

1. Tayebi, Hossein. The Question of Hamlet's Hesitancy: On Inevitability of Hamlet's Polysemy. Retrieved from: https://www.academia.edu/16244565/The_Question_of_Hamlet_s_Hesitancy_On_Inevitability_of_Hamlet_s_Polysemy
2. Bhattacharjee, Subhaya. Religious Dilemma and the crisis of the Self in Hamlet. Retrieved from: https://www.academia.edu/16433331/Religious_Dilemma_and_the_crisis_of_the_Self_in_Hamlet
3. Pirs, Dzhozef, Bog'l, Dzhoanna. Katoly'cz'ky'j kod Shekspira. Retrieved from: <http://catholicnews.org.ua/katolickiy-kod-shekspira>.
4. Zysk, Jay. In the Name of the Father: Revenge and Unsacramental Death in Hamlet. Retrieved from: https://www.academia.edu/34033072/In_the_Name_of_the_Father_Revenge_and_Unsacramental_Death_in_Hamlet.
5. Emmerichs, Sharon. (2012). Shakespeare and the Landscape of Death: Crossing the Boundaries of Life and the Afterlife. Shakespeare. Volume 8.
6. Silva Marcos Henrique. Thought and action: the idea of death in Hamlet. Retrieved from: https://www.academia.edu/8213622/THOUGHT_AND_ACTION_THE_IDEA_OF_DEATH_IN_HAMLET#:~:text=THOUGHT%20AND%20ACTION,Marcos%20Henrique%20Silva
7. Wicher, Andrzej. (2009). The Dread of Something After Death – The Relationship Between Shakespeare's Hamlet and Some Medieval Dream Visions and Ghost Stories. *Studia Anglica Posnaniensia*. Vol. 5.
8. Hauenstein, Hansueli. "Who's there?" Hamlet's Mourning and His Father's Ghost. Retrieved from: https://www.academia.edu/34111435/_Whos_there_Hamlets_Mourning_and_His_Fathers_Ghost.
9. Malfaj, Yu.V. (2017). Religijni poglyady' vely'kogo barda yak ob'yekt polemiky' u shekspiroznavstvi. Derzhava ta regiony'. Seriya: gumanitarni nauky'. № 1 (48). С. 22–25.
10. Spalding, Alfred Thomas. (1880). Elizabethan Demonology with Special Reference to Shakspeare and His Works. London: Chatto and Windus.
11. Ariès, Philippe. (1977). L'Homme devant la mort. Seuil.
12. Caciola, Nancy. (2000). "Spirit seeking bodies: death, possession and communal memory in the Middle Ages". The Place of the Dead: Death and Remembrance in Late Medieval and Early Modern Europe. Eds. Bruce Gordon and Peter Marshall. Cambridge: Cambridge UP.
13. Glodź, Galy'na. (2018). Buty'poruch. Seredn'ovichni prakty'ky' dobroyi smerti. *Verbum*. No. 3: Lyudy'na pered ly'cem smerti. Retrieved from: <https://www.verbum.com.ua/10/2018/the-face-of-death/being-there/>
14. Shakespeare William. The Tragedy of Hamlet, Prince of Denmark. Folger Shakespeare Library. Retrieved from: <http://www.folgerdigitaltexts.org>
15. Shakespeare William. (1986). Gamlet, pryncz Datskyj. / Per. Leonida Grebinky. V. Shekspir. Tvory v shesty tomah: Tom 5. Kyiv: Dnipro, 1986. P. 5–118.
16. Shakespeare William. (2008). Gamlet. Tragichna istoriya Gamleta – pryncza Danskogo. / Per. z angl. M. Rudnyczkogo. Lviv: Vydavnychyj centr LNU im. Ivana Franka, 192 p.
17. Shakespeare William. Gamlet – pryncz Danskyj. / Per. z angl. G.P. Kochura. Kyiv: «Al'terpres», 2003.
18. Vyigotskiy, L.S. (1986). Psihologiya iskusstva. Glava VIII. Tragediya o Gamlete, printse Datskom. Moskva: Iskusstvo.

УДК 821.111–31.09
DOI <https://doi.org/10.26661/2414-9594-2023-1-15>

«С» ТОМА МАККАРТІ ЯК ІНТЕЛЕКТУАЛЬНИЙ РОМАН МЕТАМОДЕРНІЗМУ

Стовба Г. С.

*кандидат філологічних наук, доцент,
доцент кафедри історії зарубіжної літератури і класичної філології
Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна
пл. Свободи, 4, Харків, Україна
orcid.org/0000-0001-8027-5941
a.s.stovba@karazin.ua*

Ключові слова: модернізм, постмодернізм, англійська література, жанр, роман виховання.

Метою статті є дослідження жанрової специфіки роману Тома Маккарті «С» (2010) у контексті напрямку метамодернізму. Спираючись на визначення метамодернізму Т. Вермюленом і Р. ван ден Аккером як нової «структури почуття» і домінантної культурної логіки першої половини ХХІ ст., дослідження концентрується навколо відмінної риси нового періоду – осциляції, тобто коливання між модернізмом і постмодернізмом, яка передбачає одночасне застосування художніх стратегій обох напрямів у тексті. Незважаючи на присутність у тексті роману Маккарті ознак роману виховання, історичного роману, роману про митця, ми визначаємо його як інтелектуальний роман метамодернізму. Дослідження продемонструвало, що жанрова модель модерністського інтелектуального роману, яка була сформована у творчості німецьких письменників (Т. Манн, Г. Гессе та ін.), була переосмислена Маккарті під впливом постмодерністських ідей (смерті суб'єкта й автора, критики логоцентризму, ризоматичності замість структури тощо). У романі «С» з'являється деіндивідуалізований і травмований митець, який може бути лише ретранслятором безкінечно повторюваних сигналів, оспівуючи плаский простір смерті. Образ головного героя, Сержа, генералізований, позбавлений індивідуальних і психологічних рис, він сконструйований автором як знак відчуження людини початку ХХІ ст. У цьому постгуманістичному «художнику» втілились симптоми сучасності, витoki яких зародились ще на початку ХХ ст. і були сформовані сцієнтистським ставленням до природи і людини, безмежним прагненням до технічного прогресу. В романі наявні два типи художнього простору, що протиставляються один одному за принципом позитив/негатив, світ/антисвіт, буденність/задзеркалля: перший наділено динамікою, рухом і розвитком, другий характеризується нерухомістю, повторюваністю, рухом по колу. Втім цілеспрямований рух головного героя – це пошук шляху в царство смерті, ще одного топосу вічності, що притягує його не горизонтом можливого знання, а порожнечою безкінечно повторюваних сигналів, ретранслятором яких він стає наприкінці роману. Однією з характерних ознак інтелектуального роману є високий ступінь метатекстової рефлексії, який демонструє Маккарті в численних інтерв'ю і виступах, коментуючи задум і зміст роману «С».

TOM MCCARTHY'S "C" AS INTELLECTUAL NOVEL OF METAMODERNISM

Stovba G. S.

*Candidate of Philology, Associate Professor,
Associate Professor at the Department of History of Foreign Literature and Classic Philology
V. N. Karazin Kharkiv National University
Svobody sq., 4, Kharkiv, Ukraine
orcid.org/0000-0001-8027-5941
a.s.stovba@karazin.ua*

Key words: *modernism, postmodernism, English literature, genre, Bildungsroman.*

The article is devoted to the analysis of genre specificity of Tom McCarthy's novel "C" (2010) in the context of Metamodernism. Understanding Metamodernism (according to T. Vermeulen and P. van den Akker) as a "structure of feeling" and the dominant cultural logic in the first half of the XXI century, the study concentrates over the oscillation, the main feature of the new period. An oscillation means a simultaneous use of modernist and postmodernist artistic tropes and strategies in the literary text. Despite of the attributes of a Bildungsroman, a historical novel, a novel about an artist etc. the author defines the novel "C" as an intellectual novel of the Metamodernism. The study demonstrates that the genre model of the modernist intellectual novel which was formed in the oeuvres of German writers (T. Mann, H. Hesse etc.) have been rethought by McCarthy through postmodern ideas (Death of a Subject, Death of an Author, critique of logocentrism, rhizomatics instead of structure etc). In the novel "C" the image of the protagonist is generalized, devoid of individual and psychological features, it is constructed by the author as a sign of alienation of a human at the beginning of the XXI century. Deindividuated and traumatized Serge as an artist can be only a repeater of endlessly signals and praise the flat space of death. This posthumanistic artist embeds the symptoms of modernity the origins of which were formed at the beginning of the XX century by the scientific attitude to a nature and a human, by boundless aspiration to technical progress. There are two types of fictional space in the novel which are opposite to one another according to positive/negative, world/anti-world, everydayness/mirror-world principles. The first type of space is full of dynamic, move and evolution, the second one is static, full of repeatable actions, time in it moves in circles. But the protagonist is purposefully looking for a way to the underworld, to the kingdom of Death. This topos of eternity attracts him not by the horizon of potential knowledge but by the emptiness of endlessly repeating signals retranslator of which he becomes in the end of the novel. One of the main features of intellectual novel is a metatextual reflexivity which can be noticed in many McCarthy's interviews and reports about the conception and meaning of the novel "C".

Постановка проблеми. Том Маккарті – чи не найяскравіший представник британського мистецького і літературного горизонту перших двох десятиліть XXI ст. Насамперед він є автором п'яти романів: «Remainder», 2005; «Men in Space», 2007; «C», 2010; «Satin Island», 2015; «The Making of Incarnation», 2021, жодний з яких, на жаль, не перекладений українською. Окрім того, у 1999 р. разом із Саймоном Крітчлі Т. Маккарті заснував International Necronautical Society (INS) «Міжнародне некронавтичне товариство», в епа-

тажному маніфесті якого проголошується, що «Смерть – це тип простору, який ми збираємося картографувати, перетнути і нарешті заселити», артикулюються наміри товариства оспівувати її красу у різних видах мистецтва і засобах масової інформації [1]. Також Маккарті є концептуальним художником, що часто репрезентує свої роботи (виставка, організована спільно з Родом Дікінсоном «Greenwich Degree Zero», 2006), влаштовує перформанси та інсталяції («Black Dox Installation», 2008, Stockholm) і т.ін. Він пише тео-

ретичні роботи та активно рефлексує над своєю творчістю: дає численні інтерв'ю, виступає з доповідями (наприклад, доповідь «Трансмiсія та iндивiдуальний ремiкс» потiм вийшла окремою книжкою [2]), пише лiтературно-критичнi роботи («Тiнтiн i таємниця лiтератури» [3]).

Масштабнiсть i провокативний стиль творчостi Маккартi нагадують критикам (Д. Данкан, Ю. Нiланд, А. Мантон [4; 5; 6]) екстравагантнi експерименти митцiв авангарду початку ХХ ст., що пiдтверджується самим митцем – в iнтерв'ю з Джеймсом Пардоном вiн визначає прiоритети лiтератури («<...> завдання сучасної лiтератури полягає у взаємодiї зi спадщиною модернiзму. Я не намагаюся бути модернiстом, але намагаюся зорiєнтуватися в уламках цього проєкту» [7]). Як зазначає один з дослідників творчостi Тома Маккартi: «Незважаючи на те, що його точка зору сфокусована на модернiстському авангардi, його твори критично сформованi постмодернiстською деконструкцiєю, загалом спираються на думки Жоржа Батая, Морiса Бланшо, Еммануеля Левiнаса, Ролана Барта i Жака Деррiда, а також Жана-Франсуа Лiотара i Мартiна Гайдеггера; визначнi iмена, чий вплив вiн вiдкрито визнає у бiльшостi своїх лiтературно-критичних робiт та у своїй художнiй дiяльностi» [8, с. 33]. Отже, звичайно, на початку ХХI ст. не може йтися про копiювання або реанiмацiю модернiстських технiк i прийомiв – вiдбувається iронiчне вiдтворення, переосмислення, гра культурними кодами залежно вiд певних настанов митця, що формують його свiтогляд. Тому у сучасному лiтературознавствi виникла дилема стосовно творчостi Тома Маккартi: вписувати його доробок у межi постмодернiзму (М. Девiс, К. Ланон, Ю. Нiланд, М.П. Iв [9; 10; 5; 11]) або розглядати його в контекстi метамодернiзму (Р.А. Карраседо, Д. Джеймс та У. Сешагири [8; 12]) – нового напрямку ХХI ст., над визначенням якого працюють дедалi бiльше дослідників (А. Гiббонс, А. Кiрбi, Т. Вермюлен, Р. ван ден Аккер та iн.).

Серед багатьох альтернативних теорiй осмислення нового етапу культурного розвитку людства (дiджимодернiзм, перформатизм, автeрпостмодернiзм, пост-постмодернiзм та iн.), найбільш обґрунтованою видається концепцiя Т. Вермюлена i Р. ван ден Аккера, якi пiд метамодернiзмом розумiють новий тип чуттєвостi «<...> структуру почуття, що виникла у 2000-i роки i стала доминантною культурною логiкою захiдних капiталiстичних суспiльств» [13, с. 4]. Вони вказують на три визначнi риси, що вiдрiзняють новий напрям вiд постмодернiзму, – це глибина, афект та iсторичнiсть. Подiбно до того, як префiкс «пост-» безпосередньо вказував на структуру почуття, до якого звертався постмодернiзм – Джеймiсон

назвав його «вiдчуттям кiнця», – префiкс «мета-» також встановлює специфiчне розумiння теперiшнього сприйняття. Цей грецький префiкс має три значення: з або *поряд*, *пomiж* i *пiсля*» [13, с. 8]. Тобто метамодернiзм не вiдривається цiлком вiд свого безпосереднього попередника, а коливається мiж модернiзмом i постмодернiзмом, всотуючи риси обох «iзмiв», що дослідники назвали явищем осциляцiї [14, с. 2]. «Для багатьох творiв захiдноєвропейської i пiвнiчноамериканської лiтератури це, наприклад, означає, що вони, з одного боку, мiстять постмодернiстськi авторськi стратегiї, а з iншого – виходять за їх межi, парадоксальним чином повертаючись до форм модернiзму, реалiзму або бiльш раннiх» [13, с. 9].

Дослідники новiтньої британської лiтератури також виявляють у художнiх текстах початку ХХI ст. потужну тенденцiю наслiдування художнiм практикам модернiзму. «Зростаюча кiлькiсть сучасних романiстiв, серед яких – Джуліан Барнс, Джозеф М. Кутзее, Сiнтiя Озiк, Вiл Селф i Зедi Смит, розмiщують революцiйнi концепцiї модернiзму у саме серце своєї лiтератури, стилiзуючи власнi лiтературнi iнновацiї ХХI ст. як експлiцитнi зустрiчi з iнновацiями письма раннього ХХ ст.», – зазначають Девiд Джеймс та Урмiла Сешагiри [12, с. 87]. На нашу думку, романнiй творчостi Т. Маккартi притаманна не лише увага до модернiзму, але та сама осциляцiя, яка найбiльш яскраво проступає у його романi «С».

Третiй роман Тома Маккартi «С», що потрапив у шортлист Букерiвської премiї 2010 року, насичений естетичними та фiлософськими iдеями автора. Iнтерпретацiя цього експериментального тексту, головним чином, вiдбувається завдяки пошуку вiдповiдностi мiж теоретичними поглядами Маккартi, фiлософськими iдеями, втiленими у його художньому доробку, та проблемно-тематичним та образним рiвнем роману. Теми трансмiсiї i медiа, криптографiї i шифрiв, таємних сигналiв, що оточують нас, технологiчного впливу на особистiсть i суспiльство, яким присвячена теоретична робота Маккартi «Трансмiсія та iндивiдуальний ремiкс» [2], видiляються й аналізуються у тексті роману «С» iз залученням згадуваних Маккартi теоретичних робiт (Ю. Нiланд i К. Ланон [5; 10]). Образ головного героя розумiється у координатах теорiї травми i психоаналiтичного пiдходу (описаний Фрейдом випадок «людини-вовка», а також вторинний аналіз цього випадка Н. Абрагамом i М. Торок, що базується на дешифруваннi криптонимiв (слiв, що приховують значення)) (Ю. Нiланд [5]).

Декларована зацiкавленiсть автора в модернiстському дискурсі провокує до пошуку iмплiцитного й експлiцитного тексту доби модерну – дослідники знаходять у ньому алюзiї

на твори В. Вулф, Ф.Т. Марінетті, Е.М. Фостера, В. Льюїса, Ф. Кафки та ін. Вони звертають увагу на технічні винаходи, що формують контекст доби – радіо, телеграф, кіно, авіація, народження ВВС, які також занурюють в атмосферу технічної революції кінця XIX – початку XX ст. (А. Мантон, Ю. Ніланд [6; 5]). Але, на думку К. Ланон, А. Мантона, Р.А. Карраседо та ін., модерністський текст осмислений у романі крізь призму постмодерністських ідей щодо неавтентичності Я, панмовної структури свідомості, що базується на роботах Ж.-Ф. Ліотара, Р. Барта, М. Бланшо і Ж. Дерріда, М. Сєрра [10; 6; 8].

Разом з тим, незважаючи на численну кількість літературознавчих досліджень роману «С», його жанрова природа так і залишилась невизначеною. У більшості розвідок такий роман мимохідь визначають як Bildungsroman (роман виховання) [14, с. 3], un-Bildungsroman (роман виховання навпаки) [5, с. 571], як роман про митця [10, с.10], як історичний [8, с. 33] і квазіісторичний роман [11, с. 183]. У дисертаційній роботі Марк Девіс ґрунтовно розглядає жанрову специфіку роману, і, відмовляючись від матриць роману виховання та історичного роману, доходить висновку, що «С» – постмодерністський текст, що уникає будь-яких стилістичних або жанрових визначень [9, с. 17].

Отже, зважаючи на розмаїтість і суперечливість поглядів щодо визначення жанру досліджуваного роману, **метою роботи** є виявлення жанрової специфіки роману «С» Т. Маккарті в контексті нового напрямку метамодернізму.

Виклад основного матеріалу дослідження. В інтерв'ю зі Стівом Фінброу Маккарті називає свій третій роман «С» «дуже німецьким», бо в ньому відчувається потужний вплив творів Т. Манна, А. Дьобліна, Ф. Кафки і З. Фрейда [16]. В іншому радіоінтерв'ю письменник зізнається, що якимось усвідомив, що всі ідеї, які він втілював «<...> у проєктах візуального мистецтва із залученням радіо і трансмісії і т. п., можна пов'язати з одною вельми чіткою параболою дуже умовної наративної дуги від народження до смерті» [17]. Отже, авторська зацікавленість у модерністському дискурсі, багате теоретико-філософське тло роману, оголошена параболічність сюжету вказують на очевидні риси філософського твору. На нашу думку, роман «С» належить до інтелектуального роману, який народився в контексті німецької модерністської літератури і об'єднав під своєю жанровою парасолькою твори Т. Манна, Г. Гессе, А. Дьобліна та ін. Як відомо, сам термін «інтелектуальний роман» уперше був застосований Томасом Манном у статті «Про вчення Шпенглера» у 1924 р. Узагальнюючи теоретичні здобутки дослідників інтелектуального роману В. Бікульчюса, Т. Гуріної, Ю. Давидова,

В. Дніпрова, Н. Павлової та інших, українська літературознавиця І. Куриленко зазначає, що цей жанровий різновид породжений процесом «конвергенції» художнього і філософського способів осягнення дійсності [18, с. 273], але, на відміну від класичного філософського роману XVIII ст., теорія не зводиться у ньому до тези, а є сукупністю ідей, системою авторських поглядів, що часто реалізуються у розгорнутих діалогах і монологах героїв. Споріднює інтелектуальний роман з філософським – умовність (автор відкрито пропонує свою конструкцію світу), підпорядкованість характерів і сюжету певній філософській ідеї [18, с. 273–275]. Продовжуючи дослідження Н. Павлової, українська дослідниця Л. Гапонова звертає увагу на структуру інтелектуального роману, яка в класичному німецькому тексті Т. Манна і Г. Гессе передбачає наявність кількох шарів дійсності, таких собі «поверхів буття», що співвідносяться один з одним. Ця багаторівнева структура зумовлює складну часово-просторову будову роману, у якій космічний, суспільний, світовий час історії або міфу протиставляються суб'єктивному особистому часу людини [19, с. 128–129]. Розгалужена мотивна і лейтмотивна організація тексту спирається на алегорії, притчі, міфи, музичні структури, сучасні філософські теорії (наприклад, здобутки психоаналізу З. Фрейда і К.Г. Юнга), художній інтертекст. «Інтерес автора зосереджений не стільки на висвітленні прихованого внутрішнього життя героя, скільки на зображенні людини як представника людства. Образ стає менш висвітленим психологічно, але досить розгорненим» [19, с. 129]. Німецький інтелектуальний роман XX ст. часто базується на традиційному для німецької літератури сюжеті Bildungsroman.

Отже, свій «дуже німецький роман» Т. Маккарті будує згідно з умовною схемою роману виховання, занурюючи читача в історичний контекст Англії к. XIX – поч. XX ст. Алан Мантон зазначає: «Дія роману охоплює час між 1898 і 1922 роками і триває від перших днів радіо до дивовижного року, коли було опубліковано «Улісс» і «Безплідну землю», а також закладено підґрунтя того, що мало стати ВВС» [6, с. 2]. Роман поділяється на чотири частини, у яких послідовно описується життєвий шлях головного героя Сержа Керрефакса. У першій частині «Caul» (англ. ковпак) розповідається про його народження у «щасливій сорочці», «ковпаку» і про роки його дитинства. Друга частина присвячена Першій світовій війні, де Серж на військовій службі виконує роль спостерігача та корегувальника вогню на літаку, який збивають «Chute» (від фр. chute – падіння, або скор. англ. parachute). Третя частина «Crash» концентрується на роках навчання в Архітектурній

асоціації й завершується автомобільною катастрофою, що буквально відтворює обставини аварії, яку пережив видатний футурист Марінетті [6, с. 2]. «Call» (англ. поклик) – остання частина – описує мандрівку до Єгипту (що, на думку К. Ланон, відтворено за повоєнним путівником Александрією Е.М. Форстера [10, с. 20]) і смерть Сержа через інфекцію, викликану укусом змії або невідомої комахи в єгипетському некрополі. Як видно, літера «С» повторюється у початкових літерах назв усіх частин і вказує на знак вуглецю (Carbon), основного елементу життя «Carbon: basic element of life» [20, гл. 12, ii]. Однак життя передбачає розвиток, а роман розпочинається епіграфом з висловлювання Омара Хайяма «Ourselves must we beneath the Couch of Earth // Descend, ourselves to make a Couch-for whom?» («Самі повинні зійти під ліжко землі, щоб бути ліжком – кому?»)[20] і завершується смертю протагоніста.

Коло, що утворюється омофонічними назвами першої і четвертої частин (Saul-Call), символізує часову петлю, яка охоплює життєвий шлях головного героя і повертає його до початку. Це повернення суперечить основній ідеї роману виховання, у якому має бути розвиток: герой, пройшовши низку випробувань, під впливом учителів-наставників повинен змінитися. Усі траєкторії розвитку, зацікавлення, уподобання Сержа Керрефакса формуються у, на перший погляд, ідилічному маєтку Версуа (фр. *ver soie* – шовкопряд), де його мати виготовляє шовк, а Едісоноподібний батько – Симеон Керрефакс – настільки захоплений винайденням бездротового телеграфу, що навіть забуває про народження першого сина. Атмосфера байдужості, відсутності людського тепла – кожний мешканець занурений у власні турботи – тиша (мати Сержа глуха, а Версуа – школа для глухих дітей, яких примусово вчить розмовляти Симеон) виховують відстороненість, порожнечу і байдужість Сержа. Зазвичай в інтелектуальному романі процес виховання пов'язаний з отриманням нового знання, тому в ньому першочергова роль відводиться вчителям. Незважаючи на наявність вчителя, справжньою вихователю Сержа стає його старша сестра Софі, яка захоплена хімічними дослідженнями, природознавством, криптографією, грамофоном, кіно й усіма науково-технічними відкриттями початку ХХ ст. То вона милостиво приймає брата у гру, то жене його геть, і цей досвід спілкування із Софі, інцестуальна тяга до неї, її комахоподібний статевий акт з Відсаном, давнім другом батька (гра слів *incest-insect*), свідком якого стає Серж, а головне, її несподівана раптова смерть сформують травматичний досвід головного героя, визначають життєві вподобання і приведуть до смерті: у фінальному передсмертному видінні Серж одружується із Софі (Т. Маккарті,

а також низка критиків зазначають безперечний вплив на створення образу Сержа описаного Фрейдом випадку obsесивного неврозу Сергія Панкєєва – «людини-вовка» [5, с. 572; 8, с. 37]).

Дослідники звертають увагу на порожнечу, відсутність почуттів, байдужість Сержа, називають його «антигероєм і юним членистоногим» [5, с. 571], когерером [10, с. 18], людиною-радіоприймачем [9, с. 31]. Річ у тім, що внутрішній світ героя недосяжний для читача, свідомість Сержа непроникна. Оповідь ведеться недієгетичним наратором (згідно з класифікацією В. Шміда [21, с. 66]) від третьої особи у теперішньому часі, точка зору якого більшою мірою прикріплена до Сержа, але є і виключення – у першому розділі опис Версуа ми бачимо з точки зору доктора Лермона. Коли Серж артикулює власні думки, зазвичай вони співпадають з теоретичними поглядами Маккарті, він перетворюється на рупор ідей автора [22]. (Як слушно зазначає Марк Девіс, «<...> використання Маккарті теперішнього часу надає оповіді відчуття безпосередності, що дозволяє йому уникнути питання про почуття головного героя майже в усіх ситуаціях. Більшість описів стосуються зовнішніх подій у фізичному світі» [9, с. 14]. Д. Джеймс і У. Сешагірі вважають, що Маккарті звертається до новаторської техніки одного з родоначальників виртицизму, митця, теоретика модернізму Віндама Льюїса, який свідомо відмовлявся від технік імпресіоністичної, психологічної прози: «Маккарті не шукає глибини, багатозначності, напруги Джеймса і Фолкнера, він висуває своєрідний незручний екстерналізм, що відстоював Віндам Льюїс, який протиставив психологічній прозі нарративні техніки, що приділяють «більшу увагу», у термінах Льюїса, «зовнішньому в людях», так, що «панцирі» персонажів або «шкіри», або мова їх тілесних рухів стоятимуть на першому, а не на останньому місці» [12, с. 94]. Тобто дії, фізичні рухи, відсутність психологічної глибини персонажа свідчать про те, що Серж не лише рупор ідей автора, але конструкт, функція, що рухається заданою траєкторією у майстерно змодельованому світі інтелектуального роману.

Теоретична метатекстова рефлексія автора є визначною рисою не лише інтелектуального модерністського, але й постмодерністського роману. Такими метатекстами стають численні інтерв'ю та статті, де Маккарті артикулює ідеї щодо сутності літератури: «Є уявлення про літературу як про радіомережу, про технологію, що допомагає нам слухати «набір сигналів, що повторюються, пульсують, модулюються у повітряному просторі роману, вірша, п'єси – у їх рядках, поміж ними, навкруги них – з тих самих пір, як народилась кожна з цих форм». А ще є література

як склеп, окультна зона, де, як стверджували Ніколас Абрагам і Марія Торок у «Чарівному слові людини-вовка» (1976), закодовані й зберігаються недозволені й невисловлені втрати» [23, с. 658]. У другій доповіді для INS Маккарті пояснює, що склепом є «<...> таємне сховище або анклав, з якого виходять закодовані передачі, але сам він завжди залишається нечутним і невимовним» (Т. McCarthy, S. Crichtley «The Mattering of Matter: Documents from the Archive of the International Necronautical Society», 2012. Цит. за Р.А. Карраседо [8, с. 38]). Своєю чергою митець – це «людина-когерер», «радіоприймач», який перехоплює повідомлення і ретранслює їх.

Безумовно, ідеї Маккарті відштовхуються від постмодерністської теорії інтертекстуальності Ю. Крістєвої, концепції Р. Барта щодо митця-скриптора, які доповнені сучасними дослідженнями травми (trauma studies), а також психоаналітичними постфейдистськими розвідками Н. Абрагама і М. Торок. Головний герой роману «С», на думку Маккарті, є митцем – спеціалістом з комунікацій: з дитинства, затримавши подих, він прислухається до таємних сигналів, застосовуючи саморобне радіо; на військовому літаку він за допомогою бездротового передавача корегує артилерійський вогонь; у Єгипті – шукає місця для радіолокаційних веж, а перед смертю сплутана агонією свідомість породжує видіння – Серж перетворюється на радіоприймач, відчуваючи потойбічний поклик «Call». Його цікавість трансмісією і радіосигналами формується у тиші Версуа, де замість людської мови чути цокіт і гудіння комах (бджіл і шовковиків), дзижчання телеграфу, побудованого батьком, клацання кінопроектора і цокіт ткальних машин. Серж здатний випадати в особливий позачасовий простір-сховище сигналів, яке асоціюється з криптою, склепом – сигнали там безкінечно відправляються, повторюються, відтворюються. Симптоматичним є те, що Серж бачить світ позбавленим глибини, плоским: він не розуміє і не сприймає перспективу на заняттях з малювання у дитинстві, коли стає студентом-архітектором, пілотом, геодезистом в Єгипті, який шукає місце для комунікаційного пілона. Він вихований на ідеях батька, що «людське тіло – це механізм», Сержу подобається війна як поле застосування нових технологій, для нього тіла вбитих солдатів – матерія, а таємниця життя криється у винайденому базовому елементі – вуглеці. Отже, такий деіндивідуалізований і травмований митець може бути лише ретранслятором безкінечно повторюваних сигналів, оспівуючи плоский простір смерті, що цілком відповідає маніфестам INS. Загалом, образ Сержа генералізований, позбавлений індивідуальних і психологічних рис, він сконструйований авто-

ром як знак відчуження людини початку ХХІ ст. У цьому постгуманістичному «художнику» втілились симптоми сучасності, витoki яких зародились ще на початку ХХ ст. і були сформовані сцієнтистським ставленням до природи і людини, безмежним прагненням до технічного прогресу.

Художній простір роману «С» неоднорідний і багатоплановий, кожному топосу притаманний власний плив часу. (Можна провести аналогію з німецьким інтелектуальним романом, художній простір якого поділявся на декілька якісно різних «поверхів буття» (наприклад, життя у долині й на Чарівній горі (Т. Манн), життя обивателів і республіка Касталія (Г. Гессе)). У романі «С» «великий історичний час» присутній як символічний рух технологічного прогресу, час Першої світової війни, прискорений час Лондона у студентські роки Сержа. Насичені життєвою динамікою відрізки життя Серж воліє проводити під дією наркотиків, як колись і його мати, яка зловживала опіумом. Вона не бажала бігти наввипередки з прогресом – «Навіщо мені робити вп'ятеро більше шовку? <...> Ми не потребуємо більше грошей, ми – не бідні» [20, гл. 3, ii], а він бажав власти у забуття, вибути з ритму оточуючого життя, вживаючи наркотики, навіть під час бойових завдань. Від метушливого життя Лондона Серж ховається у кав'ярні місіс Фокс: «Йому подобається атмосфера: відчуття перебування у якомусь підземному світі, повітря якого насичене сигналами» [20, гл. 10, ii]. У стрімкому русі літака й авто він шукає спокій. «Він приходить до розуміння, що метушня насправді є спробою досягнути своєї протилежності – стазиса. Немовби якщо він вдалась порухається, то світ навкруги стане на своє місце. У міру того, як усе проноситься повз і горизонт наближається до нього, здається, що він сам став нерухомим – в оці моменти він відчуває те саме заспокоєння, що він мав у гондолі Rumpitee або у кабіні RE8: відчуття нерухомої точки у світі руху» [20, гл. 10, ii].

Динамічному часу протиставляється час застиглий, притаманний «ідилічному» простору Версуа, казковому курорту Клодебради (алюзія на санаторій Бергоф із «Зачарованої гори» Т. Манна), куди їде Серж лікуватися після смерті сестри, німецькому полону у Гаммельбурзі. У цих топосах час зупинився, він рухається по колу, події щоденно повторюються. Це своєрідний антисвіт, автономний від звичайного повсякденного світу, він нагадує задзеркалля. По стінах будинку Версуа висять гобелени, що дзеркально відтворюють частини самого будинку і саду, доктор Лермон, що приїхав приймати пологи, довго блукає незнайомим лабіринтом саду і не може потрапити у маєток. Військовополонені, а також пацієнти санаторію – відокремлена каста тимчасових від-

відувачів, вони існують в окремішньому режимі порівняно з місцевими мешканцями. У цих хронотопах домінує символіка смерті: чорні птахи кружляють над Версуа [20, гл. 1], коли народжується Серж; Клодебради оточують гори видобутого чорного цистеїну, а Серж весь час відчуває запах сірки й гіркий присмак кіптяви [20, гл. 6], по дорозі до Гаммельбурга на домівках містян висять похоронні вінки й хрести, а вікна закриті чорними жалюзі [20, гл. 9, iv]. У цих топосах герой почувається комфортно, отримує знання і досвід, але цей антисвіт спрямовує героя на пошук смерті.

Є в романі також й інфернальний простір вічності – інформаційний склеп– простір, де панує статика безкінечно повторюваних сигналів. Він еквівалентний хтонічному світу, що представлено просторовими образами склепу-парку у Версуа, лабіринту єгипетських поховань – світу смерті, куди прагне зануритися протагоніст. Ерос і Танатос тут переплітаються: Серж відчуває сексуальне збудження на похороні сестри [20, гл. 5, iii], у якійсь темній і вузькій могилі єгипетського некрополя він злягається з археологінею Лорую, у передсмертному видінні Серж одружується із Софі й т. ін. Простір смерті поглиблюється, здобуває риси універсальності завдяки міфологічним аналогіям. Він вабить протагоніста, бо існування можливе й у потойбічному світі, згідно з давньогрецьким міфом про Аїда і Персефону, на сюжет якого роблять дитячу виставу у Версуа. Остання мандрівка Сержа по Нілу, що нагадує шлях душі в потойбічний світ, супроводжується оповіддю Лори про смерть єгипетського бога Осіріса, порубаного на шматки і потім оживленого сестрою-дружиною Ісідою. Осіріс є не лише архетипом бога, що вмирає та відроджується, але і верховним правителем царства мертвих. Саме цю функцію Осіріса символічно обирає Серж – його зачаровує статика смерті. Смерть не відштовхує головного героя жахом небуття, це простір існування в іншій якості, який нагадує фотографію або фільм – вони є відбитками життя, якого вже давно немає.

Отже, в романі виділяються два типи художнього простору, що протиставляються один одному за принципом позитив/негатив, світ/антисвіт, буденність/задзеркалля: перший наділено динамікою, рухом і розвитком, другий характеризується нерухомістю, повторюваністю, рухом по колу. Але, незважаючи на якісну різницю між двома окресленими топо-

сами, цілеспрямований рух головного героя – це пошук шляху в царство смерті, ще одного топосу вічності, що притягує його не горизонтом можливого знання, а порожнечою безкінечно повторюваних сигналів, ретранслятором яких він стає наприкінці роману.

Висновки. Томас Манн у своїй лекції до студентів Принстонського університету сказав, що його інтелектуальний роман «Зачарована гора» «<...> про час у подвійному сенсі: в історичному, адже він намагається відтворити внутрішній світ повоєнної епохи в Європі, але також і тому, що сам час є предметом цього роману. Адже час виступає не лише досвідом романного героя, тут ідеться про час зсередини, про сам час» [24]. На відміну від «Зачарованої гори», у романі «С» фокус постмодерно зміщено на простір, поверхню, площину. Відповідно, тематичний каркас, утворений мотивами карти, сітки, лабіринту, склепу, некрополя, нав'язливо приводить читача до простору смерті. Історичний час початку ХХ ст. постає у романі як неблаганний рух технічного прогресу, який урівнює та знеособлює усіх його учасників та сплющує будь-які людські відносини до компенсацій травм та інцестуозних бажань. На зміну героєві інтелектуального роману, який бився над загадками свого розірваного часу, або митцю, що уособлював епохальний злам, в образі Сержа перед нами з'являється постгуманістичний митець, що «оспіває» без кінця повторювані сигнали минулого. Там, де немає нового, там панує смерть. У концептуальній діаді життя–смерть Т. Маккарті епатажно привертає увагу до другого члена, викликаючи шоківу реакцію читача, природне відторгнення і неприйняття, тобто афект, що народжується як нова реакція читача на тексти метамодернізму. Парадоксальним чином, акцентуючи постмодерністську поверхню, Т. Маккарті відкриває глибину, примушуючи читача міркувати стосовно наслідків тотальної технізації і медіатизації, що поглинула сучасний світ. Незважаючи на те, що інтерпретація роману свідомо закодована авторською теоретичною рефлексією, ми доходимо висновку, що роман є художнім експериментом, інтелектуальним романом доби метамодерну, що переосмислює жанрову модель модерністського інтелектуального роману і доводить до логічної межі багато положень філософської постмодерністської думки. У перспективі подальших досліджень – вивчення романів Т. Маккарті в контексті нового літературного напрямку – метамодернізму.

ЛІТЕРАТУРА

1. McCarthy T. INS Founding Manifesto. 1999. URL: <http://www.necronauts.org/index.htm> (дата звернення: 15.04.2023).
2. McCarthy T. Transmission and the Individual Remix. How Literature Works. New York : Vintage, 2012. 64 p.

3. McCarthy T. *Tintin and the Secret of Literature*. London : Granta Books, 2006. 212 p.
4. Duncan D. *Calling All Agents*. Introduction. Tom McCarthy: Critical Essays / ed. by Dennis Duncan. UK : Gylphi, 2016. P. 1–16.
5. Nieland J. *Dirty Media: Tom McCarthy and the Afterlife of Modernism*. *Modern Fiction Studies*. 2012. Vol. 58. № 3 (Fall 2012). P. 569–599. URL: <http://www.jstor.org/stable/26292921>
6. Munton A. *Tom McCarthy's C, Wyndham Lewis and New Tecnology*. Tom McCarthy. C. London : Jonathan Cape, 2010. P. 1–27. URL: <https://www.unirioja.es/wyndhamlewis/pdf/news/C.McCarthy-27.pdf>
7. Purdon J. Interview. Tom McCarthy: “To ignore the avant garde is akin to ignoring Darwin”. *The Gardian*. 2010. August 1. URL: <https://www.theguardian.com/books/2010/aug/01/tom-mccarthy-c-james-purdon>
8. Carracedo R.A. *Tom McCarthy and Metamodernism. An Uneasy Dialog. An Analysis of the Novel C and its Relation to the Metamodern Framework* : Master thesis, 2017. URL: https://libstore.ugent.be/fulltxt/RUG01/002/375/932/RUG01-002375932_2017_0001_AC.pdf
9. Davies M. *Screening and the Self in C by Tom McCarthy* : PhD. Thesis. Université de Paris – Sorbonne Nouvelle. Institute du Monde Anglophone. Paris, 2013. 91 p. URL: https://www.academia.edu/10952156/Screening_and_the_self_in_C_by_Tom_McCarthy
10. Lanone C. “Only Connect”: Textual Space as Coherer in Tom McCarthy’s *C*. *Études Britanniques Contemporaines*. 2014: 47. URL: <http://journals.openedition.org/ebc/1830>; DOI: <https://doi.org/10.4000/ebc.1830>
11. Eve M.P. *Structures, Signposts, and Plays: Modernist Anxieties & Postmodern Influences in Tom McCarthy’s C*. Tom McCarthy: Critical Essays / ed. by Dennis Duncan. UK : Gylphi, 2016. P. 181–200.
12. James D., Seshagiri U. *Metamodernism: Narratives of Continuity and Revolution*. PMLA. 2014. Vol. 129. (January 2014). P. 87–100.
13. Akker van den R., Gibbons A., Vermeulen T. *Metamodernism: Historicity, Affect and Depth After Postmodernism* / ed. by Robin van den Akker, Alison Gibbons, Timotheus Vermeulen. London–New York : Rowman & Littlefield Publishers, 2017. 260 p.
14. Vermeulen T., Akker van den R. *Notes on Metamodernism*. *Journal of Aesthetics & Culture*. 2010. Vol. 2. P. 1–14. URL: <https://www.tandfonline.com/doi/full/10.3402/jac.v2i0.5677>
15. Wrethed J. “Where danger is, there rescue grows”: Technology, Time, and Dromology in Tom McCarthy’s *C*. *C21 Literature: Journal of 21st-century Writings*. 2017. 5(3): 3. P. 1–28. DOI: <https://doi.org/10.16995/c21.26>
16. Finbrow S. “Literature doesn’t work, and that, ultra-paradoxically, is the condition of its possibility” – Steve Finbrow interviews Tom MacCarthy, author of *C*. *Bookmunch*. 2010. August 6. URL: <http://bookmunch.wordpress.com/2010/08/06>
17. Tom McCarthy in his interview with Michael Silverblatt. *KCRW*. Bookworm. Oct. 10, 2010. URL: http://www.kcrw.com/etc/programs/bw/bw101021tom_mccarthy_c
18. Куриленко І.А. До питання про сутність та жанрові особливості українського інтелектуального роману. *Наукові записки Бердянського державного педагогічного університету*. 2015. Вип. V. С. 272–279.
19. Гапонова Л. Інтелектуальний роман Г. Гессе «Гра в бісер». *Актуальні питання гуманітарних наук*. 2021. Вип 46. Т. 1. С. 126–129. DOI: <https://doi.org/10.24919/2308-4863/46-1-19>
20. McCarthy T. C. London : Vintage, 2010. URL: https://royallib.com/book/McCarthy_Tom/C.html
21. Schmid W. *Narratology. An Introduction*. Berlin–New York : De Gruyter, 2010. 258 p.
22. Turner J. *Seeing Things Flat*. *London Review of Books*. 2010. Vol. 32. No. 17. Sep 9. URL: <https://www.lrb.co.uk/the-paper/v32/n17/jenny-turner/seeing-things-flat>
23. Hart M., Jaffe A., Eburne J. *An Interview with Tom McCarthy*. *Contemporary Literature*. 2013. Winter. 54(4). P. 656–682. URL: <https://muse.jhu.edu/article/537956>
24. Манн Т. Вступ до «Зачарованої гори» (для студентів Принстонського університету). Т. 2. Т. Манн. *Зачарована гора: в 2 т. / Пер. з нім. Р. Осадчука*. Київ : Юніверс, 2009. 488 с. URL: <https://textbook.com.ua/zarubizhna-literatura/1548701599/s-4>

REFERENCES

1. McCarthy, T. (1999). *INS Founding Manifesto*. Retrieved from: <http://www.necronauts.org/index.htm> (Last accessed: 15.04.2023).
2. McCarthy, T. (2012). *Transmission and the Individual Remix. How Literature Works*. New York: Vintage. 64 p.
3. McCarthy, T. (2006). *Tintin and the Secret of Literature*. London: Granta Books. 212 p.

4. Duncan, D. (2016). Calling All Agents. Introduction. Tom McCarthy: Critical Essays / ed. by Dennis Duncan. UK: Gylphi. P. 1–16.
5. Nieland, J. (2012). Dirty Media: Tom McCarthy and the Afterlife of Modernism. *Modern Fiction Studies*. Vol. 58. № 3 (Fall 2012). P. 569–599. Retrieved from: <http://www.jstor.org/stable/26292921>
6. Munton, A. (2010). Tom McCarthy's *C*, Wyndham Lewis and New Tecnology. Tom McCarthy. *C*. London: Jonathan Cape. P. 1–27. Retrieved from: <https://www.unirioja.es/wyndhamlewis/pdf/news/C.McCarthy-27.pdf>
7. Purdon, J. (2010). Interview. Tom McCarthy: “To ignore the avant garde is akin to ignoring Darwin”. The Guardian. August 1. Retrieved from: <https://www.theguardian.com/books/2010/aug/01/tom-mccarthy-c-james-purdon>
8. Carracedo, R.A. (2017). Tom McCarthy and Metamodernism. An Uneasy Dialog. An Analysis of the Novel *C* and its Relation to the Metamodern Framework. Master thesis. Retrieved from: https://libstore.ugent.be/fulltxt/RUG01/002/375/932/RUG01-002375932_2017_0001_AC.pdf
9. Davies, M. (2013). Screening and the Self in *C* by Tom McCarthy: PhD. Thesis. Université de Paris – Sorbonne Nouvelle. Institute du Monde Anglophone. 91 p. Retrieved from: https://www.academia.edu/10952156/Screening_and_the_self_in_C_by_Tom_McCarthy
10. Lanone, C. (2014). “Only Connect”: Textual Space as Coherer in Tom McCarthy's *C*. *Études Britanniques Contemporaines*, 47. Retrieved from: <http://journals.openedition.org/ebc/1830>; DOI: <https://doi.org/10.4000/ebc.1830>
11. Eve, M.P. (2016). Structures, Signposts, and Plays: Modernist Anxieties & Postmodern Influences in Tom McCarthy's *C*. Tom McCarthy : Critical Essays / ed. by Dennis Duncan. UK: Gylphi. P. 181–200.
12. James, D., Seshagiri, U. (2014). Metamodernism: Narratives of Continuity and Revolution. *PMLA*. Vol. 129 (January 2014). P. 87–100.
13. Akker van den, R., Gibbons, A., Vermeulen, T. (2017). Metamodernism: Historicity, Affect and Depth After Postmodernism / ed. by Robin van den Akker, Alison Gibbons, Timotheus Vermeulen. London–New York: Rowman & Littlefield Publishers. 260 p.
14. Vermeulen, T., Akker van den R. (2010). Notes on Metamodernism. *Journal of Aesthetics & Culture*. Vol. 2. P. 1–14. Retrieved from: <https://www.tandfonline.com/doi/full/10.3402/jac.v2i0.5677>
15. Wrethed, J. (2017). “Where danger is, there rescue grows”: Technology, Time, and Dromology in Tom McCarthy's *C*. *C21 Literature: Journal of 21st-century Writings*. 5(3): 3. P. 1–28. DOI: <https://doi.org/10.16995/c21.26>.
16. Finbrow, S. (2010). “Literature doesn't work, and that, ultra-paradoxically, is the condition of its possibility” – Steve Finbrow interviews Tom MacCarthy, author of *C*. *Bookmunch*. August 6. Retrieved from: <http://bookmunch.wordpress.com/2010/08/06>
17. Tom McCarthy in his interview with Michael Silverblatt. *KCRW*. Bookworm. Oct. 10, 2010. Retrieved from: http://www.kcrw.com/etc/programs/bw/bw101021tom_mccarthy_c
18. Kurylenko, I.A. (2015). Do pytannia pro sutnist ta zhanrovi osoblyvosti ukrainskoho intelektualnoho romanu [About the essence and the genre specificity of Ukrainian intellectual novel]. *Naukovi zapysky Berdianskoho derzhavnogo pedahohichnoho universytetu*. Vol. V. S. 272–279.
19. Haponova, L. (2021). Intelektualnyi roman H. Hesse «Hra v biser» [The intellectual novel “The Glass Bead Game” by H. Hesse]. *Aktualni pytannia humanitarnykh nauk*. 2021. Vol. 46. T. 1. S. 126–129. DOI: <https://doi.org/10.24919/2308-4863/46-1-19>
20. McCarthy, T. (2010). *C*. London: Vintage. Retrieved from: https://royallib.com/book/McCarthy_Tom/C.html
21. Schmid, W. (2010). Narratology. An Introduction. Berlin–New York: De Gruyter, 258 p.
22. Turner, J. (2010). Seeing Things Flat. *London Review of Books*. Vol. 32. No. 17. Sep 9. Retrieved from: <https://www.lrb.co.uk/the-paper/v32/n17/jenny-turner/seeing-things-flat>
23. Hart, M., Jaffe, A., Eburne, J. (2013). An Interview with Tom McCarthy. *Contemporary Literature*. Winter. 54(4). P. 656–682. Retrieved from: <https://muse.jhu.edu/article/537956>
24. Mann, T. (2009). Vstup do «Zacharovanoi hory» (dlia studentiv Prynstonskoho universytetu) [An introduction to *The Magic Mountain* (for the students of Princeton University)]. T. 2. T. Mann. Zacharovana hora: v 2 t. / Per. z nim. R. Osadchuka. Kyiv: Yunivers. 488 c. Retrieved from: <https://textbook.com.ua/zarubizhna-literatura/1548701599/s-4>

**ПОЕТИКАЛЬНІ СТРАТЕГІЇ ФОРМУВАННЯ ТА АКСІОЛОГІЧНА СЕМАНТИКА
ІТАЛІЙСЬКОГО ПРОСТОРУ В РОМАНІ ТОМАСА НЕША
«НЕЩАСЛИВИЙ МАНДРІВНИК» (1593 Р.)**

Торкут Н. М.

*доктор філологічних наук, професор,
професор кафедри німецької філології, перекладу та світової літератури
Запорізький національний університет
вул. Жуковського, 66, Запоріжжя, Україна
orcid.org/0000-0002-8905-6769
nataliya.torkut@gmail.com*

Федоряка Л. Д.

*кандидат філологічних наук, доцент,
доцент кафедри перекладу і слов'янської філології
Криворізький державний педагогічний університет
пр. Гагаріна, 54, Кривий Ріг, Дніпропетровська область, Україна
orcid.org/0000-0003-0987-9544
fedoryaka.lyudmila@gmail.com*

Ключові слова: *Томас Неш,
«Нещасливий мандрівник»,
Італія, італійський простір,
поетикальні стратегії,
аксіологічний вимір.*

У статті досліджено специфіку поетикальних стратегій, що застосовані елизаветинським письменником Томасом Нешем (1567–1601?) для формування італійського простору та його аксіологічної семантики в романі «Нещасливий мандрівник» (1593). У цій розвідці встановлено роль впливу перекладної італійської новелістики, авторської позиції в міжконфесійному розбраті (затятий англіканин) та його власного мандрівного досвіду на художню репрезентацію Італії у цьому романі. Під італійським простором автори статті пропонують розуміти сукупність описів італійських географічних локацій, пам'яток культури та традицій, які набувають у романі Томаса Неша емоційно забарвлених оціночних характеристик та супроводжуються імпліцитними аксіологічними вердиктами, які автор виносить чужому для нього світові, щоб застерегти своїх співвітчизників від негативних наслідків італоманії. Італійський простір відтворено через опис реальних географічних локацій (Рим, Венеція, Флоренція, Неаполь), значущий для світової культури «місце пам'яті» (Сікстинська капела, будинок Понтія Пілата, руїни театру Помпеї, могила Папи Римського Григорія VI, катакомби Прісцилли), а також вигаданих локацій (вілла купця). Деталізація простору супроводжується емоційно-оціночними коментарями Джека Вілтона (героя-наратора), а авторська іронія сприяє створенню сатиричного ефекту, що зумовлений негативним ставленням письменника до італоманії. Негативна імагопозиція Неша щодо Італії та італійців, яка вперше була продемонстрована в памфлеті «Пірс Безгрошовий» (1592), набуває в романі розлогішої художньої репрезентації, внаслідок чого романний текст інколи перетворюється то на своєрідний рупор експліцитної критики, то на сповнену іронії комунікацію з читачем, який після читання твору мав би утриматися від популярної серед тогочасних англійців подорожі в Італію.

**POETICAL STRATEGIES FORMATION AND AXIOLOGICAL SEMANTICS
OF THE ITALIAN SPACE IN THOMAS NASHE'S NOVEL
"THE UNFORTUNATE TRAVELLER" (1593)**

Torkut N. M.

*Doctor of Philology, Professor,
Professor at the Department of German Philology, Translation and World Literature
Zaporizhzhia National University
Zhukovskoho str., 66, Zaporizhzhia, Ukraine
orcid.org/0000-0002-8905-6769
nataliya.torkut@gmail.com*

Fedoriaka L. D.

*Ph.D. in Philology,
Associate Professor at the Department of Translation and Slavic Philology
Kryvyi Rih State Pedagogical University
Gagarin ave., 54, Kryvyi Rih, Dnipropetrovsk region, Ukraine
orcid.org/0000-0003-0987-9544
fedoryaka.lyudmila@gmail.com*

Key words: *Thomas Nashe, "The Unfortunate Traveller", Italy, Italian space, poetical strategies, axiological meaning.*

The article explores the specificity of the poetical strategies used by the Elizabethan writer Thomas Nashe (1567–1601?) for the formation of the Italian space and its axiological semantics in his novel "The Unfortunate Traveller" (1593). The authors of this paper prove that the fictional representation of Italy in this novel was determined by the influence of the numerous translations of Italian novellas, Nashe's position in interconfessional controversy (he was an ardent Anglican), and his own travelling experience around Europe.

It is proposed to define the Italian space as a set of descriptions of Italian geographical locations, cultural monuments and traditions, which acquire emotional evaluative characteristics and are accompanied by implicit axiological verdicts used by Thomas Nashe to warn his compatriots against consequences of Italomania. In this novel, the Italian space is created by the narration about the real geographical loci (Rome, Venice, Florence, Naples), "the places of memory" which are significant for world culture (the Sistine Chapel, Pontius Pilate's house, the ruins of the Pompeii theater, the grave of Pope Gregory VI, the catacombs of Priscilla), as well as the fictional locations (the merchant's villa). The detailed representation of the space is accompanied by the emotional and evaluative comments of Jack Wilton who is the main character and the narrator in this novel. The author's irony contributes to the creation of the satirical effect caused by the writer's negative attitude towards Italomania. Nashe's criticism towards Italy and Italians appeared a year earlier in the pamphlet "Pierce Penniless" (1592). It obtains a wider fictional representation in this novel, which sometimes turns into an explicit satire, interlacing with an irony. The author's communication with the recipients of his novel proves them to refrain from the trip to Italy, the most popular entertainment among the English young aristocrats in the Elizabethan age.

Постановка проблеми. Художній простір літературного твору – продукт творчої діяльності митця, що відображає його світоглядні орієнтири, естетичні смаки, жанрово-стильові преференції, а інколи навіть його політичні погляди, релігійні

переконавання та/чи ідеологічні спонуки. Одним із конституентів художнього простору нерідко виступає простір географічний. Якщо описувані у творі події відбуваються у чужому для автора світі (далекі чужоземні світи, вигадані чи реальні

іноземні локації), то його художня репрезентація корелює з авторською імагопозицією.

Доволі цікавим постає італійський простір у романі «Нещасливий мандрівник», що був написаний Томасом Нешем (1567–1601?) – впливовим майстром соціально-політичної сатири, саме в ті часи, коли в ренесансній Англії вступили в активний діалог дві антонімічні ідеологічні тенденції – апологетика Італії та її гостра критика. Ставлення значної частини елізаветинського соціуму загалом і представників письменницького цеху зокрема до Італії в період правління Єлизавети Тюдор, а особливо в умовах зростання пуританських настроїв, було здебільшого негативним, про що свідчать твори Р. Ешема («Шкільний учитель», 1570), Дж. Лілі («Евфуес та його Англія», 1579), Т. Лоджа «Життя та смерть Вільяма Довгобородого», 1593) та ін. Надзвичайно цікавий прецедент аналітичного осмислення італоманії та її наслідків має місце у творчості Томаса Неша, чия позиція у цій кардинальній для пізнього англійського Ренесансу дискусії зумовлена «такими чинниками, як стійкі протестантські переконання, враження від перекладів італійської літератури, навчання у Сент-Джонс коледжі, поїздка до Італії, а також загальна суспільна атмосфера в елізаветинському соціумі, де італоманія сусидить з гострою критикою католицизму» [5, с. 109].

Цей роман одного з найвідоміших елізаветинських сатириків неодноразово вибирався об'єктом літературознавчого аналізу, внаслідок чого створено доволі чітке уявлення про жанрову специфіку твору (В.Р. Девіс, Дж. Джуссеранд, А. Кеттл, Дж. Сейнсбері, Е. Бейкер, М. Шлаух), особливості його композиційної будови та систему образів (М. Лоуліс, Ю. Бернова, Р. Ленхем), творчі новації автора (Дж. Гіббард, С. Гілліард, Дж. Стін, Л. Федоряка). У науковій розвідці «Італія та італійці в рецепції англійського ренесансного сатирика Томаса Неша: специфіка авторської імагопозиції» нами було сформовано теоретико-методологічне підґрунтя для аналітичного прочитання тих аксіологічно забарвлених пасажів творів письменника, у яких йдеться про Італію. Дослідження Нешеві імагопозиції дало підстави стверджувати, що вона зумовлювалася авторською належністю до англіканства, домінуванням сатиричного пафосу, а також емоційною заангажованістю і суб'єктивною тенденційністю нарративу.

Тож на часі з'ясування характеру кореляції авторської імагопозиції щодо Італії з поетикальними стратегіями її художньої репрезентації в романі «Нещасливий мандрівник». Саме цим і зумовлений вибір теми цієї наукової статті, мета якої полягає в тому, щоб розглянути італійський простір згаданого роману, виявляючи специфіку його аксіологічної семантики та роль творчої

манери Неша-сатирика у формуванні читацької упередженості щодо католицької Італії.

Літературознавча аналітика, що фокусується на герменевтичній інтерпретації географічного простору як чужого локусу, передбачає органічне поєднання соціокультурного підходу та стратегії пильного читання художнього твору. Соціокультурний аналіз стосунків між Англією та Італією за часів життя Томаса Неша, який був розпочатий нами у попередній статті, дозволив окреслити загальну атмосферу, в якій здійснювалося формування особистості письменника і його безпосереднє знайомство з Італією. Втім поза зоною нашої уваги залишалися попередні часи (Середньовіччя та ранньотюдорівський період), коли в Англії закладалися підґрунтя пієтетного ставлення до італійської культури, яке в елізаветинську добу переродилося у суспільну моду, в таку собі італоманію. Саме італоманія, а не італійська культура як така, дала, на нашу думку, поштовх для розгортання Нешеві критики. Тож для адекватного розуміння ставлення Неша-сатирика до Італії, а також для виявлення тих механізмів, які покликані сформувати у читачів відповідну етико-психологічну установку, доцільною бачиться апеляція до історії літератури, а також урахування соціального, психологічного та інформаційного вимірів імагопозиції автора.

Виклад основного матеріалу дослідження.

Для елізаветинських читачів Італія була «серцем» європейського Відродження і викликала асоціації з великими майстрами слова, різця і пензля, а також із мислителями і філософами. Такий імідж сформувався завдяки нотаткам мандрівників, враженням гуманістів і державних діячів, поглядам письменників і перекладачів. Втім складатися він почав ще в період пізнього Середньовіччя, коли автор славнозвісних «Кентерберійських оповідань» Джеффри Чосер із дипломатичними візитами відвідував Італію і там, найпевніше, познайомився з Джованні Боккаччо. А «з огляду на допитливу вдачу англійського поета, ... на користь особистого знайомства принаймні з Петраркою прямо свідчить Пролог Студента з «Кентерберійських оповідань» [2, с. 17]. Чосерівські тексти дозволяють говорити про те, що він уважно читав також твори Данте Аліг'єрі й Франческо Петрарки. У «Пташиному парламенті», приміром, відчутно проступають ремінісценції з Данте, а сюжет «Троїла і Хризеїди» запозичений із «Філостарти» Боккаччо. Найбільш помітними спільними рисами «Декамерона» і «Кентерберійських оповідань» постають композиційна структура (обрамлена новелістична збірка) і глибоке проникнення в природу людських почуттів і характерів. Але Чосерові персонажі (як оповідачі, так і герої оповідок) глибоко індивідуалізовані

за характером і мовою, мають чітко визначений соціальний статус, а автор-наратор наділений іронічним сприйняттям дійсності. Як італійська, так і англійська новелістичні збірки виступають оригінальними художніми енциклопедіями життя тогочасних соціумів.

Ранній етап розвитку англійського Відродження припадає на останню чверть XV ст., коли відбувається помітне поживлення культурного життя в країні, посилення впливу нових європейських віянь. Особливого значення набуває університетська освіта, вивчення класичних мов, зокрема, Оксфордський університет стає центром гуманістичної думки в Англії. Тут працювала група вчених, які отримали освіту в Італії, і акумульовані там ідеї і поважне ставлення до античності намагалися популяризувати на своїй батьківщині. Поступово встановлюються контакти між гуманістами Англії та їхніми колегами з інших європейських країн, чи не перше місце серед яких посідає Італія. Так, приміром, визначний англійський гуманіст Томас Мор своїм ідейним натхненником вважав великого італійського однодумця Піко дела Мірандолу, біографію якого переклав з латини англійською і девіз якого «Не тримайся земного, пристрасно прагни найвищого» був Морові життєвим дороговказом упродовж творчого шляху.

Перша чверть XVI ст. позначена стрімким розвитком англійськомовної поезії, яка сприяла остаточному формуванню національної літературної традиції на теренах Туманного Альбіону. В цьому контексті варто насамперед згадати творчість Томаса Вайета, який у складі дипломатичної місії також відвідував Італію, де мав змогу близько познайомитися з поезією Петрарки і захопитися його лірикою. Повернувшись на батьківщину, Томас Вайет почав перекладати англійською Петрарківські сонети, а потім і створив власні за італійським зразком. Тож він вважається засновником жанру сонету в англійській літературі. Його справу продовжив Генрі Говард, граф Суррей, який удосконалив форму перекладних сонетів. Значно пізніше, за часів правління королеви Єлизавети Тюдор, на літературну авансцену виходить Вільям Шекспір, який теж віддав данину італійській ліричній традиції. У своєму сонетарії він полемізує з апологетами великого італійця-співця Лаури (сонет 130) і остаточно затверджує англійську сонетну модель (три катрени, фінальний дистих), яка відповідала національній просодії і принципово відрізнялася від італійської (два катрени, два терцети). Багато Шекспірівських п'єс пов'язані з Італією на рівні географії, сюжетів і образів. Приміром, дія «Ромео і Джульєтти» відбувається у Вероні, звідки родом і герої його комедії «Два веронці». Трагедія «Юлій Цезар»

написана на матеріалі римської історії – на основі «Паралельних життєписів» Плутарха. Джерелом трагедії «Отелло» послужила п'єса італійського письменника Джіральді Чінтіо «Венеціанський мавр», а в «Бурі» дійовими особами постають неаполітанський король Алонсо і міланський герцог Антоніо, а трагедія єврея Шейлока розгортається у Венеції.

Тож, завдяки діяльності гуманістів, державних діячів і літераторів в уяві як інтелектуальної еліти, так і пересічних представників елізаветинського суспільства створювався доволі специфічний імідж Італії. Судячи з того, які відомості англійські реципієнти отримували, зокрема, з художньої літератури, він не був однозначним. Насамперед в англійському соціумі елізаветинської доби панувало уявлення, що жителі острівної країни відрізняються від італійців темпераментом, ментальними особливостями і навіть рівнем моральності. Водночас ці країни споріднювало чимало спільних тенденцій у розвитку культури (інтерес до античності, поширення ідеології гуманізму, розквіт мистецтва). Оскільки італійський Ренесанс майже на два століття випереджав англійський, то цілком природно, що англійські діячі культури взорували на своїх італійських попередників і сучасників, запозичуючи у них теми, мотиви, сюжети, а інколи навіть вступали у полеміку з ними.

Отже, з одного боку, у свідомості англійця Італія поставала країною, де народився Ренесанс і де були написані світові шедеври літератури і живопису. Позитивний імідж Італії створювався значною мірою завдяки літературним творам, тож не дивно, що вона сприймалася як спадкоємиця великого Риму з його славетною історією та архітектурними пам'ятками, як країна, де Петрарка оспівав земне кохання до Лаури, а Ромео і Джульєтта поклали власне життя на вівтар цього почуття. З іншого боку, значною мірою завдяки творам тюдорівських моралістів, зокрема, Роджера Ешема, італійці вважалися людьми, які приділяють надмірну увагу задоволенням, у тому числі й тілесним розвагам, та схильні до неробства.

Критично упереджене ставлення англійців до Італії та її мешканців формувалося не в останню чергу і перекладною літературою. Перекладені з італійської твори ренесансних новелістів, що повсякчас користувалися великою популярністю, швидко стали сприйматися як головне джерело різнопланової інформації про континентальну країну. А оскільки йшлося про жанр новели, тематика якого тяжіла до повсякденності та висміювання найрізноманітніших людських вад, то доволі часто поведінка негативних персонажів асоціювалася, а то й ототожнювалася у свідомості читача з

італійським національним характером. З плином часу, коли популярність італійської новелістики, перекладеної Вільямом Пейнтером, Джеффри Фентоном та Джорджем Петті, сягнула свого апогею, англійські літератори почали замислюватися над причиною дивовижного успіху цих творів у широкого читацького загалу. Наслідком цих розмислів стала поява англійської національної новелістичної традиції, яка акумулювала здобутки італійських ренесансних майстрів і художній досвід власної сатиричної літератури (джерстові книги і джерстові біографії). Творцями цієї традиції, яка на англійському ґрунті виявилася менш продуктивною, ніж романістика і памфлетистика, були Барнабі Річ та Томас Делоні. Втім є підстави говорити, що саме Італії завдячує англійський Ренесанс читацьким інтересом до новелістики.

Прикметно, що вже у 1570-ті роки рецenzія італійської новелістики стала вельми критичною, а зі зміною ставлення до перекладної продукції змінилося і сприйняття самої Італії. Цікавим у цьому контексті є вислів англійського гуманіста Роджера Ешема, який у етико-педагогічному трактаті «Шкільний учитель» переймався тим, що широке поширення італійських збірок в Англії призводить до падіння суспільної моралі й розбещує молодь. Тож у літературному середовищі вимальовувалася «війна з італоманією» [4, с. 108]. Щоб виграти її, потрібно було знайти шляхи подолання масштабної «італіанізації» англійських літературних смаків та морально-ціннісних установок, спричинених читанням перекладної новелістики.

Надмірна «італійськість» читацьких смаків була стимульована творами когорти елізаветинських перекладачів. Велику популярність мала перекладна збірка «Палац насолоди» Вільяма Пейнтера (1566 р.), до якої теж увійшли історії Матео Банделло та Джованні Бокаччо. У цій збірці значна увага була відведена розважальному компонентові, але перекладач додавав до наявних в оригіналах сюжетів, сцен та описів власні моралізаторські пасажи. Невдовзі Пейнтерова книжка перетворилася на таку собі літературну скарбницю, із якої запозичували сюжети, мотиви та образи інші елізаветинські літератори.

Не менш потужним виявився резонанс іншої перекладної збірки, яка з'явилася на англійському читацькому ринку у 1567 році завдяки Джеффри Фентону. Прикметно, що в її назві – «Деякі трагічні роздуми щодо Банделло» – зберігається ім'я відомого італійського новеліста. Така стратегія називання твору, вочевидь, мала на меті привернення уваги потенційного читача, а популярність Матео Банделло слугувала запорукою комерційного успіху Фентонової книжки. Тональність новел у збірнику Банделло варіювалася від

комічної до трагічної, описувалися романтичні і героїчні пригоди, які нерідко мали драматичну розв'язку. У Фентона меншої ваги набуває властива Банделло загадковість і непередбачуваність, але натомість активно підключається Я-нарація, філософські роздуми та нормативна казусність.

Інший письменник-перекладач Джордж Петті продовжив справу В. Пейнтера і Дж. Фентона у своєму англійськомовному творі «Малий палац насолоди» (1576 р.). Він знав про перекладацькі успіхи своїх попередників, і у формуванні власної версії теж продемонстрував оригінальну манеру поводження з першоджерелом. Його тексти фокусуються не лише на захопливих перипетіях авантюрних сюжетів, кульмінацією яких постає так званий «нечуваний випадок», але і на психологічній стихії, внутрішніх переживаннях персонажів.

Кожна з цих перекладних збірок, у яких питома вага італійських першоджерел була значною, сприймалася не тільки як джерело інформації про італійське життя, але і як до об'єкт наслідування та імпульс до формування власної національної новелістики. Саме перекладна література постала тим культурним тлом, яке сформувало цікавість Томаса Неша до Італії як країни, що подарувала світові чимало мистецьких шедеврів і водночас як осердя тієї моральної розбещеності, суспільних вад і людських пороків, що описувалися ренесансними новелістами. Згідно з припущеннями біографів письменника, він подорожував Європою і точно заїжджав у Італію. Свої враження від поїздки на континент, поєднані з відомостями з банделлівських новел, Неш репрезентував у фрагментах роману «Нешасливий мандрівник», у якому важливу роль відіграє так званий італійський простір.

Під італійським простором пропонуємо розуміти сукупність описів італійських географічних локацій, пам'яток культури та традицій, що набувають у романі Томаса Неша емоційно забарвлених оціночних характеристик та супроводжуються імпліцитними аксіологічними вердиктами, які автор виносить чужому для нього світові, щоб застерегти своїх співвітчизників від негативних наслідків італоманії.

Одразу зазначимо, що ставлення Неша до Італії було детерміноване, крім зазначених літературних факторів, також і його художнім мисленням і основним професійним амплуа. Вплив згаданих збірок перекладних новел, власний досвід, набутий під час подорожей, а також талант сатирика – все це відчутно проступає у його критичних рефлексіях щодо Італії, викладених у памфлеті «Пірс Безгрошовий», що вийшов друком 1592 р. [докл. див. 5, с. 112]. У романі «Нешасливий мандрівник» Неш повертається до художньої

репрезентації італійського простору, і репрезентує вже ретельні описи італійського життя, зберігаючи розпочате у «Пірсі...» критичне осмислення реальної дійсності та моральних установ італійців. Але, на відміну від памфлету, у романі він застосовує інші шляхи критичного зображення італійських реалій.

Сюжетно-композиційний каркас роману вибудовується на лейтмотиві подорожі: протагоніст твору – королівський блазень Джек Вілтон – мандрує країнами континентальної Європи, серед яких – Німеччина, Франція, Англія й Італія. Останню герой називає «розпусницею розуму» [8, с. 248] і зупиняється на її описах і характеристиках детально. Мандри Джека Вілтона тривають більше двадцяти років, а його подорож Італією – близько двох років, про що Джек сам повідомляє у фінальній частині роману. Стикнувшись з небезпечним злочинцем на ім'я Есдрас, Джек ставить собі за мету покарати негідника і саме цей імператив стає одним із чинників, що стимулюють постійні зміни локацій: «Двадцять місяців поспіль я переслідував його, з Риму до Неаполя, з Неаполя до Гаїті через річку, з Гаїті до Сіона, звідти до Флоренції, з Флоренції до Парми, звідти до Павії, з Павії до Сіона, з Сіона до Женеви, з Женеви знов повернувся до Риму, і випадково дорогою зустрів його тут, у Болоньї» [2, с. 299]. За досить тривалий період перебування у країні Джек стає випадковим свідком цікавих подій, знайомиться з її мешканцями, вивчає їхні звичаї, традиції, історію, і це дає йому можливість зробити висновки щодо соціального устрою і культурних орієнтирів італійців.

Аналітичне прочитання текстових фрагментів, присвячених Італії, дозволяє говорити про те, що структурування «італійського» романного простору відбувається двома шляхами: по хронологічній вертикалі, яка реалізується через ретроспективну репрезентацію історичних подій та «місць пам'яті», і географічній горизонталі. Остання передбачає акцентування читачької уваги саме на тих фактах і особливостях життя сучасних італійців, що є важливими для формування правильних з точки зору Т. Неша моральних установок [докл. див. 6].

Переплетіння цих двох наративів і різних часових пластів дає змогу намалювати ту картину тогочасної Італії, яка видавалася Нешеві найбільш правдивою. Певні тенденції суспільного життя поставали такими, що укорінені в сивій давнині (Рим) або недавній історії (ренесансні міста-республіки Неаполь, Флоренція та Венеція). Щоправда, романний час відрізняється від часу написання твору: змальовувані події відбуваються у першій чверті XVI ст., а критичне ставлення автора до Італії відображає загальні умо-

настрої елизаветинського соціуму 1590-х років. Хронотоп роману припускає вільне поводження автора з деякими достеменними фактами (Неш зміщує в часі певні події), але тим не менше історія, культура і література чужої країни зображені доволі правдоподібно.

До формування обох типів романної нарації залучені топоніми та згадки про знакові локації і пам'ятки культури (Сікстинська капела, могила Папи Римського Александра VI, катакомби Прісцилли, будинок Понтія Пілата). Формуванню культурних асоціацій сприяє авторська апеляція до широковідомих історичних фігур та «місць пам'яті». Так, Джек Вілтон згадує імена римських класиків Сенеки, Вергілія, Овідія та ренесансного гуманіста П'єтро Аретіно, який був засновником італійської публіцистики. Томас Неш ставився до Аретіно з великою повагою, високо поцінуючи його сатиричний талант і громадянську мужність, що проявлялися у висміюванні недоліків сучасного авторові італійського суспільства та його очільників (не випадково за П'єтро Аретіно міцно закріпилося прізвище «бич державців»). Згадка про відому архітектурну пам'ятку – руїни театру Помпеї – виконує функцію стартової точки для розгортання моралізаторської стихії, адже автор не тільки апелює до загальновідомого історичного факту (давньоримське місто Помпеї, що неподалік Неаполя, було знищене виверженням Везувія у 79 році), але й інтерпретує його у популярному в ті часи міфологічному ключі (населення Помпеї було покаране за моральний занепад і розквіт гріхів). Як бачимо, відома історична локація в романі Томаса Неша постає як міфологічний топос, покликаний застерегти співвітчизників автора від гріховного життя.

Ключова специфіка оповіді у «італійських» фрагментах викликана, на наш погляд, авторським творчим амплуа (письменник-сатирик вибирає з-поміж звичаїв, традицій і манер італійців саме ті, які можна висміяти чи розкритикувати) і специфічною позицією протагоніста Джека Вілтона, який виступає і учасником описуваних подій, і наратором. Як і в згаданому вище памфлеті, у романі Т. Неш не зраджує самому собі й продовжує виконувати роль критичного оглядача дійсності, а Джек є ретранслятором його висновків про побачене під час подорожі. Тож призначення основного героя подвійне. З одного боку, він мандрівник, якого вабить Італія – перлина сучасної культури, омріяна багатьма його співвітчизниками дестинація, куди їдуть сотні молодих англійців, щоб доторкнутися до історичних пам'яток і набути певного досвіду. А з іншого – Джек, як і його творець, критично осмислює побачене, тому чи не кожен текстовий епізод супроводжується його сатиричним коментарем.

Але на відміну від «Пірс Безгрошового», у «Нещасливому мандрівнику» Неш застосовує здебільшого тенденційну сатиру. Ефектні стилістичні прийоми і художні засоби, притаманні памфлетистиці, поступаються місцем описовості, що просякнута імпліцитною критикою. У романі автор пропонує масштабні деталізовані описи й оповідки, які на перший погляд звучать нейтрально, але на рівні підтексту в них закодована певна моральна або соціальна проблема і зашифроване авторське ставлення до неї.

Під час довготривалої подорожі Джек встигає відвідати багато італійських міст, але авторський наголос робиться на Венеції, Флоренції та Римі. Так, подорожуючи по Венеції, Джек спілкується з куртизанкою, яка згодом стає його дружиною. Детальний опис його знайомства з куртизанкою включає цілу низку доволі прозорих натяків на те, що сексуальна розкутість – норма для мешканців Венеції. Говорячи про Флоренцію, Джек у деталях описує турнір за участю дев'яти лицарів, імплікуючи цього разу своє критичне ставлення до моди на рицарські романи, які були дуже популярними у тогочасних літературах Європи та в Англії. Оскільки сам Неш був представником скептико-сатиричного крила в елізаветинській літературі, то позиція, яку озвучує Джек, постає зрозумілою. Атмосфера рицарських пригод, характерна для італійських поем Людовіко Аріосто «Несамовитий Роланд» (1516), Маттео Боярдо «Закоханий Роланд» (1486), Торквато Тассо «Звільнений Єрусалим» (1581), надихала англійських авторів, внаслідок чого з'явилася низка «romances» – «високих» романів («Аркадії» Філіпа Сідні, «Розалінда» Томаса Лоджа та ін.), сам пафос яких був абсолютно чужим для Неша, адже він віддавав перевагу абсолютно іншому типу письма, започаткувавши на англійському ґрунті традицію «novel».

Найбільше текстового простору Неш відводить опису пригод королівського пажа в Римі. У поле зору Джека-мандрівника потрапляють визначні столичні локуси, зокрема, будинок Понтія Пілата, могила Папи Римського Григорія VI, катакомби Прісцилли. Прикметно, що Сікстинська капела фігурує в романі Т. Неша як церква Семи Сибілл: з-поміж сотні біблійних і міфологічних персонажів, яких великий майстер Мікеланджело Буонаротті зобразив на плафоні Сікстинської капели, є давньогрецькі пророчиці-сивілли, які передбачали прихід Христа. Саме ці пророчиці, вочевидь, привернули увагу англійського сатирика.

Географічні локуси, опис яких супроводжується не стільки пієтетом щодо величі історичних пам'яток, скільки знижено-побутовим коментарем, виступають інструментами структурування сатиричного модусу. Показовим з огляду на злиття фактографічної об'єктивної інформації і пам-

флетної викривальної стихії є вислів Джека про те, що він «справив малу нужду на будинок Понтія Пілата» [2, с. 268]. «Будинок Понтія Пілата» в цьому випадку виступає чинником, який допомагає Нешеві імпліцитно апелювати до Біблії. Свій ганебний вчинок Джек пояснює тим, що Понтій Пілат був людиною, яка, розуміючи невинуватість Ісуса Христа, під впливом натовпу відправила Його на страту. Вочевидь, Неш інтерпретує поведінку прокуратора Іудеї як відступництво від власних переконань під впливом зовнішнього тиску.

Вілла одного багатого купця, що виступає ще одним значущим римським локусом, є апофеозом іронічного опису Італії як «ідеальної країни». Джек називає цю віллу «справжнім чудом світу», яку «тільки з Божим раєм можна порівняти» [2, с. 269]. На перший погляд, характеристика цієї локації справляє враження типової вербальної візуалізації так званого locus amoenus – ідеального пасторального місця, де панують гармонія і краса. Палац органічно вписаний у природне середовище: все в цій будівлі було зроблене із зеленого мармуру, з кришталевими балками, а земля на подвір'ї була схожа на «створену Адамом до його гріхопадіння» [8, с. 270]. У саду було «стільки співучих птахів, стільки влітку співаків у капелах», а під деревами лежали тварини, що своїм гармонійним співіснуванням нагадували широковідому біблійну картину. Під деревом лежав вовк, на якому «зручно розмістилося ягнятко й зігрівало його», а поруч сидів лев, який «дружно поклав лапу на козла» [8, с. 270]. Але після цього опису Томас Неш додає досить специфічний пасаж, який створює ефект алегоричності. Автор пише, що на віллі не було пантер, які «втягують свої жахливі голови, коли хочуть когось загризти», не було гієн, які «змінюють стать, щоб напиться людської крові», не було носорогів, які «рогом труять воду», та змії, що «небезпечні як для людей, так і одна для одної» [8, с. 271]. Тут відчувається прагнення Неша-сатирика через ефект відсутності зла на вигаданій віллі наголосити на присутності зла в реальному світі. В зооморфних образах можна побачити алюзивні натяки на людські вади. Фінал цього опису надає всьому наративу іронічного звучання, адже в контекст правдоподібної розповіді Джека Вілтона про перебування в Римі вписується апологетичний фрагмент, абсолютно фантастичний за змістом і абсолютно не суголосний загальній тональності роману за стилем. Джек Вілтон пригадує: «ввечері на квітах збиралася не роса, а мед», «не було морозів, а була «вічна весна», а на завершення вигукує: «Золотий час, такий золотий і чесний час був збережений у цьому палаці!» [8, с. 271].

Як бачимо, Т. Неш удавано ідеалізує цей маєток, зашифровуючи критику того, що насправді римські реалії далекі від біблійних. Значимо,

що опис вілли, у якому відчутні відверті ремінісценції зі збірок В. Пейнтера і Дж. Фентона, спочатку звучать доволі оптимістично, але згодом до перебільшено-апологетичних описових сентенцій додаються імпліцитні нотки сатири. Тож у останньому абзаці уважний читач уже має підстави засумніватися в тому, що маєток купця – реальний. Ці сумніви зароджуються, коли автор починає долучати до опису анімалістичні образи, адже стає зрозумілим, що згадка про відсутніх тварин – завуальована критика людей, риси яких є подібними до тих, що мають згадані звірі. До того ж, тут, імовірно, міститься натяк на те, яким чином господар розкішної вілли заробив гроші на таку красу. Достеменно невідомо, який саме палац мався на увазі, але той факт, що Неш розташовує його в Римі, посилює критичний пафос щодо Італії загалом. Знову, як бачимо, текстова ситуація, емоційний модус якої видозмінюється ближче до завершення, постає платформою для демонстрації реального стану справ у Італії. Імпліцитна критика, наявна в художній репрезентації італійського простору, дозволяє Томасу Нешу оприлюднити власне ставлення до соціальної мобільності. Як відомо, в часи Ренесансу відкривалася реальна можливість стрімкого збагачення (розвиток капіталістичних відносин і торгівлі, морські експедиції тощо), яке доволі часто супроводжувалося порушенням морально-етичних норм. Автор не випадково «призначає» власником вищеописаної вілли саме купця, адже купецький стан посідав доволі високе і поважне місце в італійській становій ієрархії. Також можна припустити, що це «ідеальне римське обійстя», опис якого поєднує алегоричний та іронічний модуси, символізує всю Італію, де зовні все начебто й добре, але насправді панує розбещеність і пороки. Саме такий ефект створює авторський акцент на тому, що навколо вілли «панує чума, зрада, криваві розправи та насилля» [1, с. 547]. Чарівний ідеальний локус, яскравий опис нечуваного багатства, акцент на ідилічному співіснуванні тварин, які в реальності є антагоністами, – все це справляє враження вдалого художнього рішення. Автор, який у памфлетистиці зазвичай вдавався до експліцитної критики і показної ганьби, в романі використав нову стратегію, репрезентувавши аксіологічні вердикти через алегорію та іронію.

Вартим дослідницької уваги є й Нешеве ставлення до історії у контексті пізньоренесансної зацікавленості минулим [докл. див. 7]. Як відомо, в Англії, як і на континенті, в добу Відродження панувало тотальне захоплення історією, що вважалася скарбницею людського досвіду, повчальних прикладів і джерелом моральних настанов. У романі «Нешасливий мандрівник» маємо дещо іншу ситуацію, але, думається, що Т. Неш виступає не проти історії як такої, а проти поширеної в ті

часи практики – співати їй дифірамби. Включення до тексту твору ретроспективних пасажів, які апелюють до широковідомих історичних подій, у супроводі акцентувань уваги на трагізмі більшості зі згадуваних прецедентів, свідчить про авторське ставлення до минулого як назавжди втраченого. Для співвітчизників письменника подорож до Італії була дуже привабливою ще і тому, що вона давала можливість «доторкнутися» до історії, яка лишила по собі слід у національній архітектурі. Т. Неш, вочевидь, ставиться до цієї популярної культурної практики вельми критично. Він пише: «Ці пам'ятки – лише пілозбірник визначних місць», а далі зізнається, що «їх споглядання скеровувалося не стільки цікавістю, скільки тим, щоб потім можна було сказати про теперішність, щоб задовільнити своє око тим, що є зараз, бо минуле – то минуле» [8, с. 268]. Таку позицію письменник пояснює тим, що «половина цих чудес були збудовані на могилах мучеників» [8, с. 268].

Порівняння пам'яток давнини із пілозбірником виникло на основі того, що, на його думку, їх треба не лише споглядати з цікавістю, як це робить більшість його сучасників, скільки бачити в них застереження від повторення доленосних помилок минулого. Тобто, відвідуючи Італію, треба думати передусім про теперішнє, а з історичної давнини винести важливий урок, бути «історіографом власного лиха, а не чіпати вічні трофеї старого і тріумфального міста» [8, с. 268].

Не менш важливим завданням Неша, на наш погляд, було акцентувати контраст між минулим і теперішнім у тому сенсі, що сучасний стан Італії, яка перетворилася на «країну вбивств», нівелює і ганьбить величні досягнення її славетної історії. Звернемо увагу на авторську критику – тут вона імпліцитно спрямована не лише на ті чинники, що постали першопричиною зображених проблем (певні персоналії і суспільні події), але і на тих мандрівників, які надто захоплюються спогляданням старовини і не спроможні осмислити сучасну ситуацію, зробити аналітичний аналіз минулого ради майбутнього.

Тож використаний Нешем мотив подорожі, що структурує італійський простір, покликаний не лише представити картини з життя цієї континентальної країни, а й «оголити» зловоденні італійські проблеми. У традиційному для себе стилі Неш націлений на те, щоб таким шляхом сформувати передусім *негативний* імідж цієї країни в очах англійських читачів, але цим самим і привернути до цих проблем увагу своїх співвітчизників, аби на італійському «поганому прикладі» змусити їх усвідомити всю небезпеку італоманії і, зрештою, позбутися необдуманого копіювання італійських звичаїв і манер. У цьому плані твір «Нешасливий мандрівник», який певною мірою може вважатися

одним із перших англійських романів мандрів, постає доволі унікальним жанровим утворенням, що виконує просвітницьку, виховну і моралізаторсько-викривальну місію. Памфлетний струмінь виражений у романі як експліцитно, так і імпліцитно, причому подекуди він домінує над мемуарно-ретроспективою стихією зображення дійсності. Беручи до уваги той факт, що проблеми соціального і морального характеру здебільшого були подібними для обох країн, можна навіть припустити, що не просвітницьке завдання, а саме моралізаторський компонент був головним для Т. Неша під час написання роману.

Висновки. Знаний з античності мотив подорожі виступає «каркасом, на який нанизуються найрізноманітніші відомості про чужі світи, що репрезентуються не в міфопоетичній, а в реально-побутовій інтерпретації» [3, с. 24]. У романі Т. Неша «Нещасливий мандрівник» на цей мандрівний каркас нанизані відомості з історії і культури Італії, розповіді про традиції і звичаї цієї країни, описи пригод головного героя Джека Вілтона та ін. Факти, запозичені з історичних хронік та перекладної новелістики, поєднуються з апеляцією до особистого досвіду самого автора. Доволі часто у текстове полотно вплітаються такі собі віртуальні розмови головного героя з потенційним читачем твору.

Італійські епізоди роману «Нещасливий мандрівник» мають і поетикальну оригінальність, яка полягає у тому, що описи мандрів супроводжуються критичними коментарями, в результаті чого ці фрагменти постають сати-

рою на італійське суспільство: на його окремі одіозні персоналії, відомі соціальні явища та ганебні моральні хиби. Художнім матеріалом автор вибирає доволі відомі, навіть резонансні трагічні факти і подробиці з італійської історії, які, на його думку, певною мірою корелюють із сучасністю. І будинок Понтія Пілата, і іронічно зображена шикарна вілла місцевого багатія як італійські локуси мають однозначну аксіологічну семантику: вони не лише дають зрозуміти авторську імагопозицію і експліцитно або імпліцитно репрезентують її у художньому тексті. У такий спосіб Неш застерігає потенційних читачів від надмірного захоплення самою ідеєю обов'язковості для кожного юного освіченого англійця здійснити подорож до Італії. Саме італійська частина європейських мандрів Джека, про які він так довго мріяв, дає підстави назвати його континентальний тур невдалим. Більше того, повернувшись додому, паж порівняв свою подорож зі стражданням.

Вочевидь, такий висновок «нещасливого мандрівника» відображає ставлення автора – зятятого протестанта до Італії як католицької країни. Саме конфесійні переконання Томаса Неша спричинили появу однієї із наскрізних тем – критики сучасної письменникові Італії. Літературознавчий аналіз італійського простору роману «Нещасливий мандрівник», здійснений з урахуванням імагологічної позиції автора, дозволяє зробити висновок, що у структуруванні картини італійської дійсності Т. Неш виступає не стільки оглядачем, скільки коментатором-моралізатором.

ЛІТЕРАТУРА

1. Еремина С. Злополучный скиталец, или Жизнь Джека Вилтона. Плутуватой роман. Москва : Художественная литература, 1975. С. 543–547.
2. Стріха М. Джеффри Чосер і його «Кентерберійські оповідання». Джеффри Чосер «Кентерберійські оповідання» / пер. з англ. М. Стріха. Львів : Астролябія, 2021, Ч. 1. С. 5–60.
3. Торкут Н.М. Генезис, поетика і жанрова система англійської прози пізнього Ренесансу (малі епічні форми і література «факту») : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня доктора філол наук : спец. 10.01.04 «Література зарубіжних країн». Київ, 2000. 26 с.
4. Торкут Н.М. Англійська ренесансна новела: термінологічний міф та історико-літературна реальність. *Ренесансні студії*. Вип. 3. Запоріжжя, 1999. С. 103–114.
5. Торкут Н.М., Федоряка Л.Д. Італія та італійці в рецепції англійського ренесансного сатирика Томаса Неша: специфіка авторської імагопозиції. *Мова. Література. Фольклор*. Видавництво Запорізького національного університету. № 1, 2022. С. 109–116.
6. Федоряка Л.Д. Італійські мандри Джека Вілтона: від споглядання до сатири (на прикладі роману Томаса Неша «Невдалий мандрівник»). Матеріали VIII Міжнародної наукової конференції «Художні феномени в історії та сучасності («дискурс подорожі»)). Харків : ХНУ ім. В.Н. Каразіна. 2022. С. 89–93.
7. Федоряка Л.Д. Історичні постаті у художньому просторі творів Томаса Неша. Матеріали Всеукраїнської наукової конференції «Література і історія». Запоріжжя, ЗНУ. 2022. С. 302–309.
8. Nash Th. The Unfortunate Traveller. An Anthology of Elizabethan Prose Fiction / ed. by P. Salsman. Oxford : Oxford University Press, 1976. P. 207–360.

REFERENCES

1. Eriomina, S. (1975). Zlopoluchnyi skitalets, ili Zhizn Dzheka Viltona. Plutovskoi roman / S. Eroimina. Moskva: Khudozhestvennaia literatura. Pp. 543–547.
2. Strikha, M. (2021). Dzheffri Choser i yoho «Kenterberiiski opovidannia». Dzheffri Choser «Kenterberiiski opovidannia» / per. z anhl. M. Strikha. Lviv: Astrolia, Ch. 1. Pp. 5–60.
3. Torkut, N.M. (2000). Henezys, poetyka i zhanrova systema anhliiskoi prozy piznoho Renesansu (mali epichni formy i literatura «faktu»): avtoref. dys. na zdobuttia nauk. stupenia doktora filol nauk: spets. 10.01.04 «Literatura zarubizhnykh krain». Kyiv. 26 p.
4. Torkut, N.M. (2017). Anhliiska renesansna novela: terminolohichni mif ta istoryko-literaturna realnist. Renesansni studii. Pp. 104–115.
5. Torkut, N.M., Fedoriaka, L.D. (2022). Italiia ta italiitsi v retseptsii anhliiskoho renesansnoho satyryka Tomasa Nesha: spetsyfika avtorskoi imahopozysii. Mova. Literatura. Folklor. Vydavnytstvo Zaporizkoho natsionalnoho universytetu, № 1. Pp. 109–116.
6. Fedoriaka, L.D. (2022). Italiiski mandry Dzheka Viltona: vid spohliadannia do satyry (na prykladi romanu Tomasa Nesha «Nevdalyi mandrivnyk»). Materialy VIII Mizhnarodnoi naukovoï konferentsii «Khudozhni fenomeny v istorii ta suchasnosti («dyskurs podorozhi»». Kharkiv, KhNU im. V.N. Karazina. Pp. 89–93.
7. Fedoriaka, L.D. (2022). Istorychni postati u khudozhnomu prostori tvoriv Tomasa Nesha. Materialy Vseukrainskoi naukovoï konferentsii «Literatura i istoriia». Zaporizhzhia, ZNU. 2022. Pp. 302–309.
8. Nash, Th. (1976). The Unfortunate Traveller. An Anthology of Elizabethan Prose Fiction / ed. by P. Salsman. Oxford : Oxford University Press. Pp. 207–360.

РОЗДІЛ III. ФОЛЬКЛОРИСТИКА

УДК 398:801:82-193.1

DOI <https://doi.org/10.26661/2414-9594-2023-1-17>

РЕЛІГІЙНИЙ (ХРИСТІЯНСЬКИЙ) СВИТОГЛЯД УКРАЇНЦІВ У ЗБІРНИКАХ НАРОДНИХ ЗАГАДОК ХІХ СТ.

Галецька Р. С.

асистентка кафедри української та іноземних мов імені Якіма Яреми

Львівський національний університет ветеринарної медицини

та біотехнологій імені С. З. Гжицького

вул. Пекарська, 50, Львів, Україна

orcid.org/0009-0000-8173-6869

galetska.r@gmail.com

Ключові слова:

*фольклористика, українці,
християнство, загадка,
відгадка, метафоричність.*

У статті досліджено тексти загадок, у яких відображений релігійно-християнський світогляд українського народу. Проаналізовано джерельну базу та опрацьовано найновіші праці, об'єктом дослідження яких є українські народні загадки. Констатовано, що релігійний світогляд українців, зафіксований у загадках, останнім часом не становив особливого наукового зацікавлення у фольклористів.

Доведено, що народний погляд на християнство відображено у двох складових структури загадки – власне текстах загадок та у відгадках. З'ясовано, що у відгадках є пряме відсилання до церковної атрибутики (дзвін, відлуння, церква, свічка), служителів і прихожан церкви (священники, ченці, парафіяни), християнських свят і традицій (Великдень, великодній піст), Бога, біблійних пророків та святих. У загадках про попів та ченців зафіксовано традиційні для українців гумор та іронію, чого не можна сказати про тексти біблійного чи євангельського характеру.

Досліджено, що для створення загадок із релігійною тематикою наші предки черпали інформацію з біблійних та євангельських оповідань, апокрифічних легенд, народних християнських вірувань про Бога та святих. Такі загадки побудовано переважно за допомогою метафор, алегорій та паралелізмів.

На прикладі уявлень, відображених у деяких загадках, простежено шлях переходу від міфологічних вірувань до християнських, а саме – процес накладання на первісне анімістичне світоглядне уявлення новішого – християнського.

Здійснено науковий пошук джерела загадки про «божка», яку використав П. Куліш в історичному романі «Чорна рада». Частково відслідковано шлях переходу від (імовірно) літературної загадки до збірників текстів усної народної словесності. Запропоновано майбутнім дослідникам доєднатись до розв'язання питання походження цієї загадки.

Акцентовано на необхідності продовжити дослідження релігійного світогляду українців у збірниках загадок ХХ ст. Наголошено, що особливу увагу потрібно звернути на стан релігійної свідомості українців у радянський період і його відображення у народних загадках.

RELIGIOUS (CHRISTIAN) WORLDVIEW OF UKRAINIANS IN FOLK RIDDLES COLLECTIONS OF THE 19TH CENTURY

Haletska R. S.

*Assistant at the Department of Ukrainian and Foreign Languages named after Yakym Yarema
Stepan Gzhytskyi National University of Veterinary Medicine and Biotechnologies of Lviv*

Pekarska str., 50, Lviv, Ukraine

orcid.org/0009-0000-8173-6869

galetska.r@gmail.com

Key words: *folkloristics,
Ukrainians, Christianity, riddle,
guess, metaphoricality.*

The article examines the texts of riddles, which reflect the religious (Christian) worldview of the Ukrainian people. Author analyzed the source base and the most recent works, the subject of which is Ukrainian folk riddles. It was revealed that recently this genre has not been of personal scientific interest to folklorists, as it has moved into children's or entertainment categories. In addition, the national worldview of Ukrainians in its manifestations, which are recorded in riddles, was not in particular interest of researchers.

It is proved that the national view of Christianity is displayed in two components of the riddle structure – actually the texts of the riddles and in its guesses. It was found that the guesses have a direct reference to church attributes (bell, echo, church, candle), ministers and parishioners of the church (priests, monks, parishioners), Christian holidays and traditions (Easter, Easter fast), God, biblical prophets and saints. Riddles about priests and monks contain elements of traditional for Ukrainians humour and irony, which cannot be said about texts of a biblical or evangelical nature.

It has been researched that to create riddles with a religious theme, our ancestors gathered information from biblical and gospel stories, apocryphal legends, popular Christian beliefs about God and saints. Such riddles are constructed mainly using metaphors, allegories and parallelisms.

On the example of imageries reflected in some riddles, the path of transition from mythological beliefs to Christian ones is observed, namely, the process of overlaying a newer Christian worldview on the original animistic worldview. A scientific search was carried out for the source of the riddle about the “deity”, which was used by P. Kulish in the historical novel “The Black Council”. The path of transition from (probably) literary riddles to collections of texts of oral folk literature is partially followed up. Future researchers are suggested to join for solving the question of the origin of this mystery.

Author focused on the need to continue the study of the religious worldview of Ukrainians in the collections of riddles of the 20th century. It is emphasized that special attention should be paid to the state of religious consciousness of Ukrainians during the Soviet period and its reflection in folk riddles.

Погляд українців на релігію знаходить свій вияв у різних жанрах усної народної словесності: колядках і щедрівках, веснянках, замовляннях, легендах, притчах, духовних піснях, апокрифах, прислів'ях і приказках тощо. Очевидно, що з текстів великих фольклорних жанрів, таких як легенди чи апокрифи, ми отримуємо значно більше інформації про релігійний світогляд наших предків, аніж з малих – прислів'їв, приказок, анекдотів, а тим паче загадок. Однак і цей фольклорний жанр, незважаючи на свою особли-

вість – короткий текст, завуальованість та метафоричність, міг би бути цінним джерелом для дослідників міфологічних і християнських вірувань українців. Зважаючи на той факт, що зараз загадки фактично перейшли у розряд дитячого або розважального фольклору, сучасні фольклористи у своїх працях не надто багато уваги приділяють висвітленню релігійних уявлень українців у цих жанрах, що зумовлено їх специфікою. Варто також зазначити, що якщо до багатьох загадок у збірниках фіксуються їх численні варіанти, що

свідчить про їх поширеність, то текстів на релігійну тематику є порівняно незначна кількість, і це, очевидно, також впливає на незначний інтерес дослідників до цього типу загадок.

Збирати і досліджувати народні загадки розпочали ще у 40-х роках XIX ст. Саме тоді вперше були опубліковані записи Л. Боровиковського, І. Вагилевича, Г. Ількевича, О. Сементовського, М. Закревського, М. Номиса та ін. До кінця XIX ст. вийшло ще кілька збірників українського фольклору, у яких серед різних жанрів усної народної творчості містилися також загадки. Безпосередніми записувачами текстів та укладачами цих видань були П. Чубинський, І. Манжура, М. Костомаров, Б. Грінченко, Ф. Колесса, В. Гнатюк тощо. На початку XX ст. вийшли друком окремі збірники загадок у записах М. Зіроньки та А. Онищука. Із другої половини XX – поч. XXI ст. загадки записували і впорядковували І. Березовський, І. Гурін, М. Шестопал, Н. Вархол, М. Дмитренко та ін.

Перші ґрунтовні студії наукової інтерпретації жанру загадки в українській фольклористиці здійснили О. Потебня, О. Сементовський, М. Сумцов, В. Перетц. Одним із найвидатніших наукових досліджень залишається стаття І. Франка «Останки первісного світогляду в руських і польських загадках народних», у якій автор здійснив порівняльно-типологічний аналіз загадок, виокремивши анімістичну групу загадок як таку, у якій відображено первісний міфологічно-релігійний світогляд українців та поляків [10].

На сучасному етапі різні аспекти українських загадок висвітлювали М. Пазяк, І. Березовський, В. Давидюк, М. Дмитренко, Н. Салтовська тощо. Проте цілісного дослідження релігійно-християнських світоглядних уявлень українців, відображених у народних загадках, досі немає.

Мета статті – на матеріалі текстів народних загадок, зафіксованих у збірниках XIX ст., виявити первісні релігійні (християнські) світоглядні уявлення українців.

Жанрова специфіка загадок зумовлює специфічне відображення чи не всіх предметів і явищ, навколо яких і в яких існує людина: «... це своєрідна енциклопедія народного образного мислення. Практично нема речей, про які не було б загадок: про явища природи, знаряддя праці, житло, хатні речі й кухонне начиння, свійських і диких тварин, птицю, рослинний світ, будову людини (очі, вуха, ніс, зуби, язик, руки, пальці тощо) та її інтелектуальну сферу діяльності (розум, освіта, книга, письмо, навчальне приладдя і ін.)» [4, с. 136]. Фактично кожен новий виток у розвитку людства знаходить своє втілення у загадках. Тому абсолютно очевидно, що із запровадженням християнства ті чи ті його аспекти,

відповідно до народного розуміння і сприйняття (особливо у період двовір'я), також знайшли своє відображення у цьому фольклорному жанрі.

Як стверджує Е. Кьонгес-Маранда, загадка – це структурна одиниця, що завжди складається з двох компонентів – образної частини та відгадки, які відзначаються стійкими та кодованими семантичними і структурними характеристиками, і, власне, доводять знакову природу жанру [цит. за 6, с. 53–54]. Саме така особливість структури загадки, яка складається із двох обов'язкових частин – тіла запитання і тіла відгадки, зумовлює дослідника ретельно аналізувати обидві складові.

Простежити християнський світогляд українців через відгадки досить просто, оскільки маємо чітку і прямолінійну вказівку на:

1) церковні атрибути:

дзвони: *Межи двома горами б'ються барани золотими рогами* [8, с. 33; 3, с. 122]; *Сірі воли до Бога ревли; Зійду на міст, потягну за хвіст, воно зареве; Лізу на поміст, потягну за хвіст. Тягну – кричить, пуцу – мовчить* [8, с. 233];

дзвін та парафіяни: *У Києві дрова рубають, а на весь світ тріски літають; Крикнула утка, за морем чути: збігалися дітки до одної клітки* [8, с. 233];

дзвін і відлуння: *У Києві дрова рублють, а на увесь мир тріски летять* [1, с. 334];

дзвін, парафіяни, церква: *Крикнула утка, на морі чути: збіглися дітки не одної матки* [1, с. 322];

церква, бджола, віск: *Летів птах о шести ногах, сів на могилі, да й каже: Боже мій милий! Тут моя сила огнем сіла* [7, с. 12]; *Летів птах через Божий дах. Сів на могилі, та й каже: Боже мій милий! Тут моя сила огнем сіла* [8, с. 231];

свічка в церкві: *Сама гола, а сорочка у пазусі: перед Богом стоїть і всі їй кланяються* [9, с. 654];

2) служителів церкви:

парафіяни і священник у церкві: *Повна піч паляниць, посередині книш; Стоїть хлівець повен овець, а межи ними один боркутунець (баранець)* [8, с. 238; 7, с. 11];

священник із чашею: *Вийшов дід сімдесят літ, виніс онучку старішу за себе* [8, с. 238]; *Вийшов дід у сімдесят літ, виніс онучку постарше себе* [7, с. 12];

3) християнські свята і традиції:

Великодній піст і Великдень: *Сім миль мосту, а за тим мостом цвіт, радується йому весь світ* [8, с. 231; 3, с. 122]; *Сім миль мосту, а за тим мостом цвіт, радується йому весь світ; Лежить міст на сім верст, а в кінці стоїть хрест; Сім миль мосту. Та край мосту красний цвіт на весь світ; Сім миль мосту, на кінці мосту дивина, на той дивині цвіт на весь світ* [8, с. 238]; *Сім верст мосту, на край мосту червона калина* [9, с. 636];

4) Бога, біблійних пророків та святих:

Бог, Господь: *Кого Бог ніколи не побачить?* [9, с. 635];

апостоли і Євангеліс: *Чотири орли одне яйце знесли* [9, с. 635];

Йосип і Никодим просять у Пилата тіла Христового: *Прохали два вірних одного невір-ного: дай нам те, що лучче царства небесного* [9, с. 635–336];

Остання група загадок побудована переважно на основі біблійних та євангельських оповідань.

Значно складніше простежити християнський світогляд українців у тілі загадок. У такому випадку типовими художніми засобами для складання тексту загадки є складні метафори, алегорії та паралелізми. У поєднанні з притаманними для українців гумором та іронією когнітивний ланцюжок до розгадки часто значно ускладнюється. Наприклад, у загадці *«Прийшов чернець до черниці – ляп черницю по мордиці» (квартирка у вікні)* [8, с. 235] досить легко асоціюється рух закривання квартирки з рухом ударяння (ляпання) по ній, проте значно важко зрозуміти, чому в народній уяві вікно і квартира асоціюються з ченцями.

Трапляються загадки, побудовані з використанням церковнослов'янської мови: *«везуть на чотирьох колесницях, яко отрока, і вивозять його на торжище; і біяше його в ребра, іспитують його добродітелі»; «Из землі создан, яко Адам; ввержен в печ огненную, яко три отроці; на колеснию возведен яко Іосиф; от чрева его всі ми питаємся; а умроша – не погребоша» (горщик)* [9, с. 657]; *«Ко мні, растущу у землі, прийде сівня Адамова; обрубаста мі руки і ноги, возложиша на главу мою вінець і омрачихомся ми світ» (млинове каміння)* [9, с. 657]. Такі загадки, на думку Н. Салтовської, належать до так званих «книжних» загадок, це своєрідні «мінітвори, що мають сюжет і, очевидно, потрапили до фольклору з апокрифічної літератури. Їх мова вирізняється нагромадженням старослов'янських слів, пов'язаних із церковною догматикою. Цим творам притаманна варіантність, оскільки їх тексти (а це три-чотири розповідні речення, що для загадок забагато) часом важко запам'ятати» [6, с. 55]. Оскільки такою мовою (часто недосконалою) послуговувалися церковники, дяки, сільські вчителі, у такий спосіб відокремлюючи себе від селян, можемо припустити, що такі загадки із підтекстом використовувались у селянському середовищі з метою висміювання вище згаданих осіб. Тобто, перебування носіїв фольклорних текстів у різних середовищах може свідчити про інший світогляд, зокрема і релігійний. Це питання розглянемо у подальших наших наукових студіях.

Часто загадки будуються на основі народних християнських вірувань про Бога та святих: *Видано не видано, якого некидано; то святий Ілля кидав, щоб було хороше йому проїхати (грим)* [8, с. 233]; *Видано – не видано, якого некидано! то Святий кидав, щоб було хороше йому проїхати (грим)* [7, с. 8]. На думку М. Сементовського, цю загадку можна пояснити народним повір'ям, що грим гримить тоді, коли Господь чи святий Ілля по небу їздять [7, с. 39]. Г. Булашев натомість пояснює, що після прийняття християнства звичайні люди довгий час не відчували значного впливу церковної освіти, вчення до них доходило уривками, книг вони не читали, а з плином часу навіть звикли до зовнішніх виявів християнського обряду, засвоїли основні істини віровчення, сприймали і передавали легенди, але загалом в побуті залишались на колишньому своєму первісному шаблі: *«В народній масі відбувалося змішування предметів поклоніння, давніх богів з християнськими святими (Перун – та Ілля Пророк, Волос – і святий Власій та ін.)... Тоді ж відбулась і та заміна давніх язичницьких свят християнськими...»* [2, с. 41]. Оскільки в народному уявленні Перун – бог грому і блискавки, то святий Ілля з часом перейняв від нього функції громовержця.

На євангельських оповіданнях про в'їзд Ісуса Христа в Єрусалим побудовані загадки про **віслюка**: *«Родився не кстився, а був христонесець»; «Родився не хрестився, а до смерті не молився, і був богонесець»* [9, с. 642–643].

За спільною ознакою з птахами (пряма метафора) – здатністю літати, побудовано загадки про **бджолу**: *«Летів птах через Божий дах: “тут моє діло на огні згоріло”»; «Летів птах на чотирьох ногах, сів на могилі: “Боже мій милий! Тут моя сила огнем сіла”»; «Летів Адам через Божий храм: “Боже, Боже! Тут моя сила горить”»* [9, с. 644]; *«Летів птах о шести ногах, сів на могилі, да й каже: Боже мій милий! Тут моя сила огнем сіла» (бджола, церква, віск)* [7, с. 12].

У космогонічних легендах багатьох народів бджола дотична до створення світу. В українців цю комаху називають божою, святою, бо вона виробляє віск, з якого виготовляють свічки для церкви. Її заборонено вбивати. Згідно з апокрифічними переказами наших предків, бджола або живе в раю, або не дає вбити в груди Спасителю п'ятий цвях під час прибивання його до хреста, або просить у Бога дозволу збирати пожиток із квіток, і отримує у розпорядження усі квіти світу з тим, щоб і собі припасати, і Богу офіру приносити, і людям давати тощо [2, с. 395–396]. Отже, у світогляді українців міцно закріпився асоціативний ряд *бджола – віск – свічка – церква – Бог*, який виразно простежується і в загадках: птах (бджола) – Божий дах, Божий храм, могила (церква) – сила (віск, вогонь, свічка).

На прямих метафорах побудована більшість народних загадок. Так, **маківка**, наповнена зерном, у народній свідомості українців уподібнюється до церкви, наповненої людьми: «*Церковця маленька людей повненька*»; «*Стоїть церква без верха, у її людей без числа*» [9, с. 648]. Чорний одяг ченців асоціюється із **горщиком в жарі**, почорнілим від вогню: «*Чернець-молодець по коліна в золоті*»; «*Чернець-молодець в золоті стоїть*» [9, с. 657].

На прикладі уявлень, відображених у деяких загадках, можна простежити поступовий перехід від дохристиянських (міфологічних) вірувань до первісних християнських. Наприклад, одна і та ж загадка «*Повна піч паляниць, посередині книш*» у збірці Л. Боровиковського (рік видання – 1841) має відгадку **місяць і зорі** [1, с. 332], а в збірці М. Закревського (рік видання – 1860) – **піп і парафіяни** [8, с. 238]. Очевидно, що відгадка «місяць і зорі» є значно ранішою, аніж «піп і парафіяни», бо за класифікацією І. Франка, «виображення менше ясні, менше пластичні і менше ідеальні походять з часів давніших, а виображення більше пластичні, поняття більше абстракційні – з часів взагалю пізніших. Після того критерію неясно анімістичні виображення сил природи будуть найдавніші; виображення, представляючи ті сили природи в виді звірів, будуть становити другу, взагалю пізнішу, а виображення антропоморфічні – третю, взагалю найпізнішу формацію» [10]. Отже, у цій загадці відбувається процес накладання на первісне анімістичне світоглядне уявлення новішого – християнського: піч – небо – церква, книш – місяць – священник, паляниці – зорі – парафіяни.

Особливої уваги дослідників заслуговує загадка, опублікована в збірнику М. Закревського: «*Стоїть божок на трьох ніжках. Цар каже: “Потіха моя!” Цариця каже: “Погибель моя!”*» (Відгадка: **божок – бокал; цар – тіло; цариця – душа**) [8, с. 231].

Текст загадки спрямовує нас до християнського концепту *grіx*, точніше – до однієї із його складових – алкогольної залежності. Залежність від спиртних напоїв сприймається в народній свідомості як одна із гріховних звичок, згубних для душі людини.

Цікаво, що наведену загадку у варіанті «Стоїть божок на трьох ніжках; король каже “Потіха моя!”; краля каже “Погибель моя!”» вклав в уста священника Івана Шрама Пантелеймон Куліш у своєму романі «Чорна рада» [5]. Натякаючи на гріховну прив’язаність Череваня до спиртних напоїв, полковник Шрам загадує йому загадку, і не отримавши правильної відгадки, сам її тлумачить:

«– ... загадаю ж я тобі про твого божка загадку: *стоїть божок на трьох ніжках; король*

каже “Потіха моя!”; краля каже “Погибель моя!”»

Ну, бгатику, – каже Черевань, – хоч убий, не второпаю. Дак як, як? Король на трьох ніжках, а краля каже: “Погибель моя!”

<...>

А, пек же його матері, як мудро!.. Король каже: “Потіха моя!” Себто, бач, як чоловік уп’ється, то вже тоді кричить: “Я король!” А жінка: “Ох, погибель же моя! Де ж мені тепер дітися?”

– Якраз так! Тільки, братіку, твоя жінка не злякалась би тебе, хоть би ти й королем ізробивсь!

– Ще не одгадав! – каже Черевань. – Ану ж ти сам!

– Мені не диво, а от якби ти показав свою премудрість!

– Моя премудрість, бгатику, – сказав Черевань, – знає тільки налити та випити; а там собі мізкуйте, як хоті. На те ви попи, на те ви мужи совіта, на те ви народні голови.

Не вадило б і не попам, – одвітує Шрам, – не вадило б і не мужам совіта знати, що король тут – тіло, а краля – так се душа. Тіло потішається, як чоловік зап’є, а душа погibaє; от і все» [5, с. 17].

У контексті нашого дослідження ми звернули увагу на кілька цікавих фактів щодо наведеної загадки: роман «Чорна рада» П. Куліша було опубліковано у 1857 р. Українську версію твору автор написав ще у 1946 р. М. Закревський опублікував цю загадку у своєму збірнику за 1860 р. Вказуючи джерела видання, укладач подав примітку, що більшість загадок запозичено зі збірників Г. Ількевича, Є. Гребінки, Л. Боровиковського та А. Сементовського, і подано кілька своїх записів. Оскільки у зазначених збірниках загадки про божка немає, можемо припустити, що М. Закревський запозичив її із роману П. Куліша, який вийшов друком на три роки раніше. Але у друкованому варіанті «Чорної ради» П. Куліш замінив слова «цар» і «цариця» на «король» та «краля», бо цензор, який читав роман, викреслив їх у рукописі [11, с. 157]. Тож якщо припустити, що М. Закревський використав як джерело опублікований варіант «Чорної ради», то у тексті загадки вже мали б бути слова «король» та «краля», а є «цар» і «цариця». Отже, Закревський скористався рукописами роману? Важливо уточнити, що М. Номис також публікує згадану загадку у своїх «Українських приказках...», де вказує її джерелом роман «Чорна рада» [9, с. 659]. Зрештою, питання, що послугувало джерелом цієї загадки для самого П. Куліша, залишається відкритим.

Отже, у збірниках загадок, зібраних і опублікованих у XIX ст., можемо простежити фрагменти первісного релігійного, а саме, християнського світогляду українців. Найпростіше це зробити через відгадки, у яких є пряме відсилання до

церковної атрибутики (дзвін, відлуння, церква, свічка), служителів і прихожан церкви (священники, ченці, парафіяни), християнських свят і традицій (Великдень, великодній піст), Бога, біблійних пророків та святих. У текстах загадок, побудованих переважно за допомогою метафори, алегорії та паралелізмів, наші предки заховують почерпнуту інформацію з біблійних та євангельських оповідань, апокрифічних легенд, народних християнських вірувань про Бога та святих. Типові для українців гумор та іронія простежуються у загадках про попів та ченців, чого не можна сказати про тексти на біблійну чи єван-

гельську тематику, чи ставлення до релігійних свят і традицій, що свідчить про щирість релігійних почуттів наших предків. Також, на прикладі уявлень, відображених у деяких загадках, чітко простежується поступовий перехід від дохристиянських (міфологічних) вірувань до первісних християнських.

У перспективі – виявити релігійні (християнські) уявлення українців у збірниках загадок, виданих у XX століть. Особливу увагу звернути на стан релігійної свідомості українців у радянський період і його відображення у народних загадках.

ЛІТЕРАТУРА

1. Боровиковський Л. Загадки. *Ластівка* : сочинення на малоросійском язике : повести и рассказы, некоторые народные малоросийские песни, поговорки, пословицы, стихотворения и сказки / зібрав, авт. післямови Є. Гребінка. Санкт-Петербург, 1841. С. 313–339.
2. Булашев Г. Український народ у своїх легендах, релігійних поглядах та віруваннях : космогонічні українські народні погляди та вірування. Київ : Фірма «Довіра», 1992. 416 с.
3. Галицькі приповідки і загадки, зібрані Григорієм Ількевичем. Відень : Напечатано черенками О. О. Мехитаристів, 1841. Вип. VI. 124 с.
4. Загадка. *Українська фольклористика* : словник-довідник / уклад. і заг. ред. М. Чернопиского. Тернопіль : Підручники і посібники, 2008. 448 с.
5. Куліш П. Чорна рада: Хроніка 1663 року : роман. Київ : Молодь, 1990. 168 с. : іл.
6. Салтовська Н. Загадка як художній текст. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Літературознавство. Мовознавство. Фольклористика*. 2008. Вип. 19. С. 53–56.
7. Сементовський О. М. Малоросійські і галицькі загадки, видані Олександром Сементовським. Київ : В губернській типографії, 1851. [4], 44 с.
8. Закревський М. Старосвітський бандуриста : Малоросійські прислів'я, приказки і загадки і галицькі приповідки. Кн. 2. Москва, 1860. С. 137–244.
9. Номис М. Українські приказки, прислів'я і таке інше / упоряд., приміт. та вступна ст. М. М. Пазяка. Київ : Либідь, 1993. 768 с.
10. Франко І. Останки первісного світогляду в руських і польських загадках народних. Збір. творів : у 50-и т. Київ, 1980. Т. 26. С. 332–344.
11. Федорук О. Роман Куліша «Чорна рада» : історія тексту. Київ : Критика, 2019. 590 с. URL: https://shron1.chtyvo.org.ua/Fedoruk_Oles/Roman_Kulisha_Chorna_rada_Istoriia_tekstu.pdf?PHPSESSID=ep417uvm3dv7umhtsfir8m4ea6 (дата звернення: 28 листопада 2022 р.).

REFERENCES

1. Borovykovskiy L. (1841) Zahadky [Riddles]. Lastivka. St. Petersburg, 1841. P. 313–339.
2. Bulashev H. (1992) Ukrainskyi narod u svoikh lehendakh, relihiinykh pohliadakh ta viruvanniakh : kosmogonichni ukrainski narodni pohliady ta viruvannia [The Ukrainian people in their legends, religious views and beliefs: cosmogonic Ukrainian folk views and beliefs]. Kyiv : «Dovira». 41 p.
3. (1841) Halytski prypovidky i zahadky, zibrani Hryhoriem Ilkevychem [Galician fairy tales and riddles, collected by Hryhoriy Ilkevich]. Vienna : 1841. Vol. VI. 124 p.
4. (2008) Zahadka. Ukrainska folklorystyka : slovnyk-dovidnyk [Riddl]. Ukrainian folkloristics : dictionary-reference. Ternopil : Textbooks and manuals. 448 p.
5. Kulish P. (1990) Chorna rada : Khronika 1663 roku [Black Council : Chronicle of 1663]. Kyiv : Molod. 168 p.
6. Saltovska N. (2008) Zahadka yak khudozhnii tekst [Riddle as an artistic text]. Bulletin of Taras Shevchenko Kyiv National University. Literary studies. Linguistics. Folkloristics. Vol. 19. P. 53–56.
7. Sementovskiy O. M. (1851) Malorosiiski i halytski zahadky, vydani Oleksandrom Sementovskym [Little Russian and Galician riddles, published by Oleksandr Sementovsky]. Kyiv. 44 p.
8. Zakrevskiy M. (1860) Starosvitskyi bandurysta : Maloposiiski pryslivia, prykazky i zahadky i halytski prypovidky [Old world bandur player : Little Russian proverbs, sayings and riddles and Galician stories]. Book 2. Moscow. P. 137–244.

9. Nomys M. (1993) *Ukrainski prykazky, pryslivia i take inshe* [Ukrainian sayings, proverbs and so on]. Kyiv : Lybid. 768 p.
10. Franko I. (1980) *Ostanky pervisnoho svitohliadu v ruskykh i polskykh zahadkakh narodnykh* [Remnants of the primitive worldview in Russian and Polish folk riddles]. Kyiv. Vol. 26. P. 332–344.
11. Fedoruk O. (2019) *Roman Kulisha «Chorna rada» : istoriia tekstu* [Kulish's novel «The Black Council»: the history of the text]. Kyiv : Krytyka. 590 p. URL: https://shron1.chtyvo.org.ua/Fedoruk_Oles/Roman_Kulisha_Chorna_rada_Istoriia_tekstu.pdf?PHPSESSID=ep4l7uvm3dv7umhtsfir8m4ea6

РОЗДІЛ IV. АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ МОВОЗНАВСТВА

УДК 811.161.2'373.21

DOI <https://doi.org/10.26661/2414-9594-2023-1-21>

ОНІМНА КАРТИНА СВІТУ: ЛІНГВОКУЛЬТУРОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ

Лукаш Г. П.

*доктор філологічних наук, професор,
професор кафедри інформаційних систем управління
Донецький національний університет імені Василя Стуса
вул.600-річчя, 21, Вінниця, Україна
orcid.org/0000-0002-9777-7718
g.lukash@donnu.edu.ua*

Ключові слова: *власне ім'я, апелятив, антропонім, топонім, ойконім, картина світу, онімний простір, теоретична ономастика, літературна ономастика.*

У статті проаналізовано структуру онімної картини світу у контексті вивчення культурної інформації, закладеної у власній назві. Збереження традицій, вміння декодувати культурну інформацію, визначити власне місце в культурному просторі неможливе без вивчення специфіки мовного вираження навколишньої дійсності. У зв'язку з цим актуальним є опис значеннєвих компонентів власних назв, який передбачає осмислення і репрезентацію культурних цінностей, відбитих мовною семантикою. Мета статті – виявити національно-культурний фон, на якому виникають власні назви і розвивається онімна картина світу. У дослідженні йдеться про структуру онімного простору, який наповнює онімну картину, яка була проаналізована за складниками гносеологічної ситуації: людина і суспільство; людина і реалії навколишнього світу; «людина як така». З'ясовано, що власні назви концентрують в собі і навколо себе всю широкую інформацію, пов'язану із суб'єктом, і стають основними одиницями упорядкованої в людській пам'яті парадигми знань. Наукова новизна роботи визначається комплексним характером дослідження мовної та онімної картини світу в межах лінгвокультурології. Під час проведення дослідження було використано загальнонаукові та власне лінгвістичні методи: метод теоретичного аналізу, що полягає в огляді літературних джерел із проблематики дослідження; й описовий, який дав можливість схарактеризувати когнітивну сутність власних назв. Використані у статті принципи аналізу процесу формування онімної картини світу дають змогу виявити глибинні системні зв'язки пропріальних одиниць і категорій, що сприяє збагаченню теоретичної ономастики. Визначено специфіку вивчення онімної картини світу, зумовлену особливостями історії народів, географії, кліматом, віруваннями, традиціями цих народів і розвитком їх суспільної свідомості. Доведено, що коди культури, побудовані на символізації оточення людини, в онімах проявляються особливо чітко. Підтверджено, що лінгвокультурологічний аналіз має великий потенціал для подальшого вивчення онімної системи.

ONIMIC PICTURE OF THE WORLD: LINGUOCULTURAL ASPECT

Lukash H. P.

*Doctor of Philological Sciences, Professor,
Professor of the Department of management information systems
Donetsk National University named after Vasyl Stus
21, 600-rechche str., Vinnytsia, Ukraine
orcid.org/0000-0002-9777-7718
g.lukash@donnu.edu.ua*

Key words: *proper name, anthroponym, toponym, oikonym, picture of the world, onymic space, theoretical onomastics, literary onomastics.*

The article analyzes the structure of the onymic picture of the world in the context of studying the cultural information embedded in the proper name. The preservation of traditions, the ability to decode cultural information, to determine one's own place in the cultural space is impossible without studying the specifics of linguistic expression of the surrounding reality. In this regard, the description of the meaning components of proper names is relevant, which involves the understanding and representation of cultural values reflected in linguistic semantics. The purpose of the article is to reveal the national and cultural background against which proper names arise and an onymic picture of the world develops. The research deals with the structure of the onymic space that fills the onymic picture. Was analyzed according to the components of the epistemological situation: 1) man and society; 2) man and the realities of the surrounding world; 3) "man as such". It was found that proper names concentrate in themselves and around them all the broad information related to the subject and become the basic units of the paradigm of knowledge organized in human memory. The scientific novelty of the work is determined by the complex nature of the study of the linguistic and onymic picture of the world within the framework of linguistic and cultural studies. During the research, general scientific and actually linguistic methods were used: the method of theoretical analysis, which consists in the review of literary sources on the issues of the research; and descriptive, which made it possible to characterize the cognitive essence of proper names. The principles of analysis of the process of formation of the onymic picture of the world used in the article make it possible to reveal deep systemic connections of proprietary units and categories, which contributes to the enrichment of theoretical onomastics. The specificity of the study of the onymic picture of the world determined by the peculiarities of the history of peoples, geography, climate, beliefs, traditions of these peoples and, accordingly, the development of their social consciousness. It has been proven that the codes of culture, built on the symbolization of a person's environment, are particularly clearly manifested in onyms. It has been confirmed that linguistic and cultural analysis has great potential for further study of the onymic system.

Постановка проблеми. Мовна діяльність – один із модусів мислення, в якому акумулюється культурний досвід. Мова дозволяє фіксувати результати пізнання довкілля. Аналізуючи мовну картину світу, ми виявляємо способи концептуалізації людьми самих себе, природного і соціального оточення, всесвіту загалом. З'ясування способів концептуалізації здійснюється через встановлення понятійних розрядів, структур, за допомогою яких представники кожної культури

упорядковують свої уявлення про людину, природу і соціум.

Збереження традицій, уміння декодувати культурну інформацію, визначити власне місце в культурному просторі неможливе без вивчення специфіки мовного вираження навколишньої дійсності. Відмінності національних культур, мислення й способів мовного вираження часто ставали предметом вивчення лінгвістів та філософів XIX ст. (В. фон Гумбольдт, Г. Шухардт, Ф. Боас,

Е. Сепір, Б. Уорф, Л. Вітгенштейн, Л. Вайсгербер, О. Потебня та ін.). Упродовж другої половини ХХ та на початку ХХІ ст. зацікавленість цими проблемами зростає (В. Жайворонок, Л. Лисиченко, О. Селіванова, І. Голубовська, Н. Сологуб, С. Єрмоленко, В. Манакін, В. Ужченко, А. Вежбицька, Є. Бартмінський) [1]. Оскільки онімний корпус постійно збагачується, інтерес науковців до його вивчення не зменшується. Зазвичай мовна картина світу представлена як щось єдине і монолітне для певної мови. Однак відомо, що кожна мова в кожен відрізок часу може бути репрезентована кількома формами існування – літературна, діалектна, професійна і т. ін.; різними стилями, парадигмами мовних рівнів тощо. Не відкидаючи універсальних закономірностей мовної картини, стверджуємо, що вона є системним утворенням і складається з культурних моделей, схем, ментальних комплексів. Із подіями, ситуаціями, з особами, часом, простором, а також з іншими концептами тісно пов'язані власні назви, які слугують ніби клавішею, натискаючи на яку, ми розкриваємо одне з незліченних сховищ пам'яті [2, с. 39]. Власна назва відбиває історію, культурний досвід та певні фрагменти подій чи реалій навколишньої дійсності, що безпосередньо впливає на формування мовної картини світу цілих поколінь [3].

Ономастичні дослідження в лінгвокультурологічному аспекті спрямовані на опис значеннєвих компонентів власних назв і передбачають осмислення і репрезентацію культурних цінностей та відображення їх мовної семантики. Лінгвокультурологічний аналіз визначає та описує закладену в онімних знаках культурну інформацію. **Мета статті** – виявити національно-культурний фон, на якому виникають власні назви і розвивається онімна картина світу.

Виклад основного матеріалу дослідження. Онімна картина світу – це сукупність усіх можливих онімних змістів, потужна інформаційна база, яка сформувалася під впливом природних та історичних умов, економічного та політичного життя, контактів із сусідніми народами. Саме в ній поєднано універсальне і національне, самобутнє, своєрідне, зумовлене специфікою національного осмислення навколишньої дійсності. Онімну лексику можна вважати вагомим чинником формування, оброблення та когнітивного усвідомлення інформації антропоцентричного характеру.

Вивчаючи національну специфіку антропонімів та антропонімних формул номінації, давні імена, мотиви, способи називання, символіку; прізвищеві найменування в давніх пам'ятках, способи їхнього оформлення; патроніми й матроніми; гідронімну номінацію природних об'єктів як відображення реалій життя та картини світу; народну астрономію; застосовуючи етнолінгваль-

ний аспект до вивчення давніх топонімів, ми відкриваємо справжню скарбницю знань та уявлень про весь світ, для якої характерні як духовні, так і мовні змісти. Духовні визначають своєрідність культури та менталітету певної мовної спільноти, мовні – походження, існування й функціонування самої мови. Зокрема, співвідношення стратів, пов'язаних з онімною категорією часу і простору, розкриває взаємодію когнітивних рівнів однієї мови та наслідків взаємозв'язків з іншими мовами [4]. Проблема стратної характеристики онімного простору, як і вивчення окремих стратів, має важливе теоретичне і практичне значення у дослідженні становлення мовної картини світу українського народу.

Отже, власні назви концентрують в собі і навколо себе всю широкую інформацію, пов'язану із суб'єктом, і стають основними одиницями упорядкованої в людській пам'яті парадигми знань. Оніми використовуються ментальним лексиконом як згорнутий архів багатой інформації в аналітико-синтетичній формі і становлять зручну форму поєднання мовної та позамовної інформації. В онімній картині світу ніби закручене дуже своєрідне коло: ментальний (превербальний) рівень – концептуальний (логічний) рівень – власне мовний рівень (рівень мовних значень) – і знову ментальний рівень (його збагачення з допомогою одиниць концептуального і власне мовного рівнів). Тому на часі необхідність з'ясувати детальніше таке відносно нове поняття, як онімна картина світу, яке тісно пов'язане з когнітивістикою.

Зміст онімної картини становить онімний простір, який наповнює її. Дослідники вважають, що онімний простір створює та модель світу, що існує в уявленні певного народу на сучасному етапі, але в ній завжди зберігаються елементи попередніх епох. Д. Бучко й Н. Ткачова – автори «Словника української ономастичної термінології» – розмежували терміносполуки з компонентами *онімний*, *онімійний* та *ономастичний*: «онімний – прикметник від *онім*; ономастичний – прикм. від *ономастика*» [5]. Отож, ми користуємося терміносполукою *онімний простір* і називаємо ним «сукупність власних назв усіх класів, вживаних у мові певного народу в конкретній історичній період для називання реальних, гіпотетичних і фантастичних об'єктів» [5, с. 136]. У самому онімному просторі виділяють онімні поля. Структуру онімного простору можна уявити у такому вигляді (рис. 1).

На рисунку онімний простір умовно поділено на дві частини: реальні оніми та оніми, утворені людською творчістю. Але обидві частини тісно поєднані між собою, так само існує щільний зв'язок між онімними класами (погоджуємося із чітким позначенням цього зв'язку категорією

Рис. 1. Структура онімного простору за типовими класифікаційними ознаками

іменний континуум [6]). На межі «онім»/«апелятив» перебувають конотоніми.

С. Шестакова на підставі частотності вживання і впізнаваності власних назв обґрунтовує необхідність поділу ономастичного простору на окремі поля і визначає групи онімів, які належать до центру, близькоядерного, ядерно-периферійного та периферійного полів [6]. Польова концепція, безперечно, вдало реалізує ідею системного вивчення мовного матеріалу, але поле передбачає особливу структуру – ядро і периферію, для якої характерні максимальна концентрація ознак у ядрі та неповний набір цих ознак на периферії. Для дослідження онімної картини такий підхід не дуже зручний. Для нас важливіше розглядати онімний простір не за критерієм частотності, а як трихотомічну організацію – за складниками гносеологічної ситуації: 1) людина і суспільство; 2) людина і реалії навколишнього світу; 3) «людина як така» (рис. 2).

Основну базу цієї структури становлять екзистенційні характеристики людини як найвищої сутності світобудови. Антропоніми є джерелом пізнання культурного середовища; віддзеркалюють суспільно-побутові поняття та уявлення, через категорії краси, оцінки, належності до етносу утворюють значну кількість смислових конотаційних компонентів, на базі яких формуються типові риси національно-культурної конотації. Характерною рисою української народної антропонімії є значна диференціація канонічних церковних і розмовно-побутових форм християнських імен, різноманітність фонетичних і словотвірних варіантів імен у діалектах української мови. Напр., у сучасних закарпатських говорах зафіксовано 70 розмовних форм імені *Ганна*

(дослідження П. Чучки), у буковинських говорах – понад 100 форм, утворених від імені *Іван* (дослідження Л. Кракалії) [7]. Людина замість даного при народженні імені, зафіксованого в документах, може використовувати у публічній діяльності псевдонім, який відповідає обраному нею роду діяльності, особистій творчій позиції, естетичним перевагам епохи тощо.

Сакральний скрипт містить імена богів (теоніми), назви споруд (еклезіоніми), імена святих (агіонім), відрізки часу, згадані у міфах, легендах, ритуалах, обрядах (фестоніми), власні назви ікон – іконіми, тобто імена, які людина сприймає як частину культурного буття будь-якого етносу. Унаслідок стрімкого кількісного збільшення власних назв, що утворилися в релігійній сфері, сакроніми посіли помітне місце в активній лексиці сучасної української мови. Власні назви релігійної сфери відбивають широту та давність сакральної сфери життя людини [8, с. 12].

Наступна зона – репрезентація предметів, об'єктів та процесів зовнішнього світу людини, тобто вияв її буттєвого, природного чи фізичного досвіду, а також досвіду перебування у соціально-культурному середовищі. Тут маємо чітку орієнтацію людини у часі і просторі: номінування місця мешкання: ойконіми – власні назви населених пунктів; ороніми – власні назви будь-яких об'єктів рельєфу земної поверхні; урбаноніми – власні назви міських топографічних об'єктів власні назви міських топографічних об'єктів. Топоніми сприяють виникненню асоціацій із історичними подіями, соціально-економічними умовами, національними героями: «Мирна перемога *Майдану* продовжує ряд козацьких перемог, серед яких *Кафа і Корсунь, Збараж і Конотоп*»

Рис. 2. Трихотонімічна структура онімної картини світу у категоріальному вимірі

(В. Ющенко). Найактуальнішою проблемою сьогоденішньої топоніміки є відродження історичних назв та позбавлення заідеологізованості процесу топонімної номінації.

Третій елемент – назви об'єктів, створених людською творчістю. Сюди ж відносимо і нові класи онімів: власні назви онімного простору Інтернету і конотоніми, які перебувають на межі «назва власна/загальна». Це також літературні оніми, документоніми, культуроніми, хрематоніми тощо. Поява численних розвідок у галузі літературної ономастики дала змогу виявити специфічні особливості її онімного простору, нові шляхи дослідження ролі власних назв у моделюванні художньої картини світу. «Якщо ретельно систематизувати все те, що так чи інакше стосується інтерпретації власних назв у художніх творах, – зазначав Ю. Карпенко, – то вийде досить об'ємний список праць. Але майже всі вони: 1) порушують питання літературної ономастики принагідно; 2) розглядають письменницьку онімію як звичайний матеріал (ще одне джерело) загальних досліджень; 3) зосереджуються навколо проблематики історичної достовірності, історичних джерел і протонімів» [9, с. 171]. Ім'я художнього тексту ніколи не буває абсолютним відбиттям імені, яке використовується у житті, воно обов'язково проходить крізь призму авторської творчості.

Існування трихотонімічної структури демонструє поступове ускладнення організації онімного простору. Категоріальний вимір онімного простору, на нашу думку, відбувається за певним категоріальним «каркасом». Передусім – це та сфера панування одиничного, де живе і творить людина.

Лінгвокультурологічний аспект вивчення онімної картини світу зумовлений особливостями історії, географії, кліматом, віруваннями, традиціями цих народів і, відповідно, розвитком їх суспільної свідомості. Коди культури, побудовані на символізації дійсності, що оточує людину, в онімах проявляються особливо чітко: у них фіксується народний світогляд і світовідчуття, історичні, соціальні, культурні фактори, яких давно вже немає в апелятивах [10, с. 39].

Висновки. Вивчення онімної картини світу в культурологічному аспекті дозволяє зробити такі висновки:

1. Онімна картина світу – це структурування предметів, явищ, фактів ситуацій дійсності, ціннісних орієнтирів, життєвих стратегій у кодах власних назв, їх категоріях, представлених шифрами культури.

2. На всіх етапах історичного розвитку онімний простір характеризується мінливістю; це – відкрита система.

4. Завдяки відкритості онімної системи української мови між різними класами пропріальної лексики встановилися тісні системні зв'язки. Кожне ім'я залучено до різноманітних зв'язків довколишнього тексту, де воно працює не саме по собі, а в тісному зв'язку з найближчим і загальним контекстом.

5. Системний підхід в ономастичних дослідженнях у наш час є провідним. У межах цього підходу новим аспектом вивчення онімної лексики стає її лінгвокультурологічний аналіз.

6. Лінгвокультурологічний аналіз має великий потенціал для подальшого вивчення з урахуванням новітніх здобутків як вітчизняних, так і зарубіжних лінгвістів у площині когнітивної ономастики та літературної ономастики.

ЛІТЕРАТУРА

1. Осадча Н. Українська мовна картина світу: інтерпретаційні моделі інтегративного потенціалу. *Українознавство*. №3 (64). 2017. С. 201–213. URL: <http://journal.ndiu.org.ua/article/view/120348> (дата звернення: 20.10.2023).
2. Карпенко О. Ю. Когнітивна ономастика як напрямок пізнання власних назв: дис. ... д-ра філол. наук : 10.02.15. Одеса, 2006. 416 с.
3. Яремчук А. Мовна картина світу – концептуальна картина світу – художня картина світу: параметричні ознаки й характер співвідношення. *Studia ukrainica posnaniensia*, Vol. VIII/1: 2020, P. 69–76. DOI: 10.14746/sup.2020.8.1.06
4. Неклесова В. Ю. Когнітивна природа власних назв на позначення часу: автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.15. Одеса, 2010. 23 с. URL: dspace.pdpu.edu.ua/jspui/handle/123456789/939 (дата звернення: 20.10.2023).
5. Словник української ономастичної термінології / Уклад. Бучко Д.Г., Ткачова Н.В. Харків : Ранок-НТ, 2012. 256 с.
6. Шестакова С. До питання про стратифікацію сучасного ономастичного простору. URL: <https://evnuir.vnu.edu.ua/bitstream/123456789/7054/1/232-240.pdf> (дата звернення: 20.10.2023).
7. Гогуленко О. П. Антропонімія в ономастичному просторі. *Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського. Філологія. Журналістика*. Т. 32 (71). № 3. Ч. 1. 2021. С. 9–15. URL: https://www.philol.vernadskyjournals.in.ua/journals/2021/3_2021/part_1/4.pdf (дата звернення: 24.10.2023).
8. Белей О. Статус українських сакронімів та принципи їх класифікації Сучасні проблеми мовознавства та літературознавства. 2014. Вип. 19. С. 12–16. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/spml_2014_19_4
9. Карпенко Ю. О. Власні назви в художній літературі. *Наукові записки. Філологічні науки (Мовознавство)*. Кіровоград : РВЦ КДПУ ім. В. Винниченка, 2001. Вип. 37. С. 170–172.
10. Котович В. До питання про лінгвокультурологічне дослідження топонімного простору. *Наукові записки ТНПУ. Мовознавство*. Вип. I (25). 2016. С. 36–41. URL: <http://dspace.tnpu.edu.ua/bitstream/123456789/7436/1/Kotovich.pdf> (дата звернення: 20.10.2023).

REFERENCES

1. Osadcha N. (2017). Ukrayins'ka movna kartyna svitu: interpretatsiyni modeli intehratyvnoho potentsialu [Ukrainian language picture of the world: interpretive models of integrative potential]. *Ukrainian Studies*. Vol. 3 (64), P. 201–213. URL: <http://journal.ndiu.org.ua/article/view/120348>
2. Karpenko O. Yu. (2006). Kohnityvna onomastyka yak napryamok piznannya vlasnykh nazv [Cognitive onomastics as a direction of knowledge of proper names]: diss. ... doctor of philol : 10.02.15. Odesa, 416 p.
3. Yaremchuk A. (2020). Movna kartyna svitu – kontseptual'na kartyna svitu – khudozhnya kartyna svitu: parametrychni oznaky y kharakter spivvidnoshennya [Linguistic picture of the world – conceptual picture of the world – artistic picture of the world: parametric features and nature of the relationship]. *Studia ukrainica posnaniensia*, Vol. VIII/1, P. 69–76. DOI: 10.14746/sup.2020.8.1.06.
4. Neklesova V. Yu. (2010). Kohnityvna pryroda vlasnykh nazv na poznachennya chasu [The cognitive nature of proper names for marking time]: autoref. thesis ... candidate philol. of science : 10.02.15. Odesa, 23 p. URL: dspace.pdpu.edu.ua/jspui/handle/123456789/939
5. Slovyuk ukrayins'koyi onomastychnoyi terminolohiyi (2012) [Dictionary of Ukrainian onomastic terminology]. Compendium. Buchko D. G., Tkacheva N. V. Kharkiv : Ranok-NT, 256 p.
6. Shestakova S. (2015). Do pytannya pro stratyfikatsiyu suchasnoho onomastychnoho prostoru [To the question of the stratification of modern onomastic space]. URL: <https://evnuir.vnu.edu.ua/bitstream/123456789/7054/1/232-240.pdf>
7. Hohulenko O. P. (2021). Antroponimiya v onomastychnomu prostori [Anthroponymy in onomastic space]. *Scientific notes of TNU named after V. I. Vernadskyi. Philology. Journalism*. Vol. 32 (71). № 3. Part 1. P. 9–15. URL: https://www.philol.vernadskyjournals.in.ua/journals/2021/3_2021/part_1/4.pdf
8. Beley O. (2014). Status ukrayins'kykh sakronimiv ta pryntsy py yikh klasyfikatsiyi [Status of Ukrainian sacronyms and principles of their classification]. *Modern problems of linguistics and literary studies*. Vol. 19. P. 12–16. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/spml_2014_19_4
9. Karpenko Yu. O. (2001). Vlasni nazvy v khudozhnii literaturi [Proper names in fiction]. *Scientific notes. Philological sciences (Linguistics)*. Kirovohrad : RBC of the KDPU named after V. Vinnichenko. Vol. 37. P. 170–172.
10. Kotovych V. (2016) Do pytannya pro lnhvokul'turolohichne doslidzhennya toponimnoho prostoru [*Scientific notes of TNPU. Series: Linguistics*]. Vol. I (25), P. 36–41. URL: <http://dspace.tnpu.edu.ua/bitstream/123456789/7436/1/Kotovich.pdf>

РОЗДІЛ IV. РЕЦЕНЗІЇ

DOI <https://doi.org/10.26661/2414-9594-2023-1-18>

СВІТ РОСЛИН У ТРАДИЦІЙНІЙ НАРОДНІЙ КУЛЬТУРІ ТА В ЕТНОЛІНГВІСТИЧНОМУ СЛОВНИКУ: РЕЦЕНЗІЯ НА ВИПУСКИ ТОМУ «ROŚLINY» БАГАТОТОМОВОГО ВИДАННЯ «SŁOWNIK STEREOTYPÓW I SYMBOLI LUDOWYCH»

Жуйкова М. В.

*доктор філологічних наук, професор,
професор кафедри української мови*

Волинський національний університет імені Лесі Українки

пр. Волі, 13, Луцьк, Україна

orcid.org/0000-0003-0396-8458

mzhujkova@ukr.net

Світлої пам'яті Єжи Бартмінського –
блискучого лінгвіста і чудової людини

2022 року у видавництві університету імені Марії Кюрі-Склодовської в Любліні вийшла з друку чергова частина величезної праці люблінських етнолінгвістів: книга «Krzewy i krzewinki», що має загальний обсяг у 333 сторінки. Це видання є сьомим випуском у томі під загальною назвою ROŚLINY, який, своєю чергою, є компонентом багатотомового проекту «Słownik stereotypów i symboli ludowych», що його започаткував видатний польський етнолінгвіст, багаторічний очільник етнолінгвістичної комісії при Міжнародному комітеті славистів професор університету імені Марії Кюрі–Склодовської Єжи Бартмінський. На жаль, у лютому 2022 року професор відійшов у вічність, однак не сумніваюсь, що його численні колеги, учні, вся його величезна наукова родина з усього слов'янського освіту буде ще довго надихатися його ідеями, продовжуючи дослідження картини світу слов'янських народів, їх мов, фольклору, етнографії, міфології на тій методологічній основі, що була розроблена, зокрема, для «Słownika stereotypów i symboli ludowych».

Щоб досягнути масштаби цілого проекту та його значущість для досліджень традиційної культури як поляків, так й інших європейських народів, варто наголосити, що слов'янський світ не має інших праць, присвячених традиційній (архаїчній) концептосфері, подібних за глибиною репрезентації та аналізу матеріалу, а також за широтою охоплення явищ народної культури. Співмірний за матеріалом, метою, способами узагальнення конкретних даних є лише п'ятитомовий словник «Славянские древности», добре знаний у науковому світі. Цей словник, що виходив у Москві

з 1995 по 2012 р., було створено під загальним керівництвом Нікити Толстого в Інституті слов'янознавства РАН. «Славянские древности» є інтегративною працею, що узагальнила досвід багаторічного вивчення як матеріальної, так і духовної культури всіх слов'янських народів; це повна і вичерпна експлікація того феномену, який називають архаїчною (традиційною) свідомістю.

На відміну від «Славянских древностей», де заголовні лексеми чи словосполучення розташовано в алфавітному порядку, польський словник символів задумано як працю, що представляє всю концептосферу носія традиційної культури в тематичному аспекті, як розділене на окремі фрагменти ціле. Весь проект має складатися з таких томів: I. Kosmos. II. Rośliny. III. Zwierzęta. IV. Człowiek. V. Społeczeństwo. VI. Religia. Demonologia. VII. Czas. Przestrzeń. Miary. Kolory. Таке членування концептосфери охоплює як духовний, так і матеріальний світ, у якому існувала людина традиційної культури, а також представляє і саму людину в її різних статусах, станах, соціальних функціях і стосунках.

У передмові до першого випуску тому «Rośliny» Єжи Бартмінський так описав завдання та суспільну роль цього словника:

«Метою «Словника народних стереотипів і символів» є синтетичний виклад традиційного образу світу, що зберігся в народній мові, фольклорі, віруваннях та обрядах. Народна культура є невід'ємною частиною польської національної спадщини, вона несе в собі універсальні гуманістичні та естетичні цінності, становлячи ідентичність нашої спільноти. У зв'язку зі зміною

сучасної моделі життя та відходом у минуле селянської культурної формації важливо її задокументувати та зберегти від забуття, щоб забезпечити тяглість поколінь» (2, s. 7).

На сьогодні люблінськими етнолінгвістами підготовлено і видано три випуски тому «Kosmos» (1996, 1999, 2012 pp.) та сім випусків тому «Rośliny» (від 2017 по 2022 pp.). Кожний випуск словника створював колектив науковців, які опрацьовували колосальний обсяг інформації з різних джерел, переважно публікацій XIX – початку XX ст., матеріалів фольклорних експедицій, діалектних словників, причому не лише польських, а й українських та білоруських.

Зупинюсь докладніше на деяких випусках, присвячених рослинам у польській народній традиції.

Важливим методологічним питанням при укладанні словників народної культури є проблема категоризації об'єктів навколишнього світу. Сучасна наука створила свої, вироблені століттями спостережень, способи і форми впорядкування природних явищ. Наприклад, у біології це чітко простежується у відповідних таксономіях – ієрархічних структурах, у яких об'єднуються всі відомі науці види живих організмів. Проте розуміло, що носії народної культури мають свої власні способи поділу світу на окремі фрагменти і категоризують речі на інших засадах, ніж це робить наука. У томі «Rośliny» представлена саме така наївна категоризація об'єктів флори; так, виділені й окремо опрацьовані природні класи збіжжя, овочів, сировинних рослин, квітів, лікарських рослин, плодкових дерев, хвойних дерев, листяних дерев, кущів. Залежно від погляду на певну рослину та її роль у культурі вона може потрапляти в різні класи. В одній зі своїх статей Єжи Бартмінський докладно обґрунтував засади лексикографічного опису номінацій рослин у залежності від культурно-антропологічного способу їх інтерпретації:

«Кукіль, волошка чи ромашка можуть бути потрактовані як бур'ян, як квіти, як лікарські трави чи як рослини взагалі. Відповідно, вони отримують у дефініціях характеристики дещо різних типів:

бур'яни: [зовнішній вигляд], [місце, де ростуть], [стосунок до людини: шкідливість + контроль];

квіти: [зовнішній вигляд], [місце, де ростуть], [час цвітіння], [стосунок до людини: вживання];

лікарські трави: [зовнішній вигляд], [запах], [місце, де ростуть], [час цвітіння; час збирання], [стосунок до людини: вживання];

рослини: [належність до вищої групи], [час вегетації – річна чи довша], [зовнішній вигляд],

[будова], [час цвітіння], [місце, де ростуть], [географічний ареал поширення], [стосунок до людини: вживання];

Така, а не якась інша внутрішня «рубрикація» залежить від точки зору: ужиткової (лікарські трави, бур'яни), естетичної (квіти) чи теоретичної (рослини)» (1, s. 92).

Такий підхід дозволяє описувати конкретні рослини не як об'єкти вивчення ботаніки, а як явища, що мають своє визначене місце в житті носія традиційної культури, а їх осмислення зумовлюється тими чи тими потребами і настановами людини, її уявленнями про устрій світобудови. Зауважу, що до словника потрапили далеко не всі об'єкти рослинного світу, а лише ті, які виокремлені у народній традиції як носії певних релевантних властивостей, так чи інакше пов'язаних з життям людської спільноти. За кількістю інформації, що вміщена у словникових статтях, можна скласти уявлення про те, наскільки значущою для польської народної культури є певна рослина.

Кожна стаття словника складається із двох великих частин: експлікації (докладного опису характеристик різних типів) та документації (фрагментів фольклорних текстів, описів обрядів, вірувань, тлумачень снів тощо).

Для опису певних концептів, що корелюють з рослинами, використано значно більше параметрів (профілів), ніж зазначено у процитованій статті Бартмінського. Ці параметри охоплюють всі характеристичні особливості тої чи тої рослини, релевантні для носіїв мови, і залежать від класу рослин. Типова стаття з тому ROŚLINY, випуск 2 (ZIOŁA) має приблизно таку структуру: Вступ (загальна інформація про рослину, уявлення про неї та способи застосування в інших європейських народів). Експлікація: Назви, їх походження. Категоризація. Види. Вигляд та ознаки. Властивості. Локалізація. Цвітіння. Практичне, магічне, лікувальне використання. Документація. Бібліографія.

Структура та обсяг словникових статей у випуску 6 (DRZEWA LIŚCIASTE) суттєво відрізняється від вміщених у випуску 2, оскільки і культурна інтерпретація, і практичне застосування листяних дерев відзначається ширшим обсягом у порівнянні з лікарськими рослинами. Приміром, стаття LIPA має такі складові:

Вступ. Експлікація: Назви. Категоризація. Види. Комплекси. Опозиції. Походження. Зміни. Вигляд та частини. Властивості. Локалізація. Локалізатор. Освячення. Практичні застосування. Обрядові, магічні та лікувальні застосування. Пророцтва і ворожіння. Символіка. Документація. Бібліографія.

Видається надзвичайно важливим у методологічному аспекті включення до зони документації

кожної статті великих фрагментів текстів, описів обрядів чи вірувань тощо. Зокрема, інформація до міфологеми ЛІРА, авторкою якої є доктор Анна Качан, добиралась з таких жанрів та джерел: народні загадки, прислів'я, колядки, замовляння, гаївки (pieśni gaikowe), купальські пісні (pieśni sobótkowe), весільні пісні, залицяльні пісні та пісні про кохання, жартівливі пісні, колісанки, солдатські пісні (pieśni żołnierskie), балади, казки, легенди, записи вірувань, писемна селянська поезія (3, s. 278–299). Саме такий підхід дозволяє унаочнити кореляцію між висновками, до яких дійшов дослідник внаслідок аналізу культурних текстів, і самим фактичним матеріалом, на основі якого відповідні висновки були отримані. Подібний спосіб опрацювання текстових джерел став би в нагоді нашим молодим науковцям, передусім аспірантам, які докладають зусиль до виявлення вмісту певних концептів, проте не завжди володіють адекватними методиками для розв'язання таких завдань.

Носієві української лінгвокультурної традиції та ментальності буде цікаво познайомитися з тим, як представлено у «Słowniku stereotypów i symboli ludowych» стереотипні уявлення поляків про калину (4, s. 148–180). Експлікації передують загальна інформація про номінації калини, їх походження, короткі біологічні дані про рослину, відомості про типові способи поводження з калиною, її використання тощо, а також дані про зміст міфологеми калини в інших народів.

У зоні експлікації подано інформацію про різноманітні застосування калини, наприклад, для прикрашання та оздоблення: квіти вплітають у вінки, роблять з них букети; в ужиткових потребах (сушені ягоди заварюють і п'ють як чай, з

кори роблять фарбу), у календарних обрядах (зокрема, на Купала розводили вогонь із калинових гілок), в родинних обрядах (передусім у весільних: нареченій плели особливий калиновий вінок, тобто вінок із червоних калинових ягід; гілками чи квітами калини оздоблювали коровай, на знак невинності нареченої вплітали їй в коси білі калинові квіти тощо). Подано також інформацію щодо застосування калини у народній медицині та любовній магії (оскільки калину вважали афродізіаком, дівчата використовували її для привертання кохання хлопця), у народній ветеринарії (воду від запареної калини давали пити коровам, які нещодавно отелились) і т. д. Докладно описано ті символічні змісти, якими наділено калину в народній традиції: калина сприймається як уособлення жіночості та особливо дівочості. Зокрема, у народніх піснях калина часто виступає другою номінацією у звертаннях до дівчини (Dziewczyno, kalino, masz ty skarb bogaty...). У любовних піснях образ калини, яка росте над водою, є знаком дівчини, що готова до заміжжя; коли дівчина в піснях хоче, щоб її калиновий вінок впав з голови і поплив за водою, це означає, що вона прагне до заміжжя і готова позбутися цноти. У весільних піснях калина може бути також образом заміжньої жінки. Крім того, калина інтерпретувалась як медіатор між цим і тим світом: її саджали на могилах, вірячи, що вона сприятиме контактам між живими та померлими родичами.

Безперечно, що кожний випуск «Słownika stereotypów i symboli ludowych» є надзвичайно цінним науковим джерелом, яке може служити основою для аналітичного зіставлення культурних уявлень і практик, стереотипів та форм символізації явищ довкілля в різних народів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Bartmiński J. O profilowaniu pojęć. Bartmiński J. Językowy obraz świata. Lublin, 2006. S. 89–97.
2. Słownik stereotypów i symboli ludowych. Tom 2: Rośliny. 1. Zboża. Lublin, 2017. 404 s.
3. Słownik stereotypów i symboli ludowych. Tom 2: Rośliny. 6. Drzewa liściaste. Lublin, 2021. 430 s.
4. Słownik stereotypów i symboli ludowych. T. 2: Rośliny. Z. VII: Krzewy i krzewinki / red. J. Bartmiński. Lublin : Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, 2022. 333 s.

НЕКРОЛОГИ

DOI <https://doi.org/10.26661/2414-9594-2023-1-19>

МАГІЧНЕ ПОЛЕ ТВОРЧОСТІ ВІТАЛІЯ ШЕВЧЕНКА: ВІД КРЕАТИВНОГО ЖУРНАЛІСТА ДО ЗНАНОГО ЛІТЕРАТУРОЗНАВЦЯ

Кравченко В. О.

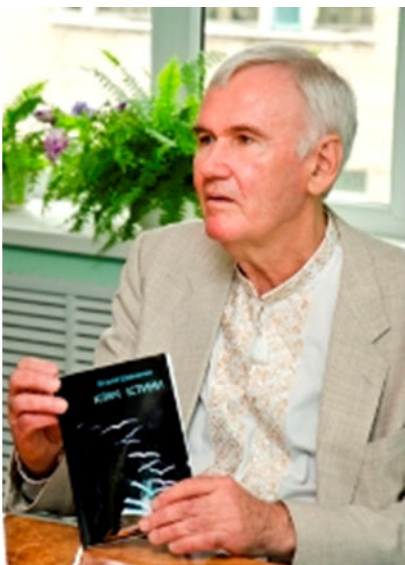
*кандидат філологічних наук,
професор кафедри української літератури
Запорізький національний університет
вул. Жуковського, 66, Запоріжжя, Україна
orcid.org/0000-0001-6318-8758
kravchenkovo08@gmail.com*

Проценко О. А.

*кандидат філологічних наук,
доцент кафедри української літератури
Запорізький національний університет
вул. Жуковського, 66, Запоріжжя, Україна
orcid.org/0000-0003-1422-3427
oksana_protsenko@ukr.net*

Волею долі за збігом певних обставин, у певний час, у певному місці зустрічаються особистості, які надовго залишають слід у житті або й змінюють його. Таким був Віталій Федорович Шевченко, енциклопедично освічена людина, ерудит, кваліфікований педагог-філолог, журналіст, критик, доктор філологічних наук, професор кафедри української літератури Запорізького національного університету.

Народився Віталій Шевченко 07 жовтня 1937 року в м. Бердянську Запорізької області в родині вчителів. Нелегкою була його життєва стежка, на яку випали окупаційне дитинство, роки смертельних небезпек, «холоду і голоду», загибель батька на фронті Другої світової і важкий післявоєнний час, бо у молодій жінки-удови залишилось троє

дітей. Але загальновідомо, що людина – коваль своєї долі навіть за найскладніших обставин, а в житті для кожного визначено місце, де він зможе розкрити себе, як зумів Віталій Шевченко.

Сила материнського духу, любов до рідного слова, заковані в генах Віталія Шевченка, зміцнювали його протягом усього життя, освітлювали нелегку дорогу випускника Миколаївської середньої школи Бердянського району, а потім студента Київського державного університету імені Тараса Шевченка – спочатку філологічного, а потім факультету журналістики, учасника знаменитої Літературної студії. Звідси – неабияке чуття й майстерне володіння художнім словом, «неприйняття стандартів», що було основою його багатогранної творчої натури. Його перші літературні «опуси», які свого часу благословив Олесь Гончар, проростали оригінальними вітальними адресами на честь рідних, колег і друзів.

Після закінчення університету він працював у відділах культури й освіти, редколегіях газет («Радянська Волинь», «Запорізька правда», «Індустріальное Запорожье», багатотиражній газеті «Педагог» у Запорізькому педагогічному інституті).

У 1973 році закінчив аспірантуру Київського державного університету ім. Т. Шевченка та захистив кандидатську дисертацію зі спеціальності «Журналістика» на тему «Соціологічні дослідження в газетній творчості».

У 1997 році захистив докторську дисертацію зі спеціальності «Українська література» на тему «Українська історична поема ХІХ – початку ХХ ст. Концепція історизму, жанрова специфіка, шляхи розвитку» у Київському державному університеті ім. Т. Шевченка.

У 1982–2003 рр. Віталій Шевченко завідував кафедрою української літератури Запорізького педагогічного інституту (з 1985 р. – Запорізького державного університету), багато зробивши для того, щоб вона розвивалася.

В умовах розбудови незалежності Української держави та духовного відродження українського народу закономірно зріс інтерес до подій минулості. У 90-х рр. загострюється потреба в науковому переосмисленні історії та її художньої інтерпретації. Завдяки Віталію Шевченку з 1993 року на кафедрі української літератури Запорізького національного університету була відкрита аспірантура, а наукові дослідження проводилися в напрямку «Література й історія», що було продиктовано часом. Понад три десятиліття кафедра української літератури традиційно проводить однойменну всеукраїнську наукову конференцію, започатковану науковцем.

Професор Віталій Шевченко підготував 20 кандидатів філологічних наук. Серед них – доценти Запорізького національного університету та інших вишів України (Інституту журналістики Київського національного університету імені Тараса Шевченка, Академії адвокатури України, Інституту філології та соціальних комунікацій Бердянського державного педагогічного університету, Донбаського державного педагогічного університету (м. Слов'янськ)).

Віталій Шевченко був членом спеціалізованих вчених рад по захисту кандидатських дисертацій Запорізького державного університету, Запорізького національного університету, Класичного приватного університету (м. Запоріжжя); членом редколегії видань філологічного спрямування «Вісник Запорізького національного університету. Філологічні науки», «Нова парадигма», «Нова філологія», «Культурологічний вісник», «Держави та регіони».

У 2004 р. за активної участі Віталія Шевченка в Запорізькому національному університеті було створено факультет журналістики. Протягом 2004–2013 рр. він завідував кафедрою теорії літератури й журналістики, а протягом 2014–2020 рр. працював професором кафедри української літератури Запорізького національного університету.

13 квітня 2023 р. на 86 році життя Віталій Шевченко відійшов у вічність.

В українському літературознавстві Віталій Шевченко – відома постать. Він досліджував особливості української художньої літератури у

контексті розвитку соціального та культурного середовища, у зв'язках і взаємовпливах, указував на роль письменників у літературному процесі, аналізував їх твори. Він любив читати, добре знав історію, що давало можливість зрозуміти те чи те літературне явище, вивчав мемуари, листи, щоб заглибитись у події, атмосферу епохи, біографію митця. Був прекрасним психологом, що уможливило процес глибокого проникнення у внутрішній світ людини, інтерпретуючи художні твори в контексті життя і творчості письменника. Слушними є слова О. Стадніченко, що в його особі «... творчо поєдналися літературознавець, літературний критик і журналіст. У якій галузі він би не виступав, завжди прагнув бути самим собою, діяти за велінням власного сумління. Для нього висвітлення проблем розвитку літературного руху на Запоріжжі не самоціль, а засіб національного самоутвердження і пристрасний заклик до відновлення самосвідомості, національної гідності» [1, с. 13].

Феноменальна пам'ять, енциклопедичні знання, а ще величезна працездатність – ось запорука його успішних наукових вершин. Він одночасно міг слухати, коментувати, писати. Віталій Шевченко належить до тієї когорти особистостей, а сьогодні впевнені в цьому, які потрібні завжди та яких не вистачає.

Віталій Шевченко – автор близько 100 наукових розвідок, написаних у річницю створеної ним наукової школи «Література й історія». У 2012 році було видано збірник праць «Клич істини», у якому вміщено його літературознавчі й журналістичні розвідки.

У журналістичних працях Віталій Шевченко розмірковує над предметом журналістської науки, ділиться власним досвідом журналіста, розглядає питання зв'язків преси з читачами, їх значення при розробці журналістської «стратегії» і «тактики», в організації роботи редакції газети, у підвищенні журналістської майстерності, у збагаченні жанрів публіцистики, у висвітленні проблематики газетних виступів. Автор акцентує увагу на визначних особистостях, наприклад, демонструє непересічні здібності журналіста-публіциста М. Міхновського, оскільки «... сьогоденні проблеми державотворення закликають крихта за крихтою збирати факти про безкомпромісних, послідовних, незламних борців за незалежність України, очищати їх від антинаукових інтерпретацій і фальсифікацій. Особливо це стосується тих історичних осіб, які не йшли на автономістсько-федералістичні компроміси, були лідерами самостійницького руху, вперто йшли обраним шляхом» [2, с. 144].

Вельми значущими й актуальними є праці Віталія Шевченка з теорії жанру, присвячені

суб'єктній організації інформаційних жанрів, еволюції жанрів журналістики. У статтях доведено, що «... інформаційні жанри в усьому їх багатстві та розмаїтті мають усталені змістоформові ознаки, які все ж змінюються, оновлюються, модифікуються» [2, с. 166]. Віталій Шевченко установив специфіку ідентифікації, руху й динаміки жанрових змістоформ, виявив особливості їх диференціації.

Віталій Шевченко, спираючись на розробки відомих журналістикознавців, не лише схарактеризував умови кількісного збільшення жанрових різновидів, а й запропонував чотирирівневий жанровий поділ журналістських творів (жанрова група (рід) – жанр – жанровий різновид – жанрова модифікація), назвав модифікації, що еволюційно склали останній рівень класифікації жанрів.

Шевченкознавство – одна з галузей зацікавлень Віталія Шевченка – літературознавця. Історичні поеми Т. Шевченка стали одним з головних об'єктів його дослідження. Віталій Шевченко простежив еволюцію історичної поеми як жанрового різновиду, її художню специфіку, проаналізував специфіку відтворення історичних подій та образів історичних постатей, опозиційні виміри їх духовності, їх ментальні концепти, розкрив роль інтертекстуальних елементів в історичних поемах Т. Шевченка. Він був категоричним, заявляючи, що «... протягом десятиліть, коли замовчувалися чи відкидалися праці М. Костомарова, В. Антоновича, М. Грушевського, І. Крип'якевича, Д. Дорошенка, Д. Яворницького, М. Аркаса, О. Єфименко, не лише історики, а й літературознавці, не об'єктивно, однобічно висвітлювали суспільно-політичний ідеал Т. Шевченка в минулому – Запорозьку Січ як християнську демократичну республіку, діяльність українських гетьманів, оминали те, що головними характеристиками Запорозької республіки були демократизм, вибори керівних органів, дуже збіднювали коментарі творів чи окремих епізодів і рядків, де йшлося про такі періоди історії України, як Гетьманщина, Руїна, про етапи української державності» [2, с. 32]. Надто впевненою і сміливою тоді була його думка, що варто «... виходити з такої домінанти: окрім типової для геніїв місії – передбачати силою інтуїції те, до чого значно пізніше прийде

сила знання і суспільної еволюції, муза Т. Шевченка, його творчість, зокрема історичні поеми, акумулювали духовний досвід нації, стояли біля колыски української державної думки, ґрунтувалися здебільшого на національних устремліннях та романтичному інтересові до визначення політичних ідеалів України, заряджали свідомість вірою в дієздатні сили нації» [2, с. 32].

Важливим і ґрунтовним є дослідження художньої літератури про козацтво, яке ввійшло до першої енциклопедії про козацтво «Українське козацтво: Мала енциклопедія». Говорячи про еволюцію художньої інтерпретації козацької епохи Віталій Шевченко стверджував, що «... козацький феномен в українській літературі базується на концептуально вираженій національній самосвідомості, національному характері та його психофізіологічних проявах, і, звичайно, на народній мові, в якій матеріалізуються витоки народного духу» [2, с. 29]. Уміння точно формулювати думку, чітко означувати наукову проблему, масштабність мислення, знання фактажу – все це забезпечило значущість наукових розвідок Віталія Шевченка про трансформацію образу козацтва в художніх творах.

Переосмислення біблійних образів і мотивів у поемах Т. Шевченка, аналіз історичних поем С. Руданського, порівняння їх з творами відомих письменників, жанрово-стильові домінанти поем І. Франка та їх паралелі з поемами М. Вороного, поеми В. Грінченка, М. Бажана та їх національний характер – далеко не повний перелік тем і проблем, які були об'єктом уваги літературознавця.

У часи розбудови державності України, духовного відродження українців дослідження Віталія Шевченка конче необхідні для повноти наукового переосмислення історії.

Петро Ребро в «Мадригалі Віталію Шевченку» чітко означив сутність свого героя:

Нині наш Шевченко
Доктор і професор,
І щоденно мріє
Цей селянський син
... щоб Україна
Підвелась з колін... [цит за 2, с. 10].

Світла пам'ять про Віталія Шевченка назавжди лишиться в серцях рідних, колег, учнів, тих, хто знав його, любив, цінував і поважав.

ЛІТЕРАТУРА

1. Стадніченко О. Творчий доробок письменників запорізького краю в літературно-критичній рецепції В. Ф. Шевченка. *Українська література від давнини до сучасності : парадигми, напрямки, проблеми (до 80-річчя від дня народження д. філол. наук, професора В. Ф. Шевченка) : матеріали міжвишівських наукових читань*. Запоріжжя : ЗНУ, 2017. С. 12–14.
2. Шевченко В. Клич істини : вибрані наукові праці. Запоріжжя : ЗНУ, 2012. 178 с.

DOI <https://doi.org/10.26661/2414-9594-2023-1-20>

ПРОФЕСОР ПЕТРО БІЛОУСЕНКО: IN MEMORIAM

Меркулова О. В.

*кандидат філологічних наук,
старший викладач кафедри української мови
Запорізький національний університет
вул. Жуковського, 66, Запоріжжя, Україна
orcid.org/0000-0003-1554-1021
gorytsvit1977@gmail.com*

Стовбур Л. М.

*кандидат філологічних наук,
доцент кафедри української мови
Запорізький національний університет
вул. Жуковського, 66, Запоріжжя, Україна
orcid.org/0000-0001-9678-8047*

Ліпич В. М.

*кандидат філологічних наук,
доцент кафедри української мови
Бердянський державний педагогічний університет
вул. Жуковського, 66, Запоріжжя, Україна
orcid.org/0000-0002-1892-1102*

При майстрах яось легше, вони як Атланти:
Держать небо на плечах. Тому і є висота.

Ліна Костенко

Трагічна звістка з Київщини сколихнула передвесняний ранок 25 лютого 2023 року: на 75 році життя відійшов у вічність видатний український мовознавець, завідувач кафедри української мови Запорізького національного університету з 1995 по 2017 роки Петро Іванович Білоусенко.

Жанр некрологу передбачає наведення основних віх земного життя того, хто полишив цей світ, проте за сухими цифрами життєвої дороги Петра Івановича – велика доля Людини, Майстра, Учителя.

Рідна Дніпропетровщина, де він народився 28 червня 1948 року, сім'я, шкільні вчителі стали тим підґрунтям, на якому формувалася особистість Петра Івановича Білоусенка. Ще в студентські роки, навчаючись на останньому курсі філологічного факультету Запорізького державного педагогічного інституту, він на всеукраїнському рівні заявив про себе як про зацікавленого в обраному фахові філолога: у «Літературній Україні» була надрукована стаття випускника педінституту Петра Білоусенка «Поезія чи логічна загадка?», яка викликала жваву дискусію серед науковців того

часу. Але найбільше його приваблювало мовознавство, котре, після кількох років учителювання в школах рідної Дніпропетровщини й Запоріжжя, привело спрагло до науки юнака в аспірантуру Київського державного педагогічного інституту, де він у лютому 40 років тому (1983) достроково захистив кандидатську дисертацію. У 1985 р. Петро Іванович очолив кафедру української мови

Криворізького педінституту, ставши одним із засновників тамтешнього філологічного факультету. Згодом перспективний мовознавець із Кривого Рогу вступає в докторантуру при кафедрі стилістики Київського державного педагогічного інституту імені М. Драгоманова до професора Василя Німчука, і докторську дисертацію «Історія суфіксальної системи українського іменника (назви чоловічого роду)» він блискуче захищає у травні 1994 р., працюючи вже завідувачем кафедри філологічних дисциплін Херсонського державного педагогічного інституту (1993–1994). До стін рідної alma-mater доктор філологічних наук Петро Іванович Білоусенко повертається в серпні 1995 р., щоб упродовж двох, із невеликою перервою, десятиліть завідувати однією з найстаріших кафедр Запорізького державного, а згодом – національного університету. У середині двохтисячних виконання функцій декана філологічного факультету він поєднував із активною громадською роботою. Під час Помаранчевої революції Петро Іванович без вагань і сумнівів став дієвим учасником запорізького Майдану, а незабаром оголосив страйк на очолюваному факультеті в знак підтримки ідеалів Майдану. Під час Революції Гідності професор Білоусенко переймався долею молодих патріотів, трагічними й водночас героїчними подіями на київському Майдані, уболівав за долю країни. У руйнуванні соціальних стереотипів виявились небайдужість, чітка громадянська позиція та особиста людська мужність Петра Івановича Білоусенка. Згодом відійшло на другий план адміністрування, оскільки справжня велика наука вимагала повної самовіддачі, а подеколи й самопожертви. Він був науковцем-«золотошукачем»: пересіюючи тонни руди заради маленької вартісної крупинки, він висотував із величезного масиву матеріалу найцінніше і оприлюднював перед науковою спільнотою результати своїх історико-дериватологічних студій. «Забудьте про все, відстороніть усі поточні справи, займіться наукою, заглибтесь у проблему з головою», – настановляв Петро Іванович молодих дослідників-початківців, тим самим формулюючи і власне наукове та життєве кредо.

Непростий, многотрудний, але напрочуд світлий і успішний шлях науково-педагогічної діяльності професора П.І. Білоусенка – це послідовне утвердження вагомості та значущості науки про мову, любові до українського слова, прагнення осягти його глибочинь. Численні наукові праці вченого – статті, посібники, монографії, методичні рекомендації – мають широку аудиторію: від учнів і вчителів середніх шкіл, гімназій, коледжів до студентів, викладачів вишів, науковців. За кожним написаним словом знаного й шанованого мовознавця – енциклопедична обізнаність, винят-

кова точність, науковість і вишуканий стиль, прищеплений дослідникові.

Великої ваги надавав Петро Іванович проблемам викладання української мови. Він став ініціатором та організатором створення оригінального посібника «Методика викладання української мови: Практичні та лабораторні заняття» (1991 р.), за яким і сьогодні навчаються студенти філологічних факультетів. Напрямок його науково-методичних пошуків пов'язаний з удосконаленням виховної роботи під час вивчення української мови, розвитком образного мислення та зв'язного мовлення школярів. П.І. Білоусенко започаткував написання низки посібників для вчителів та учнів зі згаданих проблем. У багатьох виданнях він став керівником авторських колективів: «Збірник текстів для переказів з української мови. 1–3 класи» (1984 р.), «Виховна робота на уроках української мови» (1986 р.), «Диктант на п'ять без правил» (1997 р.), «Матеріали з розвитку зв'язного мовлення для I–IV класів» (1999 р.). Учений-методист розробив принципово нові форми роботи з учнями, згодом описані в низці посібників для вчителів та у статтях провідних методичних часописів: «Проблемно-ситуативні завдання на уроках української мови» (1992 р.), «Роздавальний матеріал з розвитку зв'язного мовлення (проблемно-ситуативні завдання)» (1999 р.), «Проблемно-ситуативні завдання – у підручнику з української мови» (2000 р.) тощо. Викладаючи тривалий час курс історичної граматики, Петро Іванович написав серію навчально-методичних посібників із цієї дисципліни.

Але у вітчизняному та східнослов'янському мовознавстві ім'я професора П.І. Білоусенка нерозривно було пов'язане з історією української мови, зокрема, з історичною дериватологією. Знайомство з науковим доробком Петра Івановича, будь-яка розмова з ним на фахові теми засвідчували: для цієї людини найцікавіше, що тільки може бути в мові, – то історичні джерела і факти, етимологічні, семантичні та словотвірні особливості, які дають змогу зануритись у найдавніші часи існування української мови, починаючи з праслов'янського періоду. Розвідки Петра Івановича про становлення словотвірної системи української мови – це передусім висока наукова точність, глибокий та всебічний аналіз, ґрунтовність. Серед фундаментальних робіт професора – «Історія суфіксальної системи українського іменника (назви осіб чоловічого роду)» (1993 р.), «Нариси з історії українського словотворення (суфікс -иця)» (2002 р.), «Нариси з історії українського словотворення (суфікс -ина)» (2009 р.) у співавторстві з В.В. Німчуком, а також одноосібна монографія Петра Івановича «Нариси з історії українського словотворення (суфікс -чина/-щина)», у яких на великому фактичному матеріалі

вперше у вітчизняному мовознавстві здійснено комплексний аналіз динаміки афіксальних морфем, історії формування і становлення дериваційних підсистем українського іменника із застосуванням розроблених принципів словотвірного аналізу на різних етапах розвитку української мови від давнини до сучасності. Професор П.І. Білоусенко – автор близько 200 наукових та науково-методичних праць, що мають високий індекс цитування на вітчизняних і закордонних лінгвістичних теренах. Результатом діяльності Південноукраїнського наукового історико-дериватологічного центру при Запорізькому національному університеті, заснованого й очолюваного впродовж багатьох років професором П.І. Білоусенком, стали не лише згадані праці, а також доробок його учнів. Зокрема, у започаткованій понад 20 років тому серії «Нариси з історії українського словотворення» побачили світ монографії його колишніх учнів: у 2007 р. – монографія В.М. Ліпич; 2010 р. – колективна (П.І. Білоусенко, І.О. Іншакова, К.А. Качайло, О.В. Меркулова, Л.М. Стівбур) монографія «Нариси з історії українського словотворення (іменникові конфікси)»; у 2014 р. – монографія В.М. Ліпич і Н.М. Правди, присвячена композитно-суфіксальній деривації іменників української мови; у 2016 році – монографія Т.В. Сіроштан «Нариси з історії українського словотворення (nomina loci кінця XVII – початку XXI ст.)»; у 2021 – колективна (П.І. Білоусенко, Л.П. Бойко, А.І. Тернова) монографія «Нариси з історії українського словотворення (іменники pluralia tantum)»... Значну увагу мовознавець приділяв історії українського прислівника (результат – посібник для студентів та вчителів «Історичний словотвір української мови. Іменник. Прислівник», виданий у 2021 році), виявленню національно-самобутніх рис цієї відносно молодій частини мови. Історичні студії знаного в Україні дериватолога були помічені в наукових колах української діаспори: у 2001 р. Петра Івановича нагороджено грамотою Товариства української мови ім. М. Грушевського Сполучених Штатів Америки.

П.І. Білоусенко кілька каденцій очолював спеціалізовану вчену раду із захисту кандидатських дисертацій (Запорізький національний університет), був членом координаційної ради з проблем дослідження української мови та спеціалізованої вченої ради з захисту докторських дисертацій (Інститут української мови НАН України). Упродовж 6 років (1998–2004) він працював в експертній раді Вищої атестаційної комісії з питань мовознавства. Петро Іванович тривалий час був головою журі Міжнародного конкурсу з української мови імені П. Яцика в Запорізькій області, а також головою журі Малої академії наук (секція української мови). Професор П.І. Білоусенко входив до редакційних колегій кількох фахових

часописів: «Вісник Запорізького національного університету» (на кілька років він став головним редактором нашого журналу, який сьогодні має назву «Мова. Література. Фольклор»), «Нова філологія» (м. Запоріжжя), «Філологічні трактати» (м. Суми), «Українське мовознавство» (м. Київ), «Мова та історія» (м. Київ), а також видання Інституту української мови НАН України «Українська мова». У 2004 р. він створив навчально-наукову лабораторію українознавчих студій, результатом роботи якої став перший том «Хрестоматії з історії української літературної мови». За наукову, освітню й просвітницьку діяльність, вагомий внесок у розбудову Української держави професор П.І. Білоусенко був нагороджений знаком «Відмінник освіти України» (2000 р.) та орденом «За заслуги» III ступеня (2006 р.). Знаний і шанований у наукових колах дослідник, Петро Іванович водночас був чудовим, віртуозним у своєму артистизмові лектором і мудрим науковим керівником. Йому був притаманний уроджений аристократизм, який виявлявся в усьому: манері одягатись, висловлюватись, поводитися з колегами й студентами. Він мав дар бути рівним і водночас недосяжним, таким, на якого прагнули рівнятися молоді науковці.

В одній із давніх притч розповідається про майстра, до якого завітав уже немолодий чоловік і, споглядаючи, як той виліплює горщика, попросив: «Навчи й мене цій справі, покажи, прошу, як треба!» Майстер простягнув чоловікові шмат глини й відправив додому: «На ранок принеси, я подивлюся, що ти зліпив. І потім поговоримо». «Як же я сам це зроблю? Не вмію, ніколи не займався цим», – здивувався чоловік. Майстер примружив око, узяв до рук щойно виліпленого горщика й відповів: «Коли ти ліпитимеш свого горщика з мого, то в тебе вийде *мій* горщик. А ти повинен і зможеш зробити власний». Кожен, хто пройшов школу професора Білоусенка, вдячний йому не просто як науковому керівникові, а і як Учителеві, котрий щедро й безкорисливо ділився своїми знаннями, досвідом, ідеями, навчав любити науку, бути впевненим у своїх силах, не боятися помилок і труднощів, наполегливо прямувати до своєї мети. Він, мов лагідний, турботливий батько і щирий друг, ставився до своїх учнів, аспірантів, докторантів, колег. Завжди уважний, завжди готовий вислухати, зрозуміти, допомогти і словом, і ділом. Студенти, які писали в нього наукові роботи, не раз ставали переможцями всеукраїнських конкурсів, друкували статті у фахових часописах. Якщо говорити про аспірантів Петра Івановича, то він, починаючи з 1996 р., «висвятив» 16 кандидатів та одного доктора наук.

Коли Петро Іванович уже працював в Інституті української мови НАН України, то постійно цікавився життям факультету (багато хто з

філфаківців не один раз телефоном радо спілкувався з ним, розповідаючи про університетські й факультетські новини), публікував спільні зі своїми колегами-мовознавцями статті й монографії, рецензував статті, які надходили до його колишнього дітища – часопису «Вісник Запорізького національного університету. Філологічні науки». Коли ж наш журнал у липні 2020 року отримав сертифікацію фахового видання за рівнем «Б», дуже радів, як і радів кожному новому його числу.

Учні Петра Івановича продовжують і розвивають славні традиції наукової історико-дєриватологічної школи свого керівника й назавжди залишаться безмежно вдячними своєму Вчителєві; а його колеги з філологічного факультету, де він пропрацював майже чверть столїття і лишив частинку свого великого серця, у скорботї схиляють колїно перед пам'яттю неперевершеного Майстра і Людини воїстину прекрасної душі.

ВИМОГИ ДО ОФОРМЛЕННЯ СТАТЕЙ У ЖУРНАЛІ «МОВА. ЛІТЕРАТУРА. ФОЛЬКЛОР»

Вимоги до оформлення статей:

До друку приймаються статті, що мають наукову і практичну цінність. Автор має право представити тільки одну, раніше не публіковану, наукову статтю в один номер. Автор несе відповідальність за оригінальність тексту статті, точність наведених фактів, цитат, статистичних даних, власних назв, географічних назв та інших відомостей, а також за те, що в матеріалах не містяться дані, котрі не підлягають відкритій публікації. Остаточне рішення про публікацію статті, на підставі попереднього анонімного її рецензування, ухвалює редакційна колегія.

Технічні вимоги:

- до друку приймаються статті українською, іншими слов'янськими та англійською мовами;
- електронний варіант статті у форматі *.doc, *.docx або *.rtf, підготовлений у текстовому редакторі Microsoft Word;
- **формат** А4, міжрядковий інтервал – 1,5;
- **шрифт** Times New Roman, розмір 14; у разі застосування інших шрифтів автор надсилає їх разом зі статтею.
- **поля**: ліве – 3 см, праве – 1,5 см, верхнє, нижнє – 2 см.

Необхідною умовою є розрізнення дефіса (-) як внутрішньослівного графічного знака і тире (–) – як пунктуаційного.

Використання **нерозривного пробілу** є обов'язковим при оформленні:

- а) ініціалів імені й прізвища в тексті статті або імені, по батькові й прізвища у списку літератури: а) ініціал імені-нерозривний пробіл-прізвище (І. Петренко); б) ініціал імені-нерозривний пробіл-ініціал по батькові-нерозривний пробіл-прізвище (І. П. Петренко); б) нумерованих або маркованих літерами переліків (нерозривний пробіл ставиться після цифри/літери-маркера); в) графічних скорочень (15 с., С. 122, XX ст., XIX в. тощо).

Найпоширеніші скорочення, які використовуються у статті (*ст.*, *напр.* і т.ін.), мають бути уніфіковані по всьому тексту.

Структура статті:

- рядок 1** – УДК (вирівнювання по лівому краю);
- рядок 2** – назва тематичного розділу (вирівнювання по лівому краю);
- рядок 3** – назва статті (вирівнювання по центру, напівжирний шрифт, великі літери);
- рядок 4** – прізвище та ініціали автора статті; науковий ступінь, вчене звання, посада із зазначенням кафедри (вирівнювання по центру);
- рядок 5** – місце роботи (навчання), адреса роботи (навчання), ORCID-код, електронна адреса автора (вирівнювання по центру).

Якщо автор не має ORCID-коду, його можна отримати за посиланням <https://orcid.org/>

абзац 1 – **розширена** анотація (1800 знаків без пробілів) та ключові слова (мінімум 5 слів), написані мовою, як і вся стаття;

абзац 2 – назва статті (напівжирний шрифт, усі літери великі), прізвище, ініціали автора, науковий ступінь, вчене звання, посада із зазначенням кафедри, місце роботи (навчання), адреса роботи (навчання), orcid-код, електронна адреса автора, **розширена** анотація (1800 знаків без пробілів) та ключові слова (мінімум 5 слів), написані **англійською мовою**. Переклад англійською мовою повинен бути достовірним (не машинним).

Якщо стаття подана не українською мовою, то обов'язково після анотації мовою статті подаються назва статті (напівжирний шрифт, усі літери великі), прізвище, ініціали автора, науковий ступінь, вчене звання, посада із зазначенням кафедри, місце роботи (навчання), адреса роботи (навчання), ORCID-код, електронна адреса автора, розширена анотація (1800 знаків без пробілів) та ключові слова (мінімум 5 слів), написані українською мовою.

Структурні елементи основного тексту статті:

Постановка проблеми (постановка проблеми в загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями; аналіз останніх досліджень і публікацій, де вказати започаткування розв'язання окресленої проблеми та на які спирається автор, а також обов'язково виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, яким присвячена стаття).

Мета статті (висловлюється головна ідея публікації, яка суттєво відрізняється від сучасних уявлень про проблему, доповнює або поглиблює вже відомі підходи; звертається увага на введення до наукового обігу нових фактів, висновків, рекомендацій, закономірностей або уточнення відомих раніше, але недостатньо вивчених).

Виклад основного матеріалу дослідження з обґрунтуванням отриманих наукових результатів.

Висновки й перспективи подальших розробок у цьому напрямку.

Література розміщується після статті в порядку згадування; друкується через 1,5 інтервал, 14 кеглем, шрифтом Times New Roman та оформляється відповідно до вимог міждержавного стандарту ДСТУ 8302:2015.

Покликання на літературу в тексті слід давати у квадратних дужках. Наприклад, [2, с. 25; 5, с. 33], де перша цифра вказує порядковий номер джерела в списку літератури, а друга – відповідну сторінку в цьому джерелі; одне джерело (без сторінок) відокремлюється від іншого крапкою з комою [3; 4; 6; 8; 12; 15].

Наприкінці статті розміщується транслітерована й перекладена англійською версія літератури (**References**), оформлена згідно з вимогами APA (American Psychological Association).

За наявності використання у статті скорочень джерел ілюстративного матеріалу список таких скорочень під назвою **Перелік умовних скорочень використаних джерел** подається після **References**.

Порядок подання матеріалів:

Для публікації статті у фаховому науковому виданні необхідно надіслати на електронну адресу редакції editor@philology.journalsofznu.zp.ua такі матеріали:

- **ретельно вчитану наукову статтю**, обов'язково оформлену відповідно до вказаних вимог;
- **інформаційну довідку про автора**;
- **відскановане підтвердження сплати коштів** (реквізити для сплати надаються авторові після позитивного висновку рецензента).

Зразок оформлення назви електронних файлів: Іванов_І.І._стаття, Іванов_І.І._оплата.

Редакція здійснює анонімне рецензування статей упродовж трьох тижнів.

Статті студентів редакція приймає лише у співавторстві з науковим керівником.

Адреса та контактні дані:

Редакція журналу «Мова. Література. Фольклор», вул. Жуковського, 66а, корп. 2, ауд. 237, 424, м. Запоріжжя, Україна, 69096

Телефон: +38 066 53 57 687

Електронна пошта: editor@philology.journalsofznu.zp.ua

Офіційний сайт: www.journalsofznu.zp.ua/index.php/philology

НОТАТКИ

Журнал

МОВА. ЛІТЕРАТУРА. ФОЛЬКЛОР

№ 1, 2023

Комп'ютерна верстка – О.І. Молодецька
Коректура – Н.В. Славогородська

Підписано до друку: 28.06.2023.
Формат 60x84/8. Гарнітура Times New Roman.
Папір офсет. Цифровий друк. Ум. друк. арк. 18,14.
Замов. № 0823/532. Наклад 100 прим.

Видавництво і друкарня – Видавничий дім «Гельветика»
65101, м. Одеса, вул. Інглєзі, 6/1
Телефони: +38 (095) 934 48 28, +38 (097) 723 06 08
E-mail: mailbox@helvetica.ua
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
ДК № 7623 від 22.06.2022 р.